

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉnt MEGJELenŐ TUDOMÁnyOS FOLyÓIRAT

XVIII. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Tóth Károly (Szlovákia), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

LANSTYÁK ISTVÁN

A magyar bibliafordítások jövőjéről. Gondolatok egy bibliafordítási kötet ürügyén 3

LISZKA JÓZSEF

S botját ott lelte kivirulva. Egy motívum határtalanságairól – 2. 25

BUKOVSKY LÁSZLÓ

Lelley Jenő jobbkeze. Kaiser Gyula politikai életpályája 37

BARTHA ÁKOS

„...gyakorlati közigazgatási ember akarok lenni...” Bajcsy-Zsilinszky Endre szüleinek címzett levelei Alsókubinból (1912–1914) 59

FEDINEC CSILLA–CSERNICKSKÓ ISTVÁN

Széljegyzetek egy hivatalos lap margójára: Kárpátaljai Közlöny (1939–1944) 73

KERÉNYI ÉVA

Fürdőélet a 19. századi Gömörben, 9. Dobsina magaslati nyaralótelepe 89

KÖZLEMÉNYEK

CS. NAGY LAJOS

Változások a magyar helyesírásban 113

SÁNTA GÁBOR

Hvozdzik-Juhász János és Fekete István 127

ÉVFORDULÓ

VOIGT VILMOS

A 60 éves Liszka József köszöntése 131

PÁLYAKÉP

CSANDA GÁBOR

„Mindenhon, mindenkor és mindenkitől lehet tanulni”. Beszélgetés
a 60 éves Liszka Józseffel 135

KÖNYVEK

- Liszka József (szerk.): Acta Ethnologica Danubiana 17. Az Etnológiai
Központ Évkönyve 2015
(Voigt Vilmos) 159
- L. Juhász Ilona: Örök mementő. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában
(Verebélyi Kincső) 160
- Zoltán Kántor (ed.): Autonomies in Europe: Solutions and Challenges
(Öllös László) 163
- Ábrahám Barna: Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság
polgárosodása a 19. század második felében
(Demmel József) 165
- Michal Stehlík: Slovensko. Země probuzená, 1918–1938
(Baki Attila) 166
- Bauko János: Bevezetés a szocióonomasztikába. Oktatási segédlet
(Angyal László) 168
- H. Nagy Péter: Öt modern költő
(Baka L. Patrik) 170
- Csanda Gábor–H. Nagy Péter (szerk.), Költészet és...
(Baka L. Patrik) 172

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky
– program Kultúra národnostných menšín 2016

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Pédányaszám: 600 • Ára: 3 € • 2016. június • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • jún 2016 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

A magyar bibliafordítások jövőjéről (Gondolatok egy bibliafordítási kötet ürügyén)¹

ISTVÁN LANSTYÁK

On the future of the Hungarian Bible translations

22:81`255.4

811.511.141`255.4:22

Keywords: Hungarian Bible translations, direct and indirect translation, relevance theory, the principle of relevance, communicative clues, formal and functional equivalence, language ideologies.

Bevezetés

A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara 2013. április 2-án és 3-án egy, a maga nemében egyedülálló rendezvénynek adott otthont: a résztvevők tizenhat konferencia-előadás és két kerekasztal-beszélgetés keretében a mai Magyarországon működő vallásfelekezetek és más keresztény közösségek bibliahasználati szokásaival, továbbá magukkal az általuk használt bibliafordításokkal és revíziókkal ismerkedtek.² Az előadók feladata az volt, hogy röviden bemutassák az érintett fordítás történetét, beszéljenek a fordítási munka elméleti és gyakorlati kérdéseiről, jellemezzék a fordítást abból a szempontból, mely lakossági rétegeknek, csoportoknak szánták, hol van a helye a magyar és más nyelvű bibliafordítások közt, hányan és hogyan olvassák stb. A szervezők azon voltak, hogy olyan előadókat kérjenek fel, akik személyesen kötődnek az adott közösséghez, s aktívan részt vettek a fordítási munkákban vagy a fordítás kiadásában.

1 A (biblia)fordítással kapcsolatos kutatásaim korábban a Gramma Nyelvi Iroda munkaterve alapján folytak az MTA határon túli szülőföldi és magyarországi ösztöndíjprogramjainak támogatásával. Jelenleg az 1/0051/14 sz. VEGA-projekt (*Ideologies, identities and self-representation in the context of linguistics and literary theory within multicultural space*) keretében a fordítások ideológiai vonatkozásaival foglalkozom. Itt szeretném megköszönni két szakmai lektorom, Heltai Pál és Pecsuk Ottó észrevételeit, melyek nagy segítségemre voltak a szöveg végleges változatának elkészítésében.

2 Alább a fordításokat és azok revideált változatait, továbbá a részfordításokat összefoglalóan *fordításnak*, a fordításban és revideálásban részt vevő szakembereket pedig *fordítóknak* nevezem.

A konferencián elhangzott előadások kötetben is megjelentek, kiegészítve a szerkesztők előszavával, Fabiny Tibornak az olvasót a témára remekül ráhangoló bevezetőjével, valamint két, a témába szorosan illeszkedő, de a konferencián el nem hangzott írással (I. Fabiny–Pecsuk–Zsengellér 2014). Dolgozatom első részében e kötet írásai kapcsán mutatom be a ma használatos magyar bibliafordításokat, mégpedig egyfajta „genealógiai” szempontú csoportosításban (azaz nem egészen olyan sorrendben, ahogy a kötetben szerepelnek), zárójelben feltüntetve az adott fordításról, ill. valamilyik közösség bibliahasználati szokásairól szóló írás szerzőjének (szerzőinek) nevét. Dolgozatom második részében ehhez kapcsolódva arról beszélek, milyen irányba lát-nám célszerűnek továbbfejleszteni a meglévő fordításokat úgy, hogy ezek képesek legyenek a magyar nyelvű bibliaolvasók különféle csoportjainak eltérő igényeit kiszolgálni, s emellett jól helytálljanak mindazokban az eltérő funkciókban, amelyekben használatosak.³

A magyar bibliafordítások ma

Az 1590-ben megjelent Vizsolyi biblia évszázados tekintélyének köszönhetően a Szentírás legfontosabb fordításváltozatai a mai napig a Károli-biblia különféle kiadásai, mindenekelőtt az 1908-as revideált változat (Zsengellér 2014), amely a legtöbb Károli-olvasó számára „a” Károli, s amely többek között a református egyház egyik hivatalosan ajánlott szentírása, emellett sok más közösség is első bibliájaként használja, például a kötetben is szereplő adventista közösség (Horváth 2014) vagy a Hit Gyülekezete (Ruff 2014a, 2014b). Emellett – amint az egyik írásból kiderül – még az 1908-ast megelőző fordításváltozat is élő használatban van, mégpedig a nazarénus közösségben (Szabó 2014), ugyanakkor néhány éve létezik már egy mai magyar nyelven megszólaló Károli is (Győri 2014).

A Vizsolyi biblia egyenes ági rokonai közül véleményem szerint érdemes lett volna bemutatni két további fordítást is. Az egyik a Ravasz László által revideált Károli-újszövetség (RLF), amely hála a gedeoniták tevékenységének szintén élő használatban van ma is, a másik pedig a Krisztus Szeretete Egyház által 2009-ben kiadott Károli-biblia (KSE), amely karizmatikus és evangéliumi körökben való népszerűségét valószínűleg annak köszönheti, hogy Károli szövegében a *lélek* szó és származékai helyett *szellem* és származékai szerepelnek mindenütt, ahol a héberben *rúach*, a görögben pedig *pneuma*, ill. ennek származékai találhatók (egyéb változtatásai nem jelentősek).

A Vizsolyi biblia legfontosabb ma is használt egyenes ági leszármazottjához, az 1908-ban revideált Károli-fordításhoz az elmúlt évtizedek folyamán eladási arányok tekintetében szorosan felzárkózott a Magyar Bibliatanács 1975-ben megjelent új fordítása (MBT; Karasszon 2014), ill. annak két revíziója, az 1990-es (MBT¹; Pecsuk 2014a) és a 2014-es (MBT²; Pecsuk 2014b), melyek a Károli-biblia „oldalági rokonainak” tekinthetők, Kecskeméthy István fordításával (KIF; Tunyogi 2014) együtt. Mind az MBT-fordítás, mind Kecskeméthy munkája ugyanis a Károliból indult ki, az előbbi ráadásul –

3 A kötetről recenziót is írtam (Lanstyák 2015a), ott azonban természetesen nem volt rá mód, hogy a magyar bibliafordítások jövőjével kapcsolatos gondolataimat részletesebben kifejtsem.

a Károlihoz szokott olvasók nyomására – az első revideálás során még „vissza is közeledett” hozzá (l. Pecsuk 2014a, 126., 129–130. p.; Győri 2014, 73. p.).

Az MBT-fordításnak a Károlitól való elszakadását véleményem szerint nagyban nehezítette, hogy az új fordítás tulajdonképpen nem kiegészíteni, hanem felváltani szerette volna a Károlit.⁴ Mivel azonban az olvasók számottevő része nem tudott, és nem is akart lemondani az ismert igehelyek megszokott szövegezéséről, a fordítókra nagy nyomás nehezedett, hogy visszatérjenek a Károliból ismert megfogalmazásokhoz. Jobb utat választott meglátásom szerint a Hit Gyülekezete, melynek új fordítása (SPA) deklaráltan kiegészíteni, nem pedig felváltani kívánja a Károlit, így aztán a fordítók számára nem hogy nem jelent gondot a Károlitól való elszakadás, hanem egyenesen azt az elvet követik, hogy a kétféleképpen – és egyaránt jól – fordítható szövegrészek esetében a Károliban *nem* szereplő változatot választják, hiszen a Károli-féle megfogalmazást az olvasók az általuk első bibliaként használt Károliból úgyis ismerik (Ruff 2014b, 163. p.).

A még meg nem jelent SPA (Ruff 2014b) említésével már áttértünk a felekezeti kötöttségtől mentes fordítások⁵ harmadik nagy csoportjára, azokra a fordításokra, amelyek – szándékuk szerint – függetlenek a Károli-bibliától. Ilyen a ma használatos teljes fordítások közül az Egyszerű fordítás (EFO; Szőcs 2014), amely az elmúlt időben meglepő népszerűsége miatt szert. Eredeti szándéka szerint inkább a kevésbé olvasott közönség igényeit elégítette volna ki, de tapasztalataim szerint ennél jóval széleskörűbben használják a Biblia üzenete iránt mélyebben érdeklődő emberek. Az ilyenek egyébként – megfigyelésem szerint – a Károli-családtól független Csia Lajos-féle Újszövetség-fordítást (CLF) is forgatják (erről a nazarénusok vonatkozásában a kötet egyik írása is bizonyóságot tesz, l. Szabó 2014, 64. p.), hála újabb kiadásainak és internetes hozzáférhetőségének.⁶ Emiatt talán Csia Lajos fordítása is megérdemelt volna a konferencián egy beszámolót.

A bibliafordítások második csoportjába a felekezeti kötöttségek tartoznak. Ezek készítőiknek abban a *tudatos* szándékában különböznek az eddig említettektől, hogy a

4 A „tulajdonképpen” arra utal, hogy nem annyira deklarált szándékról volt szó, mint inkább arról, hogy a fordítás készítői, ill. a kiadó ezt várták, erre számítottak. A református egyház 1977-i Országos Zsinata például felhívja a gyülekezeteket, hogy „az új fordítású Biblia használatba vételével egyidejűleg a dicső és áldott múltú Károli-Biblia egy-egy példányát drága örökség és hálás emlék gyanánt helyezték el és gondosan őrizték a gyülekezet kincseként nemzedékről nemzedékre” (Bottyán 2009, 165. p.). Egy ilyen felhívásnak csak akkor van értelme, ha a fordítás élő használatával hosszabb távon már nem számolnak. Tény ugyanakkor, hogy a református egyház mindkét fordítást hivatalosnak minősítette, s a mai napig folytatják a Károli-fordítás kiadását is. 1997-ben az Ökumenikus Tanulmányi Központ egy bibliahasználati kapcsolatos felmérés eredményeit elemezve a következőt állapította meg „Az egyháztagok alapvető konzervativizmusa következtében is a hagyományos (Károli-szöveg) használata még mindig igen jelentős. Ez azonban a természetes nemzedékváltás következtében egyre csökkenni fog.” (Pecsuk szerk. 2009, 184. p.)

5 A „felekezeti kötöttségtől mentes” nem azt jelenti, hogy a fordítás feltétlenül felekezetközi volna (az SPA például nem az), hanem csupán azt, hogy a fordítás a fordítók szándéka szerint nem tükrözi kifejezetten valamely felekezet sajátos tanításait.

6 Újabban, az ingyenesen letölthető theWord és MySword, valamint a fizetős BibleWorks biblia-tanulmányozó programok magyar nyelvű moduljainak köszönhetően több más egyéni fordítás is hozzáférhetővé vált a Biblia iránt mélyebben érdeklődő olvasók számára.

fordítás tükrözze az adott közösség sajátos teológiai meggyőződését. A konferencián három római katolikus fordítás került bemutatásra: a Szent Isten Társulat fordítása (SIT; Jelenits 2014), a Káldi Neovulgata-fordítás (KNV; Tarjányi 2014), valamint a Békés–Dalos-féle Újszövetség-fordítás (BDF; Dejcics 2014). Külön előadás szolt a magyarországi ortodox közösség szentíráshasználatáról (Kiss 2014). Az előadó kitért az ortodoxok által készített, liturgikus célzatú részfordításokra is, melyek közül Berki Feriz munkái a legjelentősebbek. Végül itt kell megemlíteni a konferencia „kakukktójását”, a Jehova Tanúi által készített és használt „Új világ” fordítást, amely a közösség teológiáját tükröző ferdítései miatt inkább elrettentő példaként szolgálhat. Az előadásra a szervezők – érthető módon – nem a közösség valamely tagját kérték fel, hanem egy külső szakértőt (l. Szalai 2014).

A bibliafordítások harmadik csoportjába a zsidómagyar Ószövetség-fordítások sorolhatók; ezek közül a konferencia résztvevői az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat fordításáról, az ún. IMIT-fordításról, valamint a csak a Tórát tartalmazó Hertz-bibliáról hallhattak az egyik, igen széles merítésű előadásban (Köves 2014). Ezt egészítették ki a szerkesztők egy további, a magyarországi zsidóság fordításkísérleteit és részfordításait részletesebben bemutató írással (Balogh–Zsengellér 2014).

Funkcionális egyenértékűség és relevancia

Mi magyarok azon kevés kiváltságos nemzet közé tartozunk, amely több száz éve olvashatja anyanyelvén Isten ígétjét, méghozzá számos fordításban. Az Isten Ígéje iránt érdeklődő olvasó a felekezeti kötöttségű fordításokat nem számítva is többféle biblia közül választhat. A kötet némely írásából úgy tűnik, hogy nem mindenki tud ennek a szélesedő kínálatnak maradéktalanul örülni. A fordítások szakmai erényeiről és hibáiról szóló vélemények különbözősége nemcsak természetes, hanem szinte kíváncsú is. Ezzel együtt úgy gondolom, hogy a többféle fordítás meglétének mindnyájan örülhetünk, s még több okunk lenne az örömrre, ha a meglévő fordítások revideálása a jövőben összehangoltan történne.

A kötet írásaiból kiderül, hogy a legtöbb fordítás azzal a szándékkal készült, hogy univerzális és multifunkcionális legyen, azaz egyfelől minél több társadalmi réteg igényeit szolgálja ki, másfelől különféle funkciók ellátására legyen alkalmas. Részben kivételt képez az Egyszerű fordítás, amely inkább a kevésbé olvasott rétegeket célozta meg (Szócs, 169–170. p.), mégis láthatóan utat talált az olvasott, Isten üzenetét őszintén kereső emberekhez is. Több szerző is beszámol arról, mennyire nehéz olyan fordítást készíteni, amely egyaránt képes lenne megszólítani minden embert: az iskolázottat és a kevésbé iskolázottat, hívőt és nem hívőt, egy vallási rendszer (vagy egy fordítás) csodálóját és az élő Ige mellett elkötelezettet. S amely ráadásul minden funkcióban, melyben a Szentírás szövegei használatosak, egyaránt helyt tudna állni: a hétköznapi bibliaolvasásban, a (teológiai szempontból) laikus emberek bibliafelfogásában, a teológiai szakképzettségű személyek bibliafelfogásában, ill. tudományos tevékenységében, a liturgikus használatban.

Ebből a felismerésből fakad a kötet több szerzője által is megfogalmazott igény, hogy a jövőben a fordítások célközönség, ill. használati területek tekintetében differenciálódjanak (Karasszon 2014, 4. p.; Pecsuk 2014, 130. p.; Szócs 2014, 172. p.). Bár az ezt felvető szerzők ezt a diverzifikációt új, önálló fordításoktól várják, ill. a távolabbi jövőbe helyezik, jómagam úgy gondolom, hogy ez a folyamat már el is kezdődött, s anél-

kül is végbemehet, hogy vadonatúj fordításokban kellene gondolkodnunk. Legalábbis abban az esetben, ha az a kezdeményezés, amely a két évvel ezelőtti konferenciát és a bemutatott kötetet életre hívta, folytatódik, s a következő időszakban a további kölcsönös tájékoztatás és tájékozódás mellett megjelenik az együttműködésre, a folyamatban lévő munkák összehangolására való hajlandóság is.

Ahhoz, hogy a ma használatos fordítások újabb revíziói elvezessenek egy olyan állapothoz, amikor ezek más-más társadalmi réteg megnyerésére helyezik a hangsúlyt, és más-más funkciókat tartanak szem előtt, először is le kellene számolni azzal a szemlélettel, mely szerint a Nida-féle bibliafordítási elvek (Nida 1964; Nida–Taber 1969) jelentik a korszerű bibliafordítás alapjait. Ma már ezt egyre kevesebben gondolják így. Ennek az egyik oka az, hogy az ún. dinamikus vagy funkcionális egyenértékűség elve⁷ egy elavult kommunikációs modellre, az ún. kódmodellre épül, mely szerint a kommunikáció során nem történik más, mint a nyelvi kódolt információ dekódolása (a kódmodellre I. de Waard–Nida 1986/2002, 14–25. p.; a kódmodell kritikájára I. Smith 2000, 31–33. p.). Amint azt az ún. relevanciaelmélet⁸ képviselői hangsúlyozzák, ez koránt sincs így: a mondanivalónak csak egy része van nyelvi kódolva: ahhoz, hogy a befogadó venni tudja az üzenetet, a „sorok közt” is kell „olvasnia” (Smith 2000, 34. p.).

A funkcionális ekvivalencia hívei azzal, hogy ezt a kikövetkeztetett információt ugyanúgy kezelik, mint a nyelvi kódoltat (a legtöbb esetben az implicit információk explicitté tételét tartják helyes fordítási eljárásnak), jó esetben csupán hangsúlyeltolódásokat, rosszabb esetekben torzulásokat idéznek elő a fordításban. A torzulások abból adódnak, hogy a fordítók saját exegetikai tudásuk alapján fordítják az Igét, megfosztva így az olvasókat attól a lehetőségtől, hogy az eredeti szöveg ún. kommunikatív fogódzóinak felhasználásával saját maguk fejtsék meg (bontsák ki) az adott szövegrészlet különféle jelentéseit, s ezzel együtt Istennek épp abban a helyzetben épp neki szóló üzenetét (vö. Horváth 2014, 68. p.).

A „kommunikatív fogódzó” rendkívül hasznos fogalomnak tűnik, nemcsak elméleti szempontból, hanem a fordítás gyakorlati megvalósulását tekintve is. A relevanciaelmélet szakemberei kommunikatív fogódzóknak azokat a nyelvi formákat nevezik, „amelyeket a beszélő vagy a szerző arra használ, hogy a hallgatókat vagy olvasókat mondanivalója megértéséhez vezesse” (Van der Merwe 2012, 5. p.; vö. még Gutt 1990, 12. p.; Navarro 2001). A szerzők szóhasználatából úgy tűnik, hogy itt elsősorban azokról a fogódzókról van szó, amelyek az *implicit módon* közölt üzenet megfejtésére szolgálnak (Gutt 2000; Zhonggang 2006, 46. p.).

Például a *Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma* imarészletben (Mt 6, 11) minden szó és azon belül minden morféma kommunikatív fogódzó ugyan, hiszen mindegyik jelentésének ismeretére szükségünk van ahhoz, hogy a (tag)mondat egészének értelme világossá váljon, ám a fordítás szempontjából a kommunikatív fogódzók közül a *kenyér* szó emelkedik ki. Mivel a mai magyarban a *kenyér* szónak részben megvan az a jelképes értelme, amely ógörög megfelelőjének, az *artosz* szónak is megvolt (lehetséges, hogy legalább részben épp a bibliai szóhasználat hatására honosodott meg nyelvünkben),

7 A továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak utóbbi, újabb nevén fogom említeni; a névcserére, ill. a két megnevezés konnotációs különbségére I. de Waard–Nida 1986/2002, 49–50. p.

8 A relevanciaelméletre I. Wilson–Sperber 1994, 2000, 2004; az elmélet (biblia)fordításra való alkalmazására I. Gutt 1990, 1991/2000; Smith 2000, 2002, 2007, 2008; Pattemore 2008.

s mivel többféle, részben a göröghöz hasonló átvitt értelmű használata is teljesen konvencionalizálódott a magyarban (a szótárak is tartalmazzák „jelentésként” vagy „jelentésárnyalatként”), magyarra való fordítása nem okoz gondot. A fordító dolga itt nem nehéz ugyan, ám az olvasóé igen: ha teljesen meg akarja érteni, mi mindent jelent a „mindennapi kenyér” kérése, először is végig kell gondolnia, mi az, ami a *kenyér* átvitt értelmű jelentéseiből ebben a részletben releváns számára, ezenkívül pedig figyelembe kell vennie a *kenyér* szó bibliai használatát is (azaz másféle kontextusokban való előfordulását). A kenyér mind a profán szóhasználatban, mind a Bibliában legerősebben az étellel asszociálódik, annak a jelképe (azaz mindenféle élelmiszert „helyettesít”), bár valamilyen mértékben a megélhetés többi aspektusa is beletartozik, azaz minden, amire az emberi testnek szüksége van ahhoz, hogy (jól) éljen (vö. 2Thessz 3, 12). A Bibliában továbbá azt látjuk, hogy a kenyér evése testi, lelki és szellemi közösséget jelent azokkal, akikkel az étkezés együtt történik (vö. Jn 13, 18); ha tehát „mindennapi kenyeret” kérünk Istentől, egy kicsit társaságot is kérünk, akivel a kenyerünket együtt megehetjük. A kenyér továbbá a szellemi táplálékra, Isten Igéjére is vonatkoztatható, s ezzel együtt magára Jézusra, aki egyik kijelentése szerint az élet kenyere (Jn 6), amire az úrvacsora szimbolikus kenyértörése is emlékeztet (Mt 26, 26).⁹ A „mindennapi kenyérért” könyörgő ember tehát azt is kéri, hogy Isten Igéje napról napra személyesen szóljon hozzá, vezesse, építse, erősítse a szellemét, s ezáltal növelje a hitét, s hogy így magáévá tudja tenni Istennek minél több szellemi, lelki és fizikai áldását. Mindezekre a „jelentésekre” nehéz azt mondani, hogy valamiképpen „benne volnának” a *kenyér*ben mint nyelvi elemben, vagyis a *kenyér* szóban. Sokkal természetesebb úgy felfogni a dolgot, hogy a *kenyér* szó mint kommunikatív fogódzó mind ezeket asszociálja a bibliaolvasó magyar ember számára (mégpedig azért, mert ilyesféle kontextusokban találkozik a *kenyér* szóval a Bibliában, s részben a Biblián kívül is).

Amint példánkából is látjuk, a *kommunikatív fogódzó* terminus egyik nagy előnye az, hogy utal a nyelvi elemeknek a kommunikációban betöltött valódi funkciójára, ti. arra, hogy az általuk kódolt jelentés fogódzókat nyújt a befogadónak az üzenet értelmezéséhez (de rendszerint nem ezek a fogódzók hordozzák a megfejtést). S mivel nem minden nyelvi forma egyformán fontos a mondanivaló megértése (vagy élvezése) szempontjából, a terminus azt sugallja, hogy szükség van a formai elemek rangsorolására fontosságuk szempontjából (amennyiben nem mindegyik jeleníthető meg a célnyelvi szövegben). További előnye az, hogy a figyelmet eltereli a nyelvi formáról (amely nyelvenként más és más lehet),¹⁰ s így a fordítót arra készíti, hogy az érintett nyelvi elemeknek az üzenet megfejtésében való szerepére koncentráljon, annál is inkább, mert a forrásnyelvi szöveg természetessége is kommunikatív fogódzó, amit az ún. direkt fordításnak meg kell őriznie (a fogalom magyarázatát l. alább).

A nyelvi elemek jelentésének kommunikatív fogódzóként való szemlélete tehát elősegíti, hogy a fordító elkerülje mind a forma fölösleges utánzását (ha az nem szolgál

⁹ Vö. Varga 1992, 107–109. p.

¹⁰ Azt, hogy egyáltalán fordítani lehessen egyik nyelvről egy (más szerkezeti jegyekkel rendelkező) másikra, a nyelveknek az a tulajdonsága teszi lehetővé, hogy azok bár szerkezeti jegyeikben jelentősen különbözhetnek egymástól, a tekintetben, hogy milyen kommunikatív fogódzókat nyújtanak a befogadónak a szöveg megértéséhez, nagyon is hasonlítanak egymásra (Gutt 1990).

kommunikatív fogódzóként), mind azt, hogy a fogódzó helyett magát a nyelvi forma és a kontextus kölcsönhatásából kikövetkeztetett üzenetet fordítsa le a célnyelvre (vö. Smith 2000, 16, 59–60., 70., 72. p.).

Annak eldöntésében, hogy milyen fordítási megoldást alkalmazzon a fordító (könnyebben vagy nehezebben érthetőt, „megfejtetőt”), a relevancia elve van a fordító segítségére. A relevancia elvében a fordítás(részlet) befogadónak az a törekvése fejeződik ki, hogy a fordítás(részlet) olvasásába épp annyit kelljen befektetniük (időt, energiát, anyagi eszközöket), amennyit várnak tőle. Ha sokat várnak (pl. nagyfokú pontosságot), akkor sokat hajlandóak áldozni; pl. vállalják, hogy „átrágják” magukat egy nehezen olvasható szöveg(részlet)en, rászánják az időt, akár segédeszközöket vásárolnak, ha szükséges stb. Ha kevesebbet várnak a fordítástól (nem lényeges a nagyfokú pontosság), akkor az az elvárásuk, hogy a befektetés is kisebb legyen, pl. legyen a szöveg könnyen és gyorsan olvasható.¹¹

A fenti példa, a „mindennapi kenyér” esetében azt lehet mondani, hogy az Isten igazsága és a keresztény életvitel mellett elkötelezett olvasó számára mindazok az aspektusok, amiket főntebb említettünk, nagyon relevánsak, ezért a fordító joggal gondolja, hogy az olvasó hajlandó vállalni a „mindennapi kenyér” kommunikatív fogódzó mögött rejlő jelentések és asszociációk széles körének feltárásával járó erőfeszítést. Ezért (s nyilván emellett a hagyomány ereje miatt) van az, hogy az általam ismert legszabadabb fordítások készítőinek se jutott eszükbe, hogy az adott szövegrészletet ilyesféleképpen fordítsák: „mindennapi megélhetésünket add meg nekünk ma”. Egy ilyen megoldással ugyan jelentősen csökkenne a szövegrészlet feldolgozásához szükséges mentális erőfeszítés, ám ezzel együtt az olvasó sokkal kevesebbet kapna, mint abban az esetben, ha a fordító megőrzi a forrásnyelvi kommunikatív fogódzót, azaz a *kenyér* szót használja a fordításban.

Ahhoz, hogy a befogadó értelmezni tudja a hallott vagy olvasott szövegrészletet, nem elegendő az üzenet nyelvi eszközökkel kódolt részét, az ún. verbális stimulust az adott nyelv szabályai szerint dekódolnia, ezen kívül igénybe kell vennie világismeretét, továbbá figyelembe kell vennie a beszédhelyzet különféle tényezőit és a hallott vagy olvasott szövegrészlet szöveghelyzetét, továbbá a lehetséges nemverbális stimulusokat (pl. szemtől szembe való kommunikációban a beszédpartner testbeszédét). Mindezt együttesen a relevanciaelmélet hívei a beszélő kognitív környezetének nevezik, mivel a külvilágnak ezek a tényei a beszélő tudatán keresztül fejtik ki hatásukat.¹²

11 L. Gutt 1991/2000, 377–378. p.; vö. még Gutt 1991/2000, 386. p.; Smith 2000, 54. p., 2008, 171. p.; Zachar 2011, 58. p.

12 A relevanciaelmélet némely képviselője mintha különbséget tenne a „kognitív környezet” és a „kontextus” között. A kognitív környezetet mindazok az információk alkotják, amelyekkel a befogadó az adott pillanatban rendelkezik. Ide tartoznak a világismeretéből, társadalmi-kulturális közegéből, a beszédhelyzetből, a szöveghelyzetből és a hasonló szövegekkel kapcsolatos korábbi tapasztalataiból adódó információk, de a megnyilatkozás referenciális jelentése is, azaz minden, amit a befogadó a memóriájából elő tud hozni és amit a környezetéből észlel (l. Zachar 2011, 58. p.; Nemesi 2012, 256. p.; Heltai 2009, 14. p.). A kognitív környezetből válogatja ki a befogadó azokat az információkat, amelyekre szüksége van a megnyilatkozás értelmezéséhez; ezek alkotják – a gondolataival együtt – a kontextust (l. Gutt 2004, 2. p.; Xu–Zhou 2013, 493. p.; vö. még Smith 2000, 39–40. p.). A kontextus tehát nem „van”, hanem „formálódik” az értelmezési folyamat során (Xu–Zhou 2013, 493. p.).

A bibliafordítás esetében az üzenet maradéktalan befogadásához az olvasónak vagy a hallgatónak ismernie kellene az ókortörténet minden olyan mozzanatát, amely a szöveg megformálását és korabeli megértését befolyásolta, továbbá az ókori zsidó (és egyiptomi, babiloni, kánaáni, római, görög stb.) kultúrát, vallást, szokásokat, gondolkodásmódot, e népek írásbeliségének sajátosságait stb. Ezek nélkül az ismeretek nélkül lehetetlen a Biblia üzenetét a maga teljességében befogadni. A funkcionális egyenértékűség hívei tehát tévednek, amikor úgy gondolják, hogy egy szöveg értelme a célnyelvi kulturális közegben, a célnyelv eszközeivel visszaadható.

A legtöbb fordítási szituációban – és az irodalmi fordításban különösen – érvényes az a megállapítás, hogy a másodlagos kommunikációs helyzetben¹³ a célnyelvi olvasónak más a kognitív környezete, és így a fordítás által közvetített üzenet csak hasonló lehet az eredeti üzenethez. (Heltai 2014, 25–26. p.)

Ha a társadalmi-történeti kontextus más volt akkor és más most (márpedig az ókori közel-keleti és a 21. századi közép-európai, azon belül magyar világ *nagyon* más), akkor az egykori zsidó és pogány háttérű keresztényeknek, valamint a meg nem tért világi érdeklődőknek a kognitív környezete is *nagyon* más volt, mint a mai formálisan és valóságosan keresztény, valamint a nem hívő befogadóké, s ebből következően a célnyelvi kultúra „nyelvére” lefordítva nem lehet a Biblia üzenetét „hűségesen” tolmácsolni a mai olvasónak (márpedig a legtöbb, a funkcionális egyenértékűség alapján készült Biblia is szándéka és állítása szerint hűségesen adja vissza az eredeti szöveg „értelmét” a célnyelven).¹⁴

A relevanciaelmélet hívei a kommunikáció tényleges természetének felismerése alapján egy-egy szöveg más nyelvű visszaadására elvi szinten kétféle lehetőséget látnak. Az egyik a direkt fordítás, melynek készítői arra törekcsenek, hogy mintegy egyenes idézetként az eredeti szöveg kommunikatív fogódzóinak visszaadásával lehetővé tegyék az olvasónak, hogy a forrásnyelvi kultúra közegében értelmezze a szöveget. Ezért kötelességüknek tartják, hogy az olvasót ellássák megfelelő háttérismeretekkel a forrásnyelvi kultúrát illetően, például bőséges jegyzetapparátus, fogalomtár, bevezető szövegek a Biblia egyes könyveihez, térképek stb. segítségével (ezzel a célnyelvi olvasók kognitív környezetét úgy alakítva, hogy az – az érintett területeken – minél jobban hasonlítson az ókori forrásnyelvi befogadók feltételezett kognitív környezetéhez). A másik az indirekt fordítás, melynek készítői lemondanak az eredeti mondanivalójának maradéktalan átadásáról, s annak szövegét több-kevesebb tekintetben a befogadó kultúrájához és ismereteihez igazítják, arra törekedve, hogy a célnyelvi szöveg lényegét (de nem részleteit) tekintve „hűséges” legyen az eredetihez.¹⁵

13 A másodlagos kommunikációs helyzet az a helyzet, „melyben a fordító kommunikál a másodlagos olvasóval” (Heltai 2014, 24. p.; a másodlagos kommunikáció fogalmára l. Gutt 1990; Smith 2002).

14 További probléma, hogy ha az üzenetet egy másik nyelven fogalmazzuk meg, a nyelvi forma is szükségszerűen módosul. Nem igaz az, hogy egy szöveg értelme függetleníthető nyelvi megjelenési formájától, ahogy a nyelvi kognitizmus ideológiájának hívei gondolják. Ez a nyelvi ideológia áll a dinamikus, ill. funkcionális egyenértékűség elvének háttérében (l. alább).

A legtöbb tényleges fordítás a gyakorlatban mind direkt, mind indirekt módszerrel készült szövegrészleteket tartalmaz, azaz hibrid fordítás (Smith 2000, 74–75. p.; l. még 54–55. p.); a „tisztán direkt” vagy „tisztán indirekt” fordítás csak elméleti kategóriák, melyek segítségével megérthetjük a fordítási problémák lényegét. A relevancia elve ugyanis kimondja, hogy egy szöveg annál relevánsabb befogadója számára, minél több új információt „nyer ki” az belőle minél kisebb mentális erőfeszítés révén. Ha egy szövegrészlet mondanivalója a befogadó számára nagyon fontos, nagyon sokat hajlandó a szöveg megértéséért áldozni (azaz hajlandó megküzdeni a nehezen érthető szövegrészletekkel, melyek nem értelmezést, magyarázatot, hanem „csak” kommunikatív fogódzókat tartalmaznak); ilyenkor van lehetőség direkt fordítási megoldások alkalmazására. Ha viszont olyan szövegrészletről van szó, melynek mondanivalója nem tűnik annyira fontosnak, jobb, ha a fordító inkább indirekt fordítást alkalmaz (nyíltan értelmez), megkönnyítve ezzel a befogadó számára a szöveg megértését.

A fordítónak tehát lehetősége van arra, hogy a megértést csak ott „nehezítse meg” az eredeti szöveg nyelvi megoldásának viszonylag pontos követésével, azaz az ún. kommunikatív fogódzók hű visszaadásával, ahol nagyon fontos üzenetről van szó; máshol bátran élhet egyszerűsítő, a funkcionális egyenértékűség elvének megfelelő megoldásokkal. Például a fontos szellemi igazságok kifejtése során ragaszkodik az eredeti szövegezéshez, amennyire csak lehet (persze csak olyan mértékben, hogy a szöveg megfeleljen a célnyelv grammatikai és stilisztikai szabályainak), viszont pl. történetek elbeszélésekor nem ragaszkodik a forrásnyelv narrációs stílus eszközeihez, hanem ezeket célnyelviekkel helyettesíti.

Hogyan tovább?

Amennyiben a magyar bibliafordítók megismerkednének a relevanciaelmélet bibliafordítási alkalmazásával, s felismernék ennek előnyeit a funkcionális egyenértékűség elvének érvényesítésével szemben, lehetővé válna az újabb revíziók eltérő irányokban történő továbbfejlesztése. A revideált Károli mindenekelőtt lemondhatna a „dinamikus” megoldásokról – ezek amúgy sem „állnak jól” neki, mert idegenek az alapvetően a formális egyenértékűsége törekvő Vizsolyi biblia eredeti szellemiségétől. A revideált Károli így – közelebb kerülve a Vizsolyi bibliához, de az 1908-as revízióhoz is (persze nem nyelvallapotát, hanem fordítási megoldásait tekintve!) kiszolgálhatná mindazokat az olvasókat, akik szeretik és igénylik „a jó öreg Károlit”, de azokat is, akik tán csodálják, ámde eddig nem igazán szerették, mert nyelvének avultsága miatt már az 1908-as változatot sem értették igazán.

A fordítási megoldások tekintetében némileg „visszarevideált”, de nyelvileg akár tovább modernizált Károli (amely a direkt fordításhoz legközelebb álló fordításváltozat volna a magyar bibliafordítások palettáján) továbbá az Isten Igéje iránt mélyebben érdeklődő, igényes olvasóréteget is sikeresen szolgálhatná, amennyiben a szöveg értel-

15 Alapvetően ezt teszik a dinamikus, ill. funkcionális egyenértékűség hívei is, ami azonban nem azt jelenti, hogy a dinamikus, ill. funkcionális egyenértékűség alapján készülő fordítás azonos volna az indirekt fordítással. Hasonlóképpen a formális egyenértékűség egyáltalán nem azonos a direkt fordítással. A különbségek kifejtésére azonban itt nincs tér, erre l. Smith 2000, 56–57. és 91–93. p.

mezését a fordítók bőséges, elsősorban (művelődés)történeti tudnivalókat tartalmazó jegyzetapparátus kidolgozásával segítenék. Ez újdonság volna az eddigi Károli-kiadásokhoz képest, viszont hatalmas lehetőséget teremtene arra, hogy Károli Gáspár örökségét hosszabb távon is megőrizzük, s ezzel együtt megismerjük a Bibliának azokat a kincseit, melyek egyébként a mai olvasó számára csak akkor válnak hozzáférhetővé, ha megtanul ógörögül, s ezen felül megismerkedik az ókori történelemnek és kultúrájának mindazokkal a vonatkozásaival, amelyek a Bibliában megjelennek. A direkt fordítás ugyanis, amint jeleztük, egyfajta egyenes idézet, amely a forrásnyelvi olvasókörzség kontextusában értelmeződik.¹⁶ Mivel a mai átlagolvasótól ez az antik közeg nagyon távol áll, és jószerivel ismeretlen, lábjegyzetek, magyarázó bevezetők, fogalomtárak, térképek stb. igénybevétele nélkül az ógörögül a legkiválóbban tudó olvasó is csak nagyon homályosan ismerheti meg Isten ígését, tízszeresen torzító „tükör” által.

Végül az ilyen módon revideált Károlit minden újjászületett, Szentlélekkel betöltött olvasó napi eledelként használhatná, Károlinak csupán nyelviileg modernizált szövegéből kaphatna a legközvetlenebbül aktuális kijelentéseket életére nézve a Szentírás igazi Szerzőjétől. Erre a célra ugyanis sokkal inkább megfelel a nagymértékben direkt fordítás, mint az indirekt, mivel a direkt fordítás sokkal többféle értelmezést tesz lehetővé, melyek közül az elkötelezett olvasó venni tudja azt, amely az adott élethelyzetben aktuális számára. Azt is mondhatjuk, hogy a direkt fordítás egyenesen idézi magát az igazi Szerzőt, a mindenható Istent, míg az indirekt fordítás mintegy függő idézetként ismerteti Isten üzenetének tartalmát, igaz, a lehető legnagyobb pontosságra törekedve. Az indirekt fordításban tehát sokkal több van „a fordítóból” és sokkal kevesebb „Istenből”, mint a direkt fordításban. Ez azért van így, mert az indirekt fordítás készítői a nagyobb nyelvi gördülékenység és a könnyebb érthetőség kedvéért az egyes szövegrészeknek sokszor az „értelmezését” fordítják célnyelvre, s nemegyszer át is hangolják a célnyelvi kultúra követelményeinek megfelelően, ahhoz hasonlóan, mint amikor egyetlen nyelven belül tartalmilag idézzük valakinek a szavait. Ebben az indirekt fordítás a funkcionális egyenértékűség alapján készült fordításra hasonlít (vö. Karasszon 2014, 4., 9. p.).¹⁷

Ezzel szemben a direkt fordítás készítői a forrásnyelvi szöveg kommunikatív fogódzóit fordítják le célnyelvre, melyek segítségével az olvasó maga rekonstruálja a Szerző üzenetét. A direkt fordítási módszer mindenütt, ahol azt a célnyelv rendszere lehetővé teszi, a formális megfeleltetésnek kedvez. Ez az oka, hogy épp a revideált Károlit lehet

16 A „direkt” vs. „indirekt” fordítás megkülönböztetés az „egyeses idézet” és a „függő idézet” analógiájára jött létre (vö. ang. direct translation // direct quotation vs. indirect translation // indirect quotation). A direkt fordítás tulajdonképpen egyeses idézet egy másik nyelven, míg az indirekt fordítás függő vagy tartalmi más nyelvű idézet (Gutt 1990; Smith 2000, 47. p., 2008, 170. p.; Van der Merwe 2012, 5. p.).

17 A következő két Karasszon-idézet nemcsak Nida módszerét jellemzi jól, hanem az indirekt fordítás készítésének módszerét is: „A bibliafordító bizottságok teljesen magukévá tették (és konzultációkon külföldi kollégáikkal be is gyakorolhatták) a dinamikus ekvivalencia elvét, ami hangsúlyozottan nem szavakat, hanem kifejezéseket, illetve azok értelmét adja vissza a fordításban” (4. p.). „A dinamikus ekvivalencia fogalma Eugene Nida személyével és működésével függ össze, aki nagyban segítette az 1975-ös fordítás előkészületeit. Miként tudjuk: ez a fogalom számára nem csupán irodalmi eszköz volt, hanem igen erősen figyelembe vette a kulturális adottságokat is azon a nyelven, amelyre éppen fordította a Bibliát” (9. p.).

a legkönnyebben átalakítani nagymértékben direkt fordítássá. S ezt talán nem is lesz nehéz a Károli-szöveget revideáló szakemberekkel megértetni; erre a feltételezésre az jogosít fel, hogy a 2011-es revízióról szóló cikk szerzője kristálytisztán látja a probléma lényegét: „A Biblia úgy szól ma hozzánk, ahogyan megíratott két-három ezer évvel ezelőtt. Mi akkor értjük meg jobban, ha ráhangolódunk, nem pedig akkor, ha áthangoljuk a mi füleinknek kívánatos hangzásra.” (Győri 2014, 76. p.)

Ami az MBT-fordítást illeti, annak készítői igyekeztek a funkcionális egyenértékűség elvét (is) érvényesíteni, ám a Károli-biblia hagyománya hátráltatta ezt a törekvésüket, legalábbis a fordítás első kiadásában és első revíziójában. Ha az MBT-fordítás deklarálná: nem felváltani, hanem kiegészíteni kívánja a Károlit, radikálisabban eltávolodhatna annak szövegétől, méghozzá a nagyobb mértékben indirekt fordítás, vagy – ha tetszik – a funkcionális egyenértékűség irányába. Ez azt jelenti, hogy a fordítás számos esetben megtarthatná a Nida-féle elvek alapján alkalmazott explicitációs megoldásait, sőt ezek körét bővíthetné is. Kivételt főképp a szóképek és más erőteljes szellemi töltetű szövegrészek jelentenének, ahol formálisan egyenértékű megoldásokat lenne érdemes alkalmazni (hogy miért, annak kifejtésére itt nincs tér, de a kérdéssel a jövőben szeretnék részletesebben foglalkozni).

Nyelvileg, ill. stilisztikailag a fordítás tovább fejlődhetne a még nagyobb „nyelvi elegancia” irányába (vö. Pecsuk 2014, 132. p.), s ennél fogva remekül szolgálhatná a nyelvileg legigényesebb olvasók szükségait is, mindazokét, akik nem feltétlenül töreksenek arra, hogy Isten Igéjét minden részletében, alaposan, a legnagyobb mélységeiben megismerjék. Az ilyen emberek (akik valószínűleg a bibliaolvasók döntő többségét alkotják) viszonylag csekélyebb erőfeszítéssel megtanulhatnának otthonosan mozogni a Biblia világában, megérthetnék kulcsfontosságú üzeneteit, méghozzá anélkül, hogy túl nagy erőfeszítést kelljen ennek érdekében kifejtetniük. (Vagyis az MBT-fordítás bátrabban léphetne ki a Békés–Dalos-fordítás irányába, persze megőrizve minden eddigi erényét, exegetikai megbízhatóságát és korszerűségét.)

Az MBT-fordítás lehetne ezenkívül a világból jövő, olvasni szerető, iskolázottabb érdeklődők első bibliája, továbbá az istentiszteleteket látogató, mélyebb elkötelezettség nélküli tömegek fő bibliája (végül is alighanem már ma is főként ezt a szerepet tölti be). És ez a fordítás lehetne az Isten mellett erőteljesen elkötelezett és nyelvileg igényes olvasók második bibliája is, amit olyankor vesznek a kezükbe, amikor mintegy ki akarnak kapcsolódni, amikor épp nem tanulmányozni akarják Isten Igéjét, hanem „csak” tartalmas és építő olvasmányélményre vágynak.

Azok a világból jövő érdeklődők és formális keresztények, akik nincsenek hozzászokva hosszabb lélegzetű szövegek olvasásához, vagy egyenesen a funkcionális írástudatlanság állapotából igyekeznek éppen kitörni, első bibliaként az Egyszerű fordítás módosított változatát használhatnák, amely az MBT-fordításnál (mai formájában is) radikálisabban indirekt fordítás, s ennél fogva az MBT-fordításhoz hasonlóan, de annál sokkal nagyobb mértékben hozza mintegy „tálcn” a legalapvetőbb, legstabilabb exegetikai megoldásokat.¹⁸ A

18 Az általánosan elfogadott, minden mérvadó bibliafordításban egyformán meglévő megoldásokra kell itt gondolni, amelyek nem köthetők sajátosan az EFO-hoz, sem az angol, sem a magyar változatához.

szükséges módosítások leginkább az Újszövetséget érintenék, s főleg stilisztikai jellegűek lennének, céljuk főként az lehetne, hogy enyhítsenek a fordítás darabosságán, amely a nagyfokú explicitálás következménye. Akár azon az áron is érdemes lenne gördülékenyebbé tenni a szöveget, hogy egyes szövegrészek bizonyos mértékben „vissza-implicitálódhának”.¹⁹ Amint ezek az olvasók ráéreznek az olvasás ízére, és gyakorlatot szereznek benne, egyre inkább használhatnák párhuzamosan az MBT-fordítást is, amely nagyobb mértékű „visszafogottsága” folytán egyfajta átmenetet jelenthetne a revideált Károli felé. Végül érett kereszténnyé válva, akik közvetlenül a Biblia igazi Szerzőjétől kívánnak aktuális üzeneteket kapni, megismerkedhetnének a fenti módon revideált Károlival is.

A Szent Pál Akadémián készülő Újszövetség-fordítás (SPA) jegyzetekkel ellátott változata tanulmányozási célú Bibliává fejlődhetne, annál is inkább, mert már mai formájában is nagymértékben az (l. Ruff 2014b, 163. p.). Igaz, ahhoz, hogy a hagyományosabb felekezetek részéről is elfogadást nyerjen, bizonyára szükség volna arra, hogy azok néhány képviselője észrevételezze a fordítás jegyzetapparátusát és a fordítást kiegészítő egyéb paratextusokat, s észrevételeiket a végleges szövegezésben a fordítás készítői figyelembe vegyék (természetesen úgy, hogy ez ne menjen az olyan alapvető evangéliumi igazságok hangsúlyos megjelenésének rovására, mint amilyen a megtérés, a bibliai bemerítés vagy az újjászületés üzenete).

Amint talán a fenti leírásból is kiderült, a végső cél tulajdonképpen az volna, hogy a Bibliát korábban nem olvasó emberek bibliaolvasóvá váljanak, a Bibliát olvasó emberek pedig a könnyebben „emészthető” indirekt fordítások után felnőjenek a sokkal nehezebben olvasható, de annál több kincset rejtő direkt fordításig. Ez azonban nem értelmezendő úgy, hogy az indirekt fordítások alacsonyabb rendűek volnának a direkt fordításoknál! Az ideális állapot egy nyelvközösségben az, ha az egyaránt rendelkezik direkt fordítással (pontosabban ahhoz viszonylag közel álló, de indirekt fordításra is jellemző megoldásoktól sem idegenkedő bibliaszöveggel) és akár öt-hat különböző mértékben „dinamikus” indirekt fordítással. Mindnyájan ismerünk olyan elkötelezett bibliaolvasókat, akik egy-egy számukra fontos igeverset akár tucatnyi magyar és más nyelvű fordításban is megnéznék, az egyes fordítási megoldásokat összehasonlítják egymással, hogy így minél plasztikusabb képet kapjanak az adott szövegrész jelentéséről (vö. Szabó 2014, 63–64. p., Horváth 2014, 67. p., Ruff 2014b, 163. p.). Miért ne hihetnénk abban, hogy az ilyen olvasók száma növekedni fog? Nem lenne ennek elérése minden lelkész, sőt minden elkötelezett hívő számára nemes és Istennek tetsző feladat?

Az előzőekből az is következik, hogy a (különböző típusú) indirekt fordításoknak korántsem csupán az a szerepük, hogy hozzásegítsék az olvasót a direkt fordítás elfogadásához. Az indirekt fordításoknak a legigényesebb olvasók életében is megvan a maga helye. Jómagam például nagyon szeretem a Bibliát részletekbe menően tanulmányozni, ha kell, visszanyúlva a forrásnyelvi szövegekig, mégis szívesen olvasok indirekt

19 A fordítóknak szem előtt kellene tartaniuk, hogy a kevéssé olvasott ember nem azonos a *buta* emberrel; véleményem szerint a kevéssé olvasott ember az implicit információt a szövegből éppúgy ki tudja nyerni, mint az olvasott.

bibliafordításokat is, akár magyar nyelven, akár más nyelveken. A cél tehát az lenne, hogy mindezek a bibliák ott sorakozzanak a legtöbb olvasó könyvespolcán (s ezeken túl akár még a felekezeti kötöttségűek is). Úgy gondolom, hogy négy-öt könyv megvételét a legtöbb hívő nem szükségszerűen érzi elhordozhatatlan anyagi tehernek – ha kellőképpen van motiválva. Így tekintve még piaci szempontból sem kell az egyik bibliafordítási vállalkozás résztvevőinek a többiben konkurenciát látni.

Bibliafordítás és nyelvi ideológia

Még egy kérdésre ki kell térni. Ha azt akarjuk, hogy a bibliafordítások a jövőben kiegészítsék egymást, célszerű lenne tisztázni ezek nyelvideológiai alapjait. Mint minden szövegalkotást és -befogadást, a fordítás létrehozását és befogadását is befolyásolják a fordító és a befogadó nyelvi ideológiái is. Nyelvi ideológiákon olyan gondolatokat, gondolatrendszerket értünk, amelyek a legtágabb értelemben vett nyelvvel és verbális kommunikációval kapcsolatosak, például a nyelv mint elvont jelrendszer mibenlétével és működésével, a nyelvi rendszer elemeivel, az ezek használatát vezérlő szabályokkal, a nyelvi változásokkal, a nyelvi folyamatokba való emberi beavatkozásokkal, a beszélők verbális viselkedésével, nyelvek egymás közötti kapcsolatával, az általában vett „nyelv” helyével társadalom és az egyén életében, a nyelv egyes „változatainak” használatával, egyes konkrét nyelvi eszközök funkcióival, a nyelvváltozatok és nyelvi eszközök értékelésével helyesség vagy hasznosság szempontjából, konkrét közösségek nyelvi helyzetével, nyelvpolitikával, egyik nyelvről a másikra való fordítással stb.²⁰

A fordítók magatartását lényegében két ellentétes fordítói nyelvi ideológia befolyásolja, a nyelvi formalizmus és a nyelvi kognitizmus (l. Lanstyák 2013a, 21. p., 2013b, 311. p.). A nyelvi formalizmus az a meggyőződés, hogy tartalmilag is az a legpontosabb fordítás, amely a lehető leghűbben követi a forrásnyelvi szöveg nyelvi elemeinek szerkezetét; ez a meggyőződés áll a formális egyenértékűségeen alapuló fordítási stratégiák háttérében. Ezzel szemben a nyelvi kognitizmus az a meggyőződés, hogy a szövegben, szövegrészletben megfogalmazódó gondolat, az üzenet²¹ elvonatkoztatható a nyelvi formától, és egy másik nyelven eltérő nyelvi formában is többnyire hiánytalanul viszszaadható; ez a meggyőződés áll a funkcionális egyenértékűségeen alapuló fordítási stratégiák háttérében (vö. Ryken 2004, 20–22. p.; Pecsuk 2012; Vladár 2012, 11. p.).

Ha egységes szemléletű fordításokat akarunk, mindkét ideológiát felül kell vizsgálni a főntebb elmondottaknak megfelelően. Amint láttuk, a formai pontosság önmagában nem garantálja a mai befogadó számára, hogy (legalább nagyjából) azt értse az adott

20 A nyelvi ideológiák általános kérdéseire (is) l. Silverstein 1992; Woolard–Schieffelin 1994, 58. p. és *passim*; Kroskity 2000, 5–6. p. és *passim*; Gal 2006a, 163. p., 2006b, 178. p.; Laihonon 2009a, 25–27. p.; magyarul Laihonon 2004, 87. p., 2006, 49. p., 2009b, 48–49. p., 2009c, 323–324. p.; Maitz 2006, 309–310. p.; Lanstyák 2009, 2011, 2015b, 2015c; Szalai 2010; Sebők 2012a, 2112b; Bodó 2014; Bilász 2015.

21 Az ideológia megnevezésében a lat. *cogito* 'gondol, gondolkodik', *cogitatio* 'gondolkodás', ill. *cogitum* 'gondolat' szavak töve található, nem a *cognosco* '(meg)ismer, felismer', *cognitio* 'megismerés, ismerkedés', *cognitus* 'ismert, kipróbált' szavaké.

célnyelvi szövegrészleten, amit a forrásnyelvi befogadó értett kétezer évvel ezelőtt. Erre csak akkor van (némi) esély, ha a formailag pontos megoldások alkalmazása mellett segítünk az olvasónak abban, hogy a forrásnyelvi befogadók kognitív környezetének lényegi elemeit megismerje. Ezenkívül a formai pontosság nem vezethet a célnyelv grammatikai vagy stílusnormáját sértő nyelvi formák használatához, mert ezek szükségtelen mértékben növelnék a feldolgozási erőfeszítést, anélkül, hogy ezért az olvasó sok mindent kapna cserébe.

Ugyanúgy felülvizsgálandó a nyelvi kognitizmus ideológiája. Nem igaz az, hogy egy szövegrészlet jelentése maradéktalanul „kinyerhető” a nyelvi formából és „átvihető” egy másik nyelvi formába: az üzenet nyelvi formája és tartalma egymástól elválaszthatatlan.²² Éppen ezért a fordítónak, ha alapvetően direkt fordítás elkészítése a célja, csak olyankor szabadna eltérnie a formailag is legpontosabb célnyelvi megoldástól, amikor a formailag legpontosabb célnyelvi megoldás sérti a célnyelvi grammatikai vagy stílusnormáját, ezáltal pedig növeli a feldolgozási erőfeszítést anélkül, hogy a befogadót emiatt számottevő módon kárpótolná.

A fentiekből következően az egyes fordítások nem abban kell, hogy különbözzenek, hogy az egyik a formális, a másik a funkcionális egyenértékűség elvét érvényesíti nagyobb mértékben. Sem az egyik, sem a másik típusú egyenértékűség nem elvetendő, csak éppen nem más-más fordításban, hanem ugyanabban a (típusú) fordításban szükséges alkalmazni őket, mivel ezek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Ezt egyébként minden fordító jól tudja, s a legjobb fordítók sohasem mentek el túl messzire sem a formális egyenértékűség alkalmazásában (ha annak voltak a hívei), sem a funkcionális egyenértékűség alkalmazásában (ha ennek a követői voltak). A formális egyenértékűség legtöbb híve – hacsak nem kifejezetten a forrásnyelv tükrözésére törekvő fordítást készítettek annak érdekében, hogy a befogadó a fordításból minél többet megismerjen a forrásnyelvi szöveg szerkezetéből²³ – mindig is tisztában volt azzal, hogy fordítása nem lehet agrammatikus, és nagyon sokan arra is ügyeltek, hogy fordítási megoldásaik lehetőleg stilisztikailag se legyenek nagyon zavaróak. Ugyanakkor a funkcionális egyenértékűség híveinek egy része – maga Nida is – mértéktartóak voltak a forrásnyelvi szöveg nyelvi jellegzetességeitől teljesen eltekintő fordítási megoldások alkalmazásában (Doty 2007, 32. p.).²⁴

Ha a fordítók megértik a kétféle elv mögött álló nyelvi ideológiák elfogadhatatlanságát, még bátrabban fognak hallgatni nyelv- és stílusérzékükre a legmegfelelőbb fordítá-

22 Ez még nyilvánvalóbbá válik, ha tudjuk, hogy az üzenetbe nemcsak a szöveg explicit és implicit információs tartalma tartozik bele, hanem a konnotációk is, az üzenet érzelmi összetevője (vö. Gutt 1990).

23 Ilyen típusú magyar bibliafordítás eddig tudtommal nem készült; az angol fordítások közül ilyen a Young's Literal Translation (1862/1898), melyet kitűnően tudnak használni mindazok, akik a bibliai görög nyelv alapjaival ismerkednek; segítségével sokkal könnyebben megértik a görög nyelvű eredeti szöveget, mint a „normális” fordítások segítségével.

24 Jól mutatja ezt a következő idézet: „Az üzenet nyelvi formából és gondolati tartalmából áll, de súlyos hiba volna kategorikus különbséget tenni e kettő között, hiszen a forma maga is igen gyakran hordoz fontos jelentést, különösen a hangsúly, az irányultság, a hatás és a szándék tekintetében.” (Waard–Nida 2002, 17. p.)

si megoldás megtalálásában. Ily módon tehát a fordítások *nem e két elv alkalmazásában fognak különbözni, hanem abban, hogy milyen mértékű feldolgozási erőfeszítésre számítanak az olvasó részéről*. Így aztán például az Isten ígéjének minél alaposabb megismerése iránt elkötelezett, sőt ezen túl személyes kijelentések vételére számító befogadóknak, akik egyszersmind iskolázottak is, és nem okoz nekik gondot (nehezebb) szövegek olvasása, olyan fordítást készítenek (vagy a meglévő fordítás revízióját olyan irányba alakítják), hogy az minél közelebb álljon a direkt fordításhoz. Ez persze maga után vonja, hogy a fordítónak gondoskodnia kell arról, hogy a mai befogadók megismerjék az egykori forrásnyelvi befogadók (rekonstruált) kognitív környezetét, olyan mértékben, hogy ennek segítségével képesek legyenek az üzenetet minél jobban megérteni; főntebb beszéltünk ennek módjairól. (Ilyen típusú fordítássá legkönnyebben, amint főntebb láttuk, a Károli-fordítást lehetne fejleszteni.)

Azok a fordítók viszont, akik a kevésbé iskolázott és kevésbé olvasott befogadókat célozzák meg, nagymértékben fogják alkalmazni az indirekt fordításra jellemző megoldásokat, azaz igyekeznek minél közelebb hozni a szöveget a mai befogadó világához, persze csak olyan mértékben, hogy az ne akadályozza az Isten szerinti gondolkodás kialakulását, azaz az olvasókat az indirekt fordítás ne akadályozhassa abban, hogy azok elváltozzanak elméjük megújulása által, és egyre kevésbé igazodjanak az őket körülvevő, bibliai értelemben vett „világhoz” (azaz ahhoz a gonosz szellemi valósághoz, amely a meg nem tért emberek életében uralkodik, és a megtért embereket is – eltérő mértékben – befolyásolja). Ezenkívül a szóválasztásban is igazodnak a kevésbé iskolázott befogadók igényeihez, azaz – amennyire lehet – közismertebb, nem csak a szépirodalomban használt szavakat választanak, anélkül persze, hogy az eredeti szöveg stílusától számottevő mértékben eltérnének. (Némi jobbítás után ilyen fordítássá válhatna, amint főntebb jeleztük, az EFO.)

Azok a fordítók pedig, akik a Bibliával épp ismerkedő, de egyébként olvasott befogadóknak szánják fordításukat, bátran alkalmazhatják a szókincs ritkább elemeit is, amennyiben az eredeti egy-egy kommunikatív fogódzója azokkal adható vissza leginkább, és amennyiben ezek stílusértéke nem üt el számottevő mértékben forrásnyelvi megfelelőitől. Másfelől azonban olyan fordítást célszerű létrehozniuk, amely a célnyelvi befogadók kognitív környezetére épít, különben egy olyan „kezdőnek”, aki még a Biblia világának alapjait sem ismeri, a szöveg megértéséhez a számára elviselhetőnél nagyobb feldolgozási erőfeszítésre volna szüksége akkor is, ha rendszeresen olvas igényes szépirodalmi szövegeket. (Az ilyen olvasók számára, amint arra főntebb utaltunk, a meglévő magyar fordítások közül, az MBT látszik a legmegfelelőbbnek, különösen ha tovább halad a funkcionális ekvivalencia nagyobb mértékű érvényesítésének útján, lerázva magáról – amennyire az új helyzetben lehet – a Károli-hagyomány bilincseit.)

Ami az egyéb, nem kifejezetten a fordítással kapcsolatos nyelvi ideológiákat illeti, ezeknek a fordításokban játszott szerepével egy korábbi írásomban foglalkoztam (Lanstyák 2013a, 24–27. p.). Itt most csupán kettőre térek ki, azokra, amelyek talán a legnagyobb befolyást gyakorolják a bibliafordításokra, a nyelvi konzervativizmusra és a nyelvi purizmusra. Ezeknek, különösen a nyelvi konzervativizmusnak, eltérő mértékben kelle-ne érvényesülniük a különböző típusú fordításokban; a fordítónak tehát a fordítás típu-

sa alapján kellene eldöntenie, mekkora teret enged fordításában e két ideológiának (és a többi, itt nem említettnek is).

A nyelvi konzervativizmus mint általánosabb nyelvi ideológia az a meggyőződés, hogy a nyelv hagyományos formái különleges értéket képviselnek, megőrzésük társadalmi, sőt kulturális és nemzeti érdek. A nyelvi konzervativizmus számára jó ürügy a hagyományos, az olvasók által megszokott megfogalmazások megőrzésének „nemes” szándéka; az ily módon megőrzött megfogalmazások a fő szálláscsinálói a mai fordítások archaizmusainak; elsősorban a VKF-re és az MBT-re kell itt gondolni (a fő fordításváltozatok közül). Nagy a kísértés az archaikus forma használatára akkor is, ha az nyelvilag is, jelentését tekintve is jobban megfelel a forrásnyelvi formának, mint a ma használatos forma (pl. a magyarban régiessé vált szenvedő igealakok vagy a *-ván/-vén* képzős határozói igenevek). Mivel az archaikus formák sok esetben egyszersmind emelkedtek is, sokan úgy gondolják, hogy ezek nagyon is beleillenek a bibliafordításba (l. Horváth 2014, 67. p.).

A nyelvi konzervativizmus ideológiájának érvényesítésére természetesen a revideált Károli a legalkalmasabb; nehéz volna úgy modernizálni Károlit, hogy Károli maradjon, mégse legyen benne semmilyen archaizmus. Szintén lehet némi szerepe a nyelvi konzervativizmus ideológiájának az iskolázott beszélők számára készített fordításnak, mint amilyen az MBT-fordítás lehetne. Ellenben az iskolázatlan olvasóknak szánt fordítás – nálunk az EFO – tudatosan kell, hogy szembehelyezkedjen a konzervativizmus nyelvi ideológiája által támogatott nyelvi megoldásokkal, hiszen deklarálta „a mai ember számára érthető stílusban, a hétköznapi nyelv eszközeivel” kívánja kifejezni „a Biblia örökérvényű üzeneteit” (Szöcs 2014, 167. p.).

A konzervativizmushoz kapcsolódó további, a fordításokban alapvetően fontos szerepet játszó ideológia a nyelvi purizmus, melynek lényege, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az idegen eredetű nyelvi formák (közvetlen kölcsönzéstermékek); hasonlóképpen az idegen minta nélküli, belső keletkezésű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, melyeket idegen mintára alkottak (közvetett kölcsönzéstermékek).

Ami a közvetlen kölcsönszavakat („idegen szavakat”) illeti, a magyar bibliafordítói hagyomány ezek tekintetében erősen purista. A közvetlen kölcsönszavak kerülésére már a Vizsolyi biblia szerzői is törekedtek, ahogy ez kiderül a Biblia előszavából (l. Tóth 1994, 17. p.); talán ennek a következménye, hogy a mai magyar nyelvben is kevés olyan idegen szó van, amely „jól érzi magát” a Bibliában: az idegen szavak döntő többsége stilisztikailag kirí a Biblia szövegéből (l. Lanstyák 2013b). Pontosabban – kiríának, ha használnák őket, de a fordítók nyilván érzik ezt, és ritkán vezetnek be új idegen szavakat az újabb fordításokba. A közvetlen kölcsönszavak kerülése olyannyira része a magyar bibliai stílusnak, hogy nincs értelme ellene menni; úgy tűnik, erre többnyire nincs is szükség, mert a legtöbb bibliai fogalomra van jó ősi vagy belső keletkezésű szavunk, amelyre meg nincs, arra régóta idegen szó használatos, ezek pedig elfogadottak a bibliafordításban (pl. *evangélium*, *apostol*, *angyal*, *kerub*, *próféta*, és persze *izraelita*, *lévita*, *farizeus*, *szaduceus*, *zelóta*, *prozelita*, *efód* stb.), s inkább jövevényszavak már, mint idegen szavak.

Ami az alkalmi és az állandósult nyelvtani kontaktushatás eredményét, a nyelvtani interferenciajelenségeket és a nyelvtani kölcsönzéstermékeket illeti, ezekre régi fordí-

tóink valószínűleg nem voltak érzékenyek, ennek köszönhető a Károli-fordítás régebbi verzióinak nagyfokú idegenszerűsége (egészen az SKF-ig, sőt azon túl is, az RLF-ig). Mivel a Károli-fordítást csak méltatni illik, a fordításnak erről a vonásáról ritkán beszélünk; részben talán azért is, mert az idegenszerűségek jelentős részét a befogadók annyira megszokták, hogy a bibliai stílus szerves részének érzik őket, s megfigyeléseim szerint máig hatóan befolyásolják az élő igehirdetések, sőt általában is a hívők közösségeiben való kommunikációt is.²⁵

A mai fordítói szakma alapkövetelményeihez tartozik, hogy a fordító érzékeny legyen a kontaktushatásra, s igyekezzon a fordítást megővni tőle. Éppen ezért az új fordítások, pl. az MBT, az EFO vagy a VKF nem vádolhatók azzal, hogy nagymértékben érvényesülne bennük a forrásnyelvi kontaktushatás,²⁶ inkább ellenkezőleg: néha ott sem jelenik meg, ahol a kontaktusjelenségek megőrzésére talán szükség volna. A hebraizmusok és a hellenizmusok ugyanis nem egy esetben szükségesek, fontos kommunikatív fogódzóként szolgálják a mondanivaló megértését, az ember szeme elől elrejtett szellemi valóság működését. Jómagam úgy gondolom, hogy az Újszövetség nem azért van tele hebraizmusokkal (sőt más nyelvi kontaktushatás is megjelenik benne), mert Isten Szellemé olyan „apróságokkal”, mint amilyen az „idegenszerűségek” használata az Újszövetség nyelvében nem törődött, hanem azért, mert ezek megőrzését fontosnak tartotta a mondanivaló szempontjából. S ezzel ráadásul üzen is a mai fordítóknak: nem bűn az „idegenszerűségek” használata, ha ezek megkönnyítik a befogadó számára a szellemi törvényszerűségek megismerését, s nem növelik meg számottevően a szövegrészlet megértéséhez szükséges feldolgozási erőfeszítést.²⁷

Zárszó

Dolgozatomban arról próbáltam meggyőzni a nyájas olvasót, hogy a magyar bibliafordítások célközönség és funkció szerinti differenciálódását nem szükséges a távoli jövőben elképzelni: a legfontosabb meglévő fordítások, mindenekelőtt a VKF, az MBT és az

25 A kérdés alapos nyelvészeti vizsgálatot érdemelne.

26 Részleges kivételt a VKF képez a személyes névmások redundáns használata tekintetében, birtokos szerkezetben és tárgyként, pl. *én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?* (ahelyett, hogy *Istenem, Istenem, miért hagytál el?*). Ez a használat megfigyelésem szerint a bibliai témájú eredeti magyar szövegektől sem idegen már, gyakran találkozhatni vele igehirdetéseinkben is. Az ilyen terjedős nyelvhasználat nyilván emelkedettnek számít.

27 Mindkét nyelvi ideológia relevanciaelméleti értelmezése érthetővé teszi, miért ellentmondásos a régiességek és idegenszerűségek megítélése a bibliaolvasók körében. Ezzel kapcsolatosan dolgozatomban egyik lektorának, Heltai Pálnak a lektori véleményéből idézek: „A nyelvi konzervativizmus esetében úgy gondolom, hogy a hagyományosabb vagy kevésbé hagyományos formák használata kérdésében konfliktus keletkezik a biblia szövegét jól ismerők és a szöveggel ismerkedők között: a szöveget ismerők megszokták a hagyományos fordulatokat, ezért számunkra ezek a fordulatok könnyebben feldolgozhatók, mint a mai köznyelvhez közelebb álló fordulatok, míg a szöveggel ismerkedők esetében ez épp fordítva van. Ugyanez vonatkozik a bibliafordítások idegenszerűségeire is: a megszokott feldolgozása könnyebb, még ha egyébként nem is felel meg a célnyelv normáinak.”

EFO jó alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy megfelelő egyeztetéssel a jövőbeli revíziók során ezek úgy legyenek fejleszthetők eltérő irányokba, hogy más-más közönséget szolgáljanak ki, és funkciókat töltsenek be.

Nyilvánvaló, hogy a meglévő fordítások ilyen (vagy akár ettől eltérő stratégiájú) továbbalakításának, a nyelvvideológiai alap tudatos meghatározásának alapvető feltétele, hogy a fordítás készítőiben elegendő szeretet és alázat legyen ahhoz, hogy hajlandók legyenek saját elképzeléseik egy részét (talán nem is olyan nagy részét!) egy magasabb célnak alárendelni. De kiknél számítsunk szeretetre és alázatra, ha nem a magukat kereszténynek valló embereknél?

Irodalom

- Balogh Katalin–Zsengellér József 2014. Az IMIT-fordítás. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 19–31. p.
- Bilász Boglárka 2015. *Nyelv és ideológia. (Iskolai metanyelvi diskurzus szlovákiai magyar középiskolákban)*. Pozsony, Comenius Egyetem BTK. (Doktori disszertáció.)
- Bodó Csanád 2014. Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában. *Magyar Nyelv*, 110, 266–284. p.
- Bottyán János 2009. *A magyar Biblia évszázadai*. Budapest, Kálvin János Kiadó. (2., átdolgozott kiadás. Szerkesztette Pecsuk Ottó.)
- de Waard, Jan–Nida, Eugene A. 1986/2002. *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*. Budapest, Kálvin János Kiadó.
- Dejcsis Konrád 2014. „Isten szava: lélek és élet”. A Békés–Dalos-féle Újszövetség-fordításról. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 91–99. p.
- Doty, Stephen Howard 2007. *The Paradigm Shift in Bible Translation in the Modern Era, With Special Focus on Thai*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Translation Studies, The University of Auckland. <https://researchspace.auckland.ac.nz/bitstream/handle/2292/2458/02whole.pdf?sequence=2> (Utolsó letöltés: 2015. július 25.)
- Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József szerk. 2014. *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 247 számozott oldal.
- Gutt, Ernst-August 1990. A theoretical account of translation – without a translation theory. *Target* 2/2, 135–164. p. Újraközlés: <http://www.bible-researcher.com/gutt1.html>, 22. p. (Utolsó letöltés: 2014. február 10.)
- Gutt, Ernst-August 1991/2000. Translation as interlingual interpretive use. In Venuti, Lawrence (szerk.): *The Translation Studies Reader*. London–New York, Routledge, 376–396. p.
- Gutt, Ernst-August 2000. Textual properties, communicative clues and the translator. Navarro Errasti, M. Pilar–Lorés Sanz, Rosa–Murillo Ornat, Silvia–Carmina Gomez, Buesa szerk., *Transcultural Communication: Pragmalinguistic Aspects*. Zaragoza: Anzubar. – Internetes változat: <http://cogprints.org/2584/1/TextualPropertiesCommunicativeClues.htm> (Utolsó letöltés: 2014. február 13.)
- Gutt, Ernst-August 2004. Challenges of Metarepresentation to Translation Competence. In Fleischmann, Eberhard–Schmitt, Peter A.–Wotjak, Gerd (szerk.): *Translationskom-*

- petenz: *Tagungsberichte der LICTRA*, 4.–6.10.2001. Tübingen, Stauffenberg, 77–78. p. – Internetes változat: http://cogprints.org/6328/1/LICTRA2001-Gutt_w_figures.pdf, 13 o. (Utolsó letöltés: 2014. február 20.)
- Győri Tamás József 2014. Az újonnan revideált Károliról. Milyen szempontok alapján revideálta a Károli-Bibliát a Protestáns Média Alapítvány? In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 71–77. p.
- Heltai Pál 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. *Modern Nyelvtanítás*, 15/1–2, 13–28. p. – Újra-kiadás: Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 19–44. p.²⁸
- Horváth Orsolya 2014. Miért az 1908-as Károli-revíziót használja ma a Keresztény Advent Közösség? In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 66–70. p.
- Jelenits István 2014. Katolikus bibliafordítás a második vatikáni zsinat után. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 83–87. p.
- Karasszon István 2014. A Magyar Bibliatanács 1975-ben megjelent új bibliafordítása. Különlenyomat.²⁹
- Kiss Etele 2014. Az ortodoxok szentíráshasználata Magyarországon. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 100–117. p.
- Köves Slomó 2014. A Tanach fordításai és az IMIT-fordítás. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 32–44. p.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11/1, 27–44. p.
- Lanstyák István 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In Misad Katalin–Cseh Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 13–57.
- Lanstyák István 2013a. A Károli-biblia 20. és 21. századi revízióinak néhány kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15/2, 3–34. p.
- Lanstyák István 2013b. Nyelvi problémák a bibliafordításban. In Benő Attila–Fazakas Emese–Kádár Edit (szerk.): „...hogyan legyen a víznek lefolyása...” Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére. Kolozsvár, EME, 309–318. p.
- Lanstyák István 2015a. Bibliafordítások használatban. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 2014. *Credo*, 21/2, 61–64. p.

28 A szövegben a hivatkozás az újra-kiadás oldalszámaira történik.

29 A megjelent verzió adatai: Karasszon István 2014. A Magyar Bibliatanács 1975-ben megjelent új bibliafordítása. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 121–124. p.

- Lanstyák István 2015b. Újra a nyelvi ideológiákról. In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.) *Nova Posoniensia* V. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 9–33. p.
- Lanstyák István 2015c. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.uni-deb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf (Utolsó letöltés: 2016. március 31.)
- Navarro Errasti, Maria Pilar 2001. Transferring Communicative Clues in Translation. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 14, 137–149. p.
- Nemesi Attila László 2012. Retorika és pragmatika: az implikatura fogalmának klasszikus gyökei. *Magyar Nyelvőr*, 136/3, 249–272. p.
- Nida, Eugene A. 1964. *Toward a Science of Translating, with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden, E. J. Brill.
- Nida, Eugene–Taber, Charles R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden, E. J. Brill.
- Pattamore, Stephen 2008. A Drift on a Sea of Implicature: Relevance Theory and the Pragmatics of Translation. *Journal of Biblical Text Research*, 22, 180–202. p., Internetes változat: <https://map.bloomfire.com/posts/595698-a-drift-on-a-sea-of-implicature/public> (Utolsó letöltés: 2014. február 12.)
- Pecsuk Ottó szerk. 2009. *A Magyar Bibliatársulat hatvan éve*. Budapest, Kálvin János Kiadó.
- Pecsuk Ottó 2014a. Az 1975-ben megjelent új fordítású protestáns Biblia 1990-es revíziója. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.) *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 125–132. p.
- Pecsuk Ottó 2014b. Az 1975-ös protestáns új fordítás 2014-es revíziója. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.) *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 133–139. p.
- Ruff Tibor 2014. A Patmos-Biblia. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 78–79. p.
- Ruff Tibor 2014b. A Szent Pál Akadémián készülő Újszövetség-fordítás. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 161–164. p.
- Sebők Szilárd 2012a. A nyelvi ideológiák működési mechanizmusairól, avagy nyelvi ideológiák szem előtt tartása és „szembe állítása”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14/3, 87–108. p.
- Sebők Szilárd 2012b. A metaforák és a nyelvi ideológiák kapcsolata egyes metanyelvi diskurzusokban. In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia* II. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 30–49. p.
- Silverstein, Michael 1992. The Uses and Utility of Ideology: Some Reflections. *Pragmatics*, 2/3, 311–323. p.
- Smith, Kevin G. 2000. *Bible Translation and Relevance Theory. The Translation of Titus*. (Publikálatlan doktori értekezés.) Stellenbosch, South Africa, University of Stellenbosch. <http://www.sats.edu.za/userfiles/BibleTranslationandRelevanceTheory.pdf> (Utolsó letöltés 2014. február 11.)
- Smith, Kevin G. 2002. Translation as secondary communication. The relevance theory perspective of Ernst-August Gutt. *Acta Theologica Supplementum*, 2, 107–117. p.
- Smith, Kevin G. 2007. The Emergence of Relevance Theory as a Theoretical Framework for Bible Translation. *Conspectus*, 4, 65–81. p.
- Smith, Kevin G. 2008. Direct Translation: Striving for Complete Resemblance. *Conspectus*, 5, 169–184. p.

- Szabó Zoltán 2014. Bibliaolvasás és bibliafordítások a nazarénus történelemben. Miért használják még mindig a több mint száz éves fordításokat? In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 58–65. p.
- Szalai András 2014. A Jehova Tanúi „Új világ”-fordítása. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 153–160. p.
- Szalai Andrea 2010. Nyelvi ideológiák és a társadalmi határok kijelölése egy erdélyi gábor roma közösségben. In Feischmidt Margit (szerk.) *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 418–429. p.
- Szöcs Zoltán 2014. Az egyszerű fordítású (EFO) Biblia. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 165–172. p.
- Tarjányi Béla 2014. A Káldi-Neovulgata bibliafordítás. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.) *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 88–90. p.
- Tunyogi Lehel 2014. Kecskeméthy István bibliafordítása. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 140–149. p.
- Van der Merwe, Christo H. J. 2012. The Bible in Afrikaans: A direct translation – A new type of church Bible. *HTS Theologiese Studies/ Theological Studies*, 68/1, 8 o. <http://www.scielo.org.za/pdf/hts/v68n1/v68n1a72.pdf> (Utolsó letöltés: 2014. február 12.)
- Varga Zsigmond J. 1992. *Ógörög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Wilson, Deirdre–Sperber, Dan 1994. Outline of relevance theory. *Links & Letters*, 1, 85–106. p.
- Wilson, Deirdre–Sperber, Dan 2000. Truthfulness and Relevance. *UCL Working Papers in Linguistics*, 12, 215–254. p. http://www.phon.ucl.ac.uk/home/PUB/WPL/00papers/wilson_sperber.pdf (Utolsó letöltés: 2014. február 10.)
- Wilson, Deirdre–Sperber, Dan 2004. Relevance Theory. In Horn, L.R.–Ward, G. (szerk.): *The Handbook of Pragmatics*. Oxford, Blackwell. 607–632. p. – Internetes változat: <http://www.dan.sperber.fr/?p=93>. (Utolsó letöltés: 2014. február 14.)
- Xu, Zhaohui–Zhou, Yanchun 2013. Relevance Theory and Its Application to Advertising Interpretation. *Theory and Practice in Language Studies*, 3/3, 492–496. p.
- Zachar Viktor 2011. Német neologizmusok a fordítói gyakorlatban. *Fordítástudomány*, 13/2, 56–71. p.
- Zhonggang, Sang 2006. A Relevance Theory Perspective on Translating the Implicit Information in Literary Texts. *Journal of Translation*, 2/2, 43–60. p.
- Zsengellér József 2014. Az 1908-as „Károli-Biblia”. In Fabiny Tibor–Pecsuk Ottó–Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány–Luther Kiadó–Kálvin Kiadó, 47–57. p.

Melléklet

A szövegben említett fordítások és revíziók

A Károli-családba tartozó teljes fordításváltozatok

1. SKF: Szász Károly vezetésével készült revideált fordítás (Budapest, 1908)
2. KIF: Kecskeméthy István átdolgozása (Budapest, 1931)
3. RLF: Ravasz László átdolgozása (Ligonier, 1971)
4. KSE: A Krisztus Szeretete Egyház kiadása (Budapest, 2009)
5. VKF: A Veritas Kiadó revideált kiadása (Budapest, 2011)

Önálló protestáns fordítások és fordításváltozatok

1. CLF: Csia Lajos Újszövetség-fordítása (Budapest, 1978/2005)
2. MBT: Magyar Bibliatársulat teljes fordítása (Budapest, 1975)
3. MBT¹: a Magyar Bibliatársulat teljes fordításának 1. revíziója (Budapest, 1990)
4. MBT²: a Magyar Bibliatársulat teljes fordításának 2. revíziója (Budapest, 2014)
5. EFO: Egyszerű fordítás, teljes (Fort Worth, Texas, 2003)

Önálló római katolikus fordítások és fordításváltozatok

1. KNV: Káldi György teljes fordításának revíziója (Budapest, 1907)
2. BDF: Békés Gellért–Dalos Patrik Újszövetség-fordítása (Róma, 1951)
3. SIT: Szent István Társulat teljes fordításának revíziója (Budapest, 1973/2003)

Zsidó fordítás

1. IMIT: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Ószövetség-fordítása (1898–1907)

Fordításrészletek

1. Hertz József Tóra-fordítása I–V. (1939–1942)
2. SPA: A Szent Pál Akadémia fordítása (Budapest, 2001–2008)

ISTVÁN LANSTYÁK

ON THE FUTURE OF THE HUNGARIAN BIBLE TRANSLATIONS

In my paper I deal with the question of how some of the existing Hungarian Bible translations could be developed into different types of translations aimed for different audiences and designed to fulfil partly different functions. In the first part of the paper I give an overview of the most important existing Bible translations, based mostly on the papers presented on a 2013 conference on Hungarian Bible translations. Then I outline some of the features of Relevance Theory, accentuating its advantages for Bible translation. Finally I deal with the questions how new revisions of some of the existing translations could lead to translations which differ from each other in a meaningful way and they consequently fulfil the needs of different kinds of Bible readers and also fulfil partly different functions

S botját ott lelte kivirulva...

(Egy motívum határtalanságairól – 2.)

JÓZSEF LISZKA

And There He Found His Rod Blooming Blossoms... About the Boundlessness a Motif

39

398.3

246

Keywords: Comparative folkloristics, text folklore, mythology, flourishing dry branch.

A kizöldülő száraz ágról mint a kiválasztottság jelének motívumáról a nemzetközi mese-és mondaanyagban volt szó az előző közleményben, s részben ezt a témát folytatam a következőkben is.

Dolgozatomat Szent Kristóf legendájának egy részletével kezdtem. Most térjünk csak vissza hozzá! A nemzetközi mesekatalógus 768. számú mesetípusa (*St. Christopher and the Christ Child*) lényegében ezt a történetet meséli el (Aarne–Thompson 1961, 265–266. p.; Uther 2004, I: 424–425. p.). Mivel a témának, nem is olyan nagy túlzással, szinte könyvtárnyi az irodalma,¹ csak nagyon röviden foglalom össze, kizárólag a bennünket most érdeklő motívumra összpontosítva. Ennek egyik legkorábbi feljegyzése a *Legenda Aurea* lapjain maradt ránk, és lényege, hogy az egy folyó partján révészként dolgozó Kristófot egy apró gyermek kéri meg, vigye át őt a túlsó partra. A révész vállára veszi a fiúcskát, de ahogy gázol a vízben, érzi, hogy egyre nagyobb, már-már elviselhetetlen ólomsúly nehezedik rá. Megtudja a gyerektől, hogy ő Jézus Krisztus, s azért oly nehéz, mert a világ összes bűnét magán hordozza.

Hogy megbizonyosodj arról, amit mondok, visszatérve szúrd a földbe a botodat a kunyhó mellett, s meglátod, reggelre kivirágzik és gyümölcsöt hoz.” Ezzel eltűnt a szeme elől. Visszatért Kristóf a házához, leszúrta a botot a földbe, s reggelre kelve látta, hogy pálma gyanánt kilombosodott, és datolyát termett.

(Voragine 1990, 163–165. p., konkrétan: 164. p.)

A német mesekatalógus szerint a német hagyományban csak a legkorábbi variánsoknál fordul elő Szent Kristóf egész legendája. Rendesen inkább, a fentebb is bemutatott révész-motívum dominál, végén a gyümölcsöt hozó bottal (Uther 2015, 186–187. p.).

Az élő szlovák folklórból nincsenek rá adataim. A cseh írásbeliségben megvan (Dvořák 1978, 1049. p.), viszont a szóbeliségből ott is hiányozni látszik (vö. Otčenášek 2012, 226. p.).

A magyar meseanyagban is meglehetősen visszafogottan van jelen, ráadásul a kizöldülő bot motívuma is hiányzik az ismert variánsokból. Berze Nagy János, a nemzetközi

1 Szövérfy 1943 (a bot-csoda: 48–49. p.); Zender 1979 stb. Mind további irodalommal!

mesekatalógussal szemben a 779. XXX.* típusszám alatt hozza és Kálmány Lajos két, 19. század végi, alföldi variánsát ismeri (Berze Nagy 1957, II: 351. p.). A modern *Magyar népmesekatalógus* már a nemzetközi rendszerben használatos típusszám alatt hozza, viszont a Kálmány Lajos által lejegyzett variánsokon túlmenően újabbakat nem ismer (Bernát 1982, 46–47. p.). Kálmány egyik variánsát újraközi (Bernát 1982, 175. p.).

A kizöldülő száraz ág mint vezeklési motívum

A tárgyalt motívum (a kizöldülő, kivirágzó száraz ág, bot) egyéb mesékben is előfordul, noha némileg más funkcióban. A nemzetközi meseanyagban, és az azt többé-kevésbé visszatükröző mesekatalógusokban, így már Antti Aarne katalógusában, ahol a 756-os számot, és A három zöld ág (*Die drei grünen Zweige*) típusnevet kapta, a most tárgyalt motívum szintén meghatározó szereppel bír:

*Egy remete azt mondja egy emberről, akit akasztani visznek, hogy büntetése igazságos; büntetésül koldusként kell vándorolnia addig, míg egy száraz ágon három zöld levél nem hajt ki; egy rablóbandát sorsa elmondásával jó útra térít, a zöld ágak megjelennek.*²

Az Aarne-féle katalógus a Stith Thompson által átdolgozott és jóval nagyobb forrás- anyagra támaszkodó, kiegészített változataiba a típusnak már három altípusa, és további három verziója is bekerült, míg a katalógus, legutóbbi, Hans-Jörg Uther általi átdolgozása egy újabb verzióval bővült:

756. The Three Green Twings (A három zöld gally) 756A The Self-righteous Hermit (Az önmagának igazságot tévő remete) ua. mint Aarne 756B The Devil's Contract (Az ördöggel való egyezség) Lényegében a magyar katalógusnak megfelelő 756C The greater Sinner (A nagyobb bűnös) A gyilkos vezeklése (több más lehetőség mellett): tüzes üszköt kell elültetni, arra szájában hordania vizet addig, míg az ki nem virágzik. További verziók: 756C* Receipt from Hell (Tanú a pokolból) 756D* Who is the More Devout? (Ki a jámborabb?) 756E* Charity Rewarded (A megjutalmazott jótékonyság) (Aarne–Thompson 1961, 259–262. p.)	756. The Three Green Twings (A három zöld gally) 756A The Self-Righteous Hermit (Az önmagának igazságot tévő remete) 756B Robber Madej (previously The Devil's Contract) (Madej rabló, korábban: Az ördöggel való egyezség) 756C The Two Sinners (previously The greater Sinner) (A két bűnös, korábban A nagyobb bűnös) További verziók: 756C* Receipt from Hell (Tanú a pokolból) 756D* Who is the More Devout? (Ki a jámborabb?) 756E* Charity Rewarded (A megjutalmazott jótékonyság) 756G* Faith Moves Mountains (A hit hegyeket mozgat) (Uther 2004, III: 410–414. p.)
---	---

A nemzetközi mesekatalógus legutóbbi verziója a most bennünket inkább érdeklő altípusnak (756B: *Robber Madej*) Európából cigány, cseh, dán, fehérorosz, finn, finnországi svéd, francia, görög, ír, katalán, lett, litván, magyar, német, norvég, olasz, orosz, portugál, skót, spanyol, svéd, szlovák, szlovén, szorb, török és ukrán variánsait adatolja³ (Uther 2004, I: 411–412. p.).

A nemzeti mesekatalógusok közül, ha a magyarokat vesszük sorra, akkor Honti János jegyzékében már megtaláljuk a típust az Antti Aarne által adott típusnév és -szám alatt. A szerző hét nyomtatott variánsára hivatkozik (Honti 1928, 29. p.).

Berze Nagy János a *Gyilkos haramia* típusmegnevezés és a 757. sorsszám alatt tárgyalja ezt a típust és kilenc magyar variánsát tartja számon (Berze Nagy 1957, II: 312–318. p.).

Az *Ethnographia* 1919. évi első számában közli a mese egy, Tildy Zoltán által Alsósőzlődsön (volt Nyitra m.) lejegyzett változatát, amely a bennünket most érdeklő motívumot is tartalmazza:

A kérdésre, hogy a gyilkos hogyan szabadulhat meg a bűneitől, a főhős azt a választ kapta, hogy *ha azt a régi lyukas almafabotot, amelyikkel az apját, anyját meg a testvéreit agyonütötte, a patak mellett lévő hegy tetejére ülteti, aztán térden állva a szájában addig hordja rá a vizet, míg az megint fává nem lesz és gyümölcsöt nem terem, addig nem szabadul meg az örök elkárhozástól [...]*

Később, amikor valóban gyümölcsöt hozott az almafa, s ahogy a bűnös sorra vallotta be bűneit, minden egyes alkalommal leesett egy-egy alma a fáról, *valamennyiből fehér galambok szálltak ki, mindenik „Isten áldjont” mondott neki s mind az égre röpültek.*

(Tildy 1919, 83. p.)

A magyar mesekatalógus megfelelő kötete a mesét a *Megölő Istéfán* típusnév (AaTh 756B) alatt tárgyalja és 16 variánsát ismeri:

I. Egy fiút születése előtt odaigérnek az ördögnek. Útnak indul, hogy visszaszerezze a szerződést a pokolból. Útközben rablóval találkozik, aki megkéri, hogy nézze meg, milyen helyet készítettek neki a pokolban.

II. A pokolban az ifjú tömjén vagy szenteltvíz segítségével megszerzi a szerződést és meglátja a tüzes ágyat (borotvával kirakott ágyat), amit a rablónak készítettek. Megtudja, hogy ha a rabló botját leszúrja és térden csúszva addig hordja rá a vizet, míg a száraz fa ki nem virágozik és gyümölcsöt nem hoz, akkor elkerülheti a tüzes ágyat.

III. Ettől kezdve a rabló vezekel. Mikor hosszú idő múlva az ifjú mint előkelő úr (püspök) arra jár hintón, megpillantja a fát zölden, érett gyümölcsökkel megrakva. Megölő Istéfán bevallja bűneit és meghal. Lelke fehér galamb képében mennybe száll.

(Bernát 1982, 41–42. p.)

- 2 Die drei grünen Zweige: ein Eremit, welcher von einem Manne, den man zum Galgen führt, sagt, dass er eine gerechte Strafe erleidet, muss zur Strafe als Bettler umherwandern, bis an einem trockenen Aste drei grüne Zweige erscheinen; er bekehrt eine Räuberbande mit der Erzählung seines Schicksals: die grünen Zweige erscheinen (Aarne 1910, 34. p.).
- 3 Fura módon Andrejevhez képest kevesebb ismert változatot említ. Nem szól például az Andrejev által felsorolt 42 lengyel variánsról sem (Andrejev 1927, 19–26. p.).

A típusnévvel kapcsolatban érdemes Ipolyi Arnoldnak a *Magyar Mythológiában* közreadott megjegyzésére utalni:

Hont s nógrádi palócoknál sokfelé elterjedten hallom a következő különös regét [gy. 43]:⁴ egy zsvány, ki számtalan gyilkolásai közt atyját s anyját is megölte, megtudva jövőendő kínos sorsát a másvilágon [...], vezekelni kíván bűneiért, mire a választ kapja, hogy ha gyilkos botját földbe szúrva, addig fogja könyjeivel áztatni, míg ki zöldül és arany almát fog gyümölcsözni, megszabadulhat a rá váró kínoktól; számtalan év után végre a könyvekkel áztatott fa virítani kezd, és annyi arany alma terem rajta, a hány embert megölt; mire vétkeiket megvallja, minden bűnös tett bevallásánál, egy egy alma esik le, s belőle fehér galamb repül ki; még két alma állott a fán, mert időzött atyja s anyja meggyilkolását bevallani, de meggyónva ezt is, a két végső alma is leesett, s belőle a két fehér galamb felszállt.

(Ipolyi 1854, 359. p.)

Egy, ebbe a típusba sorolható, Hont megyei, ismeretlen gyűjtőtől és gyűjtési idejű mesevariáns, *Mádaj* címen gyűjteményében is megtalálható (Ipolyi 2006, 133. p.; vö. Ipolyi 1914, 427. p.).

A történet a szlovák anyagból már Ipolyi feljegyzéseinél korábban dokumentálva van. Jiří Polívkvától tudjuk, hogy az első ismert szlovák nyelvű variánsát (*Mataj* címen) 1844. június 13-án írták be a rócei kódexbe (Codex Revúcky C), ahonnan ugyanezt, szinte betűhíven 1845. február 9-én másolták át, *Madaj* címen a IV. lőcsei Népi Mulattató (*Prostonárodní Zábavník IV.*) 6. füzetébe (Polívka 1930, 75. p.). A témánkhoz kapcsolódó rész (nem is annyira) meglepő azonosságokat mutat az Ipolyi által közölttekkel, ahogy a későbbi Dobšinský-féle, tudjuk, mesterségesen előállított változattal. Pavol Dobšinský közlése (*Mataj*) ugyanis három korábbi variáns kompilációja (*Podali: Štefan Marko Daxner z Malohontu, Samo Ormis z Gemera, Jozef Jančo zo Šariša; porovnal A. H. Škultéty*), s ily módon egy negyedik, Dobšinský által létrehozott változat.⁵

4 *Mely épen így jó elő a lengyelben (Voyčicki klechdi 1.180) s tudomásomra honunkban is a szlávoknál* [Ipolyi jegyzete (Ipolyi 1854, 359. p.)].

5 Dobšinský 1858-ban az akkor számára hozzáférhető kéziratos gyűjteményekről készített egy jegyzéket. A rócei kódex 22. darabjaként széljegyzeteli a Madaj rabló történetének variánsait. Már ebből kiderült, hogy létezett egy Samuel Ormis-féle, egy Štefan Daxner-féle (Matúš címen), valamint egy Jozef Jančo-féle (Mádai címen) változat. A Dobšinský-féle szövegközlés technikájához beszédes adalék a következő megjegyzése: „...počiatok z Daxnera; beh vecí Dx. a Ormisa treba srovnat; zakončenie má Orm. dobre. Z Jančovej o Anjelovi, ako mu cestu do pekla ukazuje” (Polívka 1923, 93–94. p.).

1844: <i>Ak zasaďiš ten kyják na dákom vrchu na skale na samotnom spícu a tak dlho vodu v ústach budeš kolenačky naň nosiť, kým sa ti neprijme!...</i> (Polívka 1930, 80. p.)	1850 körül: <i>Azáltal szabadul ki Máda j lelke, ha azt a bunkósbotot, mellyel édesatyját agyonütötte, a legmagasabb kősziklás hegybe beülteti, és ezt napról napra szájból vitt vízzel addig locsolja, míg alma nem nyíló rajta, csakhogya vizet térdén állva hordja, akkor szabadul ki Máda j lelke a beretvás ágyból!</i> (Ipolyi 2006, 133. p.)	1858 után: <i>Musíš na tej skale, s ktorej si striehol na ľudí, holými palcami jamu vyhrabať a do nej svoj kyjak, ktorým si ľudí zabíjaľ, zasaďiť. Potom z tej studničky, čo si z nej najviac píjaval, holokolenačky a hololaktačky budeš nosiť vodu v ústach a kyjak polievať. Keď sa ti prijme a obrodí, tak si od tej postele osvobodeneý; ale ak nie, zatrataneý si na večné veku.</i> (Dobšinský 1928, 29. p.)
---	---	---

Az újabb szlovák anyagban a Frank Wollman-féle gyűjtés eredményeként két variánsát ismerjük, egészen pontosan az egyik mesébe az a motívum épül be, amikor a bűnök beismerésével az almafáról egy-egy alma lehullik, de a kizöldülő és gyümölcsöt hozó száraz ág motívuma hiányzik (Gašparíková 2001, 245–246., 948–949. p.). A másik variáns még távolabbi, halvány motívumbeli rokonságot mutat a most vizsgált jelenséggel (Gašparíková 2004, 559. p.).

A nemrégiben megjelent német mesekatalógus is három altípusra tagolja és lényegében az egész német nyelvterületről adatolja A három zöld ág mesetípust: 756A: Az öntelt remete (*Der selbstgerechter Einsiedler*); 756B: Madej rabló (*Räuber Madej*); 756C: A két bűnös (*Die zwei Sünder*). (Uther 2015, 176–179. p.).

Ami a mese eredetét illeti, arról részben megoszlanak a vélemények. Solymossy Sándor az alsószőlősi mese közlésének jegyzetében az hangsúlyozza, hogy „az egész típus alighanem az észak-szlávoknál alakult ki, kiknél Madaj a bűnös neve...” (Tildy 1919, 84. p.). Ezt követően jelent meg Andrejev monográfiája a mesetípusról, aki akkor mindösszesen 226 európai variánsát tudta összeszedni (Andrejev 1927, 9–40. p.). A későbbi típus-címadó Madej megnevezés szerint főleg a lengyeleknél, cseheknél [ide értette valószínűleg a szlovákokat is], ukránoknál, fehéroroszoknál és szlovénoknál a jellemző (Andrejev 1927, 191. p.). Maga a történet magva (*zentrale Redaktion*) Lengyelország–Galícia térségében alakulhatott ki, s innen sugárzott szét minden irányban (Andrejev 1927, 203. p.). Kérdés, hogy a szlovénekhoz, horvátokhoz hogy került. A szerbeknél, bolgároknál hiányzik. Andrejev csehszlovák közvetítést tételez fel (Andrejev 1927, 203–204. p.). Kérdés: a terjedés vajon magyar közvetítéssel vagy esetleg a horvát korridoron, Burgenlandon keresztül történt-e? A válaszadás további szövegfilológiai vizsgálatokkal talán egyszer megkísérelhető lesz.

Viera Gašparíková szerint a *Mataj*, illetve *Madej* rablóról szóló legenda valahol Nyugat-Európában, alighanem kelta környezetben keletkezett a középkor folyamán,

aztán, meglehetősen egyenetlenül, egész Európában elterjedt. Előfordulásainak központi területe Dél-Lengyelország, ahonnan a szlovák anyagba is kerülhetett. Számos irodalmi feldolgozása is ismeretes (Gašparíková 2001, 948. p.).

A nemzetközi népmeseanyagban gyakran előforduló motívummal van tehát dolgunk. Nikolai P. Andrejev például a nemzetközi típuskatalógusban a 756C alatt található (The Greater Sinner = A nagyobb bűnös) mesetípus kapcsán foglalkozik érintőlegesen ezzel a motívummal is (Andrejev 1924). Georgios A. Megas csaknem fél évszázaddal később adatait újjörög adatokkal egészítette ki. A vezeklésként előírt cselekedet a legtöbb esetben itt az, hogy izzó zsarátnokra kell a szájból térdre csúszva addig vizet hordani, amíg a korábban tüzesen izzó fatörzs ki nem zöldül. Inkább csak elvétve fordul elő a száraz ág vagy a bűnös földbe szúrt botjának az öntözése, ahogy az a magyar anyagban jelen van (Megas 1975).

Ez utóbbi viszont vezeklési motívumnak is tekinthető, s lehet, hogy bibliai (apokrif) elem: Ivan Franko írja, hogy az ótestamentumi apokrifekben olvasható a legenda, miszerint Ábrahám Lótot a leányaival elkövetett bűnök miatt azzal sújtotta, hogy azzal vezekelhessen, ha egy földbe ültetett száraz fát addig öntözték, amíg az ki nem virágzik, s nem hoz gyümölcsöt. Néhány évbe telt, amíg a száraz ág kirügyezett (Franko 1895, 23. p. Vö. Scheiber 1985, 271. p.).⁶ Valószínűleg ezt a vezeklési motívumot (noha nem független a kiválasztási motívumtól) mégiscsak külön alcsoportként kell kezelni.

Mivel szétfeszítené e tanulmány kereteit, itt csak megemlítem, hogy a most tárgyalt motívum a Tannhäuser-mondakörnek is szerves részét alkotja. A történet, amelynek részét képezi egy kivirágzó bot is, egyesek szerint Itáliából ered (ott még nincs meg benne a botcsoda), majd a délnémet területeken terjedt el. Mind a nép-, mind a műköltészetben rendkívül népszerű, és Richard Wagner operájában csúcspontba ér.

A kivirágzó száraz ág mint a jóslás eszköze a népi kultúrában

A kivirágzó száraz ág, vessző bibliai motívumát tudomásom szerint a kutatás eddig nagyjából ebben a körben (a szöveges folklór és kapcsolódó területek körében) vizsgálta. Térhódításáról az eurázsiai népek kultúrtörténetében, illetve szöveges folklórában még hosszasan értekezhetnék, mutathatnék be további példákat, de azt hiszem, a témakör gazdagságát és sokrétűségét illetően ennyi is meggyőző volt. Most viszont lépünk tovább, hiszen minderről mi más jut egy etnológus eszébe, mint a *Katalin-ág* vagy *Borbála-ág*, amivel Európa-szerte a lányok jósoltak, különféle alkalmakkor (általában András, Katalin, Borbála vagy Luca napján) férjhezmenetelük idejére. Valószínűleg az sem véletlen, hogy általában éppen december 24-ig, Jézus születéséig kellett kivirágoztatnia annak az ágnak (nem is annyira burkolt utalás a József-történetre).

6 A téma népköltészeti vonatkozásait J. Karłowicz gyűjtötte össze (Podania o Madeju. Warszawa: Wisła II: 804–815. p.; III: 102–134., 300–305., 602–604. p.) A forráshoz, sajnos, mind ez ideig nem sikerült hozzájutnom.

7 A kapcsolódó, valóban kisebb könyvtárrnyit kitevő irodalomból most csak néhány fontosabbra utalok: Dübí 1907, 261–263. p.; Frenzel 1966; Glück 1907; Heinrich 1915.

A Katalin-ág képzetkörével magyar viszonylatban Niedermüller Péter foglalkozott behatóbban abaúji adatokból kiindulva. Áttekintéséből kiderül, hogy az „orákulum” (vö. Derjanecz 2001, 304. p.), noha különböző napokhoz kapcsolódó súlypontokkal (Katalin-, András-, Borbála- és Luca-nap), valamint más-más funkcióban (időjárás- vagy férjijóslás, szerencse-jel, boszorkány felismerése stb.), de a legtöbb közép-európai nép körében (románok, szlovákok, csehek, szorbok, németek) ismeretes. Feltételezi, hogy – mivel intenzívebben az északi magyar nyelvterületen elterjedt – a magyar nép körében talán (német forrásból?) szlovák közvetítéssel honosodott meg. Hangsúlyozza viszont, hogy mindez „a gyűjtések hiányával” is magyarázható, s feltételezésének „ellenkezőjét is éppen olyan nehéz bizonyítani, mint jogosságát” (Niedermüller 1976, 71. p.). Indokolt Niedermüller Péter óvatossága, hiszen való igaz, hogy a korábbi kutatások a déli magyar nyelvterületről alig adatolták a szokás meglétét, miközben a *Vajdasági magyarok néprajzi atlasza* gyakorlatilag minden kutatóponton ki tudta mutatni ismeretét (Borús 2003, 100. p.). További kutatások, illetve az elszórtan megjelent (vagy adattárakban lappangó) adatok összegyűjtése vélhetően a szokás ismeretét az egész magyar nyelvterületen igazolnák. Noha az adatgyűjtésnek csak a kezdetén vagyok, már a rendelkezésemre álló adatok alapján is kijelenthetem ezt. Terjedelmi korlátok miatt csak néhány magyar példa álljon itt:

A zsérei lányok Luca napján készítik a lucafát. Levágnak egy somfagallyat és vízbe teszik, hogy karácsonyig kizöldüljön. A leány aztán magával viszi az éjféli misére, és mise után titokban megérinti vele szeretőjét. „Ezzel magához köti a legényt.”

(Manga 1942, 16. p.)

A Zemplén megyei Nagytátrányban egy 1914–15 táján végzett gyűjtés alapján a jány Katalin estejen meggyfa galyat vág le, azt vízbe teszi, azt ha karácsonyra kiviret, férjhe fog menni.

(Verebélyi 1998, 58. p.)

A Szolnok-Doboka megyei Almásmálomon 1930 körül jegyezték föl, hogy Katalin-napkor egy borostyánágot (orgona) letörnek és vízbe tesznek egy gondolattal. Ha az ág újévig kivirágzik, a gondolat teljesül.

(Makkai–Nagy 1993, 276. p.)

Miközben Niedermüller Péter még úgy tudta, hogy „az Alföldről és a Dunántúlról csak szórványos adataink vannak” (Niedermüller 1976, 71. p.), az újabb kutatások egyértelművé tették, hogy az utóbbi térségben Katalin és Borbála-napon

általánosan elterjedt szokás volt a cseresznyefa vagy meggyfaág bevitele, amit Katalin-ágnak ill. Borbála-ágnak neveztek. A levágott gyümölcsfaágat vízbe tették a szubót vagy a szekrény tetejére helyezték el. Karácsonyra ha kivirágzott, akkor a családban lévő, eladósrú lány férjhez menetelére következtettek, amelynek megvalósulását az új esztendőben várták. Szentgálán mezitláb vitték be a meggyfaágot, amelynek virágait csak az éjféli mise után vették szemügyre. Amennyiben páros volt, az új esztendőben a család készülhetett a

lakodalomra. Tihanyban a meggyfaág kiágazásaira a családban, a rokonságban lévő lány-nevekkkel ellátott cédulákat akasztottak. Amelyik ágacska karácsony reggelére kivirágzott, az azon lévő név viselője az új esztendőben várhatta kérője megérkezését.

(S. Lackovits 2000, 10. p.)

Példáimat folytathatnám, szomszédnépi adatokkal is kiegészíthetném. Talán ennyi is elég azonban, hogy Niedermüller Péter közleménye óta ismertté vált adatok birtokában az eredetkérdést illetően esetleg még óvatosabban fogalmazhassunk.⁸ Magának a zöld ágnak persze óriási és szerteágazó a kultúrtörténete, Niedermüller Péter is ebből az irányból közelíti meg a kérdést: a zöldág-hordással, a vesszőzéssel, a májusfával és a karácsonyfával is összefüggésbe hozza a száraz gally kivirágztatásának képzetkörét.⁹

A mi esetünkben viszont egy viszonylag jól körülhatárolható (rész)jelenséggel állunk szemben: *adva van egy száraz (halott, néhány forrásban: özvegy!) ág, amely (csodálatos módon!) bizonyos idő elteltével kizöldell, kivirágzik, sőt gyümölcsöt is hoz, és ezzel bizonyos kiválasztottságra, (a többi között) egy elkövetkező házasságra utal. A Magyar néprajzi lexikon* szócikkében Manga János a magyar nyelvterületen a kivirágztatott gallyból való férjjezlást András, Borbála, Katalin, illetve Luca napjához kapcsolja. A szokás hiedelemhátterével, annak eredetkérdéseivel viszont nem foglalkozik (Manga 1980). Amennyiben vizsgálódásunk körébe bevonjuk a fentebb meglehetősen részletességgel bemutatott bibliai történetet, a vele rokon folklórszövegeket is, akkor – legalábbis tisztán *formai* szempontból – egy másik származtatási, rokoníthatósági lehetőség is felvetődik, mégpedig az egyházi eredet, egyházi közvetítés eshetősége. Az eredet és kapcsolat szempontjából nyilván nem perdöntő, inkább csak illusztratív adat az a vágáshutai szlovák magyarázat, miszerint a karácsonyra kivirágztatott száraz ág azt jelzi, hogy Szent József feleségül veszi Szűz Máriát (Krupa 1996, 50. p.). Formailag ugyancsak a bibliai történethez közelíti azt a korunkban adatolt csíki orákulumot a tény, hogy annyi gyümölcsfa- vagy orgonaágot törtek, ahány tagú volt a család, s ki-ki a saját ágacskáját figyelte, az vajon kizöldell-e, ha igen, milyen mértékben, s ebből az elkövetkező időszakban bekövetkező egészségre, betegségekre, sőt halálra is következtettek (Derjanecz 2001, 363–364. p.). Hasonló hiedelmek ismeretesek a szlovákok körében is:

8 Az adatok hiányát annál is inkább óvatosan kell kezelnünk, mivel még az egyébként jó szemű gyűjtők figyelme is elsikkadhatott fölötté. Példa erre Kovács Endre egyébként mintaszerű doroszlói hiedelemköteté, amelyben nyomát sem találjuk az ág kivirágztatását célzó hiedelmeknek (Kovács 1982), miközben Penavin Olga hat évvel későbbi, fentebb idézett közlése ezt ugyanonnan adatolja (Penavin 1988, 144. p.).

9 Niedermüller 1976, 71. p. Vajda László egy korai tanulmányában, noha konkrétan nem kapcsolja az általa vizsgált témakört (a többi között a magyar anyagban is lucabúzáként ismert Adonisz-kertek képzetkörét) a most tárgyalt jelenségcsohorhoz, a magyarázatlanságok újabb iránya felé nyit kaput (Vajda 1951, 66–67. p. Lásd még: Dömötör 1959; Vajda 2008 további irodalommal!)

*Chto kce vediť, či z damacich nechto do roka zemre, nech na daň sv. Ondreja pred via-
nočnými sviatkami odlomi teľo malých prutečkov s čerešne (višne), keľo čeladi ma
v dome (t.j. na každú hlavu jeden pruteček), a každý z nich nech si poznačí svoj jeden ten
prutek. Tito poznačene prutky treba dať do pohara do vody a nehať v teplej izbe eš do via-
nočných sviatkov. Tito prutečky pekne rozkvitnú a vyvinu sa, len toho nie, kto ma v budú-
cem roku zomreť.*

(Vojtek 1907)

Hogy a legtöbb európai nép néphitébe a kivirágzott ágból történő férjjóslás cselekmé-
nye a fentebb bemutatott apokrif forrásokból került-e át, vagy már az apokrifekbe is az
adott korban ismert folklórjelenséggént került-e, egyelőre nehezen megválaszolható.
Jelen dolgozat egy adatgyűjtés kezdeti stádiumának eredményeiből kirajzolódó kérdés-
felvetés kívánt mindössze lenni.

Utóirat

Hogy mégsem minden csoda, ami annak tűnik, arról szól egy egészen friss hír, misze-
rint egy dán cég olyan ceruzákat hozott forgalomba, amelyeket ha földbe szúrunk, leve-
let hajtanak, kivirágognak.¹⁰

Irodalom

- Aarne, Antti 1910. *Verzeichnis der Märchentypen*. Helsinki, Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. /FF Communications, 3./
- Aarne, Antti–Thompson, Stith 1961. *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica. /FF Communications, 184./
- Andrejev, N.[ikolai] P. 1924. *Die Legende von den zwei Erzsündern*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia. /FF Communications, 54./
- Andrejev N.[ikolai] P. 1927. *Die Legende vom Räuber Madej*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica. /FF Communications, 69./
- Bernát László 1982. *A magyar legendamesék típusai (AaTh 750–849)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. /Magyar népmesekatalógus, 3./
- Berze Nagy János 1957. *Magyar népmesetípusok I–II*. A bevezető tanulmányt írta és a tudomá-
nyos szerkesztést végezte Banó István. Pécs, Baranya Megye Tanácsa.
- Borús Rózsa 2003. Jeles napok. In Papp Árpád–Raffai Judit–Terbócs Attila (szerk.): *Vajdasági
magyarok néprajzi atlaszának kommentárkötet*. Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi
Társaság, 97–104. p.
- Derjanecz Anita 2001. Jóslások és előjelek. In Pócs Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a század-
végen*. Budapest, Európai Folklór Intézet–Osiris, 288–371. p.

¹⁰ <http://nol.hu/mozaik/csiraztasson-ceruzat-1606723> (2016.3.17.)

- Dobšinský, Pavel 1928. *Prostonárodní slovenské povesti*. Usporiadal Pavel Dobšinský. Ilustroval M. Galanda. Sošit 2. Turčiansky Sv. Martin, Nákladom Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku.
- Dömötör Sándor 1959. Adalékok népszokásaink ismeretéhez. Karácsonyi asztal és Adonis-kert. *Ethnographia*, 70, 345–358. p.
- Dübi, Heinrich 1907. Drei spätmittelalterliche Legenden in ihrer Wanderung aus Italien durch Schweiz nach Deutschland. 3. Frau Vrene und der Tannhäuser. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 17, 249–264. p.
- Dvořák, Karel 1978. *Soupis staročeských exempel. Index exemplorum paleobohemicorum*. Praha, Univerzita Karlova.
- Franko, Ivan 1895. Pověst o Přemyslově kvetoucí lísce a pověsti o kvetoucí holi. *Český lid*, 4, 22–26. p.
- Frenzel, Elisabeth 1966. *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*. 2., durchgesehene und ergänzte Auflage. Stuttgart, Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Gašparíková, Viera szerk. 2001. *Slovenské ľudové rozprávky*. 2. zväzok. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Gašparíková, Viera szerk. 2004. *Slovenské ľudové rozprávky*. 3. zväzok. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Glück Kálmán 1907. *Tannhäuser. A monda és fontosabb irodalmi feldolgozásai*. Budapest, k.n.
- Heinrich Gusztáv 1915. *Tannhäuser. Irodalomtörténeti tanulmány*. Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája.
- Honti, Hans 1928. *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen*. Helsinki, Soumalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica. /FF Communications, 81./
- Ipolyi Arnold 1854. *Magyar Mythologia*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Ipolyi Arnold 1914. *Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye*. Kálmány Lajos szerk. Budapest, Kisfaludy-Társaság–Athenaeum /Magyar Népköltési Gyűjtemény, 13./
- Ipolyi Arnold 2006. *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*. Benedek Katalin szerk. Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára, 6./
- Kovács Endre 1982. *Doroszló hiedelemvilága*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Krupa, Ondrej 1996. *Kalendárne obyčaje. I. Jeseň, predvianočné obdobie*. Békésska Čaba, Slovenský výskumný ústav.
- S. Lackovits Emőke 2000. *Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki favakban*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Makkai Endre–Nagy Ödön 1993. *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. A második bővített kiadást szerkesztette, sajtó alá rendezte és mutatókkal ellátta: Barna Gábor. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság–MTA Néprajzi Kutatóintézet /Magyar Népköltési Gyűjtemény Új Folyam, XX./
- Manga János 1942. *Ünnepi szokások a nyitrai megyei Menyhén*. Budapest, A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete. /Néprajzi Füzetek, 9./
- Manga János 1968. *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén*. Budapest, Akadémiai Kiadó /Néprajzi Tanulmányok/
- Manga János 1980. Kivirágzott ág. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 224–225. p.

- Megas, Georgios A. 1975. Die Legende von den zwei Erzsündern in der griechischen Volksüberlieferung. *Fabula*, 16, 113–120. p.
- Niedermüller Péter 1976. A Katalin-ág az abaúji nép szokásaiban. A *Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, 15, 69–73. p.
- Otčenášek, Jaroslav 2012. *Antropologie narativy. Problematika české pohádky*. Praha, Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Penavin Olga 1988. *Népi kalendárium. A esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Polívka, Jiří 1923. *Súpis slovenských rozprávok. Sväzok I*. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská.
- Polívka, Jiří 1930. *Súpis slovenských rozprávok. Sväzok IV*. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská.
- Scheiber, Alexander 1985. Der aufblühende Stab. In *Essays on Jewish Folklore and Comparative Literature*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szövérfy József 1943. *Szent Kristóf*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézete. /Német néprajzi tanulmányok, 10./
- Tildy Zoltán 1919. Meg se született s már is eladott halászfű. Alsószőlős (Nyitra m.). *Ethnographia*, 30 (1919), 82–84. p.
- Uther, Hans-Jörg 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Vol. 1: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction. Vol. 2: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales. Vol. 3: Appendices. Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia–Academia Scientiarum Fennica. /FF Communications, 284–286./
- Uther, Hans-Jörg 2015. *Deutsche Märchenkatalog. Ein Typenverzeichnis*. Münster–New York, Waxmann.
- Vajda László 1951. Rítus-tanulmányok. II. Egy magyar agrár-rítus elterjedéséhez. *Ethnographia*, 61, 62–72. p.
- Vajda László 2008. Die Adonisgärtchen und das Wunder der Keimung. In *Münchener Beiträge zur Völkerkunde. Jahrbuch des Staatlichen Museums für Völkerkunde München*. Band 12, 7–23. p.
- Verebélyi Kincső szerk. 1998. *Néphit szövegek. Új folyam. Néphit szövegek a Folklore Fellows Magyar Osztályának gyűjtéseiből*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
- Vojtek, Michal 1907. Poverý v Terchovej. *Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*, 10, 19. p.
- Voragine, Jacobus de 1990. *Legenda Aurea*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Zender, Matthias 1979. Christophorus (AaTh 768). In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 2. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1405–1411. hasáb

JÓZSEF LISZKA

AND THERE HE FOUND HIS ROD BLOOMING BLOSSOMS... ABOUT THE BOUNDLESSNESS OF A MOTIF

The image of a dry branch which has miraculously blossomed is widely known in the Eurasian culture and it has a significance of indicating the future and usually is a sign of being chosen. We can meet this motif in many places such as Aaron's rod in the Old Testament of the Bible, the sign of Joseph chosen by Mary, and also in the text folklore stories of the New Age (e.g. the origin explaining legend of the Přemyslid Dynasty, or the blooming crop of King Matthias indicating that he is chosen etc.). The custom of matrimonial divination known among the peoples of

Central Europe, based on a ritual of putting a dry cherry branch into water on Katalin's Name Day (25 November), and if it would produce flowers by Christmas, the young girl practicing the ritual was going to get married the next year, formally undoubtedly belongs to the same imagery. Only further in-depth researches can give an answer to the question that, apart from the formal similarity, what specific connection there is between the biblical story, the later text folklore and the rituals of matrimonial divination documented even later. The present study is intended to only raise a question coming up after the initial stage of some data collection.

Lelley Jenő jobbkeze. Kaiser Gyula politikai életpályája

LÁSZLÓ BUKOVSKY

Jenő Lelley's Right-Hand Man. The Political Carrier of Gyula Kaiser

32-051

929 Kaiser Gyula

329.4(=511.141)(437.6)

94(437.6)

Keywords: National Christian Socialist Party (Országos Keresztényszocialista Párt), Jenő Lelley, Gyula Kaiser, political parties of the Hungarian minority, Hungarian minority in Slovakia.

Az Osztrák–Magyar Monarchia bukása után az új hazába került felvidéki magyarság folyamatosan építette ki politikai érdekképviseletét. Az egyik legrégebb és legsikeresebb politikai párt az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP) volt Lelley Jenő pártelnökkel az élen. Az utóbbi évek viszonylag gazdag szakirodalma ellenére továbbra is keveset tudunk az OKP történetének kezdeteiről, első elnökéről és a holdudvarába tartozó „pártkatonák” sokrétű tevékenységéről.¹ Nem csoda, hiszen a szlovákiai magyar történelmi emlékezetben a feledés homályába merült mind Lelley Jenő, mind az OKP-n belüli támogatói. Kaiser Gyula személyében Lelley Jenő 1920-ban megtalálta leghűségesebb elvtársát, aki viszonylag rövid politikai karrierje során regényes életet élt meg, és végig kiállt a párt első elnöke mellett. Az 1920-as évek elején politikai okokból a csehszlovák hatóságok kétszer internálták, a párt egyik legnagyobb szakszervezetének az országos elnöke, Pozsony város képviselő-testületének két cikluson keresztül választott tagja, a párt Pozsony városi szervezetének titkára, az OKP hetilapjának 1921-től felelős szerkesztője volt. Az alábbi tanulmányban Kaiser eddig teljesen ismeretlen politikai pályájára próbálunk rávilágítani.

Kaiser Gyula a Pozsony megyei Szentgyörgyben született 1874. augusztus 8-án, Kaiser Vilmos mészárosmester és Vasgay (Waschgau) Zsófia (Sofia) gyermekeként. Szülei házasságából összesen hat gyermek született, három fiú és három lány.² A 19. század második felében a többségében szlovákok és németek által lakott korábbi szabad királyi városban a család több évszázada volt honos.³ A Kaiser család ágostai evan-

1 A teljesség igénye nélkül kiemeljük: Angyal 2004; Ďurkovská–Gabzdilivá–Olejník 2012; Angyal 2002; Popély 1995; Filep 2010; Tóth 2010, 77–101. p.; Simon 2007, 36–46. p.

2 Átány archív (ŠA) Bratislava, p. Modra, *A Szentgyörgyi ágostai evangélikus anyaegyház keresztelési anyakönyve 1841-1881.* (fénymásolat) A szülők házassága során 1870 és 1878 között született: Ida, Wilhelmina, Wilhelmina-Frieda, Gyula Gusztáv, Gustáv Adolf és Ede Henrik.

3 Az 1880. évi népszámlálás során a városban élt magyar nemzetiségűek aránya nem érte el az összlakosság 3%-át. Lásd <http://mtdportal.extra.hu/adatbazisok.html>; letöltve: 2014.6.29.

gélikus vallású és eredetileg német származású volt. Gyula német származásának ellenére felnőttkorában magyar nemzetiségűnek vallotta magát, és a csehszlovák hivatalok is úgy tartották számon, de ugyanakkor kiemelték német származását.⁴

Az elemi iskolát szülővárosában végezte, majd Pozsonyban érettségizett. Az érettségi után feltételezhetően postai gyakornokjelöltként dolgozott, hiszen később már Budapesten tanult, ahol egy éven át posta- és távírdatanfolyamon vett részt. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Irmával,⁵ akitől házasságuk során három gyermekük született: Margit (1901), Vilmos (1902) és Gyula (1903). Mindhármuk megélte a felnőttkort, de egyikük sem maradt a családi fészekben.

A budapesti tanfolyamra kapcsolódó héthavi gyakorlati szolgálat után elvégzett vizsgát követően Kaiser Gyula a Pozsonyi Magyar Királyi Posta- és Távírdaigazgatóság alsókubini állomásán talált gyakornoki állást 1897-ben.⁶ Kétéves árvai szolgálati ideje után 1899-ben már szűkebb hazájába, Pozsony vármegye székhelyére, Pozsonyba került tiszti állásba az I. számú posta- és távírdahivatalba.⁷ A ranglétrán 1910-ben előrelépett, és távírda főtitkárja lett. Több mint valószínű, hogy hivatali előléptetése során kapta meg a Polgári Jubileumi érdemkeresztet, amelyet az uralkodó, Ferenc József uralkodásának ötvenedik évfordulóján 1908-ban bocsájtottak ki.⁸

A Pozsonyban eltöltött csaknem két évtizedes szolgálati idő nagy hatással volt további életére, már csak abból a szempontból is, hogy a számára amúgy sem ismeretlen pozsonyi viszonyokon túlmenően hivatali beosztásából adódóan napi kapcsolatban állt a volt koronázóváros népességének jelentős részével. Családjával a városban talált állandó lakhelyre. Pozsonyból 1918 tavaszán Nagyszombatba távozott, ahol a helyi posta- és távírdahivatal vezetője lett, főtanácsosi rangban. Családja nem követte őt Nagyszombatba, ők továbbra is Pozsonyban éltek.

A történelem örvényében

Az utolsó szolgálati állomásán eltöltött rövid időszak jelentősen rányomta bélyegét élete hátralevő részére. A felfelé ívelő közhivatalnok pályáját kettétörte a Monarchia bukása, amit Nagyszombatban élt meg. A korabeli rendőri nyomozati iratok alapján Kaiser Gyulát a bevonuló cseh legionáriusok 1918. november 27-én – mint később több ezer volt magyar hivatalnokot és közalkalmazottat – felfüggesztették állásából és

4 Slovenský národný archív (SNA), f. Policajně riaditeľstvo v Bratislave, fasc. Július Kaiser; (Kaiser Gyula rendőrségi kártyája)

5 Kaiser Irma Budapesten született 1879-ben.

6 *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Budapest, 1897, 351.p.; A Pozsonyi M.Kir. Posta- és Távírdaigazgatóságot a századfordulón 27 kincstári posta és távírdahivatal alkotta: Alsókubin, Aranyosmarót, Csaca, Dunaszerdahely, Érsekújvár, Galgóc, Holics, Kistapolcsány, Koritnyica – fűrdőhivatal (nyitvatartás május 1-től szeptember 30-ig), Kőrmöcbánya, Léva, Liptószentmiklós, Nagyszombat, Nagytapolcsány, Nyitra, Nyitra-sátortábor (hadgyakorlatok idején), Pozsony 1, Pozsony 2, Pöstyén, Rózsahegy, Szenic, Szered, Trencsén, Turócszentmárton, Vágújhely, Vihnye-fürdő (nyitvatartás május 15-től szeptember 15-ig), Zsolna.

7 *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Budapest, 1899, 398. p.

8 *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Budapest, 1910, 255. p.

hivatalának átadására kényszerítették. Ugyan 1918. december 5-én felajánlotta a szolgálatát a cseh-szlovák katonaságnál, de kérelmét elutasították, sőt szolgálati lakásából is kilakoltatták. A következő egy-két hónapban újabb kísérleteket tett a berendezkedő cseh-szlovák szerveknél, hogy állásába visszavegyék, de mindhiába. A cseh-szlovák postaigazgatóság szerint megbízhatatlan volt, ugyanis felvette az ún. Károlyi-féle gyorssegélyt. A havi 300 koronás segélyt a Magyar Postaigazgatóság utalta ki két hónapon keresztül. Ennek ellentmondanak azok a források, melyek alapján felfüggesztése ellenére a csehszlovák posta továbbra is folyósította számára 1919 márciusáig bérének egy részét.⁹

1919. február 4-én kitört a megszállt felvidéki területen az általános vasutas- és postássztrájk, mely egybeesett a Šrobár-féle Teljhatalmú Minisztérium Pozsonyba való tervezett érkezésével. (Popély 1995, 35. p.) A rendőri jelentések szerint Kaiser elhagyta egykori szolgálati helyét és csatlakozott a sztrájkolókhoz, sőt február 12-én ő mozgósította a nagyszombati postai alkalmazottakat a csatlakozásra. Más forrás szerint ő volt a postássztrájk országos vezetője.

Az 1919-es év Kaiser Gyula számára a megpróbáltatások éve volt. Állásából való elbocsátása után jelentős egzisztenciális problémákkal küzdött, mint további több ezer sorsátársa, akik szolgálatára a csehszlovák állam nem tartott igényt, és minden illetmény nélkül elbocsátotta őket állasukból, sőt szolgálati nyugdíjuk folyósítását is megvonta. Kaiser átmenetileg Nagyszombatban maradt, ahol a Koppel és Schulcz családnál vállalt munkát. Márciusban azonban visszatért Pozsonyba, és a Kábelgyárban talált állást. 1919. március 3-án a megszállt területeken megkezdődött a volt osztrák–magyar valuta felülbélyegzése. A kb. 40% általános vagyonszűkítéssel járó folyamat (Filep 2010, 85. p.) során országos viszonylatban is több visszaélésre került sor. Kaiser is belekeveredett az év tavaszán a korona felülbélyegzése során kialakult visszaélésbe, aminek az lett a következménye, hogy 1919. május 8-án letartóztatták. Egy napig a pozsonyi városi börtönben tartották fogva, majd másnap Komlósy Károllyal együtt Trencsénbe szállították. Később a pozsonyi államügyészség megszüntette az ellene folyó büntetőjogi eljárást és rövid idő után haza került, de a rendőrség állandó megfigyelés alatt tartotta.¹⁰

1919 tavaszán és kora nyarán a magyar Vörös Hadsereg sikeres felvidéki hadműveletére a csehszlovák hatóságok a polgári lakosság tömeges elhurcolásával – internálásával – válaszoltak. Kaiser – egyes források alapján több száz pozsonyi és felvidéki magyarral egyetemben – a terezíni internálótáborban raboskodott.¹¹ Terezínből július második felében térhetett haza, hiszen 1919. július 21-én már a pozsonyi Teljhatalmú Minisztérium rendőri osztályán jelentkezett, és bemutatta a július 17-én nevére kiállított elbocsátó végzést. A rendőri jelentés szerint Kaiser ekkor a Barát vagy más néven Ferences utca 3. szám alatt lakott. Egy 1924-ben írt életrajzában életének erről az időszakáról röviden megjegyezte, hogy csaknem egy éven át raboskodott, ill. volt internálva. Szabadulása után továbbra is rendőri felügyelet alatt állt. Az év utolsó hónapjában azonban sikerült megalapoznia egzisztenciáját, hiszen 1919. december 11-én újra munkába állhatott a pozsonyi Kábelgyárban.

9 SNA, f. *Policajné riaditeľstvo v Bratislave*, fasc. Július Kaiser; (Kaiser Gyula 1924. február 19-én kelt szakmai életrajza).

10 SNA, f. *Policajné riaditeľstvo v Bratislave*, fasc. Július Kaiser.

Az Országos Keresztényszocialista Párt szolgálatában

Kaiser Gyula 1919-ben történt terezíni internálása előrevetítette politikai szereplésének irányát. Ugyan a múltban nem politizált – legalábbis nincs erre vonatkozó adatunk –, de 1918 és 1919 fordulója és az azt követő zűrzavaros időszak társadalmi és politikai eseményei a szerveződő keresztényszocialista párt irányába terelték őt. Nem kizárt azonban, hogy már 1919 előtt kapcsolatba került a városban kiterjedt tevékenységet folytató Keresztényszocialista Egyesülettel, hiszen a város erős fellegvára volt a gíessweini keresztényszocialista eszméknek. Egyes vélemények szerint ebben a legnagyobb érdeme Varjú Józsefnek¹² volt, akinek köszönhetően Kaiser Gyulát 1920. május 12-től már az OKP meghatározó személyiségei között találjuk. A párt szellemiségével és alapszabályával összhangban, de a párttól külön, önálló keretek között alakultak, ill. újították meg tevékenységüket az egyes keresztényszocialista érdekvédelmi szervezetek és szakszervezetek. A keresztényszocialista eszme alapján igyekeztek önálló szervezetekbe integrálni a társadalom egyes csoportjait. Ennek a folyamatnak volt Kaiser az egyik mozgatója, aki saját sanyarú sorsából merítve, többedmagával megalapította a *Keresztény Közlekedési és Közalkalmazottak Országos Szervezetét*. A szervezet megalakulását maga Kaiser 1920. május 12-hez köti, de a párt II. kongresszusán 1923-ban elhangzott titkári beszámoló szerint erre 1920 júniusában került sor.¹³

A szervezet az állásukból elbocsátott és felfüggesztett közalkalmazottak érdekeit volt hivatott védeni. A tagok érdekvédelme nagyon szerteágazó volt. A párt képviselőházi tagjai és maga Kaiser is a legmagasabb fórumokon próbálta elérni a jogorvoslatot a több ezer elbocsátott közalkalmazott, hivatalnok ügyében, akiknek pusztá egzisztenciájukról volt szó. A postai és vasúti alkalmazottak elmaradt bérének és nyugdíjának folyósítása ügyében legelsőként Tobler János és Lelley Jenő interpellált a prágai képviselőházban 1920. június 10-én.¹⁴ Az interpelláció szerint a csehszlovák hatóságok az 1919. február eleji országos munkabeszüntetés után 20 ezer postai és vasúti alkalmazottat bocsátottak el állásukból. Jelentős részüket a cseh országrészből pótolták. 1921. szeptember 18-án T. G. Masaryk pozsonyi látogatása során Kaiser adta át a köztársasági elnöknek a szervezet memorandumát a tagok rendezetlen helyzetéről.¹⁵ A

11 Filep 2010, 102–103. p.; ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská I.*, i.sz. 2466/1919 Prez. Kaiser Terezínben feladott táviratát a megye zsupánjának, Samuel Zochnak 1919. július 22-én iktatták Pozsonyban. Az 1919-ben és 1920-ban történt internálások a felvidéki magyarság történetének egyik eddig feltáratlan eseménye.

12 Varjú József 1889. május 3-án született Dunaszerdahelyen, pozsonyi illetőségét 1923-ban szerezte meg. Magánhivatalnok, a Concordia nyomdavállalat beltagja, vezetője, majd Tobler Jánost váltva 1920. szeptember 20-tól az Országos Keresztényszocialista Párt főtitkára egészen 1925 tavaszáig, mikor Lelley kénytelen volt eltávolítani állásából.

13 Lásd *Népakarát*, 1923. november 11., 44. sz.

14 Lásd http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0154_00.htm; letöltve: 2014.9.10. Ua. lásd *Népakarát*, 1920. május 30., 22. sz. Az *elbocsátott vasutasok és postások ügye*. Az elbocsátott közalkalmazottak ügyében a későbbiekben Jabloniczky János és Körmendy-Ékes Lajos is interpellált a képviselőházban.

15 *Népakarát*, 1921. október 2., 122. sz. A *közalkalmazottak memoranduma*.

párt a Kaiser által vezetett egyesületen keresztül igyekezett enyhíteni az elbocsátott közalkalmazottak szociális és részben anyagi helyzetén.¹⁶ A tagsági illeték mellett Kaiser Gyula korábbi budapesti kapcsolatain keresztül is próbált pénzforrást biztosítani az egyesület tagjainak támogatására. A köztársasági elnöknek átadott memorandum alapján a szervezetnek országosan hatezer tagja volt. A magas taglétszám Kaiser érdeke is volt, aki szorgalmasan járta az ország egyes régióit és igyekezett beszervezni az országos szervezetbe a párttal szimpatizáló elbocsátott közalkalmazottakat.¹⁷ A tagok támogatása jogi képviselőükben, a szociálisan rászorultak élelmiszerrel és ruházattal való ellátásában és a temetési hozzájárulásban merült ki.

Az állásukból felfüggesztett és minden anyagi támogatás nélkül tengődő postai és vasúti alkalmazottak ügye végtelen történet volt. Az OKP vezetése, de maga Kaiser is többször tárgyalt a magyar kormánykörökkel Budapesten esetleges átvételükről, ami annyit jelentett volna, hogy a magyar állam részben átvállalja a hivatalukból elbocsátottak elmaradt szolgálati illetményeinek kifizetését. Az egyesületen belüli személyes és politikai ellentétek 1924 tavaszán oda vezettek, hogy Kaisert a tagság egy része a sajtón keresztül pénzügyi visszaéléssel gyanúsította meg. Ezzel megindult a szervezet belső bomlása. A szervezet harmadik közgyűlésén – 1924. április 6-án – Kaiser kritikusan beismerte, hogy „bár közelebb értünk a célhoz, amit magunk elé tűztünk, de nagyon kevés kartársunkkal szemben sikerült a végső célt, a reaktiválást, vagy a nyugdíjazást elérni.”¹⁸ A tagság egy része ekkor nyíltan szembefordult az egyesület vezetőjével, Kaiser Gyulával. Az egyesületen belül kirobbant válságra a magyar, a német és a szlovák napilapok összehangoltan reagáltak. 1924. május 1-jén a *B. Z. Am Abend*,¹⁹ a *Reggel*,²⁰ a *Munkásújság*²¹ és a *Robotnícke noviny*²² azzal gyanúsította meg Kaisert, hogy visszaélt a szervezet 50 ezer koronás és több ezer frankos anyagi tartalékával.²³ Az ügyben lefolytatott csaknem egy évig elhúzódó nyomozás és bírósági eljárás végeredményeként a pozsonyi törvényszék elmarasztalta az idézett lapokat Kaiserrel szemben, és nyilvános helyreigazításra, valamint a perköltség megtérítésére kötelezte őket.²⁴ Kaiser elnöki pozícióját a szervezeten belül nem remegtette meg a per, sőt annak során tisztázta budapesti útjainak céljait is. 1925-ben a szervezetnek sikerült

16 Az OKP székházában a Köztársaság tér 8. szám első emeletén volt a szervezet irodája. 1924-ben Kaiser Gyula elnök mellett Varga Ambrus alelnök és Hauke Ferenc pénztáros alkotta a szervezet szűkebb tisztikarát.

17 *Népakarat*, 1922. december 24., 52. sz. *A nógrádi elbocsátott közalkalmazottak gyűlése*.

18 *Népakarat*, 1924. április 16., 16. sz. *Beszámoló az elbocsátott közalkalmazottak harmadik közgyűléséről*.

19 *B. Z. Am Abend*, 1924. május 1., 100. sz. *Panama bei den Christlichsozialen?*

20 *Reggel*, 1924. május 1., 101. sz. *Kaiser Gyula és az ébredők propagandapénze*.

21 *Munkásújság*, 1924. május 1., 17. sz. *Kaiser úr egy bizonyos célra felhasznált 50 ezer koronát és néhány ezer frankot...?*

22 *Robotnícke noviny*, 1924. május 1., 101. sz. *Pán Kaiser na istý?*

23 A sajtóban megjelent támadásokra a párt elnöke, Lelley Jenő és Kaiser Gyula, az egyesület elnöke nyilatkozatban cáfolta meg a vádakát a *Népakarat*, 1924. május 11., 19. számában *Nyilatkozatok az elbocsátott közalkalmazottak vezetése elleni támadások ügyében*.

24 *ŠA Bratislava, f. Krajský súd v Bratislave, Tlačové spisy*, i. sz. TI 43/1924.

apró sikereket elérnie a tagok érdekvédelme területén. Ebből próbált Kaiser meríteni az 1925-ös képviselőházi választások kampánya során.²⁵

A keresztényszocialista párt a választók legszélesebb csoportjainak az érdekvédelmét igyekezett biztosítani. A szakszervezetek és szakmai szervezetek mellett 1923. december 30-án megalakult a párt keretein belül a *Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Szövetsége*. A pozsonyi Zsupáni Hivatal jelentése szerint a szervezet főtitkára Voszatkó János volt, de Kaisert nem találjuk a szövetség tisztikárában.²⁶ Feltehetően az egyesület tevékenysége a kezdeti eufória után alábbhagyott, ugyanis a párt hivatalos közlönye, a *Népakarát* 1924 márciusának végén már arról számolt be, hogy a világháború kárvallottjait munkalehetőség biztosítása, a hivatalos ügyek elintézése és földhöz juttatás ígéretével hívja egy zászló alá. A lapban közölt felhívás ugyanakkor kiemeli, hogy az Országos Keresztényszocialista Párt vezetősége Kaiser Gyula párttitkárt bízta meg a Szövetség vezetésével.²⁷ A Szövetség érdekvédelmi tevékenységéről a rendelkezésünkre álló források nagyon szűkszavúak, így csak nagyon képletesen tudjuk azt értékelni. A forráshiány ellenére ugyanakkor teljesen beigazolódní látszik Pozsony megye zsupánjának 1924 januárjában kelt leirata. Szerinte a Szövetség egyedüli célja csak abban rejlett, hogy a párt politikai célokból igyekezett közelebb kerülni „e szerencsétlen emberek csoportjához, akik a legfogékonyabbak a demagóg frázisokra és ígéretekre”.²⁸

Kaisert 1925 tavaszától teljesen lekötötték a párt belviszályai, így nem is maradhatott kellő ideje a Szövetség tagjai ügyes-bajos ügyeinek az intézésére. Az év második felében, a képviselőházi választásokra készülve két említésre méltó eseményről tudósított a *Népakarát*, de mindkettőnek nagyon erős kampányszaga volt.²⁹ A Szövetség elnöki funkcióját ekkor már Kiss Nándor töltötte be.

Kaiser Gyula az OKP érdekvédelmi szervezetein túl agilis mozgatója volt a párt országos és pozsonyi politikájának. 1920 tavaszától tagja, majd titkára lett a párt pozsonyi szervezetének. Ezt a tisztségét egészen 1925 végéig látta el. A szlovák és a cseh sajtó enyhén túlozva Kaisert tartotta a párt vezető személyiségének Pozsonyban. A családon belül fia, Vilmos (1902) viszonylag fiatalon szintén bekapcsolódott a keresztényszocialista párt politikájába. Az első képviselőházi választások során a városban kialakított 20 választóközrözetben belül a választók összeírását ellátó első körzetben rendszer tagként ő képviselte a pártot.³⁰

Kaiser Gyula Lelley Jenőnek a párt elnökévé való megválasztása után (1920) lelkes híve és odaadó támogatója volt egészen az 1925-ös bukásig. A sikeresnek mondható

25 *Népakarát*, 1925. november 8., 45. sz. Az elbocsátott magyar közalkalmazottakhoz (felhívás a választásokra)

26 ŠA Bratislava, p. Šaľa, f. Okresný úrad v Šali, i. sz. Prez/140/1924. A zsupáni hivatal leirata szerint a szervezet elnöke Bittera Zsigmond, elnökei dr. Gyapay Ede és Ebner Ottó, pénztárosa Holzman Frigyes volt.

27 *Népakarát*, 1924. március 30., 13. sz. *Hadirokkantak, özvegyek és árvák figyelmébe!*

28 ŠA Bratislava, p. Šaľa, f. Okresný úrad v Šali, i. sz. Prez/140/1924.

29 A Szövetség a keresztényszocialista gazdákkal közösen járult 1925. szeptember 27-én Szlovenszkó teljhatalmú minisztere elé, hogy előadják sérelmeiket. Lásd *Népakarát*, 1925. szeptember 27., 39. sz. *Keresztényszocialista hadirokkantak!*

30 ŠA Bratislava, f. Župa bratislavská I., i. sz. 696/1920 Prez.

első képviselőházi választások (1920) után a párt még nagyobb sebességre kapcsolt. Elsősorban a vidéki struktúráinak a kiépítésére helyezte a hangsúlyt. Ennek egyik kézzelfogható eredménye volt, hogy vidéken sorra alakultak a keresztényszocialista párt alap- és érdekvédelmi szervezetei.³¹ Ezek kiépítésében, megszervezésében Kaisernak óriási érdemei voltak. 1920 októberében az *Országos Keresztényszocialista Szövetség* Pozsonyban keresztényszocialista továbbképzést szervezett. Lelley Jenő, Rigele Alajosné és Szappanos Lajos mellett előadóként már ott találjuk Kaiser Gyulát is.³² Ugyanakkor 1921 júliusában Tobler Jánossal közösen Pozsonyban megszervezte a városi nyugdíjasok keresztényszocialista érdekvédelmi szervezetét Braun Lipót elnökségével. A szervezet egyik bizalmija a választások után Kaiser Gyula lett.³³

Kaiser a párt vezetőségéhez nagyon közel álló és népszerű, közismert személyként a párt elnökének, Lelley Jenőnek az oldalán fontos személyiséggé nőtt ki magát. Ezt a helyzetet az államhatalom is érzékelte, de Lelley is épített rá. Ott találjuk például Kaisert 1921. október derekán a pozsonyi Vigadó kis termében, amikor Tobler János, Jabloniczky János nemzetgyűlési képviselőkkel és Varjú József központi titkárral együtt tárgyalt a Pozsonyba látogató német nemzetiségű képviselőházi tagokkal és szenátorokkal.³⁴ Sőt, ahogy az előbb már említést tettünk róla, Masaryk köztársasági elnökkel is találkozott.

Azt, hogy Lelley egyik lojális bizalmi embere lett a pártközpontban, jól tükrözi, hogy maga a párt elnöke – aki a *Népakarat* című hetilap „lapvezére” volt – 1921. február 12-től a párt hivatalos közlönyeként megjelenő lap felelős szerkesztői feladatával bízta meg. Kaiser felelős szerkesztősége idején Pesthy Pál, Máté Ferenc majd újra Pesthy Pál s annak halála után Reinel János főszerkesztőkkel dolgozott együtt. A lap szerkesztősége a Hosszú utca (volt Szilágyi Dezső u.) 6. szám, kiadóhivatala pedig a pártközpontban, a Köztársaság tér 8. szám alatt működött. A *Népakarat* belső tartalmát maga a lapfolyosó – a *Keresztényszocialista Egyesületek Országos Szövetsége*, majd 1925 tavaszától a *Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetsége* – profilja szabta meg. Ez annyit jelentett, hogy a belpolitikai s a kivételes hírértékkel bíró külpolitikai események és a közérdekű hírek közlésén túl elsősorban az Országos Keresztényszocialista Pártról és annak szervezeteiről tudósított. Kaiser viszonylag nívós szinten irányította a lapot, de mivel az hetente csak egyszer jelent meg, nem tudta felvenni a versenyt és 1925 tavaszától a harcot a szlovenszkói magyar napilapokkal. Ő maga viszonylag ritkán írt a lapba. A megjelent írásait vagy saját neve vagy a **V** iniciálé alatt közölte.

Kaiser a lap felelős szerkesztői állását egészen annak megszűnéséig, 1925. november 22-ig látta el.³⁵ A lap ekkor már jó ideje – 1925 júniusától – mint az *Országos Keresztényszocialista Szervezetek Központi Közlönye* jelent meg.

31 Az OKP mellett létrehozott keresztény kultúrkörök és keresztény gazdák helyi csoportjainak létrehozásában Knapp Vince galántai, majd később központi titkár járt az élen.

32 *Népakarat*, 1920. október 17., 42. sz. *Keresztény szociális kurzus Pozsonyban*.

33 *Népakarat*, 1921. július 3., 109. sz. A városi nyugdíjasok szervezkedése.

34 *Népakarat*, 1921. október 16., 124. sz. *Prágai német képviselők szlovenszkói útja*. A többpárti összetételű német delegáció tagja volt: Emil Bobek, Josef Patzel, Vincenz Mark és Hans Hartl.

35 A pozsonyi Zsupáni Hivatal 1925. december 12-i, 10565/1925 Prez. sz. határozatával elfogadta Kaiser Gyulának, a lap felelős szerkesztőjének bejelentését arra vonatkozólag, hogy a *Népakarat* kiadását átmenetileg beszüntette.

Közéleti és politikai aktivitására, ahogy már utaltunk rá, nemcsak a párt elnöke, Lelley Jenő figyelt fel, hanem az államhatalom is. A teljhatalmú miniszter nevében Jozef Kállay 1921. július 29-én egy bizalmas leiratban utasította Szlovenszko zsupánjait és a Pozsonyi, valamint a Kassai Rendőrigazgatóságot az Országos Keresztényszocialista Párt tevékenységének alapos megfigyelésére. Röviddel a prágai képviselőház német tagjainak pozsonyi látogatása után, 1921. október 20-án IV. Károly második alkalommal is megpróbálta magyarországi uralkodói hatalmát visszaszerezni. A volt uralkodó látványos megjelenése a határ túloldalán újabb indokot adott a csehszlovák államhatalomnak, hogy még erősebben lépjen fel az OKP-val szemben. 1921. október 26-án Kaiser Gyulát Tobler János és Szappanos Lajos társaságában letartóztatták és az aranyosmaróti internálótáborba szállították.³⁶ Ezzel akarták meggátolni a párt szervezkedését egy esetleges Habsburg-restauráció esetén. Két nappal később, 1921. október 28-án Martin Mičura teljhatalmú miniszter előbb bezáratta és lefoglalta a párt szakszervezeti és érdekvédelmi egyesületeinek központját a Köztársaság tér 8. szám alatt,³⁷ majd november 17-én hivatalból feloszlatta a párton belül, ill. mellett működött összes érdekvédelmi egyesületet, arra hivatkozva, hogy nem rendelkeznek érvényes alapszabállyal, s hogy az egyesület elnökségében Tobler János volt nemzetgyűlési képviselő tevékenykedik, aki elvesztette állampolgárságát és államellenes tevékenységet fejt ki.³⁸ Ugyanez történt a kassai keresztényszocialista szervezetekkel is. Az óriási érvágást jelentő jogtalan és minden indokot figyelembe véve teljesen alaptalan intézkedés ellen a párt jogi úton keresett orvoslást. Végül a prágai Közigazgatási Bíróság 1922 márciusában elmarasztalta Mičura döntését, és újra engedélyezte a keresztényszocialista egyesületek tevékenységét.³⁹

Kaiser viszonylag rövid idő után tért vissza az aranyosmaróti internálótáborból. Pozsonyban azonban egy újabb kellemetlen helyzettel kellett megbirkóznia. Eddig még nem tisztázott, de feltehetőleg az 1921. októberi, ill. az azt követő eseményekkel függ össze, hogy Vilmos fiát a rendőrség letartóztatta, majd átadta az ügyészségnek. A vád az volt ellene, hogy Jarits Bélával közösen robbantásos merényletet terveztek Martin Mičura teljhatalmú miniszter és a Pozsonyi Rendőrigazgatóság főparancsnoka, Slavíček és más fontos közéleti személy ellen. Az eset kapcsán a rendőrség letartóztatta Kaiser feleségét, Irmát is, s őt is kihallgatták.⁴⁰ A vizsgálat során az esetből az ügyészség politikai kirakatpert próbált összehozni. Ez ellen a párt nagyon élesen tiltakozott, sőt elnöke, Lelley Jenő 1922. február 27-én a képviselőházban interpellációt

36 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská I.*, i.sz. 504/1922 Prez.

37 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská I.*, i.sz. 2646/1921 Prez. A Pozsonyi Rendőrigazgatóság 1921. október 28-án kelt 6394/prez/1921 számú jelentése a megye zsupánjának.

38 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská I.*, i.sz. 2646/1921 Prez. A teljhatalmú miniszter 1921. november 17-én kelt 23464 ai 1921.odd.adm. V. szám alatt kiadott végzése a Pozsonyi Rendőrigazgatóság részére.

39 *Népakarat*, 1922. március 12., 11. sz. *Újra működhetnek a ker.szoc. egyesületek; a közigazgatási bíróság megszüntette a tejhatalmú minisztérium betiltó végzését.*

40 *A Národné noviny* 1921. november 25., 266. száma a címlapon tudósít az esetről. <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?id=10983458> letöltve: 2014.9.30.

útján kért magyarázatot az ügyben eljáró Otto Troszt ügyész magatartásával szemben, aki a vizsgálóbíróhoz benyújtott vádirat indokolásában egybemosta Kaiser Gyula politikai párttagságát fia feltételezett tevékenységével, amit az Országos Keresztényszocialista Pártra nézve sértőnek vélt.⁴¹ Az ügyben elindított vizsgálat végül 1924-ben zárult le, melyben bizonyítást nyert a tervezett merénylet. Kaiser Gyula számára az ügy ennél fájóbban zárult le, ugyanis a feltételezett büntetés elől fia és felesége is Magyarországra menekültek.

Azt, hogy Kaiser Lelley bizalmasa lett, jól példázza, hogy 1921 tavaszától egészen a pártszakadásig, 1925 őszéig Pozsonyban és vidéken egyaránt rendszeresen megjelent a népgyűléseken a pártelnök oldalán, sőt mi több, Lelley szószólójaként, elsősorban vidéken, hogy enyhítsen a párton belüli feszültségen.⁴² A párt nemcsak a választásokat megelőző időszakban, de azon túl is rendszeresen tartott népgyűléseket. Ezek a találkozók „képviselői beszámoló” címen lettek bejelentve az illetékes hivataloknál. 1924 tavaszától Lelley különösen aktív volt a választóival szemben, és sorra látogatta Dél-Szlovákia egyes régióit.⁴³ Az okot az is adta, hogy egyre erőteljesebb volt a vele elégedetlenkedők hangja a pártban. Ezeken a népgyűléseken a legtöbb esetben ott volt az oldalán Kaiser Gyula és a többi szakszervezeti vezető is. Így volt ez Vágsellyén is 1924. október 12-én. Lelley Jenőnek nagyon jó kapcsolata volt a vágsellyei párthíveivel, hiszen ő látta el jogi képviseletét annak a 27 személynek, akik ellen az ügyészség eljárást indított nemzetiség elleni izgatás vádjával, mivel 1924. augusztus 20-án a szentmise végén elénekelték a magyar himnuszot.⁴⁴ Az esemény kapcsán nagyon felborzolt állapotok uralkodtak a járási székhelyen. A járási főnök, Vojtech Beňuš a párt által eredetileg szeptember 14-re – mely dátum egybeesett a templom búcsújának ünnepével – meghirdetett időpontot elutasította, sőt betiltott mindennemű politikai rendezvényt a nagyközségben. Csak a zsupáni hivatal mint fellebbviteli szerv döntése alapján engedélyezte a járási főnök az október 12-re tervezett népgyűlés megtartását. Az új időpont viszont egybeesett a helyi szüreti ünnepséggel.⁴⁵ A fokozott rendőri biztonsági intézkedések mellett megrendezett gyűlésen Lelley Jenő az aktuális politikai és gazdasági témákról szóno-

41 Lásd http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3519_03.htm letöltve: 2014.9.30; Lelley a vádiratban szereplő következő mondatra utalt: „Atyja – tudniillik Kaiser Vilmosnak atyja – a magyar keresztényszocialista pártnak, mely a csehszlovák állammal szemben ellenséges irányzatú, exponense, s ilyen gondolkodású Kaiser Vilmos is.” Ua lásd *Népakarat*, 1922. március 12., 11. sz. *Az államügyész úr sérteget. A Kaiser ügy hullámai.*

42 Erre egy konkrét példa Kaiser 1925. április elején Léván tett látogatása. Lelley nevében próbálta a párt járási választmányi ülésén jobb belátásra – Lelley támogatására – bírni a járási elnököt, dr. Gyapay Edét és tagságot.

43 Annak ellenére, hogy Lelley a párt országos elnöke volt, nagyon ritkán fordult meg pl. Gömörben és az attól keletebbre eső régiókban.

44 *Népakarat*, 1925. március 8., 10. sz. *A nyitrai törvényszék szenzációs felmentő ítélete egy monsztre magyar himnuszpörben.*; *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. február 27., 47. sz. *A nyitrai törvényszék szenzációs felmentő ítélete egy monsztre magyar Himnusz-ügyében (Lelley Jenő dr. nagyhatású védőbeszéde – A magyar nemzet nem lát ellenséget a cseh nemzetben).*

45 ŠA Bratislava, p. Šaľa, f. Okresný úrad v Šali, i.sz. III/778/1926 Adm.

kolt.⁴⁶ Kaiser Gyula sorrendben a negyedikként lépett a tömeg elé. Magasröptű beszédében elsősorban a magyar kisebbség elnyomására helyezte a hangsúlyt. A beszéd alatt a hivatalból jelen levő járási főnökök két alkalommal intette rendre Kaisert. A népgyűlésen fellépő szónokok közül egyedül Kaisert tüntette ki éljenzéssel a tömeg.

Vojtech Beňuš járási főnöknek a népgyűlésen gyakorolt eljárása előrevetítette, hogy súlyos következményei lesznek a Kaiser által megfogalmazott kijelentéseknek. Másnap írásos feljelentést tett Kaiser ellen a nyitrai törvényszéknél államellenes izgatás vádjával.⁴⁷ A vizsgálat során a bíróság elismerte a vádat, s első fokon 1925. április 20-án mondott ítéletet. Elismerte Kaiser bűnösségét, akit két hónapos feltétel nélküli börtönbüntetésre ítélt.⁴⁸ A fellebbezések után az ügy egészen a brünni Legfelsőbb Bíróságra került, ahol az elsőfokú ítéletet megerősítve 1927 tavaszán mondták ki Kaiser bűnösségét. A per elindítását és lefolyását a zsupáni hivatal nagy érdeklődéssel követte. Ahogy a feljelentésből is világossá vált, a hatalom példát akart statuálni Kaiseren keresztül az Országos Keresztényszocialista Párttal szemben. Ez a megállapítás még akkor is érvényes, ha figyelembe vesszük, hogy a Legfelsőbb Bíróság döntésekor Kaiser már a politikai mélyrepülés útján volt.

Kaiser Gyula röviddel az után, hogy a párt pozsonyi szervezetének titkára lett, belecsöppent a volt koronázóváros jogaiban megnyirbált önkormányzati szervének munkájába. 1919. január 6-án Samuel Zoch vette át Pozsony városa és Pozsony vármegye közigazgatásának irányítását. Első lépéseként mindkettő törvényhatósági bizottságát, önkormányzati szervét feloszlatta. A hatalom az átmeneti helyzetet országos viszonylatban és Pozsony esetében is az 1920-as képviselőházi választások után korrigálta. Országos viszonylatban a helyi önkormányzati testületeket az 1920. április 19-i képviselőházi választások eredménye alapján bővítették. Pozsonyban a választások során a Magyar–Német Keresztényszocialista Párt a második legtöbb szavazatot szerezte (Fogarassy 1993, 116–119. p.) és ennek figyelembe vételével egészült ki a városi képviselő-testület. Ezt követően lett 1921-től tagja Kaiser Gyula a város „parlamentjének” a keresztényszocialista párt tagjaként. Ugyan a forradalmi nemzetgyűlés elfogadta 1919. január végén a községi választásokról szóló törvényt, amely 1920. december 31-én nyert érvényt Szlovénországi területén, de a közismert bizonytalan belpolitikai helyzetre való tekintettel az önkormányzati választásokra nem került sor.

Pozsony és Kassa városok önkormányzati jogállását az 1922. évi 243. számú törvény jelentősen megnyirbálta. A törvény mindkét városnak megszüntette a törvényhatósági jogú városi státuszát – ami valójában 1919-től nem is működött –, és a rende-

46 Lelley beszéde során élesen támadta a kormányt és az államot, mely csak ígéretet a magyaroknak: „Öt éve csak az elnyomatás jutott nekünk, de eljön az idő, amikor a hatalmon lévő politikusoknak távoznuk kell, s akkor majd mi lépünk a helyükre. Az elnyomás egyesített bennünket. A magyarok két fronton harcolnak: a kereszténység és a magyarság érdekeiért. A sellyei katolikus népiskola elszlovákosítására egy hamis statisztika alapján került sor. Ezt a jogtalanságot egyetlen kormány sem engedte volna meg, csak a mostani. Föl fogunk támadni!”

47 A feljelentés indoklásában ez áll: „Ponevác podobnými rečami sa ľud stále viac a viac šťve a poburuje proti čl. štátu, prosím o najprísnejšie a bezpodmienečné potrestanie menovaného, aby sa podobné poburovanie ľudu zamedzilo.”

48 ŠA Brataislava, p. Šaľa, f. Okresný úrad v Šali, i.sz. III/778/1926 Adm.

zett tanácsú városok kategóriájába minősítette le. Ennek alapján lett 48 főben megszabva a választott képviselő-testület tagjainak a száma is.⁴⁹ Ezzel egy időben a volt rendezett tanácsú városokat nagyközségekké nyilvánították.

Az első városi (községi) önkormányzati választásokra az államfordulat után csaknem négy évvel, 1923. szeptember 16-án került sor. A történelmi esemény miatt az elnökség kénytelen volt elhalasztani a párt szeptember 23-ra betervezett harmadik kongresszusát. A választásokat Pozsonyban óriási fölényrel nyerte meg az Országos Keresztényszocialista Párt. De országos viszonylatban is általános volt a siker. A városi közgyűlésben a 48 mandátumból összesen 14-et szerzett a párt, egyszer annyit, mint a második-harmadik helyen végzett kommunisták, valamint az agrárpárt és a nemzeti szocialisták közös listája. (Fogarassy 1993, 119. p.) A 12-es számú listán a párt 48 rendes és 24 póttagot jelölt. A győzelem akár még nagyobb arányú is lehetett volna, hiszen a választások előtt több mint négyezer, elsősorban magyar és német nemzetiségű választót húztak ki a választói listákról rendezetlen állampolgárságuk miatt. Ugyanakkor az OKP szerint 1200 választásra jogosult hívüket nem engedték szavazáshoz járulni. (Filep 2005, 444.p.)

Az elnyert szavazatok alapján Kaiser Gyula újra tagja lett a város választott önkormányzati szervének.⁵⁰ A választások előtti kampányban többször is hallatta a hangját. Mint a városi közgyűlés keresztényszocialista klubjának titkára, Molec Dani klubelnökkel például közös felhívásban szólította meg a pozsonyi választókat a *Népakarát* hasábjain.⁵¹

Kaiser a városi közgyűlésben az OKP egyik legaktívabb tagja volt. Az új képviselő-testület 1923. november 19-én tartott első ülésén a párt nevében ő üdvözölte a megválasztott Lúdvít Okánik főpolgármestert. Kijelentette, hogy a „párt hajlandó részt venni az alkotás munkájában, a város érdekében való munkálkodásban, ha a székfoglalóban lefektetett elveket be is tartják, ha az ígéretek meg is tartják.”

Mandátumát a városi közgyűlésben egészen az 1927. évi, sorrendben második önkormányzati választásokig megőrizte. Ez csupán annyiból érdekes, hogy a párt országos vezetősége a pártszakadás után 1925 kora őszén az ótátrafüredi ülésen kizárta őt az Országos Keresztényszocialista Pártból. A kizárásról levélben értesítette Kaisert a párt új főtitkára, Böhm Rudolf, és felszólította városi közgyűlési mandátumának visszadására. Kaiser a sajtón keresztül üzent vissza Szűllő Gézának, megcáfolva a kizárás lehetőségét, ugyanis a párt szervezeti szabályzata alapján arra csak a helyi pártvezető-

49 Zákon č. 243/1922 zo dňa 13. júla 1922 o prozatímnej úprave sriadenia obcí na Slovensku. (A községek átmeneti igazgatásáról Szlovénzkóban) <http://www.epravo.cz/vyhledavani.aspx/?Id=3037&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> letöltve: 2014.10.1.

50 *Népakarát*, 1923. szeptember 23., 38. sz. A *községi választások eredményei*. Az OKP listájáról a következő jelöltek kerültek be a képviselő-testületbe: 1. Molec Dani nyugalmazott városi főügyész. 2. Schmidt Imre pénzügyi egyesületi ügyvivő alelnök. 3. dr. Vámosy István nyug. városi főorvos. 4. Jarabek Rezső kereskedő. 5. Gálffy István szakszervezeti titkár. 6. dr. Förster Viktor ügyvéd. 7. Prehnál József kereskedő. 8. Kaiser Gyula v. postafőfelügyelő. 9. dr. Neumann Tibor ügyvéd. 10. König István városi kocsis. 11. Raab Mihály festékkereskedő. 12. Neumann Ferenc fodrász. 13. Rezsucha József mészárosmester. 14. dr. Aixinger László lap-szerkesztő.

51 *Népakarát*, 1923. szeptember 16., 37. sz. *Pozsony város választó polgáraihoz!*

ség volt kompetens.⁵² Az 1927-es városi választásokon viszont már nem indult, és ezzel az év második felében végleg lezárult aktív politikai életútja.

Kaiser és a Nyugatszlovenszkoí Keresztényszocialista Párt

1924 nyaratól egyre erőteljesebbé váltak az elvi és személyi ellentétek az Országos Keresztényszocialista Párton belül. Ennek oka abban volt, hogy egy kisebbségben lévő, de jóval nagyobb befolyással bíró csoport (Jabloniczky János, Bittó Dénes, Körmendy-Ékes Lajos stb.) a hatékonyabb egységes magyar politika mellett kiállva saját személyes ambíciójukból indítatva a párt elnökének, Lelley Jenőnek a megbuktatásán dolgozott. 1925. január 6-án az érsekújvári egyezmény megkötésével látványosan rendeződött a helyzet az OKP és az Országos Magyar Kisgazda, Földmíves és Kisiparos Párt között, előrevetítve a közös ellenzéki politikát. Lelley Jenő és Szent-Ivány József közös megegyezése alapján újjászervezték a két párt közös fellépését irányító és felügyelő *Közös Bizottságot* és a *Vezérlő Bizottságot*. Ugyanakkor az egyezmény kimondta, hogy a két párt a jövőben a választásokon közös listával fog indulni.⁵³

Az átmeneti békeállapot Petrogalli halála és az 1925. március 2-án Ótátrafüreden tartott Vezérlő bizottsági ülést követően alábbfagyott, hiszen a Lelley-frakció vereségeként élte meg, hogy saját sorain belül Bittó Dénest választották a *Vezérlő Bizottság* élére. Lelley Jenő ezt az eredményt a párton belüli ellenzék árulásaként élte meg. A válasz nem váratott magára sokáig, ugyanis a párt nyugat-szlovákiai magyar pártvezetőségi osztályülésén március 16-án Jabloniczky Jánost, Bittó Dénest, Szüllő Gézát, Tyukoss Ev. Jánost, Gregorovits Lipótot és Palkovich Viktort a pártban levő funkcióikból felfüggesztették és ugyanakkor arról döntöttek, hogy nevezetteket a párt bírósága elé állítják. Már ekkor felmerültek részükről azok a vádak, amelyekkel Lelleyt támadták, ti. hogy elhajlott a párt eredeti programjától és személyesen felelős a Concordia nyomda körül kialakult tisztázatlan gazdasági visszaélés miatt. Lelley furcsa módon a sajtón keresztül – *Népakarat* – reagált a személyét sértő párttársai által megfogalmazott vádakra. Ezt követően elindult egy óriási kötélhúzás az OKP-n belül,⁵⁴ mely addig nem tapasztalt vádaskodásokat hozott a felszínre mindkét oldalon, és amelynek a végállomása az országos pártvezetőség 1925. május 16-i ülése volt, ahol Lelley lemondott elnöki posztjáról. Így a soron következő második képviselőházi választások előtt fél évvel a párt rövid ideig elnök nélkül maradt. Az események háttérében Szent-Ivány József, a kisgazdapárt elnöke állt, aki a megváltozott magyar kormányzati álláspont szerint mindent elkövetett, hogy a két pártot egy közös gyűjtőpártban egyesítse. Ennek megvalósításához azonban Lelley személye volt a legnagyobb akadály.

Kaiser a viharos események alatt a párton belül a Lelley-frakciót erősítette. Több írásában kiállt a párt elnöke mellett és teljes vállszélességgel támogatta őt. 1925. május

52 *Népakarat*, 1925. szeptember 27., 39. sz. *Nyílt levél – méltóságos Szüllő Géza úrhoz!*, valamint *A pozsonyi kerszoc pártvezetőség két határozata*.

53 *Népakarat*, 1925. január 11., 2. sz. *Az érsekújvári egyezmény.*; Popély 1995, 176. p.

54 Az események rövid leírását lásd: Popély 1995, 176–178 p.; Angyal 2002, 115–118. p.

16-a és augusztus 25-e között sosem látott politikai belháború zajlott a keresztényszocialista párton belül. Jabloniczkyék célja az volt, hogy minden eszközt igénybe véve minél előbb diszkreditálják Lellejt, hiszen tudták, hogy csak az ő félreállításával érhetik el a végső sikert.⁵⁵ A május 16-i puccs során a párt vezetősége határozatait Kaiser és hat társa május 18-án megfellebbezte, és kérték nyilvános meghallgatásukat. Természetesen erre sosem került sor.

Május végén Lelley és Kaiser is úgy gondolta, hogy a párt vidéki szervezeteinek többsége az ő oldalukon áll. A sajtóban megjelent lejárató kampány viszont Jabloniczkyéknek kedvezett. Lelley májusban a párt mellett felállított érdekvédelmi szervezeteken keresztül próbálta mobilizálni a tagságot. Május 27-én közös felhívást fogalmaztak meg a párt szak- és érdekvédelmi szervezetei, amelyben az országos pártvezetőség keleti tagjait bíralták a május 16-i pártvezetőségi ülésen képviselt álláspontjuk miatt. A felhívás aláírói kétségbe vonták a párt keleti szárnya tagjainak hitelességét a párt szak- és érdekvédelmi szervezeteibe tömörült gazdák, iparosok, hivatalnokok, ipari és földmunkások érdekeinek szolgálatában. Ugyanakkor rámutattak, hogy a hatalomra törekvők az említett szervezetek alkalmazottainak négy hónapja nem utalták ki bérüket. A Kaiser által kezdeményezett felhívást rajta kívül még hárman írták alá.⁵⁶

Ezzel egy időben Jabloniczkyék harca nemcsak Lelley eltávolítására fókuszált, hanem a párt mellett önálló keretek között működő kulcsfontosságú keresztényszocialista szakszervezetek meghódítására is. E folyamatban Kaiser szerepe és tevékenysége kulcsfontosságúvá vált. Lelley megbuktatása után Jabloniczkyék arról igyekeztek meggyőzni a széles nyilvánosságot, hogy a szakszervezetek működtetése, irányítása az ő felügyeletük alatt van, s azok elhagyták a párt Köztársaság téri központját. Kaiser a *Népakarattal* folyamatosan cáfolta a *Prágai Magyar Hírlapban* és a *Népben* közölt hazug állításokat. Sőt Kaiser irányítása mellett június 23-án a keresztényszocialista szervezetek közös ülésén egyebek között arról is döntöttek, hogy tovább folytatják addigi működésüket. Az ülésről kiadott tudósításban Kaiser a Keresztény Közlekedési és Közalkalmazottak és Hadirokkantak Szervezetének elnöki posztja mellett a Keresztényszocialista Szakszervezetek Tanácsának az elnökeként is figurál.⁵⁷

Ezzel párhuzamosan viszont a két tábor között – nem biztos, hogy igazán őszinte szándékkal – egyeztetések folytak, a közelgő novemberi nemzetgyűlési választások előtti békeállapot létrehozása érdekében.

Júniusban a sajtóban elterjedt annak a híre, hogy Lelley és Jabloniczky tárgyalásokat folytatott. 1925. július 23-án Nyitrán valóban találkoztak a két csoport tagjai azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az ellentéteket orvosolják. A találkozón Lelleyn és Jabloniczkyen kívül részt vett Petrások Ágoston, Haiczl Kálmán és a párt érsekújvári járási elnöke, Néder János. Kaiser nem volt a tárgyalók között. A rendőri jelentés kiemeli,

55 Az eseménysorozatot azért nem közöljük, mivel azt Kaiser aprólékosan leírja a kéziratában.

56 A felhívás aláírói: Kaiser Gyula, a Keresztény Közlekedési és Közalkalmazottak és Hadirokkantak Szervezetének elnöke; Knapp Vince, a Keresztény Gazdák Országos Szövetségének központi titkára; Szappanos Lajos, a Keresztény Iparosok Országos Szövetségének központi igazgatója és Varga Ferenc, a Keresztényszocialista Ipari- és Földmunkások Szervezetének elnöke.

57 *Népakarattal*, 1925. június 28., 26.sz. A keresztényszocialista szervezetek állásfoglalása.

hogy a találkozó végül is nem hozott áttörést a kapcsolatokban.⁵⁸ 1925. augusztus 3–4-én Pozsonyban a Savoy Hotelben az addig formálisan még egységes párt vezető személyiségei között egy újabb találkozóra került sor. Lelley, Fleischmann, Wirth, Flachbarth, Tost és Jarabek mellett azonban már Kaiser is a küldöttség tagja volt. A tárgyalás központi témája a közelgő választási kampány volt. De ugyanakkor felvetődött a választások során való közös fellépés a Szlovák Néppárttal (SLŠ). A kétnapos tárgyalás nem hozott kézzelfogható eredményt, így tovább mélyült a szakadék a párt két szárnya között.⁵⁹

A tárgyalások sikertelenségében mindkét félnek megvolt a maga felelőssége. Jabloniczkyék időhúzási szándéka nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy lehetetlenné tegyék Lelleynek a választások előtt egy új párt létrehozását. Kézzelfogható példája volt a politikai játéknak pl. a keletiek békítő javaslata, hogy a párt vezetéséből távozzon Lelley és Jabloniczky, az elnöki széket pedig Jánoky-Madocsányi Gyula volt Nyitra megyei főispán foglalja el, aki képes egyesíteni és a választásokon győzelemre vinni a pártot.⁶⁰

De Lelley Jenő is kereste a kitörési pontokat. A *Prágai Magyar Hírlap* a Lellejt támogató csoport 1925. május 25-én Érsekújvárott tartott titkos találkozójáról már nyíltan úgy tudósít, hogy Lelley a párt keleti szárnyától való elszakadásban gondolkodik.⁶¹ A rendőri jelentések alapján már májusban kacérkodott a gondolattal, hogy az OKP-ból való kiválása után csatlakozik a Mikle-féle Országos Magyar Parasztpárthoz.⁶² Valamivel később, 1925. június 24-én a párt nyugati csoportjának párkányi értekezlete után burkoltan a *Népakarát* hasábjain megjelent írásokban is érzékelhető volt az önálló pártalapítás gondolata. Ennek tudható be az is, hogy a hónap végén a Csallóköz hét településén tartott képviselői beszámolót, népgyűlést a Lelley-frakció. Lelley és Szappanos mellett Kaiser Gyula volt ezeknek a gyűléseknek a legaktívabb szónoka.⁶³

Lelley megbuktatása után az OKP élén átmenetileg – az új elnök megválasztásáig – egy öttagú elnöki bizottság állt. Az új vezetés Jabloniczky irányításával felszólította Kaisert a *Népakarát* átadására, amit ő logikus érveléssel visszautasított. Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy az eddigi központi alkalmazottak – Varjú, Szappanos, Kaiser és Knapp Vince – szabó-

58 ŠA Bratislava, f. Župa bratislavská II., i.sz. 3590/1926 Prez. A Pozsonyi Rendőrigazgatóság 1925. augusztus 7-én kelt 9304/1925 Prez. számú jelentése

59 ŠA Bratislava, f. Župa bratislavská II., i.sz. 3590/1926 Prez.

60 ŠA Bratislava, f. Župa bratislavská II., i.sz. 3590/1926 Prez.

61 *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. május 31., 122. sz. Lellei ismét a küzdőtérré lép.

62 ŠA Bratislava, p. Šafa, f. Okresný úrad v Galante, i.sz. 31/1925/Prez. A Pozsonyi Zsupáni Hivatal 1925. június 2-án kelt 4563/1925/Prez. számú bizalmas leirata szerint Méhes Gáspár, az OKP gazdaszakszervezetének leköszönt elnöke Lelley megbízásából felkereste Miklét a Parasztpárt és Lelleyék esetleges pártegyesülése végett, abban az esetben, ha az OKP Bittó–Jabloniczky szárnya egyesülne egy közös magyar liberális pártba. Mikle a felajánlott lehetőséget elfogadhatónak látta. Méhes azonban kérte, hogy az esetleges pártfúzió során az új párt hagyja ki a nevéből a Parasztpártot és változtassa meg Keresztény Munkáspártra (Nagyatádi), mely egyesítené a keresztény munkásságot és földműveseket, kisgazdákat, de úgy, hogy az különbözzön a kommunista párttól.

63 *Népakarát*, 1925. július 26., 30. sz. *Hírek – Képviselői beszámolók és népgyűlések*. A lap rövid tudósítást közöl a felsőnyárasdi, vásárúti, albári, egyházkarcsai, nemesabonyi, bösi és vajkai népgyűlésekről. A *Prágai Magyar Hírlap* szerint Lelleyék csallóközi kortesújtára az érdektelenség volt a jellemző.

tálták az új országos pártvezetés határozatait és a *Népakarat*ban gyanúsításokkal illették a párt vezetőit, egyhangúlag elhatározták, hogy nevezetteket nem tekintik többé a párt alkalmazottainak.⁶⁴ Az ügy tovább gyűrűzött az országos pártvezetőség 1925. július 11-én, Iglón tartott ülésén. A pártvezetés csak konstataulta, hogy Kaiser és Szappanos továbbra sem hajlandóak átadni a *Népakarat*ot, ami kimerítette a pártfegyelem és a párthűség megszegésének az esetét, de „mégis keresztényszocialista gondolkodástól vezérelve” elrendelte, hogy kéthetes haladékot kapnak, s amennyiben azt azután sem teszik meg, az országos pártvezetőség a végső kényszerítő eszközzel, a kizárás jogával fog élni. Ugyanez vonatkozott a Concordia nyomda címén Varjúra és Jarabekre.⁶⁵ Mivel sem Kaiserék, sem Varjúék a megadott határidőig nem adták át a *Népakarat*ot és a Concordiát a párt új vezetésének, az 1925. szeptember 15-i ótátrafüredi pártvezetőségi ülésen kizárták őket a pártból.⁶⁶

Az OKP-n belül kialakult helyzetben áttörést jelentett az 1925. augusztus 25-i pártvezetőségi ülés. A pozsonyi ülésen Szüllő Géza személyében új elnököt választottak a párt élére, aki mögött a magyar miniszterelnök, Bethlen István állt.⁶⁷ Ezzel ténylegesen megnyílt az út a párt kettéválásához.

Három hónappal a nemzetgyűlési választások előtt Lelleyék lázas szervezkedésbe kezdtek. A *Népakarat* 1925. szeptember 13-án a címlapon felhívást tett közzé a keresztényszocialista párt nyugat-szlovenszkói párttagjaihoz a Pozsonyban szeptember 25-én megtartásra kerülő népgyűlésről. Ugyan a lap következő számában cáfolta Kaiser, hogy a népgyűlés egy új párt alakulását fogja szolgálni, de végül is a szeptember 25-i gyűlés Pálinkó Antal indítványa alapján pártkongresszussá mondta ki magát, ami annyit jelentett, hogy a résztvevők megalakították a *Nyugatszlovenszkói Keresztényszocialista Pártot*.⁶⁸

Az elkövetkező csaknem egy hónap a november 15-re kiírt nemzetgyűlési választásokra való felkészülés jegyében zajlott. A nyugat-szlovenszkói keresztényszocialisták pártvezetősége 1925. október 20-i ülésén Pozsonyban két fontos döntést hozott. Mindkettő közvetlenül érintette Kaiser Gyulát is. A pártvezetőség először a jelölőlistákról döntött. A párt a nagyszombati választókerületben négy képviselőházi jelöltet állított, köztük Kaiser a második helyen szerepelt.⁶⁹ Jelölését a *Népakarat* 1925. novem-

64 *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. június 13., 131. sz. A ker.szoc. párt pozsonyi központjának új rendszere.

65 *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. július 12., 134. sz. Végleges rendet teremtenek a keresztényszocialista pártban.

66 *Népakarat*, 1925. szeptember 20., 38. sz. Az új elnök beköszöntője. Ezek alapján téves Angyal Béla állítása, mely szerint Kaiserék kizárásának az oka Lelley szeptember 27-re Pozsonyba meghirdetett országos gyűlése volt. (Lásd Angyal 2002, 117. p.)

67 *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. augusztus 26., 191. sz. Szüllő Gézát a keresztényszocialista párt elnökévé választották (A viharos pozsonyi pártkongresszus – Lellei végleges bukása); Angyal 2002, 117. p.

68 *Népakarat*, 1925. október 4., 40. sz. A szeptember 27-iki kongresszus.

69 *Népakarat*, 1925. október 25., 43. sz. A nyugatszlovenszkói keresztényszocialisták október huszadiki pártvezetőségi ülése megejtette a képviselő- és szenátorjelöléseket. Drexler Antal, nyugati pártelnököt a pártvezetőség lelkes ünneplésben részesítette. A beszámoló szerint a párt az érsekújvári, a nagyszombati, a besztercebányai és a turócszentmártoni választókerületben állított képviselőházi jelölteket, ua. az érsekújvári, a turócszentmártoni és a lipótszentmiklósi választókerületben szenátor jelölteket.

ber 1-jei száma szintén megerősítette, de a lap november 8-i írásában, amely a párt színeiben induló képviselőházi és szenátusi jelöltek végleges listáját közölte, már nem szerepelt.⁷⁰ Nem egészen világos, hogy mi állhatott a tervezett lista visszavonásának a hátterében. A pártvezetőség második döntése egy elkeseredett utolsó kísérlet volt az OKP-n belüli sérelmek elegyengetésére. Drexler Antalnak, a párt elnökének indítványára elhatározták, hogy még egy utolsó kísérletet tesznek Szűllőék irányába, s egy négytagú csoport Drexler vezetésével fogja a béke feltételeinek részleteit körvonalazni. A csoport további tagja lett még Mérey Lajos, Néder János és Kaiser Gyula.⁷¹ A békefeltételeket Drexler Gyula október 21-én átadta Szűllő Gézának. Drexler próbálkozása marketing szempontból ügyes kísérlet volt, de több mint naivitás volt abban bízniuk, hogy arra az OKP új vezetősége érdemben fog válaszolni. Hiszen nem azért buktatták meg Lelleyt május 16-án, hogy novemberben Szűllő mögé felvegyék őt a listára az érsekújvári választási körzetben. S nem azért nem folyósították a pártközpont alkalmazottjainak, köztük Kaisernek a bérét, hogy azt a választások előtt visszamenőlegesen kiegyenlítsék.⁷²

Lelleyék választási kampánya az idő rövidsége miatt nem lehetett teljes. A megfelelő anyagi háttér hiányában és egy bizonytalan pártstruktúrával a hátuk mögött reálisan nem lehetett elvárni a sikert. Az alakuló párt kasszája üresen tátongott. Drexler Antal, a párt elnöke a *Népakaraton* keresztül szólította meg a tagságot a választási kampányban való anyagi hozzájárulásra. Addig, míg a párt a Lelley által felajánlott 17 000 koronával vágott neki a kampánynak, Szűllőék kétmillió koronát fordítottak rá.⁷³ A kampányt értelemszerűen későn és felkészületlenül kezdte a párt. A választási plakátjának engedélyezését, melyet Kaiser nyújtott be a pozsonyi Zsupáni Hivatalnak, öt nappal a választások előtt, 1925. november 10-én engedélyezték.⁷⁴ Elmaradt az addig hatékonyan működött népgyűlések szervezése is. A párt alacsony szervezettségi szintjét jól mutatja, hogy pl. a Vágsellyei járásban Lelleyék mindössze három bejelentett népgyűlést szerveztek, míg Szűllőék kilencet.⁷⁵

A november 15-i választások Lelley bukását hozták magukkal. A megszerzett szavazatok száma alapján sem ő, sem a párt más jelöltje nem jutott mandátumhoz a prágai parlamentben. A rendőrségi jelentések szerint a választások után a párt teljesen összeom-

70 *Népakarat*, 1925. november 8., 45.sz. *Jelöltlista*. A végleges lista alapján a Nyugatszlovenszkói Keresztényszocialista Párt a 25-ös számmal csak az érsekújvári és a turócszentmártoni választási kerületben indult.

71 *Népakarat*, 1925. október 25., 43. sz.

72 *Népakarat*, 1925. november 1., 44. sz. *Értesítés és testvéri kérelem*.

73 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská II.*, i.sz. 3590/1926/Prez. A Pozsonyi Rendőrigazgatóság 1925. november 21-én kelt 13582/1925/Prez. számú bizalmas jelentése.

74 ŠA Bratislava, p. Šaľa, f. *Okresný úrad v Šali*, i.sz. IV/10795/1925. A választási plakát címondata: „En vagyok az út az igazság és az élet; Ja som cesta, pravda a život; Ich bin der Weg, die Wahrheit und das Leben!” A plakáton feltüntetett szöveg ugyanakkor leszögezi: „*Mi nyugatszlovenszkói keresztényszocialisták a keresztény igazság alapján állunk. Kipróbált jellemű, erős akaratú férfiakat jelöltünk mind a két házba. Reményünk, hogy ezután is olyanok maradnak, mint eddig voltak – a Nép igaz fiai.*” Testvéri üdvözléssel A nyugatszlovenszkói Keresztényszocialista Párt központja, Bratislava-Pozsony, Köztársaságtér 8.szám.

75 ŠA Bratislava, p. Šaľa, f. *Okresný úrad v Šali*, i.sz. III/398/1926.

lott. November 18-án a párt vezető személyiségei – Lelley, Drexler Antal, Jarabek Rudolf, Szappanos Lajos, Mérey Lajos – leköszöntek a pártban betöltött posztjukról. Csak Kaiser Gyula, Knapp Vince és a *Deutsche Zeitung* szerkesztője, Hanke őrizték meg a pártban betöltött pozíciójukat. Kaiser Gyula, aki elnöke és vezető személyisége volt a párt mellett működő *Általános Keresztényszocialista Szakszervezet*nek, nem volt hajlandó távozni pozíciójából addig, míg a Szakszervezet vezetősége erre nem szólítja fel.⁷⁶

A választási fiaskó után a győztes pártok különös figyelemmel tekintettek a Nyugat-szlovenszkói Keresztényszocialista Párt (NYSZKSZP) lemorzsolódására és Kaiserre. Kaiser a következő időszakban az események kulcsfigurája lett. 1925. november 19-én Szüllő bizalmasai felkeresték Drexlert és Kaisert, hogy kipuhatolják, Kaiser hajlandó volna-e az OKP-val való megegyezésre, ill. az együttműködésre. A tárgyalások során Kaiser az ajánlatot nem utasította vissza, de a végleges válaszához kéthetes gondolkodási időt kért. A megegyezést az *Általános Keresztényszocialista Szakszervezet* további önállóságához, annak elnöki funkciójához, a Concordia nyomda és a Népház dolgainak önálló intézéséhez kötötte. Kaiser ugyanis azt tervezte, hogy a Condordia nyomdát hat évre bérbe adja, s majd az abból befolyt összegből fogja fedezni a nyomda veszteségét. A felsorolt feltételek teljesítése mellett Kaiser hajlandó lett volna Szüllőékhez csatlakozni, de a Köztársaság téri központ és irodahelyiségeinek átadásáról nem volt hajlandó tárgyalni. Így Szüllőék központi titkársága továbbra is a Hosszú utcában maradt.⁷⁷

November 21-én Szüllő bizalmasai újra felkeresték Kaisert: Lászlóffy Ferenc, Szentmiklóssy János és a *Népakarat* volt szerkesztője, dr. Reinel János azzal a kéréssel, hogy végre nyilatkozzék, hajlandó-e csatlakozni Szüllőhöz. Kaiser azzal utasította el a válaszádat, hogy amíg Szüllő nem garantálja az általa szabott feltételeket, elutasít mindenféle kapcsolatot az Országos Keresztényszocialista Párttal.

Ezzel párhuzamosan Kaiser is tett néhány lépést politikai talpon maradásáért. Személyesen tárgyalt Andrej Hlinkával, és azt igyekezett tőle megtudni, hogy hajlandó lenne-e a Szlovák Néppárton (SĽS) belül egy magyar szekció létrehozására. Hlinka a megbeszélés során kiemelte, beleegyezését a felvetett javaslatra csak akkor tudja elképzelni, ha a Lelley-frakció az addig képviselt nemzetiségi követeléseiről lemond. Kaiser Hlinka felvetését elutasította, mondván: ahogy Hlinka 1918 előtt sem volt hajlandó lemondani a szlovákság nemzeti érdekeinek képviseléséről, ő szintén nem hajlandó ezt megtenni a mai csehszlovák relációban. Ennek ellenére a kettejük közti tárgyalások nem szüntek meg. Hlinka ígéretet tett Kaisernek, hogy a felvetett esetleges társuláshoz a későbbiekben visszatérhetnek.⁷⁸

Kaisert a kommunisták, majd 1925. november 21-én a szociáldemokrata párt vezetői is megkeresték, hogy csatlakozzon pártjukhoz. A források alapján azonban mindkét ajánlatot határozottan visszautasította.⁷⁹

76 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská II.*, i.sz. 3590/1926 Prez. A Pozsonyi Rendőrigazgatóság 1925. november 21-én kelt 13582/1925/Prez. számú bizalmas jelentése

77 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská II.*, i.sz. 3590/1926 Prez.

78 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská II.*, i.sz. 3590/1926 Prez. A Pozsonyi Rendőrigazgatóság 1925. november 23-án kelt 13636/1925/Prez. számú bizalmas jelentése

79 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská II.*, i.sz. 3590/1926 Prez.

Hogy teljes legyen a lista: Kaisert levélben Szent-Ivány József is megkereste azzal, hogy lépjen a be Magyar Nemzeti Pártba. Kaiser állítólag kifejtette, hogy ha valamelyik párttal a közeljövőben együttműködésre lépne, az csakis Szent-Ivány liberális pártja lesz.⁸⁰

Kaiser népszerűségének magyarázata nagyon egyszerű. A felsorolt politikai pártok ugyanis jelentős reális politikai tőkét láttak benne és az általa vezetett *Általános Keresztényszocialista Szakszervezetben*, amelynek 7000 tagja és 100 ezer koronát érő vagyona volt. A rendőrség szerint a szakszervezet tevékenysége és anyagi fenntartása biztosítva volt, mivel az illetékes bíróságok részéről kb. harminc elbocsátott volt közalkalmazott munkajogi perében várható az ítélethozatal. A kb. félmillió koronás bérelmaradásból várhatóan újabb 100 ezer korona kerül a szakszervezet pénztárába, mert az elbocsátott közalkalmazottakat képviselő ügyvédek korábban honoráriumukról lemondtak, ill. azt a szakszervezetre hagyták.⁸¹

1926 második felében a viszonylag győnge választási eredmények miatt érzékelhető volt egy belső feszültség az Országos Keresztényszocialista Párton belül. Ezt igyekezett kihasználni Lelley Jenő. Megbízása alapján Jánoky-Madocsányi, Mérey, Porubszky, Szappanos és Kaiser keresték a kapcsolatot az OKP-n belüli elégedetlenkedőkkel. Ugyanakkor kapcsolatépítésbe kezdtek Szent-Ivány irányában. Az aktivista húrokat pengető Lelley meglepően az addigi ellenségében keresett szövetségest.⁸²

Az 1929-es tartományi választásokat megelőzően, 1928 tavaszán Lelley újabb kísérletet tett a visszatérésre. Kaisert még ekkor is az oldalán találjuk. A volt nyugatszlovenszkoí keresztényszocialisták 1928 májusának első két napján megbeszélést tartottak Pozsonyban, melyen létrehoztak egy húsztagú végrehajtó tanácsot. A tárgyalásról kiszivárgott bizalmas információk alapján három kérdéssel foglalkoztak: a politikai aktivizmus szükségszerűségével, a Köztársaság tér 8. szám alatti pártiroda átengedésével az OKP pozsonyi csoportjának (Jabloniczky Jánosnak és Aixinger Lászlónak) és a *Népakarat* további sorsáról. A tárgyalások során egyhangú állásfoglalásokat hoztak a fenti pontokban. A közelgő tartományi választások előtt az aktivista politikai irányzatot határozottan elutasították. Lelleyék attól tartottak, hogy Szűllőék esetleges sikertelen választási eredményei után ezért újabb támadás célpontjai lesznek. A Köztársaság tér 8. szám alatti székházat hajlandóak voltak Lelleyék átengedni Jabloniczkyéknak, ha azok átvállalják a bérleti szerződésből származó 10 ezer koronás tartozásukat és a Concordia szintén elengedi az 1925-ös képviselőházi választások kampánya során keletkezett adósságukat. A *Népakarat* esetleges átadását az irodahelyiségek bérlésétől tették függővé. Amennyiben a második pontban szabott feltételeket Jabloniczkyék teljesítik, akkor Kaiser nem látott akadályt abban, hogy átadja a lapot. De ugyanakkor feltételül megszabta, hogy a lapban a Lelley-frakció tagjai is rendszeresen publikálhatnak. Amennyiben nem jön létre a Jabloniczkyék által kezdeményezett járási titkárság

80 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská II.*, i.sz. 3590/1926 Prez. A rendőri jelentés e sajátos megjegyzése merőben különbözött Kaiser politikai meggyőződésétől. Ezért nem tartjuk mérvadónak ezt az információt.

81 ŠA Bratislava, f. *Župa bratislavská II.*, i.sz. 3590/1926 Prez.

82 ŠA Bratislava, p. Šaľa, f. *Okresný úrad v Šali*, i.sz. 729/1926 Prez.

vagy esetleg megszűnne a párt pozsonyi csoportja, abban a pillanatban az egyezmény érvényét veszti: az irodahelyiségek és a *Népakarat* is visszakérül Lelleyékhez.⁸³

A rendőrség szerint Lelleyék jószívűségének és konstruktív, békülő hozzáállásának csak az volt a célja, hogy így is gyöngítsék Szüllő helyzetét a pártban. A jelentés alapján Jabloniczkyék egy járási iroda megnyitását tervezték Pozsonyban, de csak azzal a céllal, hogy a párt központi irodájának tevékenységét aláássák. Mivel az OKP főtitkára, Böhm a pozsonyi járás ügyeit is intézte, de kevésbé volt ismert és népszerű a városban, a párttagok többsége Lelleyékhez fordul orvoslásért. Ugyanakkor köztudott, hogy a Jabloniczky és Szüllő közötti viszony sem volt felhőtlen. Ha Jabloniczkyéknak sikerül a járási iroda megnyitása, felmerül a kérdés az országos iroda létjogosultságát illetően. Lelleyék Jabloniczkyhez álltak közelebb, és nem zárták ki, hogy a két szárny a közeljövőben szorosabb kapcsolatot épít ki. De ahogy tudjuk, erre nem került sor, sőt Lelleyéknek s ezen belül Kaisernek sem sikerült a politikai visszatérés az 1929-es tartományi választások során.

Epilógus

Kaiser viszonylag rövid, de mozgalmas politikai pályát tudhatott maga mögött. A pártszakadás után, mint annyi más társa, ő is a feledés homályába veszett, sőt a szlovákiai magyarság történeti tudatából teljesen kikopott. Ötvenen túl már nem tudott profilt váltani, és nem is volt meg a kellő befogadókészség a szlovákiai magyar pártpolitika palettáján személye iránt. De nem is biztos, hogy 1929–1930-at követően, azok után, amit átélt, voltak egyáltalán ilyen jellegű ambíciói.

Hűséges pártkatonaként saját anyagi biztonságát sem teremtette meg. Kaiser mint elbocsátott postai tisztviselő került a párthoz. Ugyan ő volt a sorstársaiból álló országos szervezet elnöke, saját ügyében még 1925-ben sem tudott orvoslást elérni. Biztos bevétel és állás nélkül élt. Sorsát mélyen megpecsételte, hogy 1924-ben az ominózus vágsellyei népgyűlésen mondott szónoklata miatt két hónapra elítélték. Nem a büntetés mértéke volt számára kellemetlen, hanem az ítélet ténye, amely csaknem két évtizeden keresztül visszatérő előítéletekre adott okot vele szemben.

A kiszabott börtönbüntetést nem kellett letöltenie, ugyanis 1928. október 28-án Masaryk köztársasági elnök amnesztiájában részesült. Maga a bírósági eljárás nagyon megviselte őt. A Pozsonyi Rendőrigazgatóság 1926 őszén kelt jelentése szerint több mint fél éve betegeskedett, és került a nyilvánosságot. A jelentés kiemeli, hogy „viselkedése már csaknem lojális”.⁸⁴

Kaiser 1929-ben kérvényezte a pozsonyi Postaigazgatóságnál nyugdíjjarandóságának elismerését. Beadványát viszont a rendőrségtől kapott erkölcsi és politikai negatív jellemzés alapján elutasították. Az amnesztia rendeletben megszabott kétéves határidejének letelte után újra kérvényezte jarandóságának elismerését. 1930-ban elutasí-

83 ŠA B., f. *Župa Bratislavská II.*, i.sz. 5364/1928/Prez. A Pozsonyi Rendőrigazgatóság 1928. május 11-én kelt 7722/1928/Prez. számú bizalmas jelentése; a megbeszélésen részt vett többek között Lelley, Mérey, Jánoky-Madocsányi, Drexler, Méhes, Szappanos, Kaiser stb.

84 SNA, f. *Policajně riaditeľstvo v Bratislave*, fasc. Július Kaiser, i.sz. 21106.

tást nyert, de 1931-ben a rendőrség javasolta annak megítélését. A jellemzés kiemeli, hogy Kaiser „a magyar aktivisták vezető személyisége”.⁸⁵ Sajnos a rendelkezésünkre álló források alapján még ezek után sem nyilvánvaló, hogy a Postaigazgatóság elismerte-e Kaiser nyugdíjigényét, vagy sem. Masaryk köztársasági elnök rendelete alapján 1931-től évi 4800 koronás „könyöradományban”⁸⁶ részesült. Kaiser ennek az összegnek a megemelését kérvényezte egyenesen Milan Hodža kormányfőtől 1938-ban.

Viszonylag sanyarú anyagi helyzetben, családja nélkül élte életét Pozsonyban. Utolsó ismert lakhelye a Grössling utca 6. szám alatt volt. Felesége, fiával, Vilmossal a csehszlovák hatóságok zaklatása – elfogatóparancs volt érvényben ellene – elől Magyarországra szökött. Lánya szintén Budapesten élt, magánhivatalnokként dolgozott. Egyedül Gyula fia volt az, akivel tartotta a személyes kapcsolatot, s aki többször járt Pozsonyban. Gyula ugyancsak Budapesten élt, foglalkozását tekintve orvos volt.⁸⁷

Életének utolsó éveit sötét homály fedi. Több kortársához hasonlóan sajnos halálának idejét és helyét nem sikerült kideríteni.⁸⁸ Csak feltételezzük, hogy valamikor 1945 nyarán elmenekült Magyarországra családja után és ott is halt meg.

Irodalom

- Angyal Béla 2002. *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Angyal Béla 2004. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Ďurkovská, Mária–Gabzdilivá, Soňa–Olejník, Milan 2012. *Maďarské politické strany (Krajinská kresťansko-socialistická strana, Maďarská národná strana) na Slovensku v rokoch 1929 – 1936. Dokumenty*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV.
- Filep Tamás Gusztáv 2005. Kormánypárton vagy ellenzékben? A pozsonyi magyar polgár és az 1925-ös választások. In Zoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony, Kalligram.
- Filep Tamás Gusztáv 2010. *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történetek egy hírnap közleményeinek tükrében*. Pozsony, Kalligram.
- Fogarassy László 1993. Pozsony város nemzetiségi összetétele a 20. században a népszámlálási adatok és a választási eredmények tükrében. In Veres Géza (szerk.): *Új Mindenes Gyűjtemény 10*. Pozsony, Madách.
- Popély Gyula 1995. *Ellenzélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925)*. Pozsony, Kalligram.
- Simon Attila 2007. Lelley Jenő aktivista kísérlete a húszas években. *Acta Historica Danubiensis* 1, Komárno, Katedra histórie UJŠ.
- Tóth, Andrej 2010. Nástup hraběte Jánosa Esteházyho do čela maďarské Zemské křesťansko-socialistické strany v Československu na sklonu roku 1932. *Moderní dějiny*, 18. évf. 1. sz.

85 SNA, f. Policajně riaditeľstvo v Bratislave, fasc. Július Kaiser, i.sz. 21106.

86 Az eredeti forrásban a „dar z milosti” kifejezés szerepel.

87 SNA, f. Policajně riaditeľstvo v Bratislave, i.sz. K-2-105.

88 Az illetékes pozsony-óvárosi anyakönyvi hivatal és a Fővárosi (pozsonyi) Levéltár forrásai szerint ismeretlen.

LÁSZLÓ BUKOVSKY

JENŐ LELLEY'S RIGHT-HAND MAN. THE POLITICAL CARRIER OF GYULA KAISER

After the fall of the Austro-Hungarian Monarchy, the Hungarians living on the territory of the former Upper Hungary but at the time having found themselves in a newly established country, had been continually building their political representation. One of the oldest and most successful political parties had been the National Christian Socialist Party (Országos Keresztényszocialista Párt, OKP) headed by Jenő Lelley. Despite the relatively rich scientific literature of recent years, we still know little about the history of OKP—about its establishment, its first chairman, and about the manifold activities of the “party-soldiers” within its orbit. No wonder, since the historical memory of Hungarians in Slovakia has buried Jenő Lelley and his supporters within OKP in oblivion. In 1920, Jenő Lelley found his most loyal comrade in the person of Gyula Kaiser, who, despite his troubled life during his relatively short political career, stood alongside the first party chairman all the way. In the early 1920s, the Czechoslovak authorities interned him for political reasons twice. He was national leader of one of the largest trade unions, elected member of the Bratislava City Council for two cycles, and from 1921, he had been responsible editor of the OKP's weekly. In this study we try to highlight Kaiser's so far completely unknown political career.

Jelek a térben 5.

Liszka József

Szent Háromság egy Isten dicsőségére...

Fórum Kisebbségkutató Intézet

„...gyakorlati közigazgatási ember akarok lenni...”

Bajcsy-Zsilinszky Endre szüleinek címzett levelei
Alsókubinból (1912–1914)*

ÁKOS BARTHA

32-051

„...I Want to Be a Practical Civil Servant...” Letters of Endre
Bajcsy-Zsilinszky to Parents from Alsókubin (1912–1914)

929 Bajcsy-Zsilinszky Endre
94(437.6)“1912/1914”

Keywords: Endre Bajcsy-Zsilinszky, Alsókubin (Dolný Kubín), Árva (Orava) County, Békés County, assimilation, ethnic issue, racism, dualism, social history.

Magyarországon alig találni települést, ahol ne volna legalább egy utca elnevezve Bajcsy-Zsilinszky Endréről (1886–1944). A név tehát széles körben ismert – mondhatni, közzismert –, ám ugyanez már kevésbé mondható el a név viselőjéről. Pedig a félig szlovák, félig magyar származású, nyilasok által kivégzett politikus-publicista cikcakkos pályája ellenére azon kevés Horthy-kori politikus közé tartozik, akiknek alapvetően pozitív emléke máig sem kopott meg. Ez a szokatlan állandóság természetesen aligha függetleníthető a tragikus végkifejlettől. Amennyiben azonban fordítunk egyet a sajátos optikán és e rendkívül sokrétű életművet megkíséreljük minden időszakában saját kontextusában értelmezni, a magyar társadalom- és eszméletörténet szinte mindem ágába (nemzetiségi, dzsentri-, agrár- és zsidókérdés, asszimiláció, politikai radikalizmusok stb.) megmutatkozik benne. Érdemes tehát a történetet a legelején kezdeni.

A szlovák származású, evangélikus Zsilinszkyek (eredetileg: Žilinsky) „őshonosnak” számítottak Békés vármegyében, vagyis a 18. századi felföldi telepítésekkel kerültek a környékre. Bajcsy-Zsilinszky Endre nagyapja még jómódú parasztemberként vett részt a békéscsabai közeletben, egyebek között a bírói tisztelet is betöltötte. Nagyobbik fia, Mihály (1838–1925) szédületes karriert futott be. Amellett, hogy jelentékeny tudományos munkásságot fejtett ki, Tisza Kálmán híveként 1889 és 1892 között Csongrád, 1892 és 1895 között Zólyom vármegyei főispánként, 1895 és 1905 között pedig kultuszminisztériumi államtitkárként működött, valamint országgyűlési képviselőként is többször képviselte patriáját.¹ „Miska bácsi” sikereire egyrészt büszke volt a család,

* A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történet-tudományi Intézete.

1 Zsilinszky Mihály kettős identitásának integráns része volt a szlovák származás, noha „a történetírásban és publicisztikában céltudatosan magyar hazafiként lépett fel és mindenféle nemzetiségi probléma esetén (...) semleges álláspontot igyekezett elfoglalni. (...) Munkáiban a szlovák etnicitásra való utalás csak nagyon szerény mértékben jelent meg”. (Kmet 2009, 6099–6100. p.)

másrészt unokaöccse leveleiben az irigység és a frusztráltság is jól megragadható.² Mihály öccse, (id.) Zsilinszky Endre (1852–1919) testvérével ellentétben nem került országos pályára, hanem Kassán, Békéscsabán, majd Szarvason tanított s lapszerkesztőként tevékenykedett, végül a békéscsabai közélet tevékeny részese lett. A későbbi politikus édesapját mindazonáltal a politika helyett elsősorban a modern gazdálkodással kapcsolatos kérdések érdekelték. A száz-egynéhány holdas apai örökséget gyarapítandó részt vett az Arad vármegyei jószágigazgatóság kincstári birtokain folyó parcellázásban, melynek révén az 1890-es években – rövid időre – az „ezerholdasok” közé emelkedett, annak minden társadalmi presztízsével együtt. (Vigh 1992, 12–13. p.) Bajcsy-Zsilinszky Endre jóval később, Szekfű Gyulával folytatott polémijában úgy fogalmazott, édesapja e szikes földterületen „bihari nagybirtokosokkal, Tisza Istvánnal, Tisza Kálmánnal, Markovits Antallal, Lovassy Ferencsel együtt egy nagyszabású öntözőréti érdekeltségben vett részt”. A vállalkozás azonban túlmutatott a család anyagi kondícióján és a századelőn nagymérvű eladósodáshoz vezetett. (Tilkovszky 1986, 21–22. p.) A családi levelezésnek is vissza-visszatérő témája a birtok körüli gondok, bérletek és adásvételek.

Ifjabb Zsilinszky Endre³ Szarvason látta meg a napvilágot 1886. június 6-án. A család már egyéves korában Békéscsabára költözött, így ebben a sajátos, markánsan szlovák gyökerű, ám modernizálódó és homogenizálódó (magyarosodó) parasztias kisvárosban érték az első meghatározó impulzusok. Endrét a millennium évében írták be szülei a békéscsabai evangélikus gimnáziumba, ahol 1904-ig tanult, kitűnő eredménnyel.⁴ A századforduló hangulata a békéscsabai Rudolf Főgimnáziumot sem hagyta érintetlenül. Ekkor robbantak be a közgondolkodásba azok az elemek (a germán és szláv törekvéseknek ellenállni képes regionális magyar nagyhatalom víziója, a magyar jellem történelemformáló szerepe stb.), melyek majd lebontják a 67-es liberális alapokat és Zsilinszky nézetrendszerének is stabil alapzataként rögzülnek. (Romsics 2004, 121–159. p.) A gimnáziumból útja a kolozsvári egyetem jogi karára vezetett, ami komoly léptékváltást, a békéscsabai viszonyokhoz mérten jóval polgáriasultabb közeget jelentett.⁵ Itt született publicisztikai zsengeiben már fellelhető néhány olyan alapállás, amelyektől haláláig nem tágtott. Ilyen az államalkotó „ezeréves magyar nemzet” ethosza és a történelmi argumentáció.⁶ A történelemformáló államférfiakra hivatkozó fiatal Zsilinszky határozottan konzer-

2 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. 28. fond. 178. Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. 54. Alsó-kubin. 1913. január 22. és 59. Alsó-kubin. 1914. május 21.

3 Zsilinszky Endre Kálmán 1925-ben, vitézzé avatása alkalmával vette fel magyar származású édesanyja családi nevét (fajvédő elveitől nem függetlenül). 1935-ben – tiltakozásul a választási visszaélések miatt – „letette” vitézi címét, hivatalos neve innentől fogva haláláig: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

4 A levelek tanúsága szerint már ebben az időben megfordult Alsókubinban, mivel a család ide küldte „szlovák szóra”, jöllehet ezt a célt nem igazán sikerült teljesíteni. Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. Alsó-Kubin, 1900. aug. 10. OSZK. Kézirattár 28. fond. 178. Jelzésértékű, hogy – mint Kmet’ kutatásaiból tudjuk – míg Endre neves nagybátyja csak iskolában tanult meg tökéletesen magyarul, Endre már a szlovák nyelvel állt hadilábon (levelei alapján).

5 Kolozsvár és az egyetem századelős viszonyaihoz, összetett problémáihoz: Tompa 2013. Különösen: 24–33., 55–56., 109–116. p.

6 Ifj. Zsilinszky Endre: Írás a cenki halottáról. *Békésmegyei Közlöny*, 1905. júl. 25., 1–2. p.

vatív („az államrend élő organizmus és semmiféle szervezet rohamosan, egyszerre ki nem alakulhat”⁷), nietzschei hatásokat mutatva tömegellenes („a tömeg nem alkot”⁸) és feltűnően didaktikus gondolkodású: „állami és társadalmi szervezet az a gép, mely az egyének szellemi, fizikai és erkölcsi erejét nemzeti erővé, az egyének munkaenergiáját nemzeti munkává alakítja át.”⁹ Az egyetemi évek fontos állomása a Németországban (Lipcse, Heidelberg) eltöltött két szemeszter (1906/07) és az ehhez kapcsolódó tanulmányutak. A békéscsabai ifjút egyszerre nyűgözik le a városok és az egyetemek, valamint Bismarck és Goethe szelleme.¹⁰ Ám nemcsak a szellemiség, a neves professzorok (Wilhelm Wundt, Karl Bücher) és a gondolatébresztő olvasmányok (pl. Werner Sombart), de a technikai vívmányok, a munka- és lakáskörülmények, illetve a munkásbiztosítás is nagy hatást gyakoroltak rá. Le is vonta szomorú konklúzióját: „Magyarország vagy másképpen fog a jövőben gazdálkodni, vagy menthetetlen.”¹¹

Hazaérkezve sikeresen ledoktorált, majd balatonfüredi kúrárt vett,¹² hogy aztán „egyéves önkéntesnek”¹³ álljon a bécsi 1. k. u. k. huszárezrednél. Itt szinte rögtön komoly fegyelmi vétséget követett el: egy szóváltást követően felpofozta egyik társát, akit leveleiben visszatérő jelleggel zsidóként becsmérelt.¹⁴ Az ügy nyolc hónapig zajló eljárást eredményezett, melyben a családi levelezés alapján reális forgatókönyv volt, hogy a fiatalembert nem engedik tisztí iskolára. Szintén ebből az anyagból rajzolódik ki az a magas szintű kapcsolati háló – Zsilinszky Mihály, Khuen-Héderváry Károly, Fejérváry Géza és Tisza István –, melynek köszönhetően végül „elrendeződött” az ügy, és Endre 1910 szeptemberében letehetette a tartalékos tisztí vizsgát. Leszerelése után Békéscsabán ügyvédjelöltnek állt, ám a három évtized távlatából is felemlégetett munkakörülményei aligha elégtették ki az ambiciózus és meglehetősen hiú ifjút.¹⁵

7 Uő: Írás a cenki halotról. *Békésmegyei Közlöny*, 1905. júl. 25., 1–2. p.

8 Uő: Egy szerény ötlet I. *Békésmegyei Közlöny*, 1905. nov. 23., 1–2. p.

9 Uő: Egy szerény ötlet II. *Békésmegyei Közlöny*, 1905. dec. 2., 1–2. p.

10 Uő: Egy magyar lipcsei naplójából. *Szabadság*, 1907. jan. 23., 1–2. p.

11 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. OSZK Kézirattár 28. fond. 178. 30. levél. Lipcse. 1907. márc. 2.

12 Az életét végigkísérő gyomorbajai vélhetően Kolozsvárott kezdődtek, 1907-ben. Vö. pl. Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. OSZK Kézirattár 28. fond. 178. 35. levél: Kolozsvár. 1907. okt. 14.

13 „Az »egyéves önkéntes« ugyanolyan sorozott katona volt, mint bármely más újonc, de számos kiváltságot élvezett, s csakis őt vették fel a tisztí iskolára.” Deák István: *Volt egyszer egy tisztíkar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest, Gondolat, 1993, 116. p.

14 „A zsidó a legarcátlanabb firma az Abteilungban (...) A legkisebb sértést sem tűrhetem el senkitől sem, de legkevésbé egy nyúlőröstől.” Ezután – állítása szerint – mindenki körülrajongta, „valósággal állandó udvarral öveznek, mint aki az egy zsidóban az egész pocsék zsidó önkéntesi táborát megaláztam”. Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. Kolozsvár. OSZK Kézirattár 28. fond. 178. 41. levél: Bécs. 1909. nov. 1.

15 „Birtokunkat elveszítettük nemsokára, ügyvédjelöltnek mentem, de idegenül éreztem magam ott, különösen mikor Zoni bácsival – Sonnenfeld végrehajtóval – végig kellett men-nem a városon, bár föl húztam a konflis födelét, hogy ne lássanak, s aztán a szegény paraszt-ember ólába be kellett bújnom, hogy megolvassam, nem mondott-e be kevesebb malacot, mint amennyije van.” Szekfű Gyulának írt 1942-es levelét idézi: Tilkovszky 1986, 22. p.

Ráadásul alighogy a bécsi affér hullámai elültek, minden korábbinál komolyabb bajba keveredett. 1911. május 14-én Gábor testvérével együtt saját otthonában halálosan megsebesítette a közismert parasztpolitikust, Áchim L. Andrást. Az ügyből azonnal miniszterialis szinten kezelt ügy lett, melyről helyszínre küldött tudósítókön keresztül tájékoztattak országos lapok. A Zsilinszky fivéreket végül felmentették, Endre pedig elhagyta az ügyvédi pályát és főispáni titkárként helyezkedett el az Árva vármegyei Alsókubinban. Karrierjét azonban – megannyi kortársához hasonlóan – kettévágta a Nagy Háború, noha hivatalosan 1917-ig megőrizte ezt a pozícióját.¹⁶

Zsilinszky Endre az „úri középosztály” azon részéhez tartozott, amelyik miután sebesülésekkel és kitüntetésekkel gyarapodva végigharcolta az I. világháborút, nem tudta elfogadni a történelmi Magyarország összeomlását, és kérdéseire a hátszágban keregett nacionalista válaszokat. Ez vezette el a már harmincas éveibe lépő fiatalembert 1918-ban az ellenforradalom táborába, a Magyar Országos Véderő Egylet alapítói közé, és ezért vált a fajvédők meghatározó politikusává a húszas évek első felében. A Szózat című lap főmunkatársaként, majd főszerkesztőjeként militarista és antiszemita propagandát folytatott, és szociális reformokat hirdetett. Gazdag publicisztikájával ő formálta legnagyobb hatással a fajvédő külpolitikát. (Pritz 1990 621. p.) Ekkoriban úgy vélte, a liberális nemzetszemlélet helyére a „fajt” kell helyezni, helyeselte a numerus clausust és megelégedett egyfajta visszafogott földreformmal. 1923–24-ben, kiábrándulva a konszolidációból, az ún. fajvédő csoporttal (Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc stb.) kilépett a kormánypártból, és társaival megalapította az önálló Fajvédő Pártot (Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt). 1926-ban Derecskén a fajvédők színeiben sikertelenül próbálta még egységes párti jelöltként 1922-ben szerzett mandátumát megtartani, vagyis megtapasztalhatta, mit jelent ellenzékben és a parlamenten kívül politizálni a Bethlen-rendszerben. Amikor azonban Gömbös – híveivel együtt – 1928-ban visszatért az Egységes Pártba, a tőle fokozatosan elhidegülő Bajcsy-Zsilinszky már nem tartott vele, helyette 1930-ban megalapította a Nemzeti Radikális Pártot. Ez a váltás kétségtelenül jelentősnek tűnik politikai karrierjét illetően, ám – már csak az általa összeállított százhetven oldalas pártprogram ismeretében is¹⁷ – ideológiai szempontból meglehetősen felemásnak tűnik. Mindenesetre a visszaélésektől terhes 1935-ös tarpai választási kudarc után az NRP egyesült a Kiszgazdapárttal, Bajcsy-Zsilinszky pedig 1939-ben az immáron megszerzett tarpai mandátum révén újra parlamenti képviselő lett. Ekkor már belpolitikai („svábveszély”) és külpolitikai síkon (nemzetiszocialista expanzió) egyaránt határozottan németellenes és radikális földreformpárti. A magyarság ősi szabadságát és önkormányzati hagyományait hangsúlyozva egyszerre állt ki egyfajta „pozitív fajvédelem” mellett és a zsidótörvények ellen, segítette az üldözötteket

16 A tiszti név- és címtár 1914 és 1917 közt említi kinevezett főispáni titkárként mint „közig, gynok, tb. aljegyző”. *Magyarország tiszti cím- és névtára, XXXIII. évfolyam*, Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1914, 97. p.; *Uo.*, 1915, 97. p.; *Uo.*, 1916, 109. p.; *Uo.*, 1917, 122. p.

17 Vö. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Nemzeti radikalizmus*. Budapest, Stádium, 1930. A fajvédelmi gondolat számos eleme szó szerint vagy áttételesen továbbra is szerepet kapott ebben a programban.

és a parlamentben – minden gáncsoskodás dacára – napirenden tartotta a kegyetlenkedések ügyét. Eklektikus nézetei az általa szerkesztett lapok (*Szabad Szó, Független Magyarország*) arculatán is nyomot hagytak. Bajcsy-Zsilinszky Endre Magyarország német megszállásakor, 1944. március 19-én a letartóztatására érkező németeket fegyverrel fogadta, a tűzharc során több lött sebet kapott. Börtönfogságból a kiugrási kísérlet zűrzavarában szabadult, ezután a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottság elnökeként vett részt az ellenállás irányításában. A nyilasok november 23-án tartóztatták le, és a mentelmi joga miatt indított procedúrát követően Sopronköhidán december 24-én ki is végezték. (Gyurgyák 2012, 131–155. p.)

Az alábbiakban közölt hét levél 1912 és 1914 között íródott, amikor Zsilinszky Endre az Árva vármegyei magyar államapparátusba került, először mint díjtalan közigazgatási gyakornok. A békéscsabai – Áchim-ügy miatt kritikus – „tűzvonaltól” kellő távolságra, mintegy 450 km-re fekvő új környezet nem volt ismeretlen számára, ráadásul a nemzetiségi közeg is hasonlított némiképp az otthonira. Számára azonban ez a közeg csakis „nemzetiségi” olvasattal bírt, hiszen bár hivatalnoktársaival eljárt a „tót polgárok műkedvelő előadásaira”, számára idegen volt a szlovákság,¹⁸ melyet vélhetően jobb híján családi múltként elfogadott, ám ez sem alföldi, sem felföldi viszonylatban nem vált személyes identitásának részévé (még nagybátyja államnemzeti keretbe illesztett kettős identitásának szintjén sem).¹⁹ Zsilinszky Árvában „nem bürokrata, hanem gyakorlati közigazgatási ember” akart lenni, és úgy tűnik, eleinte ehhez adottak is voltak a feltételek: elragadottan nyilatkozott közvetlen munkakörnyezetéről és a Heine-verseket idéző, három nyelven beszélő főispánról, Csaplovits Simonról, de hasonlóképpen pozitív hangnemben tudósított a kaszinóbeli hazafias megjegyzésekről és a magyarosítás sikereiről is.²⁰ Díjtalansága azonban hamarosan rátelepedett hangulatára, mert „a levegő itt ugyan kitűnő, de még nem annyira tápláló”. 1913 elején már úgy nyilatkozott, hogy „hitvány bugrisok, akik itt körülöttem élnek”, akiket „a szívem gyökeréből mélységesen lenézek”.²¹ Anyagi gondjai miatt uzsorakölcsönön gondolkodik, és ismét Tisza közbenjárásában reménykedik, kérve apját, hogy találkozzon a főispánnal, de előtte írjon neki, „letegezve őt”. Utóbbi megjegyzése már a család megren-

18 „Egy közigazgatási gyakornok”. *Budapesti Hírlap*, 1914. jan. 25., 1–2. p.

19 Vö.: „Az én öntudatomban, akármennyire szigorúan vizsgáljam is magam, nem él árnyéka sem annak, hogy őseim egyik ágon szlávok voltak s csak a másik ágon voltak magyarok.” Zsilinszky Endre: A faji kérdéshez. *Szózat*, 1923. jan. 9., 1. p. A harmincas években is egyértelműen fogalmaz: „anyai ágon honfoglaló őseim révén beleszülettem, apai ágon szláv elődeim vérével beleolvadtam” a magyarságba. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Német világ Magyarországon. *Korunk Szava*, 1937, 4. p. Hogy kettős származása tényleg nem foglalkoztatta, 1942-es vallomása erősíti meg: eszerint az árvai magyar birtokosság és a „tót paraszt nép” harmonikus együttélésébe „főleg az idegenből odavetődött, jórészt asszimiláns állami tisztviselők” vittek diszharmóniát. (Tilkovszky 1986, 22. p.) (Bajcsy-Zsilinszky vélhetően nem magára gondolt e helyütt.)

20 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez. 1900–1918. OSZK. Kézirattár. 28. fond. 178. 50. levél. Alsókubin. 1912. március „nem tudom hanyadika, kedd.”

21 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez. 1900–1918. OSZK. Kézirattár. 28. fond. 178. 53. levél. Alsókubin. 1913. jan. 9.

dülő egzisztenciájának – és önbizalmának – jele, hiszen ezek szerint az ifjú nem tartotta evidensnek, hogy apja az úriemberek bevett érintkezési formájával közelít az új főispánhoz, Szinyei-Merse Istvánhoz.²² A családi levelezés is egyre borúsabb képet fest: „nyomorúság és vigasztalanság, betegség és idegesség, türelmetlenség és munkakedv-hiány” minden szintéren.²³

Zsilinszky Endre ekkori ideológiai nézetei jól rekonstruálhatóak a levelezésben is említett, „Egy közigazgatási gyakornok” aláírással közölt cikke alapján. „Gyermekkoromtól az akarat volt a bálványom; gyermekkorom óta szeretem a cselekvőket” – védi Tiszát a *Budapesti Hírlap* hasábjain kibontakozó vitában. Formálódó fajvédő nézeteinek szellemében kifejti, hogy „a magyar: »Herrenrasse« [felsőbbrendű faj], nem jó közkatona, mind vezér szeretne lenni.” Magyarbarát heidelbergi professzoraira hivatkozik, akik szerint „Magyarország a politikai lángelmék melegágya”, mert csakis a „magyar állam misztikumával” magyarázható, hogy nagyszámú nemzetiséggel szemben képes „az állam magyar jellegét megőrizni”. A szociáldarwinizmus által érezhetően megérintett Zsilinszky szerint ugyanakkor „Magyarországon faji gyűlölködés nincs”, békés harc van, méghozzá a „fajok harca”.²⁴ A már-már idilli kép ellenére a levelezésből tudható, hogy a lobbanékony természetű, állandósuló pénzgondokkal küzdő fiatalember 1914-ben már az érdekházasság, az Amerikába történő kivándorlás, valamint mindenféle zavaros ügyek gondolatai közt őrlődött.²⁵ Szintén a levelezés tudósít határozott demokráciaellenességről és antiszemitizmusáról.

A levelek túl azon, hogy az Áchim-ügy utózüngéi elől menekülő, később nevéssé lett fiatalember világlátásának, aktuális lelkiállapotának és mindennapjainak hű tükrei, egy asszimilálódott középbirtokos család ügyes-bajos dolgaiba is bepillantást engednek. Különösen érdekesek továbbá az utolsó évtizedét töltő magyar közigazgatás működési mechanizmusairól, társadalmi-politikai életéről, belső viszonyairól tudósító leírások. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Bajcsy-Zsilinszky-hagyatékban található forrást változatlanul, a mai magyar helyesírási szabályoknak megfelelően tesszük közzé. A kihagyásokat minden esetben zárójelbe helyezett három ponttal jelöltük; ezek vagy a család belső, esetünkben kevésbé releváns dolgait taglalják, vagy ismétlő-felsoroló jellegük miatt tekintettünk el közlésüktől (például a küldemények esetében). Ahol a több mint százéves, kézzel írt levelek olvashatatlanok és/vagy sérültek voltak, zárójelbe helyezett három kérdőjel jelöli a kihagyást.

22 Az ismert festőművész testvéréről évtizedekkel később is elfogódottan emlékezett meg: „lelki, testi habitusában, gondolkodásában és gondolkodásmódjának magyarságában, előkelőségében: az a magyar nemesember, akinek hallhatatlan típusa, e típus szépsége és ereje sok századokon keresztül fönntartotta ezt a nemzetet, politikai, jogászai, katonai teljesítményeivel, szellemének messzesugárzó sugalló erejével, legtöbbször szemből a labanc irányt vett arisztokráciával, és mindig szemben Bécs ellenséges akaratával.” (Tilkovszky 1986, 22. p.)

23 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. OSZK. Kézirattár. 28. fond. 178. 56. levél. Alsókubin. 1913.08.04.

24 „Egy közigazgatási gyakornok”. *Budapesti Hírlap*, 1914. jan. 25., 1–2. p.

25 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. OSZK. Kézirattár. 28. fond. 178. 60. levél. Alsókubin. 1914.05.10. és 61. levél. Alsókubin. 1914.06.03.

1.

Kedves Szüleim!

Már mint kinevezett közigazgatási gyakornok írom ezt a levelet, ami azt hiszem, elég meglepő Édesapáékra nézve. Egyenesen Novákékhoz szállottam, s innen mentem fel a főispánhoz, aki egészen új tervvel állott elő. Ugyanis a minisztérium megkerülésével akar a főispáni titkári álláshoz juttatni, miután ott sokat akadékoskodnak s minden áron a központból akarnának a nyakára küldeni vadidegen embereket. A dolgot tehát úgy gondolja megoldhatónak, hogy azonnal kinevez közig. gyak.-nak, pár hét múlva tb. vm. aljegyzőnek és úgy vesz maga mellé titkárnak. De már most is titkárnak tekint és a kaszinóban már ilyen minőségben mutatott be. Az eddigi titkár, az a bizonyos Obercziány²⁶ egy nagyon eszes, képzett, de minden társadalmi stiff nélküli ember, alacsony, cvikkeres: nem lesz nehéz a nyomába lépnem.

Az esküt holnap teszem le az alispán kezébe, aki – Zmeskál György – rendkívül szimpatikus, (???) ember s a főispánnak jó barátja. Megjegyzem még, hogy a főispánnak az a célja, hogy engem itt tart a vármegyénél, kilátásba helyezvén a legrövidebb idő alatt való előrejutást. Magam nem bánom, ha itt maradnék, mert én nem bürokrata, hanem gyakorlati közigazgatási ember akarok lenni.

Első benyomásaim itten igen kedvezőek. Már tegnap több okos emberrel ismerkedtem meg, (???) van egész Békésben. Egyébként a főispán tegnap itt ebédelt s estig itt kvaterkáltunk jó hangulatban, elmés és jókedvű társalgás közepette, ami nálunk teljesen ismeretlen.* Nálunk még doktrinerek az emberek, vagy tudatlanok: mind a kettő (???). Este azután a főispán elvitt a kaszinóba, ahol sorban bemutatott az uraknak. Tandlereknek és (???) nyoma sincs, valósággal válogatott társaság volt ott kevésbé jól öltözködve, mint a mi uraink, de több belső úriassággal. A főispán persze a központ, aki kitűnő adomákkal és Heine-versek recitálásával mulattatott bennünket. S az asztalunknál mindjárt volt 2–3 ember, aki hozzá tudott szólni. Egyáltalán hasonlíthatatlanul magasabb a műveltség színvonala, mint az Alföldön. És – teringettét – nincs demokrácia! Ez is valami. Kissé kellemetlen, hogy magántársaságban még a főispán is állandóan három nyelven beszél: magyarul, németül és tótul. Ennek is meg lesz azonban az az előnye, hogy tökéletesen meg fogok tanulni németül. És tótul is meg kell majd legalább úgy, ahogy tanulnom, ami már korántsem kellemes dolog.

Egyelőre itt lakom Novákéknál, míg lakást nem kapok. Novákék igazán rendkívül szívesek s alig akarnának elengedni. Természetesen én ezzel a vendégszeretettel nem szeretnék visszaélni és sietek lakást keresni. Hanem a holmimat azért már most tessék elküldeni, mindenekelőtt és elsősorban az ágyneműt akár külön is. Azután a többi ruhámat, a tanulásra kivitt könyveimet, szótárait – angol és németet –, (...) angol könyveimet. (...) Tessék ezenkívül egy fél liter házi bórvizet, az otthon hagyott borotvaszappant, körömkefét, a (???) fogkefét. Úgy tudom, (???) Jenőnél kell lenni pár könyvemnek. Ha a közigazgatási jog nála van, tessék tőle elkértni s nekem azt is elküldeni. Természetesen a sárga cipőmet, támfáimat a (???) kivitt fekete huszárcsizmámat is

26 dr. Obercziány János. Vö. *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XXXI. évfolyam, Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912, 90. p.

* Egy rendkívül eszes nyugalmazott főszolgabíró és a Novákék háziorvosa volt még velünk.

tessék elküldeni, egyáltalán az oda kivitt ruháimat a Gábor²⁷ rövid télikabátja kivételével, a nyári szürke ruháimat stb.

Húsvétra természetesen nem megyek haza, mert sokba kerül az út, bár másrésről egyet-mást jobb volna magamnak elintéznem. Egyelőre a leveleket ne tessék még közig. gyaknak se címezni, és ne tessék egyelőre senkinek sem mondani semmit, a legbizalmasabbaknak is legfeljebb annyit, hogy közig. gyak. vagyok. Nehogy idő előtt a sajtó elrontsa minden vetésemet. A sajtónak különösen nem szabad semmit megsejtenie.

Megemlítem még azt, hogy az urak itt mindnyájan nagy rokonszenvvel fogadtak, (???) ny. főszolgabíró, aki tegnap velünk volt Novákéknál, pláne azt mondta, hogy a hazának számtalan ifjú Zsilinszkyt kíván. b. B. az öreg notórius basa volt, aki még a legelőkelőbb zsidókkal is így beszélt: „(???) Laujud, komm ’mal hier!” A főispán is azt mondta, hogy ha trottik módjára eltűrtük volna az Á.²⁸ komiszkodásait, sohasem lettem volna Árvában f. titkár. A kaszinóban mondta, nyilvánosan. Végül még jelentem, hogy míg nem leszek titkár, fizetést sem kapok, azaz pár hónapig „díjtalan” vagyok, azután segélypénzt kapok évenként 1300–1400 kor-t²⁹ és az utazási költségeket. Pár év múlva pedig már főszolgabíró is lehetek, ha a főispán is úgy akarja, mert itt ő a minden.

Ha pénzt tetszik küldeni, egyelőre a Novák Pali bácsi címére tessék küldeni. Még van ugyan vagy 50 koronám. Novákék üdvözetüket küldik édesanyáéknak.

Kezüket csókolja szerető fiúk,

Endre

Alsókubin 912. márc. nemtudomhanyadika, kedd.

OSZKK. 28. fond. 178. 50. levél

27 Zsilinszky Gábor (1888–1953): Endre öccse. Vegyészmérnöknek tanult a budapesti Műegyetemen és Karlsruheban. A világháborúban tűzér főhadnagyként vett részt. 1920-tól a jobboldali kiadványokra szakosodott Stádium Sajtóvállalat vezérigazgatója, 1934-ben a Nitrokémia Ipartelepek Rt. és a Péti Nitrogén Műtrágyagyár Rt. vezérigazgatója, 1940–1944 közt alelnöke. Alelnök volt a Gyáripárosok Országos Szövetségénél is, míg a Társadalmi Egyesületek Szövetségének társelnökként ténykedett. 1944-ben Németországba távozott és 1947-ben iparügyi miniszter lett kisbarnaki Farkas Ferenc altöltőingi emigráns kormányában. Később kivándorolt Brazíliába és São Paulóban hunyt el. *Magyar Életrajzi Lexikon*. (online); Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái. Cédulatár*. (online); Nyáry 2012, 41. p.

28 Áchim L. András (1871–1911): valószínűleg szlovák származású békéscsabai nagygazda, parasztpolitikus, parlamenti képviselő. Ellentmondásos közéleti szereplő volt, aki egyrészt nagy népszerűségnek örvendett a jobbára a legszegényebbek közül verbuválódott hívei körében, másrészt viszont – nem függetlenül modorától és erőszakos természetétől – nagyszámú ellenségre tett szert a századelős Békéscsabán. (Miként szerteágazó kapcsolatai bizonyítják, Áchim jó ideig igen ügyesen mozgott a nagypolitika világában is.) Az elmérgesedett helyi viszonyokra jellemző, hogy 1911. május 14-e reggelén Zsilinszky Gábor és Endre bottal, kutyakorbáccsal és pisztolyokkal felszerelve indult Áchim házához, hogy elégtételt vegyenek az apjukon esett újságbeli sérelmeken. A kialakult dulakodás alatt a parasztpolitikus több lövést kapott és másnap belehalt sérüléseibe. Vö. Tibori János: *Az Áchim L. András-féle békéscsabai parasztmozgalom*. 1958.; Domokos József: *Áchim L. András*. Kossuth, 1971.; *Áchim L. András emlékkönyv*, Békéscsaba, Városi Tanács, 1972.; Molnár József: *Achim L. András élete és halála. 1871–1911*. Budapest, Püski, 2002.; Molnár M. Eszter–Uhrin Erzsébet (szerk.): *Áchim L. András öröksége*. Budapest, PC Magister, 2012.; Hrivnák Mihály: *Áchim és a szlovákság*. Budapest, Croatica, 2014.

29 Koronát.

2.

Kedves szüleim!

Szerencsésen megkaptam mindent (...). Kimaradt azonban a hosszú harisnyához való harisnya-tartó és – úgy veszem észre – a levélpapíros dobozom is, pedig még volt benne egy jó csomó levélpapír. Hanem a fehérneműm valahogy kevésnek tetszik nekem: ing is, mandzsetta is. Törölköző, s főleg a zsebkendő. (...)

Sopronba hétfőn délben indulok, mégpedig Pesten keresztül. Így ugyan többbe kerül az utazás, de viszont (???) szállok meg, s így a hotel nem kerül pénzbe; különben Pozsonyban kellene hálnom, mert egy napon nem lehet Sopronba jutni. (Európa!) Bpestről Micával együtt megyek Sopronba, s valószínűleg együtt is fogunk lakni.³⁰

Itt mindig jobban és jobban érzem magamat: rosszindulattal csak egy-két obskúrus megyei alhivatalnok látszik lenni irántam. A vizitélésekkel Kubinban már jobbára készen vagyok, csak még Lestinbe kell elmennem az alispánékhöz és még pár helyre.

Odahaza említettem volt Édesapának, hogy mennyi pénzre lesz szükséges, annak legalább a felét kérném a fél hónapra. Bizonyára már intézkedni is tetszett eziránt, mert különben hétfőn délben el sem tudnék indulni, pedig muszáj.

Mindig nagyobb és nagyobb bámulattal látom, micsoda hódítást tesz itt a magyar nyelv: mindenki tud magyarul, a fiatalabb generáció már egészben magyar. Valóságos politikai magasiskola ez a vármegye: itt lehet majd valamit kezdeni.

Kezüket csókolja

szerető fiúk Endre

Alsókubin 1912. IV. 26.

OSZKK. 28. fond. 178. 51. levél

3.

Kedves Szüleim!

Megkaptam Édesapa levelét is, sürgönyét is. Múltkori levelem éles hangjáért pedig őszinte bocsánatot kérek: első dühömben írtam. (...)

De hagyjuk ezt, szerencse, mondom, hogy uniformis is van a világon. Abban voltam a nagy – frakkos – főispáni táblán, ahol kvázi mint vice-házigazda szerepeltem. Harminc-nyolc vendég volt. Az ebéd – este 6 óra – menüje volt: leves, hasé, tengeri rák-majonéz, fácán, őzgerinc, torta, desszert, magyar és francia pezsgő, fehér és vörös borok, feketekávé, likőr. Két huszár, hét szobalány és egy hajdú szolgált fel. Szóval nagyúri ebéd volt, meg jó kedvben éjfél utáni 2 óráig tartott s nekem 6 kor-ba került. Ez a keserves humor benne.

Egyébként van még 5 kor. a zsebemben tekintettel arra, hogy a lakást már ki kellett fizetnem, s a múlt hóról maradt kosztpénzt. Ami Édesapa kérdését illeti, hogy voltam-e Pes-

30 A levelek tanúsága szerint Zsilinszkyék katonai szolgálaton vettek részt Sopronban, ami nem igazán nyerte el tetszésüket. „Az ezred sokkal gyöngébb az egyeseknél. Sok a demokrata köztük; maga az ezredes is nagy demokratának látszik, s ő volt az egyetlen, aki barátságtalanul fogadott bennünket. A többiek igyekeznek hozzánk kedvesek lenni.” OSZKK. 28. fond. 178. fond. 52. levél. Sopron, 1912. május 2.

ten, alighanem csak olyan költői kérdés, mert hiszen nagyon jól tetszik tudni, hogy nem mehettem. A főispán sürgetésére megígértem, hogy most vasárnap megyek el, de: miből? (...)

A levegő ugyan itt kítűnő, de még nem annyira tápláló, hogy az evésnek nevezett drága és még hozzá inesztétikus művelet alól teljesen felmentené az embert. Elég gyalázat a gondos természettől, mely még a mezők liliomait is ruházza, hogy nem vonja egy kalap alá a díjtalan közíg. gyak.okat a mezők liliomaival, hogy azokat is ruházná – ingyen. Sőt az is halatlan szemtelenség, hogy az emberek nem látják be, hogy én 6 év múlva főispán leszek, 20 év múlva m. kir. miniszter, s nem sietnek nekem felajánlani – anyagi – szolgálataikat, hogy érdemeket szerezzenek maguknak előttem. Nincs szemük ezeknek a szamaraknak! A világ különben úgy látszik, végérvényesen a tökfűek számára van berendezve: ez születési hibája a világnak. Milyen gyalázat az, hogy míg ezek a hitvány bugrisok, akik itt körülöttem élnek, akiknek én nappal szépeket mondok, akiknek az otrombaságait szellemességnek nevezem, s akiket ilyenkor este a szívem gyökeréből mélységesen lenézek, ezek itt jól élnek, nekem meg minden gondolatom a holnap. (...)

Remélhetőleg Tisza közbenjárása nemsokára megtörténik, akkor aztán hamar meg lesz a többi.

Nem lehetne-e Zsiros bácsitól szigorúan 1–2 hónapra kérni vagy 200 kor-t? Csak megtenné talán? Tessék megpróbálni, mégpedig hamarosan, ne hagyjuk magunkat közvetlen a cél előtt eltaposztatni a sorstól. Milyen nevetségessé is válik az ember! Még én ajánlottam fel, hogy küldök a lányoknak³¹ az én pénzemből!

Kezüket csókolja
szerető fiúk:
Endre

Ak. 1913. I. 9.

OSZKK. 28. fond. 178. 53. levél

4.

Kedves szüleim!

A 100 kor-t, a fehérműt, sőt az elveszett fehérműt is megkaptam. Mind jól jött, főleg a 100 kor, amit hálásan köszönök! Elsejéig megleszek; de mi lesz azután? Elsején kell 40 kor-t küldenem (???) bácsinak, 20 kor-t a városi takaréknak. Írtam Gábornak ugyan, hogy igyekezzék Pesten valami kölcsönről gondoskodni, de nem tudom, lesz-e belőle valami. Semmi esetre sem biztos. Ez az egyik.

A másik meg az állás. A szolgabírói állást a miniszter még nem hagyta jóvá. De ha jóváhagyja, akár engem választanak meg, akár mást, én azonnal fizetést kapnék, legrosszabb esetben mint gyakornok 1000 kor-t. A megbízatás pedig, mint tetszik tudni, a Tisza intervencióját várja. Erről nem ír Édesapa semmit legutóbbi levelében.

Sem arról, nem lehetne-e Zsiros bácsitól kölcsönt kapni.

Ami Édesapának a főispánnal való találkozását illeti, ezt most már én is szeretném. Hanem tessék írni neki, letegezve őt, akképpen, hogy esetleg általam értesítse Édesapát.

31. Endrének két húga volt, Erzsébet és Margit. (Vigh 1992, 14. p.)

Szombaton valószínűleg mégis felmegyek Pestre, nemcsak azért, mert a főispán sürgeti, hanem mert föltétlenül illik. El kell menni.

Nagyon kérem az Édesapa szíves értesítését, mi lesz a jövő hónapommal. Már csak ezért is fel kell mennem Pestre, hogy valahogy gondoskodjam magamról. Úgy, ahogy lehet. Bizony nem nagyon válogathatok bank- és uzsora-kölcsönök között. Jó lesz az utóbbi is, csak legyen.

Itt különben sokat korcsolyáztunk, de hó nincsen; most pár nap óta már jég sem. Társaságba is sokat járunk, úgyszólván minden napra van valami. (...)

Attól ne tessék tartani, hogy teljesen begubódzom a nagy tervezgetésbe. Ez csak olyan ellenméreg, amire szükség van. Éhes disznó makkal álmodik. (...) És hogy leszidtam hirtelenjében az egész világot? Nos, ez is elég ártatlan szórakozás. A világ azért áll és Miska bácsi a lapos feje dacára kegyelmes úr.³² Mindez nem szerencsétlenség. Szerencsétlenség csak az, hogy a familiánk korán csúszott le. Ha pl. 2 évvel később csúszott volna le, akkorra mi már gyönyörűen fölcsúsztunk volna Gáborral, úgy hogy az egész lecsúszás meg se kottyant volna. De ezen kár lamentálni. Lecsúsztunk: punctum. De előbb-utóbb megint talpra állunk: ez még punctumabb.

Kezüket csókolja

szerető fiúk: Endre

Ak. 1913. I. 22.

OSZKK. 28. fond. 178. 54. levél

5.

Kedves Szüleim!

Remélhetőleg Édesanya már azóta kiheverte az esküvővel járó izgalmakat és fáradalmakat s talán ez a levél már nem is találja Édesanyámékat odahaza.

Itt én is örökös izgalmak között élek hónapok óta. A főispánról még mindig nem tudni, megy-e vagy marad. Engem ugyan hiteget, hogy ez az én dolgaimon semmit sem változtat, de hát ez bizony csak beszéd. Szerencsére már nincs messze december, akkor majd meglátjuk, mire megyek.

A másik örökös gond: a pénz. Ami nincs. Ebben a hónapban még csak megvagyok, de a jövő hónapra már nincs semmim. Nagy megrökönydéssel vettem tudomásul, s bizony nem tudom, mivel és hogyan fogom toldozni-foldozni ezt a pár hónapot még decemberig. Nagyon kérem Édesapát, tessék még beszélni Zsíros bácsival s esetleg inkább még valakit szerezni fedezetül neki: csak adja meg azt az 1000 kor-t, illetve írja alá a váltót. Talán Szeberényi, vagy Sailer Vilmos³³ hajlandó volna még aláírni a váltót Zsíros bácsinak. Életkérdés ez, mert itt nem tehetem magamat tönkre azzal, hogy itt vegyek fel kölcsönt. (...)

32 Zsilinszky Mihályt mint az uralkodó (Ferenc József) belső titkos tanácsosa illette meg a „kegyelmes úr” megszólítás. (Sávolj 1986, 8. p.)

33 Szeberényi Lajos Zsigmond (1859–1941): békéscsabai evangélikus lelkész, meghatározó községpolitikus, egyházi vezető és író. Sailer Vilmos (1859–1937): ügyvéd, részt vett az evangélikus egyház és Békéscsaba város közéletében. Megjegyzendő, hogy mind Szeberényit, mind Sailert az Áchim-ellenes helyi politika reprezentánsainak tartja az Áchim-szakirodalom. Vö. pl. Domokos 1971, 52–59. p.

A sok baj és gond már engem is teljesen idegessé tett: szeretnék szépen lefeküdni, s aludni decemberig, hogy se enni ne kelljen, se ruházkodni, se – gondolkodni. Nem tudok dolgozni se az örökös nyugtalanság miatt. Abszolút nem csodálni való, hogy levél-írásra se igen van kedvem, ne is tessék ezt tőlem rossz néven venni. Nem az érdeklődés hiánya ez, hanem a tehetetlenség érzése: hogy hiszen semmin sem segíthetek, még magamon sem. A gazdaság felől is ezért nem kérdezősködöm. Mit használok és kinek használok ezzel? Nyomorúság és vigasztalanság, betegség és idegesség, türelmetlenség és munkakedv-hiány: az egész vonalon. Olyan ez egész családunk élete most, mint az időjárás. Kiderül-e valaha: már én is kezdem elveszíteni a hitemet benne. Sunt certi denique fines.³⁴

Kezüket csókolja
szerető fiúk: Endre

Ak. 1913. VII. 14.

OSZKK. 28. fond. 178. 56. levél

6.

Kedves Szüleim!

Nagy izgalmak, zaklatások után, sok utazás után ismét itt vagyok. A főispán ügyét elintéztük. Úgy volt, hogy becsületbíróság ül majd össze Abaffy Edmundot illetőleg, de Szmercsényiék nem mentek bele a biztos bukásba. Elintéztük tehát egyoldalúlag. Komplikációk felém nem lesznek a dologból; ha igen, a mi segédünk Héry Mihály báró lesz.³⁵

Írta Édesapa, hogy gondoskodik magamról, ahogy tudok. Gondoskodtam is úgy, hogy Csillaghy István főjegyzőt és a főispánt pumpoltam meg. Abban a hiszemben, hogy Édesapa, mint írni tetszett, valamivel később ugyan, de elküldi a kért összeget. Nem kaptam meg.

Csaplovits különben nagyon hálálkodik nekem az ügyből kifolyólag, mert én álltam a kritikusabb pillanatokban a sarkamra. Az új főispánnál is természetesen mindent meg fog tenni, hogy előkészítse számomra a talajt. Az új főispán valószínűleg Szinyei-Merse István lesz, aki már volt kétszer főispán, Tisza bizalmas embere. Tegnap Kubinyi Árpádnál ebédeltünk, ő is megígérte, hogy engem fog ajánlani az új főispánnak.

Mint érdekes dolgot megjegyzem még, hogy becsületbíróság esetén a Csaplovits bírái Miska bácsi és Juhász György lettek volna.

34 „Est modus in rebus, sunt certi denique fines”. Latin szállóige, jelentése: „megvan mindennek a maga módja, van határa a dolgoknak” (Vö. Horatius Szatírái I. 1, 106). Vö. *A Pallas Nagy Lexikona*. (online)

35 „Csaplovics Simon árvamegyei főispán és Abaffy Edmund császári és királyi kamarás között hírlapi polémiaiból kifolyóan lovagias ügy támadt, melynek során a főispán segédei, Csillaghy István és Zsilinszky Endre dr. útján elégtételt kért. Abaffy Szmercsányi Györgyöt s Forster Frigyeszt nevezte meg segédeiül. Csaplovics segédei becsületbíróság döntését követelték Abaffyra vonatkozóan, amibe Abaffy segédei nem egyeztek bele. A főispán segédei erre az ügyet egyoldalú jegyzőkönyvvel a lovagiasság szabályai szerint befejezettnek nyilvánították.” *Budapesti Hírlap*, 1913, augusztus 22., 13. p.

Nagyon kérem Édesapát, tessék a már kért 100 kor-t elküldeni lehetőleg még elseje előtt, hogy legalább Csillaghynak megadhassam a pénzt, a főispán várhat. Sajnos csak október elsején kapok megint fizetést, 250 kor-t. A doktort sem tudtam mind kifizetni. Érzem, mint ereszkednek meg lassankint valamikor – régen – pompásan kifeszített idegeim. Ez a lecsúszás kezdete!

Kezűket csókolja
szerető fiúk: Endre

Ak. 1913. VIII. 24.

U. i. Kétszer voltam a főispán ügyében Pesten. Voltam többször a klubban is. Megismerkedtem Héry Misuval.

OSZKK. 28. fond. 178. 57. levél

7.

Kedves Szüleim!

Némileg megkönnyebbülve olvastam az Édesapa legutóbbi levelét: mindnyájunkra nézve öröndetes dogok voltak benne. Nagyon szeretném tudni az Édesapa tervét a mentőakcióra nézve, tessék engem arról lehetőleg tájékoztatni. Meg vagyok győződve, hogy Tisza inkább meg fogja tenni a magáét, mint Miska bácsi. Ellenben a Miska bácsi tapintatlan és időszerűtlen propozíciója az én előléptetésem iránt mondhatom, kellemtelenül érintett. Végre is delikateszre is kell valamit adni és nem szabad úgy feltüntetni a dolgot, mintha én cikkemmel stréberkedtem volna.³⁶ A főispánnak cikkemre vonatkozó sorait mellékelem.³⁷

Réz Mihály³⁸ különben válaszolt köszöntő levelemre egy végtelenül kedves levélben: „Kedves Barátom, kész híved stb.” és megküldte nekem a politikai könyveit: „A kiegyezésről”, „Egyenlőség és szabadság”, „Magyar fajpolitika”. Nagy örömöm volt.

E hó 22-én megyek Sárosba a főispán installációjára. De miből? Ha nem kapom meg a pénzt. Ma 20+50+12+10 kor. apró kölcsönökből van még pont 34 krajcárom. Egy gyakornoknak, egy tanfelügyelői tollnoknak, egy árvh. jegyzőnek és egy kocsmárosnak tartozom vele. Nagyon kérem tehát Édesapát, lehetőleg tessék siettetni a dolgot. A 100 kor-t, melyet karácsonykor nem tudtam megadni és az Édesanyának járó 10 kor-t tessék visszatartani.

A kaszinói felolvasás elmaradt, mert a főispán nem jöhetett el; márc.-ra halasztottuk.

36 Erről az írásról van szó: „Egy közigazgatási gyakornok”. *Budapesti Hírlap*, 1914. jan. 25., 1–2. p.

37 Ez az irat nem található meg a levelezésben.

38 Réz Mihály (1878–1921): magyar politikai gondolkodó, az erős nemzetisítő állam híve. A „fajok küzdelme” szerint a nemzetállamon belül dől el, mely elválasztja az erőset (államnemzet) a gyengétől (nemzetiség). Értelmezésében az ország vezetésére hivatott réteg a történelmi középosztály, mely szavatolja a minőség uralmát a mennyiség felett. Vö. Varannai Zoltán: A nemzetiségi kérdés mint fajok harca: Réz Mihály nemzetiségpolitikai nézetei. *Európai Utas*, 2000/4, 52–53. p.

Sárosban valószínűleg meg fogok ismerkedni a földművelésügyi miniszterrel³⁹ és családjával és más potentátokkal. Utóvégre még Sárosba is kerülhetek. (...)

Kezüket csókolja

sz. fiúk: Endre

Ak. 1914. II. 17.

OSZKK. 28. fond. 178. 58. levél

Irodalom

Deák István 1993, *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest, Gondolat.

Domokos József: Áchim L. András. Kossuth, 1971.

Gyurgyák János 2012. *Magyar fajvédők*. Budapest, Osiris.

Kmeť, Miroslav 2009. Híd a magyar–szlovák kulturális kapcsolatokban: a történész és politikus Zsilinszky Mihály. *Barátság*, 3.

Nyáry Gábor 2012. Az altöttingi országgyűlés és zarándoklat. A Magyar Szabadság Mozgalom és az 1947-es altöttingi események története. *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 2

Pritz Pál 1990. A fajvédők külpolitikai nézetei, 1918–1936. *Századok*, 5–6.

Romsics Ignác 2004. A magyar birodalmi gondolat. Uő: *Múltról a mának*. Budapest, Osiris.

Sávoly Mária 1986. *Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre*. Budapest, Móra.

Tilkovszky Lóránt (szerk.) 1986. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Írások tőle és róla*. Budapest, Kossuth.

Tompa Andrea 2013. *Fejtől s lábtól – Kettő orvos Erdélyben*. Budapest, Pesti Kalligram.

Vigh Károly 1992. *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1944. A küldetéses ember*. Budapest, Szépirodalmi.

ÁKOS BARTHA

„...I WANT TO BE A PRACTICAL CIVIL SERVANT...” LETTERS OF ENDRE BAJCSY-ZSILINSZKY TO PARENTS FROM ALSÓKUBIN (1912–1914)

The documents published here and held in the Manuscript Archive of the National Széchényi Library in Budapest (Hungary), recall the first stage (1912–1914) of Endre Bajcsy-Zsilinszky's public administration career spent in Alsókubin (today Dolný Kubín, Slovakia). The Hungarian politician and journalist was executed by the national socialist Nyilas (Arrow Cross) regime in 1944. Beyond reflecting the views and visions, the actual state of mind and everyday life of a young man—who would later become renowned, but who was at the time escaping repercussions of the Áchim-case—, his seven letters addressed to his parents allow an insight also into the troubled affairs of an assimilated gentry family. These sources—so far not published—bear witness to the pillars of the future politician's racist ideology, show the operational mechanisms of the Hungarian public administration spending its last decade, its social-political life and internal affairs. The interpretation of the sources' excerpts is supported by an introductory study.

39 Ghillány Imre (1860–1922): 1903 és 1905 közt Sáros vármegye főispánja, 1913 és 1917 közt földművelésügyi miniszter. *Magyar Életrajzi Lexikon*. (online)

Széljegyzetek egy hivatalos lap margójára: Kárpátaljai Közlöny (1939–1944)

CSILLA FEDINEC – ISTVÁN CSERNICKÓ
Marginal Notes to an Official Newspaper: Kárpátaljai
Közlöny (Subcarpathian Bulletin, 1939–1944)

070.48(=511.141)(477.87)"1939/1944"
316.022.4(=511.141)(477.87)"1939/1944"

Keywords: Subcarpathia, revision, self-government, local provision-making, Hungarian-Russian (Ruthenian) language.

Az 1939–1944 között fennálló, a magyar jogrendben az ország egyéb területeinek közigazgatási szervezésétől eltérő közigazgatási egység, a Kárpátaljai Kormányzóság kutatása számos eredményt tud felmutatni elsősorban történeti, jogi, nyelvpolitikai szempontból. A széles spektrumot képviselő művek közös hiányossága, hogy mind ez idáig nem volt kutatva a régió belső története a helyi rendeletalkotás szintjén. Tanulmányunkban az országos törekvések kontextusában vizsgáljuk a helyi politika irányait, területeit és mindenekelőtt tartalmát. Vizsgáljuk egyebek között, hogy léteztek-e olyan kérdéskörök, amelyekre helyi válaszok születtek, és ebből következően választ keresünk arra a kérdésre, hogy a sajátos közigazgatási terület csak nevében, egyes részleteiben vagy mélyebb tartalmában is megfelelt a magyar közigazgatáson belül elfoglalt különleges státusának.

Választási szabályozás Magyarországon

Nem célunk a választási rendszer elemzése, erről kiváló szakmunkák születtek, (l. többek között: Püski 2006, 153–167. p; Püski 2009, 73–101. p.; Püski 2010 35–45. p.) ám szükség van a szabályozásba való rövid betekintésre ahhoz, hogy érzékeltetni tudjuk, mire épül rá a revízió időszakának ezzel kapcsolatos eljárásrendje.

Magyarországon a két világháború közötti időszakban 1920 és 1926 között az egykamarás nemzetgyűlés, 1927 és 1945 között pedig kétkamarás parlament (Képviselőház és Felsőház) végezte a törvényalkotói munkát. A Nemzetgyűlésbe, illetve később a Képviselőházba a képviselők választások útján, a Felsőházba pedig a tagok a betöltött egyházi és világi funkció, valamint születési jog alapján történő kijelöléssel, illetve kinevezéssel kerültek be.

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével lényegében nem változott meg a magyarországi választási rendszer. Az 1877-es választójogi törvény módosította a rendszert annyiban, hogy felemelte a választásra jogosultak számát 7%-ra. A választójog

kiterjesztése csupán az első világháború után következett be. Az 1919 őszén Friedrich István kormánya által kiadott szabályozás (1919. évi 5985. sz. miniszterelnöki rendelet) jogkiterjesztés révén az összlakosság 7 százalékaról 40 százalékára növelte a választójogosultak arányát, a nők is szavazati jogot kaptak, a dualizmus kori nyílt szavazást a titkosság váltotta fel.

1922-ben került sor a választási rendszer újraszabályozására (1922. évi 2200. sz. miniszterelnöki rendelet). A rendelet radikális visszarendeződést jelentett, a választásra jogosultak aránya 30 százalékra csökkent, illetve visszahozták a nyílt szavazás intézményét. A 245 mandátumból 195 képviselő nyílt szavazás révén kerülhetett a parlamentbe. Szavazópolgár lehetett az a férfi, aki 24 éves és elvégezte az elemi iskola négy osztályát, a nőknél követelmény volt a 30 éves kor és az elvégzett 6 osztály, vagy annak hiányában 3 élő gyermek vagy önálló háztartás saját jövedelemből. A nyílt (nyilvános) szavazás esetében a választópolgárok a szavazatszedő küldöttség előtt, élőszóval nyilvánították ki a jelöltre irányuló választói akaratukat. Az 1922-es szabályozást 1925-ben a parlament immár törvénybe is belefoglalta (1925. évi XXVI. törvénycikk).

1938-ban született meg az új, a korszakban az utolsó választójogi törvény (1938. évi XIX. törvénycikk), amely számos módosítást tartalmazott, egyebek között teljes körűvé tette a titkos szavazást, felemelte a választásra jogosultság korhatárát férfiak esetében a 26. életévre, illetve nők esetében a 30. életévre, a nagyvárosi kerületekben csak lajstromos, a vidéki kerületekben pedig lajstromos és egyéni választást írt elő.

A Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett korszakban összesen hatszor tartottak – korabeli hivatalos elnevezéssel – nemzetgyűlési választásokat: 1920-ban, 1922-ben, 1926-ban, 1931-ben, 1935-ben és az utolsót 1939-ben. Valamennyi választást ugyanaz a párt nyerte, amely azonban többszöri átalakuláson és névváltoztatáson ment át: 1922–1932 között Egységes Párt, 1932–1938 között Nemzeti Egység Pártja, 1939–1944 között Magyar Egység Pártja. A párt minden választás alkalmával biztos parlamenti többséget szerzett és kormányzópártja volt az országnak.¹

Az időszakban az utolsó választásokra 1939. május végén került sor, utána a háború végéig már csak időközi választásokat tartottak. A revízió során Magyarországhoz visszacsatolt területek kimaradtak a választásokból, beleértve Kárpátalját is, amelyek ekkor már Magyarország része volt.

A revízió és Kárpátalja

Kárpátalja magyarlakta területsávja 1938 novemberében az első bécsi döntéssel, a ruszinok lakta régiója pedig az 1939. márciusi katonai beavatkozás eredményeképpen került vissza Magyarországhoz. Az első bécsi döntést „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 1938. évi XXXIV. tör-

1 Vö. Romsics 1990. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nyiltan_vagy_titkosan_a_horthy_rendszer_valasztojoga/ (letöltve: 2015. 02. 10.); Választójog-történeti forrásgyűjtemény. http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/TantargyiProgramok/segedanyag_doc/kepes/A_magyar_valasztojog_jogforrasok.pdf (letöltve: 2015. 02. 10.)

vénycikkkel, a ruszin Kárpátalja visszacsatolását pedig „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 1939. évi VI. törvénycikkkel cikkelyezték be a magyar jogrendbe. Mindkét törvénycikk kitért arra, hogy a felsőházi tagok – Magyarország egészére érvényes módon – kinevezéssel, az országgyűlési képviselők azonban a magyarországi jogrendtől eltérő módon meghívással kerülnek be a magyar parlamentbe.

Az 1938. évi XXXIV. törvénycikk 2. §-a szerint: „A visszacsatolt felvidéki területek lakossága által szenátorokká, nemzetgyűlési vagy tartománygyűlési képviselőkké megválasztottak közül a jelen törvény erejénél fogva mint országgyűlési képviselők az 1935. évi április havának 27. napjára egybehívott magyar országgyűlés képviselőházának tagjai lesznek azok, akiket a magyar királyi miniszterelnök indítványára az országgyűlés, mindkét házának határozatával az országgyűlés képviselőházába meghív.”² A felvidéki képviselők, beleértve a hat kárpátaljai – az időszakban Felvidéknek nevezték az első bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt teljes területet, beleértve a mai Kárpátalja magyarlakta sávját is, azaz csak feltételesen nevezhetjük őket kárpátaljai képviselőknek – 1938. december 5-től lettek a magyar Képviselőház tagjai. A felvidéki (és a kárpátaljai) képviselők alkották a Képviselőházban a „felvidéki képviselők csoportját”. Valamennyien az 1936-ban a Csehszlovákiához tartozó Érsekújváron létrejött Egyesült Magyar Párt tagjai voltak, amely párt 1940. március 15-ével beleolvadt a magyarországi kormánypártba, a Magyar Élet Pártjába.

Az 1939. évi VI. törvénycikk 2. §-a szerint: „Mindaddig, amíg a Kárpátalján az országgyűlési képviselőválasztások megtartása lehetséges lesz, az 1939. évi június havának 10. napjára egybehívott országgyűlés képviselőházának a jelen törvény erejénél fogva mint országgyűlési képviselők tagjai lesznek azok, akiket a kárpátaljai területek lakossága által szenátorokká, nemzetgyűlési vagy tartománygyűlési képviselőkké megválasztottak közül vagy a magyar pártok lajstromain a megválasztottak után pótképviselővé választott jelöltek avagy a Kárpátalja őslakossága által választott nemzeti tanácsai tagok közül a miniszterelnök indítványára az országgyűlés – mindkét házának határozatával – az országgyűlés képviselőházába meghív. Az így meghívottak száma legfeljebb tíz lehet.”³ A tíz képviselőt a Kárpátaljai Kormányzóság területéről a polgári közigazgatás bevezetése után hívták be a magyar Képviselőházba.

Az 1939. évi VI. törvénycikk 4. §-a ezenkívül kimondta: „Utasíttatik a minisztérium, hogy a kárpátaljai területeken az országgyűlési képviselőválasztások megtartásáról az 1940. évi június havának 30. napjáig gondoskodjék.” Erre azonban nem került sor. 1939. december 31-én hirdették ki az 1939. évi XVIII. tc.-t „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai

2 1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8089> (letöltve: 2015. 02. 10.)

3 1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8100> (letöltve: 2015. 02. 10.)

területen országgyűlési képviselők választásáról”,⁴ melynek alapján Kárpátalja 11 mandátumot kapott – ennyi járása volt a Kárpátaljai Kormányzóságnak. Azonban ezt a törvénycikket sem hajtották végre, 1940. június 19-én Teleki Pál miniszterelnök parlamenti felszólalásában kitért arra, hogy Kárpátalján június 30-ig meg kellett volna tartani a választásokat, de a háborús viszonyok miatt ezt bizonytalan időre elhalasztották. Választások helyett a behívott képviselők mandátumát hosszabbították meg, illetve a megüresedő helyeket a délvidéki képviselők bevonulásakor töltötték fel ugyancsak meghívással. (Vö. Horváth 2002)

A törvények és rendeletek hivatalos közzététele

A magyarországi törvények és rendeletek 1867-től kezdődően a mindenkori magyar kormány hivatalos lapjában jelentek meg nyomtatásban. Ez a hivatalos lap 1867 és 1944 között a „Budapesti Közlöny”⁵ volt, amely heti rendszerességgel látott napvilágot. Ezenkívül külön gyűjteménye volt a törvényeknek – az „Országos Törvénytár” és a rendeleteknek – a „Magyarországi Rendeletek Tára”.⁶ Mindkettő 1867-től 1945-ig jelent meg.

A kiegyezés (1867) utáni években a törvények kihirdetése közvetlenül az országgyűlésben történt meg, 1881-től kezdődően pedig az „Országos Törvénytár”-ban való közzététellel valósult meg. Az „Országos Törvénytár”-ban a törvényeket egy nyelven, magyarul jelentették meg, de belekerültek a nemzetközi szerződések is eredeti nyelven, illetve magyar fordításban. A törvényeket a dualizmus korában a magyarországi kisebbségek nyelvén – német, horvát, román, szlovák, szerb, ruszin és olasz nyelven – külön füzetekben adták ki. A rendeletek kihirdetése a teljes időszakban a „Budapesti Közlöny”-ben történt, így hatályosságuk nem a „Magyarországi Rendeletek Tára”-ban való megjelentetéstől függött. Ennek megfelelően a „Magyarországi Rendeletek Tára” a rendeletek válogatott, utólag szerkesztett gyűjteménye volt, évente egyszer adták ki. (Kiss 1998, 17–27. p.)

Az 1938 és 1944 közötti időszakában Magyarországnak egyetlen olyan régiója volt, amely közigazgatásilag nem tagolódott be a vármegyerendszerbe, hanem területi különállást élvezett. Ez volt Kárpátalja ruszinok lakta régiója, azaz a mai Kárpátaljának az első és a második bécsi döntéssel határolt területe, korabeli hivatalos nevén – a Kárpátaljai Kormányzóság. A visszacsatolást követő hónapokban katonai közigazgatás

4 1939. évi XVIII. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési képviselők választásáról. 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8112> (letöltve: 2015. 02. 10.)

5 Budapesti Közlöny, 1867–1944. *Digitalizált Törvényhozási Tudástár*. <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/jogforrasok/hivatalos-kozlonyok/item/416-budapesti-kozlony-1867-1944> (letöltve: 2015. 02. 10.)

6 Magyarországi Rendeletek Tára. *Digitalizált Törvényhozási Tudástár*. <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/jogforrasok/rendeletek-tara/item/404-magyarorszag-rendeletek-tara> (letöltve: 2015. 02. 10.)

alatt állt a terület, majd az 1939. július 7-én életbe lépő 6.200. számú miniszterelnöki rendelettel bevezették a polgári közigazgatást.

Az 1939. évi 6.200. számú miniszterelnöki rendelet „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről” kimondta, hogy a Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatása háromszintű: közigazgatási kirendeltségek, járások és az egyes települések. A kormányzóság élén a kormányzó áll, akit „a kárpátaljai területet érintő általános érdekű kérdésekben” a főtanácsadó által irányított, rendszeresen ülésező nyolctagú „véleményező és indítványozó bizottság” segít. A kormányzót, a főtanácsadót, a bizottság tagjait a miniszterelnök, a közigazgatási kirendeltségek vezetőit és azok helyetteseit a belügyminiszter, a községek képviselő-testületeinek tagjait pedig kizárólag „a község férfi lakosai közül”, a főszolgabíró nevezi ki. A kormányzó jogköre megegyezett a vármegye élén álló főispán jogkörével, ezenfelül hatáskörébe tartozott a tanügyi igazgatás is, amit a vármegyék esetében a tankerületi főigazgató látott el. A rendelet 11. §-a szerint a kormányzóság területén a hivatalos nyelv a magyar és a „magyar-orosz”.

A kétnyelvűséggel külön foglalkoztak az ágazati rendeletek. Például az 1.460/1940. M. E. sz. rendelet „a visszacsatolt kárpátaljai területen működő cégek magyar vagy rutén nyelvű cégszövegének a kereskedelmi cégjegyzékbe bejegyzése tárgyában” így fogalmazott: „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt kárpátaljai területen működő cégek az idegen nyelvű cégszöveg helyett magyar vagy rutén vagy mind a két nyelvű cégszöveg bejegyzése iránt a cégbírósághoz intézett beadványa és ennek mellékletei illetékmentesek [...]”. (Nizsalovszky 1943, 799. p.)

A 1939. évi 6.200. számú miniszterelnöki rendelet rendelkezett arról is, hogy a kormányzói biztos hivatalos lapot alapít. Ebben a hivatalos lapban hasábosan elhelyezve két nyelven közé kell tenni az országos törvényeket, rendeleteket, „amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre kiterjed”, valamint a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, és a közigazgatási kirendeltségek vezetői által kiadott rendelkezéseket és közleményeket. A paragrafus megállapította továbbá azt is, hogy a miniszteri rendeletek kihirdetése az ország hivatalos lapjában, a „Budapesti Közlöny”-ben való közzététellel történik meg, „az említett rendeleteket azonban – lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egyidejűen – a kárpátaljai terület hivatalos lapjában magyar és magyar-orosz nyelven hasábosan szintén közzé kell tenni”.

A Kárpátalja Kormányzóság kétnyelvű hivatalos lapja, a „Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатський Вїстник” a „Budapesti Közlöny”-höz hasonlóan heti rendszerességgel, vasárnaponként jelent meg. A lapok számozása a tárgyévben folyamatos volt, azonban minden év elejétől az első számmal indult. Az első szám 1939. július 30-án jelent meg, az utolsó szám – a tárgyévi 39. szám – 1944. szeptember 24-i keltezéssel látott napvilágot. Kiadója a Kárpátaljai terület kormányzói biztosa volt. A lapot felelős szerkesztőként dr. Balás Vilmos jegyezte. Hivatalok és magánszemélyek is előfizethettek. Terjedelme változó volt, általában 20 és 40 oldal között. A lap az ungvári állami nyomdában – hivatalos neve: M. Kir. Állami Nyomda ungvári kirendeltsége – készült. Felelős kiadója Toroczkoí József, a nyomda vezetője volt.

Toroczkoí Józsefről közelebbi információk nincsenek. Kétszer találkozunk a nevével a magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvekben a második világháború végéig terjedő időszakban: 1936. december 12-i ülésen „m. kir. állami nyomdai főtisztí cím”-et ado-

mányoznak neki és a VIII. fizetési osztályba sorolják be,⁷ az 1939 június 27-i ülésen kinevezik „állami nyomdai osztályvezetővé a VII. fizetési osztályba”.⁸ Ez arra utal, hogy Budapestről helyezhették Ungvárra 1939 nyarán.

Keveset tudunk Balás Vilmosról is. Feltehetően azonos azzal a Balás Vilmossal, aki 1932-ben Budapesten megalakult (és 1948-ig működött) Vármegyei Tisztviselők Irodalmi és Művészeti Gyöngyösi István Társasága egyik alapító tagja volt. A társaság célul tűzte ki a nemzeti hagyományok művelését a Trianon által leválasztott országrészekre is kiterjeszteni. Az alapításkor Balás budapesti „író, történetíró, vm. tb. [vármegyei tiszteletbeli] II. főjegyző”. (Jankovics 2010, 625–636. p.) 1942-ben a Kárpátaljai Tudományos Társaság adott ki Balás Vilmostól egy huszonhárom oldalas, helytörténeti-néprajzi munkát. (Balás 1942)

Amennyiben helyesek a feltételezéseink, akkor Balás és Toroczkói „ejtőernyősök” voltak – így nevezték a visszacsatolt területekre az „anyaországból”, azaz a „trianoni országterületről” kinevezett tisztségviselőket.

A Kárpátaljai Közlöny és a helyi rendeletek

A lap tartalmi tekintetben három részből állt. A terjedelmet döntően az ún. „Hivatalos rész” töltötte ki, ahol a központi rendeleteket közölték. A törvényeket 1939 és 1942 között a lap mellékletében adták közre – a két nyelven szerkesztett laptól eltérően a mellékletbe a törvények csak „magyar-orosz” nyelven voltak olvashatók. Néhány lapszámban megtalálható volt a „Kormányzói biztosi rendeletek” rész is. Végül pedig a „Hirdetmények” kerültek közreadásra. Az utóbbiak között többnyire ingó és ingatlan árveréseket, álláshirdetéseket, bérleti szerződéssel kapcsolatos, tisztviselői tanfolyamokról szóló és más hirdetményeket találunk.

Az időszakkal foglalkozó tanulmányok általában nem feledkeznek meg annak megemlítéséről, hogy az újság a központi jogszabályokat és a helyi rendeleteket adta hírül, azonban még senki nem vizsgálta ennek az általános megállapításnak a valóságtartalmát. Tételelesen végignéztük a lapszámokat, s ennek alapján megállapítható, hogy helyi rendeletek elvétele, évente legfeljebb egy-kettő található a közlönyben, de az sem egyértelműen helyi rendelet, hanem valamely központi rendelet továbbadása. Az 1941. május 11-i, 20-as lapszámban például a kormányzói biztos a községek előljáróinak és légoltalmi parancsnokainak figyelmét felhívja a m. kir. honvédelmi minisztérium 102.955/eln. 35. – 1941. sz. rendeletére, amely a légvédelmi készség idején fogatosítandó eljárásrendet tartalmazza.

A miérte a választ többek között Kozma Miklós kormányzói biztos adja meg, aki a nyilvánosságban az autonómia feltétlen hívének mutatkozott. Kozma úgy vélte, hogy az

7 MNL OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. 1936. december 12. <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59848> (letöltve: 2015. 02. 10.)

8 MNL OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. 1939. június 27. <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59905> (letöltve: 2015. 02. 10.)

autonómiaígéret teljesíthetetlen, a „rutén Kárpátalját” is a vármegyerendszerbe kellené betagolni. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek címzett 1941. március 11-i szigorúan bizalmas levelében a következőket írta: „Ez volna az ideális és olyan megoldás, amely kivezethetne abból a zsákutcából, amelybe az autonómia megígérése révén politikailag jutottunk.” (Idézi: Vasas 2014, 90. p.) Ez részben magyarázza, miért volt a „Kormánybiztosi rendelet” a legsoványabb rovata a kormányzóság hivatalos lapjának. Kozma már kormányzói hivatala átvételekor, Ungváron 1940. szeptember 22-én így fogalmazott: „Kárpátalja nem magyar anyanyelvű lakosságának nyelvi és kulturális jogait és kezelését magyar törvények és a kormány félreérthetetlen álláspontja szabja meg [...] Általában a legmesszebbmenő figyelmet kívánom ezekre a kérdésekre fordítani, de mindjárt hozzátésem azt is, hogy sem a rutének, sem a nyelvi kisebbségek kulturális szabadsága nem jelenthet politikai szabadosságot és kifelé húzást, s mint ahogy a kormány intenciói értelmében garantáltam javukra a nyelv és a kultúra szabadságát, épp úgy garantálom, hogy minden, a magyar állameszmétől és nemzethűségtől történő elhajlás a legsúlyosabb megtorlás alá esik.” (Kozma 1940, 281–282. p.)

„Magyarországok”

Teleki Pál miniszterelnök folyamatosan szorgalmazta a kárpátaljai vajdaságról szóló autonómiatörvény elfogadását, azonban erre nem került sor, végül maga Teleki is letett róla, hogy a fennálló magyarországi viszonyok és a világháború körülményei közepette egy szláv népességnek autonómiát adjanak az ország keleti határai mentén.

A miniszterelnökségen 1940. július 23-án tartott vitában elhangzott érvelés szerint: „A vajdaság területén a javaslat szerint a rutén az államnyelvvé egyenjogú hivatalos nyelv lesz. Az egyenjogúsággal a rutén nem válik államnyelvvé; az egyenjogúság azt jelenti, hogy a vajdaság területén a rutén épp oly hivatalos nyelv, mint a magyar.”⁹

Figyelemre méltó, ahogy a vajdaság tervéről szóló miniszterelnökségi vitákban a népnévvel kapcsolatban érveltek a résztvevők, egyértelművé téve a politikai megfontolások primátusát, annak ellenére, hogy maga Teleki ezzel nem értett egyet. A miniszterelnök egy 1939. augusztus 2-án kelt levelében így fogalmazott: „Szem előtt kell tartani általában, hogy Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.”¹⁰

Egyed István, Teleki Pálnak a kárpátaljai vajdaság ügyeinek kézben tartásával megbízott jogásza így foglalta össze a kérdéssel kapcsolatban összehívott miniszterelnökségi üléseken a népnévvel kapcsolatban elhangzott véleményeket: „A világháború előtt és alatt általában a rutén elnevezés volt a hivatalos. A[z] 1918. évi Ruszka Krajna] néptörvény 'ruszin (rutén)' megjelölést használ. A cseh-szlovák uralom alatt jött szokásba az orosz, kisorosz szóhasználat, de újabban az ukrán elnevezést is be akarják csempészni. [...] A népelnevezés szempontjából a nemzetközi helyzetnek is jelentősége lehet. Amiképpen már csak Lengyelországra való tekintettel is, vagy egy esetleg létesü-

⁹ Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10.734/9.

¹⁰ Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10.734/15.

lő Ukrajna miatt nem lenne kívánatos az ukrán szó használata, – véleményem szerint éppúgy megfontolandó az orosz szónak valamilyen változatban való alkalmazása is. Nekünk azt kell kidomborítani, hogy ez a nép egy teljesen külön nyelvet beszélő, más népektől független nép, s ebből a szempontból a háború előtti rutén elnevezésnek sok előnye van; rutének ti. más országokban nincsenek. A magyar-orosz elnevezés viszont a magyar néppel való testvériséget juttatja kifejezésre.” Egyed hozzátette azt is: „Ez a kérdés is tulajdonképpen el van döntve. Az 1939./VI. tc. ugyan csak Kárpátalja lakosairól beszél, de a 6.200/1939. M. E. rendelet már a magyar-orosz elnevezést használja.”¹¹

A „magyar-orosz” kifejezés, hivatalos mivolta ellenére, nem volt egyértelműen elfogadott az országos politikusok körében sem. Néhány példa. Korláth Endre meghívott kárpátaljai képviselő így polemizált a Képviselőház 1939. december 1-jei ülésén: „Északkeleten az Erdőskárpátokban él az a nép, amelyet a legutóbbi ideológia szerint magyaroroszoknak mondanak. (Egy hang a balközépen: Mi csak ruszinnak mondjuk!) Én a magyarorosz kifejezést nagyon szerencsésnek tartom és rögtön megmagyarázom, hogy miért. Ezt a szót tulajdonképpen nem most találták ki, ez a szó Moszkvában, Pétervárott és általában az Oroszbirodalomban régen ismert, uhroruszin-nak mondták. (Egy hang a balközépen: Ha ragozzuk, akkor uhroruszkli!) [...] A magam részéről csak annyit akarok mondani, hogy ezt a szót: magyarorosz, nagyon szívesen látom és pedig egyszóval írván, mert én azt a magyarorosz akarom látni és üdvözlöm testvérként, aki egytestben és egylélekben magyar is és orosz is, vagy orosz is és magyar is együtt, nem elválasztójellel, nem összekötő jellel, mert az az összekötő jel már veszedelmes lehet. Az lehet két milliméter, de lehet 350 kilométer is, lehet olyan összekötőjel, amelynek első része a magyar Budapesten, a második része pedig az orosz Verhovinákon nyilvánul meg. Nekem olyan magyaroroszra van szükségem, aki magyarorosz maga egy összetett szóban, vagyis egytestben egylélekben magyar is és orosz is együtt. (Gürtler Dénes:¹² Szóval rutén! – Derűtség.)”¹³ Kaminszky József¹⁴ a Felsőházban 1939. december 14-én tartott beszédében magyarázólag használta a fogalmat: „a magyar-orosz nép, vagy ahogy nevezni szokták, a ruszin nép”.¹⁵ Homicsko Vladimírnek¹⁶ a Képviselőházban 1940. november 12-én tartott beszédébe pedig így vágta közbe: „A másik dolog az orosz nyelvhasználat, (vitéz Zerinváry Szilárd:¹⁷ Orosz vagy magyar-orosz? – Palló Imre:¹⁸ Olyan nincs!) Az orosz nyelv használata azért is fontos, mert mi oroszok zárt területen lakunk.”¹⁹

11 Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10734/23.

12 Meghívott felvidéki képviselő.

13 Az országgyűlés Képviselőházának 61. ülése 1939. december 1-én. Képviselőházi napló, 1939. III. kötet. 587. p.

14 A Felsőház örökös tagja Kárpátaljáról.

15 Az országgyűlés Felsőházának 15. ülése 1939. december 14-én. Felsőházi napló, 1939. I. kötet. 158. p.

16 Meghívott kárpátaljai képviselő.

17 A Nyilaskeresztes Párt képviselője.

18 A Nyilaskeresztes Front képviselője.

19 Az országgyűlés Képviselőházának 150. ülése 1940. november 12-én. Képviselőházi napló, 1939. VII. kötet. 255. p.

Bródy András, az első podkarpatszka ruszi kormány miniszterelnöke (1938. október), a magyar parlamentbe meghívott képviselő, a ruszin parlamenti klub elnöke szerint „bizalmi krízis” is kialakult a ruszinokkal kapcsolatban. Ennek lényegét a magyar országgyűlés Képviselőházában 1939. december 7-én tartott beszédében így foglalta össze:

„[...] tudnunk kell azt, hogy az elmúlt húsz esztendő alatt népünk sokat fejlődött. Az az 1918-ból ismert rutén nép, ha nem is százszázalékig, de hetven százalékig öntudatosult és ma, húsz év múltán három csoportra oszlik. Az első csoportba tartoznak az 50–70 évesek, akik magyar iskolában, magyar szellemben nevelkedtek, elmagyarosodtak, jó magyarok lettek és amikor jött a változás, akkor nem tudtak belehelyezkedni az új helyzetbe, hanem visszavonultak és önmagukban éltek magyarságukat és várták a magyar felszabadulást, a terület visszacsatolását.

A második csoportba tartoznak a 35–50 évesek, akik ugyancsak magyar iskolában, magyar szellemben nevelkedtek, és amikor jött a változás, akkor fiatal koruknál fogva nem tudtak belenyugodni az új helyzetbe, próbáltak harcot kezdeni, először defenzív harcba álltak és menekültek a néphez, keresték a támaszt a népnél és amikor érezték és láttak, hogy a népben megtalálják a támaszt, akkor offenzív harcot indítottak a cseh rezsim ellen. Természetesen ebben a harcban a néppel mentek és az öntudatosuló néppel együtt ők is öntudatosultak, a nemzethez, a nemzetté fejlődött néphez hozzá-nőttek. Most a változás után magyar szempontból ők is becsületesek, abszolút megbízhatók, de az az előnyük megvan, hogy nem szakadtak el a néptől, mint az előbbi idősebb generáció, hanem a néppel vannak szoros szervi és lelki kapcsolatban és hivatva vannak, hogy azt a magyar szellemet és tudást, amelyet magyar iskolában szereztek, hasznosítsák a maguk népe és Magyarország javára.

A harmadik generáció, az ifjak generációja, az úgynevezett 20–35 évesek. Ezek idegen szellemben nőttek fel, idegen szellemben nevelkedtek, ezeknek Magyarország idegen, a magyarság idegen, a magyar eszme ezek részére terra incognita. (Tost László:²⁰ Szics-gár-disták! [L. erről legújabban: Pahirja 2014, 117–154. p.]) Ezek ma úgy, mint a régi húszévesek passzív állásba helyezkedtek tele harci kedvvel és várnak, figyelnek, mi lesz, hogy a maguk nemzeti életét valahogyan ki tudják élni. Ma ebben a bizalmi krízisben a kormány álláspontja az, hogy a magyar államépítés, a magyar állameszme szempontjából a legmegbízhatóbb elemekre, ezekre az öregekre kell építeni.”²¹

Ennek példáját látjuk többek között a kárpátaljai vajdaságról szóló polémikiakban a nyilvánosságban megszólaló/megszólaltatott személyiségek esetében. (A szövegeket l. egybegyűjtve: Fedinec 2004, 481–483., 485–516., 521–525. p.)

A hivatalos közlöny nyelvezete

A kormányzói biztos hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, űrlapnak elkészítette a kétnyelvű vál-

²⁰ Meghívott felvidéki képviselő.

²¹ Az országgyűlés Képviselőházának 64. ülése 1939. december 7-én. Képviselőházi napló, 1939. III. kötet. 775. p.

tozatát. Kétnyelvűek voltak a hivatalok bélyegzői, a postai bélyegzők, a vasúti menetrendek stb. is. Itt készült a hivatalos lap fordítása is.

A kétnyelvűség hivatalossá tétele és a kétnyelvű hivatali ügyintézés gyakorlata ismét felélénkítette a nyelvkérdés körüli polémiákat, amely évtizedek óta megosztotta a helyi értelmiséget. A magyar államhatalomnak el kellett döntenie, hogy a magyar mellett melyik nyelvet tekinti a második hivatalos nyelvnek a régióban: a (nagy)orosz, az ukránt (kisoroszt), vagy pedig a ruszint, azaz a helyi nyelvjárásokra alapozott nyelvet, amelynek azonban nem volt egységes, sztemderd változata. A három nyelv közül az időszakban retorikai szinten a ruszin volt privilegizált helyzetben, megengedő volt a hozzáállás az orosz használatához és gyakorlatilag tiltott volt az ukrán a nacionalistának tekintett politikai környezet miatt. Ennek mentén érdemes megnézni, hogy vajon melyik nyelvváltozattal találkozunk a hivatalos közlöny hasábjain.

A nyelvkérdés gyakorlati rendezésére elsősorban a nyelvtankönyvek voltak hivatottak, illetve az egyik legfőbb feladata volt a Kozma Miklós kormányzói biztos által alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak is. „Ma Kárpátalján a kormány támogatásával egy tudományos társaság működik, amelynek az a feladata, hogy véglegesen rendezze a rutén nyelvi kérdést, fejlessze a népi nyelvet irodalmi nyelvvé s végül zárja le egyszersmindenkorra a csehek által mesterségesen szított nyelvi harcot.”²² A Kárpátaljai Tudományos Társaságnak „nagy hivatása volna, sőt van is, szolgálja ez ezt a hivatást: a népi rutén kultúra szerves fejlesztését, mely a rutén kultúrát függetleníteni kell a pánruszizmus, vagy pánukránizmus idegen szellemétől”.²³

1940-ben a kormányzói biztos hivatalának kiadásában látott napvilágot az a címében „magyarorosz” nyelvtankönyv, (*Граматика...* 1940) amelynek fő célja a ruszin irodalmi nyelv kodifikálása volt. A szerkesztőbizottság élén Illiczky Sándor kanonok, Perényi Zsigmond kormányzói biztos főtanácsadója állt. Perényi Teleki Pál miniszterelnökhöz címzett levelében a tankönyvvel kapcsolatban leszögezte: „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is.” (Idézi: Marina 1977/1999, 144. p.)

A tankönyvhöz Marina Gyula, a kormánybiztosi hivatal egyház- és oktatásügyi osztályának vezetője írt előszót, ezért Marina-féle nyelvtanként is ismert. Marina ebben az előszóban foglalkozott a helyi szláv népesség nyelvi jogaival, és hangsúlyozva a tankönyv jelentőségét, mindazonáltal arra hívta fel a figyelmet, hogy Volosin 1907-es (Volosin 1907) és 1919-es (Волошин 1919) nyelvtanaihoz kellene visszatérni.

Bonkáló Sándor Volosin 1907-es nyelvtana kapcsán kiemeli, hogy az „a kárpátaljai rutén nyelv első nyelvtana, mellyel nagy szolgálatot tett a ruténül tanulni akaró magyar közönségnek”, szerzőjét pedig úgy tartja számon, mint aki „sokat tett a rutén irodalom fejlesztéséért s a nép művelődéséért”. (Bonkáló 1935, 59. p.) Jurij Seveljov szintén úgy

22 Kricsfalussy-Hrabár Endre felszólalása az országgyűlés Felsőházában., 1943. december 20. Felsőházi napló, 1939. IV. kötet. 221. p. Kricsfalussy-Hrabár a kárpátaljai területről 1942-ben lett felsőházi tag.

23 Kass Albert felszólalása az országgyűlés Felsőházában, 1943. december 16. Felsőházi napló, 1939. IV. kötet. 125. p.

értékeli, hogy az 1907-ben kiadott grammatika egyik fő célja az lehetett, hogy a magyar nyelven iskolázott ruszinoknak lehetőséget teremtsen arra, hogy megismerkedjenek anyanyelvük nyelvtanával. (Шевельов 1987, 54. p.) Marina Gyula szerint Volosin „az Azbuka”²⁴ megírásával és grammatikájával a ruszin nyelv egyik megalkotójának tekinthető”. (Marina 1977/1999, 86. p.) Kozma Miklós így jellemzi Volosin nyelvtanírói munkásságát *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című írásában: „tőle származik két határozottan legjobb igazi népi rutén nyelvtan.”²⁵ 1941-ben kiadott grammatikája előszavában Harajda is azt írja, hogy Volosin 1907-es nyelvtana „az élő népi nyelven” íródott.²⁶ Maga Volosin saját nyelvtana kapcsán később megjegyezte, hogy bár „nem érte el a teljesen tiszta kisorosz irodalmi nyelvet, de határozott lépést tett a népi stílus felé”. Büszkén tudatja azt is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia – a kor jeles szlavistája, Asbóth Oszkár javaslatára – a kisorosz nyelv első magyarországi grammatikájának értékelte és pénzjutalommal díjazta a munkát.²⁷

Volosin másik, *Методическая грамматика* című grammatikája valójában 1919 előtt (Lásd: Волошин, 1899; Волошин 1901.) és később (Lásd: Волошин 1923; Волошин 1930.) is többször, számos változatban megjelent. Az 1899-ben megjelent első és néhány további kiadásán az elemzők (Бирчак 1924, 15. p.; Белей 2010, 5–10. p.; Чучка 1993, 32. p.; Мишанич–Чучка 1995, 22. p.; Кляп 2001.) – Alekszandr Duchnovics, továbbá Volosin egykori tanára, Szabó Eumén és a nyelvtan szerkesztője, Alekszandr Mitrak hatásának tulajdonított – ruszofil befolyást fedeznek fel, ám leszögezik, hogy a grammatikák tárgya egyértelműen a helyi úzus. Az 1923-ban kiadott verzió kapcsán pedig Bircsak (Бирчак 1924, 17. p.) azt emeli ki, hogy a korábbi nyelvtanírók egybegyűrték az egyházi szláv, a nagyorosz és a ruszin nyelvet, s egy mesterséges, nem létező nyelv grammatikáját alkották meg. Ezzel szemben „Avgusztin Volosin tiszta vizekre evez, elkülönítve a ruszin nyelvet [руську мову] az orosztól és egyházi szlávtól mind fonetikai és morfológiai, mind szintaktikai téren”.

Volosin nyelvtanait elemezve Nedzelszkij ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a kötetekben nyelvjárási elemeket és „magyarizmusokat” is bőven találhatunk; szerinte Volosinnak ezek a munkái meg akartak felelni a magyar nyelvpolitikai szándéknak, és a szerző el akarja különíteni a ruszinok nyelvét mind az orosz, mind az ukrán nyelvtől. (Недзельский 1932, 245–246. p.)

A kormányzói biztos 1940. augusztus 20-án kelt 8.888. számú rendelete kötelezővé tette a Marina-féle tankönyv használatát a kárpátaljai oktatási intézményekben az 1940/41. tanévtől kezdődően. (Капраль 2010, 133. p.) Azonban a Marina-féle tankönyvet többen bírálták, mivel nem oldotta meg a nyelvi sztenderdizáció és kodifikáció problémáját, de az iskolai nyelvoktatását sem. Egyebek között az volt vele a probléma,

24 A szerző Volosinnak erre a munkájára utal: *Азбука угро-руського и церковно-славянського ченія*, Унгарь, Уніо, 1906.

25 Kozma írását közli Brenzovics 2009, 247–254. p. Az idézett rész a 250–251. oldalon olvasható.

26 Lásd az előszót Harajda nyelvtanában. Az említett rész a 6. oldalon található. Lásd még: Лявинец 2008, 7. p.

27 Волошин, Августин: *О письменном язич Підкарпатських русинов, Ужгород, „Уніо”*. <http://litopys.org.ua/volosh/volosh30.htm> (2015-03-01)

hogy a helyi nyelvi sajátosságok keveredtek a nagyorosz nyelvi normákkal, (Капраль 2003, 178–179. p. Lásd még: Мозер 2011, 231–251. p.) és a régióban használt szláv nyelvváltozatoktól távoli változatot konstruált.

Nem véletlen, hogy 1941-ben új, címében „ruszin” nyelvtankönyv jelent meg, Harajda János munkája. (Гарайда 1941) Megjelenését követően a Harajda által kidolgozott nyelvtan szolgált alapjául a Kárpátalján ruszin nyelven készülő hivatali szövegeknek, ez a volt a nyelvi mintája a korszakban ruszin nyelven megjelenő lapok és folyóiratok többségének, s ezt vették figyelembe, amikor a *Kárpátaljai Közlöny* – *Подкарпатський Вѣстник* számára készítettek fordításokat. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27.300. számú rendelete tette hivatalos tankönyvvé az új nyelvtant.

Harajda grammatikájának – mely egyébként a Kárpátaljai Tudományos Társaság első kiadványa volt – nyelvezetét elemezve meglepő tapasztalatra juthatunk. A ruszin irányzat hívei amellett foglaltak állást, hogy a ruszin irodalmi nyelvet a helyben, Kárpátalján beszélt nyelvjárásokra (főként a máramarosi dialektusra), a 18. századi ruszin irodalmi művek nyelvezetére, valamint az egyházi szláv nyelvre kell alapozni, és közelíteni kell az irodalmi nyelvet a népi nyelvhasználathoz. Bár a helyi szláv nyelvjárásokban máig erős magyar nyelvi hatás fedezhető fel (elsősorban a szókészletben, de más nyelvi szinteken is), (Lásd pl.: Балецкий 1958, 23–46. p.; Дзендзелівський 1959, 61–64. p.) a Harajda nyelvtana által kodifikálni kívánt nyelvváltozat gyakorlatilag mentes a magyar nyelvi kontaktushatásoktól. (Дзендзелівський 1993, 142–156. p.; Дзендзелівський 1996/1997, 144–167. p.; Капраль 2008, 190. p.) Nem nagyon sikerült azonban megszabadulni az orosz nyelv hatásaitól.

Feltételezhető, hogy a „Kárpátaljai Közlöny” fordítói folyamatosan igazodtak az elvárásokhoz, meglepő rugalmasságról tettek tanúbizonyságot, amire a lapban megjelenő fordítások változó nyelvi állapotából következtethetünk. A korai, 1939-es lapszámokban a Volosin-féle 1907-es nyelvtanra ismerünk, majd később a Marina-féle nyelvtan orosz hatására. Harajda grammatikájának kiadását követően sem vált azonban a fordítások nyelvezete egyenletes színvonalúvá, és az orosz nyelvi hatás végig érezhető a ruszin (magyar-orosz) szövegeken. (Дзендзелівський 1993, 154. p.)

Például a *Közlöny* 1941. május 4-én megjelent 19. számában a 27. oldalon az „Объявление о конкурсі” című álláshirdetés szövege gyakorlatilag orosz nyelvű, ez az első néhány szóból kitűnik: „Объявляю конкурс на освободившееся мѣсто участкового врача...”. Az egy héttel később kiadott lapszám 1. oldalán a 2.620/1941. számú miniszteri rendelet fordítását szintén erős orosz hatás jellemzi: „Если для цѣли обезпеченія сельскохозяиственныхъ работъ [...] не обходимо использование исполненій для народной обороны, то по распоряженію оногo предпринимае мѣры министр народной обороны въ согласіи съ министромъ земледѣлія...”

Azt, hogy az 1941-ben kiadott nyelvtan nem rendezte végérvényesen a ruszin irodalmi norma kodifikálásának kérdését, jelzi például a „Kárpátaljai Közlöny” 1943. december 26-án kiadott 52. számából származó alábbi idézet: „Тоїѣ лѣкарѣ, которымъ на приключенныхъ назадъ, респективно занятыхъ назадъ територіяхъ оправненость къ уживанню титула лѣкаря-спеціалиста уже была признана на основѣ правовыхъ нормъ, дѣйствующихъ подчасъ чужой окупаціѣ, суть оправненѣ и дальше къ уживаню титула отповѣдного лѣкаря-спеціалиста, ос колько были принятѣ до дакотрой отечественной лѣкарской коморы.”

Az idézett mondat néhány eleme (például a *тотъ* névmás, vagy a *лѣкарѣ* főnév többes számot kifejező végződése) a helyi, regionális nyelvhasználathoz közelít ugyan, illetve az 1941-ben még ugyanebben a lapban az orosz „врач” szó ‘orvos’ jelentésben, két évvel később pedig az ukrán *лікар*, ám a szöveg még mindig jelentős mértékben inkább orosz(os), mintsem ukrán.

Az 1939 és 1944 között két nyelven megjelenő „Kárpátaljai Közlöny” szláv fordításainak nyelvezetét elemezve egyetérthetünk Jurij Seveljovval, aki az 1944 előtt előtti Kárpátalján uralkodó nyelvi helyzetet a következőképpen jellemezte: „A nyelvi káosz, kétségkívül, létezett, de ennek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. A három nyelvi csoport – ruszinok, ukránok és oroszok – valójában nem állt olyan messze egymástól, mint ahogyan a polemikus írásokból tűnhet. Tiszta ukrán irodalmi nyelven nem adtak ki szinte semmit, irodalmi orosz nyelven alig valamit, főként a nem helyi származású szerzők műveit. Gyakorlatilag minden kiadvány tartalmazott helyi nyelvjárási elemeket, a különbség közöttük csupán ezek arányában volt. Ebben a tekintetben a »ruszin nyelv« hagyományos változatának eltűnése nem attól függött, hogy elvetették ezt a változatot, hanem attól, hogy a különböző szövegekben más-más nyelvvé szintetizálódtak. Ez volt a valódi – vagy ukrán, vagy orosz – irodalmi nyelvhez vezető kárpátaljai út”. (Шевельов 1987, 254. p.)

Ebben a kontextusban érdekes Peter Pastor történész felvetése, miszerint „Sztálin, aki megvetette az ukránokat, miért nem Oroszországhoz csatolta Kárpátalját, mint ahogyan azt a kelet-poroszországi Königsberggel (Kalinyingráddal) és a környező területekkel tette. Nyilvánvaló, hogy az ukrán nacionalistákat akarta kooptálni, akik még a háború befejezése után is folytatták a szovjet hatalommal szembeni fegyveres ellenállást. Ugyanakkor Kárpátalja nem jelentett igazi területi veszteséget Oroszországnak, mivel Sztálin Ukrajnát a »belső birodalom« elidegeníthetetlen részének tekintette.” (Pastor 2014, 284. p.) A fenti elemzésből világos, hogy mind az orosz, mind a ruszin vagy az ukrán nyelv fejlődéséhez azonos nyelvi alapok éltek a helyi közösségekben az 1940-es évek közepén. A szovjet időszakban országszerte, így az ukrán tagköztársaság területén is a nemzetiségi iskolákban nem a köztársaság nyelvét, hanem a „népek közötti érintkezés nyelvét”, azaz az orosz tanították, az orosz tannyelvű iskolákban tantárgy volt ugyan az adott köztársaság nyelve, ám annak tanulása alól felmentést lehetett kérni. Az orosz nyelv privilegizált helyzete azt eredményezte Kárpátalján, hogy „az utcán” a szláv nyelv az orosz vagy a helyi nyelvváltozatot, a ruszint jelentette. A Szovjetunió felbomlása után a független Ukrajnában az ukrán államnyelv került az első helyre, ami Kárpátalján nyelvi szempontból gyakorlatilag különösebb fordulatok nélkül az ukránosodáshoz vezetett. A szláv nyelv ma már egyértelműen az ukrán, gyakorlatilag eltűnt az orosz, s erősen szórványjelenség a ruszin. A 2001-es népszámlálás szerint a magyarok és a románok közel 100%-ának esetében az anyanyelv és nemzetiség egybeesik, a szlovákok és a németek közel fele az ukránt tartja anyanyelvének, és csak a románok esetében 60% feletti a más, magyar anyanyelvűek aránya.²⁸

28 About number and composition population of Zakarpattia region by data All-Ukrainian population census '2001. State Statistics Service of Ukraine. <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/Zakarpattia/> (letöltve: 2015. 02. 10.)

Irodalom

- Balás Vilmos 1942. *Az Erdős Kárpátok és a Nagy-Alföld, ruszinok és magyarok*. Ungvár.
- Балецкий, Эміль 1958. Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica* IV.
- Белей, Мар'яна 2010. До характеристики еволюції поглядів Августина Волошина як граматиста і методиста мови. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць*, 14.
- Бірчак, Володимир 1924. *Августин Волошин: его жита и дьяльнôсть. З нагоди 50 лтних уродин и 25 лтно прац*. Ужгород.
- Bonkáló Sándor 1935. *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.
- Brenzovics László (szerk.) 2009. *Kozma Miklós: Kárpátalja visszavétele. Napló*. Ungvár, KMKSZ.
- Чучка, Павло 1993. Питання літературної мови в Карпатській Україні. In *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород.
- Дзендзелівський, Йосип 1959. До питання про мадяризми в говорах Закарпатської області. На матеріалах Лінгвістичного атласа. Част. I. In *Доповіді та повідомлення УЖДУ. Серія Філології* 2.
- Дзендзелівський, Йосип 1993. I. А. Гарайда як філолог і громадський діяч. In Б. Галас (ред.): *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*, Ужгород, Патент.
- Дзендзелівський, Йосип 1996/1997. Гарайда як філолог. *Acta Hungarica*, VII/VIII.
- Fedinec Csilla 2004. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Dunaszerdahely–Somorja, Lilium Aurum–Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Гарайда, Ивань 1941. *Грамматика руського языка*. Ungvár, Kárpátaljai Tudományos Társaság.
- Грамматика угрорусского языка для середних учебных заведений* 1940. Ungvár, Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal.
- Horváth Lajos 2002. *Kárpátalja képviselője a magyar országgyűlésben, 1938–1945*. Budapest.
- Jankovics József 2010. Az irodalmi társaságok mint a Gyöngyösi-kultusz ápolói, In Csörsz Rumen István (szerk.): *Ghesaurus*. Budapest.
- Капраль, Михаил 2003. Русский язык в Подкарпатье (1938–1944). *Studia Russica* XX.
- Капраль, Михаил 2008. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia* VIII.
- Капраль, Михаил (ред.) 2010. *Русинський дайджест 1939–1944. III/1. Кроника. Тексты з ужгородських новинок „Нова Недля” и „Карпатска Недля” 1939–1941 гг.* Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Kiss Elemér (szerk.) 1998. *A magyar hivatalos közlöny 150 éve*. Budapest.
- Кляп, Маріанна 2001. *Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939)*. Ужгород.
- Kozma Miklós 1940. *Beszédek, cikkek, előadások, 1935–1940*. IV. k. Budapest.
- Лявинец, М. 2008. Иван Гарайда. *Русинський світ*, 1. sz.
- Marina Gyula 1977/1999. *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Мозер, Міхаель 2011. Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia* IX.
- Мишанич, Олекса–Чучка Павло (ред.) 1995. *Августин Волошин. Твори*, Ужгород.
- Недзльскій, Евгений 1932. *Очерк карпаторусской литературы*. Ужгородъ, Издание Подкарпаторусского Народопроевительного Союза.
- Nizsalovszky Endre 1943. *Kereskedelmi jogi szabályok*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó-vállalata.

- Pahirja, Olekszandr 2014. Út a paramilitáris szervezettől a fegyveres honvédelemig: a Kárpáti Szics. In Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony.
- Pastor, Peter 2014. Kárpátalja kérdése a magyar–szovjet kapcsolatokban, 1938–1945. In Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, Pozsony.
- Püski Levente 2006. A magyar parlament szerkezete a Horthy-korszakban – kelet-közép európai kitekintésben. In Mazsu János–Orosz István–Pallai László–Pósán László (szerk.): *Magyarság és Európa – tegnap és ma*. Debrecen.
- Püski Levente 2009. Választási rendszer és parlamentarizmus a Horthy-korszakban, In Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest.
- Püski Levente 2010. Parlamenti ciklusok, ülésszakok, ülések a két világháború közötti Magyarországon, In Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad – tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szeged.
- Romsics Ignác 1990. Nyíltan vagy titkosan? A Horthy-rendszer választójoga. *Rubicon*, 2. sz.
- Шевельов, Юрій 1987. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ, Сучасність.
- Vasas Géza 2014. Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben, In Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony.
- Volosin Ágoston 1907. *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár, Unio Könyvnyomda Részvénytársaság.
- Волошин, Августин 1899. *Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ*. Ungvár.
- Волошин, Августин 1901. *Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народных школ. Матеріаль II-го класса народной школы*, Ungvár, Szt. Bazil Társulat.
- Волошин, Августин 1919. *Методическая грамматика карпато-русского языка для народных школ. Для I и II классов народной школы*. Ungvár, Unio Könyvnyomda Részvénytársaság.
- Волошин, Августин 1923. *Методична грамматика карпаторуського языка для низших клас народных школ*. Ужгород, Уніо.
- Волошин, Августин 1930. *Методична грамматика карпаторуського языка для низших клас народных школ*. Ужгород, Уніо.

CSILLA FEDINEC – ISTVÁN CSERNICKSKÓ

MARGINAL NOTES TO AN OFFICIAL NEWSPAPER: KÁRPÁTALJAI KÖZLÖNY (SUBCARPATHIAN BULLETIN, 1939–1944)

The research of the Subcarpathian Province in Hungary between 1939 and 1944, a unit differing from all the other parts of the country in respect of the organization of public administration, has resulted in many interesting findings mainly regarding history, justice and language policy. It is a common shortcoming of the broad spectrum of historical research programmes that the internal history of the region on the level of local provision-making has so far not been examined at all, however, there is a large scale of literature from homeland studies to mainstream scientific pieces. In this study, we examine the directions, areas and most of all the content of local politics, in the context of national aspirations. We studied, among others, whether there had been issues addressed on local level, and we sought to answer whether this administrative unit with special status was specific within the Hungarian public administration only in its name and some parts, or also in its deeper content.

Fürdőélet a 19. századi Gömörben, 9.

Dobsina magaslati nyaralótelepe

ÉVA KERÉNYI

Spa Life in Gömör in the 19th Century, 9. The High Altitude
Health Resort of Dobsina

615.838(437.6)(091)

711.455:615.838(437.6)(091)

Keywords: Gömör-Kishont (Gemer – Malohont), Dobsina (Dobšiná), Dobšinská Ice Cave, spa, climatic resorts, balneology.

A Tatra hegyi klimatikus gyógyhelyek és vízgyógyintézetek közé sorolhatjuk Gömör megye legészakibb részén fekvő magaslati gyógyhelyét, Dobsina várostól alig kétórányi járásra fekvő, ózondús fenyvesekkel övezett nyaralótelepét. (Fodor 1903, 52. p.) A vízpárákkal kevésbé telített, a ritkult levegőt tekintve nagyobb légnedvességgel, hűvösebb hőmérséklettel megáldott, viszonylag szélmentes, tisztább és pormentes légkörű nyaralóhely a gömöriek körében ugyan kevésbé, országos – és mondhatni nemzetközi – viszonylatban azonban közkedvelt és népszerű célpontnak bizonyult a pihenésre, kikapcsolódásra és nyugalomra vágyó közönségnek.

Az „elveszett völgy” csodái

„Az utas, ki e völgyön halad, legyen bár a rideg kétszer-kettő embere, hideg számító, legyen a yers gyakorlat hőse, ki az életet csak kézzelfoghatóságában szereti ismerni, ki arról harmatot s költészetet durván letörölt, legyen bármily ellensége a hiábavaló ábrándnak, a költészetnek: a természet szépségeinek varázshatalma alatt, akarata ellen is fölfogva a benyomásokat, költői hangulatba jó, majd meg a természet óriási ereje s nagyszerűsége mellett önérzete a kislelkűségig eltölpül, csekélységének, parányiségának érzete szállja meg”¹ – állította romantikára hangolva a Sztracenai-sziklavölgy felől a népi legenda, mely az alpesi és svájci panorámákkal vetekedve a Kárpátok legszebb pontjának vélte vizsgálódásunk helyszínét. Már a táj adottsága is önmagáért beszélt, hiszen Dobsina városa 862 méter tengerszint feletti magasságban fekszik fenyőerdők gyűrűjében.² A várostól mintegy 10 km távolságban nyújtózik a körülbelül 5 km hosszúságú, természeti szépségéről híres Sztracenai-sziklavölgy, elején magas mészkőszikla meredezik az égnek, melyet „Hegyeskő” néven ismertek a helyiek, s melynek közelében a neves Dobsinai-jégbarlang helyezkedik el. A Dobsina rendezett tanácsú város tulajdonában álló nyaralótelep környékén az erdő parkírozott és sétatakkal átszőtt volt, nagyszámban többnyire olyan turisták által látogatott helynek szá-

1 Tatra-vidék, 1884. szeptember 7.

2 Chyzer Kornél 730 métert említ tanulmányában. (Chyzer 1885, 63. p.)

mított, kik a világhírű jégbarlang miatt látogattak el ide. (*Magyar Fürdő Kalauz* 1909, 112. p.) A fáma szerint már emberemlékezet óta ismerték a dobsinai vadászó urak az ún. jég-lyukat, honnan társas vadászakomák alkalmával egy-egy fiatalabb, merészebb vadász a meredek szikla alatt levő jégodúból jégcsapokat hozott fel az elmaradhatatlan vadászital lehűtésére.³ Az 1870. július 15-én felfedezett barlangot⁴ elsősorban a Tátrába igyekvők, onnan érkezők, illetve ott nyaralók látogatták, akik a dobsinai üdülőtelepen a jégcsoda megtekintésén kívül jobb esetben egy ebéd erejéig tartózkodtak. Ebből kifolyólag a vizsgálatunk tárgyát képező helyszínt a Dobsinai-jégbarlang nyaralótelepeként is emlegették. (Borovszky 1904, 310. p.) Jelen munkában a jégbarlang történetéről, üzemeltetéséről és látogatottságáról eltekintünk, mivel ez kutatásunk tárgyát nem képezi – csak kimondottan a fürdőház és nyaralótelep kialakulására, adottságaira, díjszabásaira és szolgáltatásaira fókuszálunk.

Az 1898-tól jégbarlangi telepigazgató szerepét betöltő Hanvai J. Ede által szerkesztett *A Dobsinai-jégbarlang és környéke* c. 1900-ban, majd később 1912-ben újranyomott, Dobsina város jóvoltából kiadott ismertető kalauz szerint maga a telephely 969 méter magasban a tenger színe fölött feküdt. Lássuk, milyen módon vált elérhetővé a nyaralóvendég számára! Megközelíthetőségét tekintve északról egyrészt Ó- és Újtátrafüredről 5 óra alatt jó kocsúton vált elérhetővé,⁵ másrészt a Kassa–Oderbergvasúton, ahol Poprádon leszállva mintegy 5 forintért (Pelech 1878, 37. p.) 4 órás kocsúút vezetett a jégbarlangig és annak vendéglőjéhez: később a kocsíarak hintóért 16 korona, szekérért 12 korona összegben mozogtak, (Hanvai 1900, 24. p.) sőt akár 18–20 koronára is kúszhattak az árak. Poprádról az első világháborút megelőző években az „Idegenforgalmi és Utazási Vállalat Rt.” jóvoltából már társas kocsikat is indítottak a főszezonban (június 15. és szeptember 15. között): délelőtt 8 óra 30 perces indulással és 12 órai érkezéssel, amely a jégbarlang telepétől délután 3 óra 30 perckor indult és este 7 óra körül érkezett vissza Poprádra. Extra járatként a július 1. és augusztus 31. közötti kiemelt időszakban reggel 7 órakor is indult egy járat délelőtt 10.30-as érkezéssel. Ugyanezen főszezonban közlekedett egy automobil is, Poprádról a jégbarlangig reggel 9 órai indulással és 11 órás érkezéssel, amely délután 3 óra 30 perckor indult vissza és 5 órára érkezett eredeti kiindulási helyére. Míg a társas kocsi ára személyenként a barlang belépődíjával együtt 12 koronát számlált, addig a kényelmesebb automobilos verzióért 16 koronát kellett fizetni. (Hanvai 1912, 17. p.) A közlekedést illetően az 1911. évi szezonban felröppent a híre egy Dobsina–Poprád vasúti összeköttetés létesítéséről, illetve a Bánréve–Dobsina-vonal⁶ gyorsvonatra történő átalakításáról is, azonban a két

3 *Rozsnyói Híradó*, 1910. július 17.

4 Felfedezői név szerint: Ruffinyi Jenő dobsinai bányamérnök, Lang Gusztáv m. kir. honvéd hadnagy, Méga Endre városi tisztviselő és Dr. Fehér Nándor dobsinai orvos. (*Dobsina és Vidéke*, 1910. november 27.)

5 *Tátra-vidék*, 1883. április 15.

6 A Bánréve–Dobsina-vonalon csupán személy- és omnibuszjáratok közlekedtek. A személyvonat Dobsináról 6.50-kor indult, érkezett a célhoz délelőtt 9.41-re, majd Bánrévéről este 6.45-kor indult, s 10.05-re érkezett vissza Dobsinára. Az omnibuszjárat ugyanezen vonalon déli 11.25-kor indult s délután 3.35 perckor érkezett Bánrévére, ahonnan délután 12. 57-es indulással 5.18-ra érkezett Dobsinára. (*Rozsnyói Híradó*, 1884. október 19.)

projekt ügyében vizsgált tárgyidőszakunk alatt nem született előrehaladás.⁷ Dél felől a m. királyi államvasúton egészen Dobsina városáig jöhetett a turista, innen kényelmes kocsi-közlekedés állt rendelkezésre a vadregényes hegyi úton-völgyön keresztül a nyaralótelep-hez – egy kocsi díja a dobsinai vasúti állomástól a jégbarlangig 10-14 korona összegben változott személytől függően (2 vagy 3 személy). Hanvai szerint ajánlatos volt a kocsit előre megrendelni Fejér Endre vendéglősnél Dobsinán, ugyanakkor gyalog a telep kényelmes, kiépített turistaúton 2 és ½ óra alatt vált megközelíthetővé.⁸ Nyugat felől érkezve egészen Vereskőig vitt a vasút, ebben az esetben feltétlenül szükségessé vált előre kocsit rendelni az ottani postamesternél. Nem melleleg megjegyzendő, hogy az 1880-as évektől Dobsina a magyar államvasutak által 33%-os kedvezménnyel árusított menettérü fűrdőévadjeggyel vált elérhetővé, ezzel egyike volt azon 44 fűrdő- és kirándulóhelynek Magyarország-szerte, melynek ez a bónusz biztosított. (Takács 1888, 5. p.)

A hegyi nyaraló- és gyógytelep a Gőlnic-patak völgyének déli lejtőjén, a hegy lábánál húzódó igló-dobsinai út mentén, a jégbarlang bejárata alatt épült meg. Első lépésként, a Dobsina város közgyűlésének 1871. március 8-i határozata alapján egy vendégváro szoba rendeztetett be az erdőőri lakban, majd az 1872/73. évben építették fel az első vendégfogadót fából – melynek helyére később az előbbi fogadó 1885-ben bekövetkezett leégését⁹ követően 1894/95-ben a képeslapokon is visszaköszönő díszes nagyvendéglő épült.¹⁰ Az első évtizedben az egész jégbarlangi telepen kezdetleges állapotok uralkodtak: hiányzott a Dobsinai-jégbarlanghoz vezető út kitáblázása, hol három, hol négy út szelte egymást útmutató nélkül, a jégbarlang melletti vendéglő bérlője az 1875. évben a gyér vendégforgalomra való tekintettel a csőd szélén állt.¹¹

Dr. Pelech E. János dobsinai főorvos, a telep akkori igazgatója, aki nem melleleg a „természet csodás játékaként” jellemezte a helyet, *A sztraczenai völgy és a Dobsinai-jégbarlang* c., 1878-ban napvilágot látott szakszerű környezetismertető tanulmányából származik az első írásos említés egy kialakulóban lévő nyaralóövezetre vonatkozóan: „A svájci stýlben épült tágas „Vendéglő a jégbarlanghoz” fűstölő kéményeivel barátságosan integet, erkélyén vidám vendégsereg lobogtatja fehér kendőit felénk. A vendéglő elegendő számú s kellőleg berendezett szobákkal bír, nagyobb társaság is mindig jó ellátást találhat. Ételekben elég a választék, ízletességük ellen aligha lehetne kifogása, tiszták, jók és egészségesek azok, mégha kiszolgálat tekintetében fodorított hajú, frakkos pinczérekre nem is piszegetünk. Szoba egy napra ággal 80 krajcárért, csak nappalra 40 krajcárért kapható, az ebéd 1 forintba kerül. (Pelech 1878, 13. p.) Néhány év elteltével a telep fokozatosan kiépülni látszott, ebben az is közrejátszott, hogy a dobsinaiak a vendéglő egyes lakosztályait gyakorta hosszabb-rövidebb időre saját részre lefoglalták, így e festői helyen tartózkodni vágyó idegenek vajmi kevés sikerrel jutottak megfelelő szobához.¹² Még 1877-ben alkotta meg a városi képviselő-testület a nyári

7 *Dobsina és Vidéke*, 1911. augusztus 13.

8 *Dobsina és Vidéke*, 1911. május 28.

9 Egy másik forrás szerint a régi vendéglő 1893-ban égett le. (Székely-Horváth 2009, 39. p.)

10 *Dobsina és Vidéke*, 1910. november 27.

11 *Rozsnyói Híradó*, 1875. augusztus 15.

12 *Rozsnyói Híradó*, 1879. április 8.

lakok (villák) felépítésére vonatkozó szabályrendeletet, melyet Gömör-Kishont vármegye törvényhatósága egy évvel később kiadott határozatával hagyott jóvá. Ugyanezen évben ötlött fel legelőször a Hegyeskő telepén létesítendő hidegvíz-gyógyintézet kiépítésének a gondolata is, melyből 1878-ra egy fürdő és egy kuglizó épült meg, a komplexumhoz két évvel később egy turistaház is csatlakozott.¹³ Megjegyzendő, hogy ez a fürdő 1890 nyarán leégett, helyére még folyó év őszén új, nagyobb kapacitású fürdőház emelését tervezték¹⁴ – az azonban még két évvel később sem készült el, a vendégeknek mind ez idő alatt provizórikus fürdőlehetőséget kínálván.¹⁵

Idővonalunkhoz visszatérve, 1883-ban a dobsinai képviselő-testület a jégbarlang és telepe kezelésével egy bizottságot bízott meg, amely „hegyeskői és szépészeti bizottság” elnevezés alatt működött, továbbá elhatározta, hogy a barlang jövedelmét annak karbantartására és a környék csinosítására fogja fordítani. Hozzáfüzendő, hogy 1901-ben is alakult (vagy újjáalakult?) egy ilyen bizottság megegyező küldetéssel a szállodák előtti terek parkírozására, a turistaházak kényelemmel való ellátására, valamint kocsis és sétautak építésére.¹⁶

Az elfogadott szabályrendelet értelmében a Dobsinai-jégbarlang közelében már 1880 körül új építkezések kezdődtek, egy magánnyaraló és egy 11 szobából álló turistaház épült meg a kor igényeinek megfelelően, modernül berendezve.¹⁷ A magy. kir. természettudományi társulat a Dobsinai-jégbarlang állandó tudományos megfigyelésével dr. Pelech János dobsinai városi főorvost bízta meg, így a barlang környékét bemutató szaktanulmányának 1884-es utánnymot és bővített kiadása már egy elkészült üdülőtelepről számolhatott be: „Újabb építkezések által ma már egész kis telep van itt csinos nyaralókból. Így a vendéglőépületen kívül újabban a turistaházat építteté a város. Csinos svájci stílusú tág épület és 11 lakszobával, hol a barlang látogatói kényelmes lakást s általán modern berendezést találnak. Ételek és italokban kellő választék van, a kiszolgálás pontos s a vendéglő általán avatott kezekben lévén a finnyásabb utazók kívánalmait is kielégítheti. Hosszabb nyári tartózkodásul is igen ajánlatos a festői fekvésű hely, hol a természeti szépségek, balzsamos hegyi levegő, fenyves erdő, kirándulások a közeli bércekre, a Hollókő és Időszaki forráshoz, a Királyhegyre, az Alacsony-Tátrának ezen legszebbik csúcsára, a közeli Poprád a szép és népes Husz-Parkkal, Tátrafüred, helyben pedig hideg és meleg fürdők, vadászat, pisztrángfogászat, stb. a vendégek üdülésére és szórakoztatására szolgálnak. A vendéglő közelében díszlik Gömör Gusztáv úr szép nyaralója, s a Gömör-Kellner családok legújabban épült villája. A vendéglő előtt tág medenczéjű szökőkút löveli meglepő magasba karnyi vastagságú vízsugarát.” (Pelech 1884, 18. p.) A két Pelech-féle brosúrából az is kiderült, hogy a vendéglő és a jégbarlang közötti útszakasz és maga a telep már az ő idejében is csinos parkként funkcionált, amely elsősorban Dobay Vilmos Coburg hercegi bányamérnök tervezetének és kivitelezésének volt köszönhető, illetve a vendéglő oszlopos előcsarnokában a felügyelőség által kifüggesztett tájékoztató táblák informálták az utazókat a

13 *Dobsina és Vidéke*, 1910. november 27.

14 *Rozsnyói Híradó*, 1890. július 6.

15 *Rozsnyói Híradó*, 1892. január 17.16 *Rozsnyói Híradó*, 1901. május 5.

17 *Rozsnyói Híradó*, 1881. május 15.

telep szolgáltatásait, árjegyzékét, a barlang megtekintésére vonatkozó intelmeket illetően – sőt, igény esetén szakképzett turistavezetőről is gondoskodtak. (Pelech 1884, 19. p.) Mindkét, képekkel is illusztrált katalógust bátran tekinthetjük a századfordulón piacra dobott fürdő- és nyaralóismertető kalauzok elődjének, melyek nem melleleg német és angol nyelvű verzióban is napvilágot láttak: előbbi 1884-ben, utóbbi pedig 1879-ben került a külföldi olvasóközönség elé.¹⁸

Nagy érdeklődés esetén Dobsinán is lehetett jutányos áron szállást és ellátást kapni, leggyakrabban a városi nagyvendéglő bizonyult e célra a legideálisabbnak. Eleinte a nyaralótelep postája és távírdája egyaránt a városban üzemelt, majd 1888 júniusában átadott a forgalomnak a jégbarlangi telep saját posta- és távírdaállomása – a hivatal a „Dobsinai-jégbarlang” postabélyegzőt használta.¹⁹ Ez a megoldás valószínűleg átmeneti lehetett, ugyanis 1897-ben a június 15. és szeptember 15. közötti főszezonra mindkét szolgáltatást ismét „felköltöztették” a jégbarlang nyaralótelepére.²⁰

Amint azt egy korábbi fejezetben tárgyaltuk, a gömőri fürdői viszonyokhoz képest az országos balneológiai szakirodalomban és fürdészeti sajtóban aránylag szépen reprezentált dobsinai magaslati nyaralótelep egyértelműen jégbarlangja révén került a hazai balneológia fókuszába. Vajon miként vélekedtek róla a magyar fürdőtan úttörői? Legelőször Boleman 1884-es és 1887-es feljegyzései közt szerepelt, mint kiépítésre ajánlott ideális hegyi klimatikus gyógyhely. (Boleman 1887, 447. p.) Ugyanezen szerző 1896-ban már egy díszes nagyvendéglő, egy turistaház, egy fürdőház és több kibérelhető vagy örökáron megvehető, hosszabb ott-tartózkodásra is alkalmas magánvilla keletkezéséről számolt be művében, megjegyezvén, hogy a telep hideg, 7,5 Celsius-fokos ivóvizét a lakóházaktól nem messze eredő forrás szolgáltatja. (Boleman 1896, 27. p.) Hogy tartalmazott-e a forrásvíz ásványi anyagokat, nem tudni pontosan, mindezenre mind a Hunfalvy-, (Hunfalvy 1867, 67. p.) mind a Borovszky-féle vármegyei monográfia is a Dobsina környékén előforduló számos ásványforrásról tudósított. (Borovszky 1904, 308. p.) Elismerőleg nyilatkozott az újonnan kiépített telepről Chyzer Kornél, (Chyzer 1886, 51. p.) akinek *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei* c. kötete a dobsinai nyaralótelepet az éghajlati gyógyhelyek kategóriájába sorolta, bővebben pedig 18 vendégszobáról és néhány ízlésesen berendezett magánvilláról olvashatunk, ahol „a betérő vendég igen jó ellátást kaphat, a vendégek kényelmét pedig 4 kádas fürdőszoba és egy édesvíz zuhany is szolgálja”. (Chyzer 1885, 63. p.) Dobsina Hohlfeld Lajos híres 1898. évi almanachjából sem hiányozhatott, lényegében ugyanazon információkat megosztva a közönséggel, melyeket elődei – elárulván ezzel, hogy a nyaralótelep az 1890-es években nem produkált jelentősebb fejlődést. (Hohlfeld 1898, 19. p.) Az egykori jégbarlangi telepigazgató, Hanvai Ede által írt dobsinai kalauz azonban már büszkén propagálta a jégbarlang díszes Korcsolya Nagyszállóját, annak kényelmes

18 Dr. Johann E. Pelech: *The Valley of Stracena and the Dobschau Ice-Cavern*. London, Trubner and Co., 1879.; Dr. Johann E. Pelech: *Das Stracenaer Thal und die Dobschauer Eishöhle*. Budapest, 1884.

19 *Rozsnyói Híradó*, 1888. június 10.

20 *Dobsina és Vidéke*, 1912. július 14.

lakásait, aránylag olcsó, figyelmes és pontos kiszolgálását. (Hanvai 1912, 6. p.) Nem csoda, hogy a balneológia jeles képviselői közül Bókai úgy vélte, kellő propagandával Dobsina magaslati klimatikus gyógyhelye tökéletes helyettesítője lenne a felkapott tátrai fürdőknek, (Bókai 1895, 33. p.) Hankó Vilmos pedig, aki a dobsinai nyaralótelepet nehéz betegségek utáni lábadozásra ajánlotta, (Hankó 1902, 15–25. p.) egyenesen a külföldi Reichenau „magyar versenytársának” vélte. (Hankó 1902, 8–14. p.)

Nyaralás a jégbarlang árnyékában

A hegyi klíma hatása tökéletes gyógyírként szolgált a sápadtságban, vérhiányban, idegbántalmakban és tüdőbajokban szenvedő betegeknek. (Boleman 1896, 15. p.) Az idény a hagyományokhoz híven, s a jégbarlang nyitvatartásához igazodva, május 15-től október 1-ig²¹ tartott. (*Magyar Fürdő Kalauz* 1909, 112. p.) Az egész komplexum²² Dobsina város tulajdonába tartozott, s a Monarchia korában felügyelőség alatt, bérlő kezelésében üzemelt.²³ Míg a jégbarlang legelső bérlője 1886-tól 12 éven át Ruffinyi Jenő, a barlang felfedezője és Zsembery Tivadar bányakapitány voltak,²⁴ addig a hozzá tartozó vendéglőt és a telepet előbb egy bizonyos Balássy nevű vendéglős,²⁵ később Koleszár Jakab, majd a millennium környékén Csillag Ferenc, s a dobsinai városi nagyszálló vendéglőse, Gömör György bérelték. Az üdülőkompexum legismertebb bérlőjeként azonban Fejér Endre nagyszállói vendéglőst kell számon tartanunk, aki évi 4414 forintért 1898-tól mintegy 15 éven keresztül mozgatta és évről évre fokozta a nyaralótelep fürdőéletét és hírnevét, (Hanvai 1900, 24 p.) ráadásul még a háború ínséges idejében is a lehetőségekhez mérten megnyitotta a telepet.²⁶ Nevéhez egyértelműen pozitív visszajelzés kötődik a precíz kiszolgálást, ételek-italok minőségét és jutányos árakat illetően, legtalálébban egy vendég 1901. évi bejegyzése alapján jellemezhetjük: „E vadon, fenyves bércek ölében megtaláltuk mindazt, amit a legnagyobb gourmand csupán világvárosok konyháiban talál föl.”²⁷

Sokunkban felmerül a kérdés, vajon milyen szolgáltatásokban részesült egy jégbarlangot látogatni érkező, de a csodás környezet és üde levegő miatt több napra marasz-

21 A jégbarlang az 1878. és 1884. évi adatokat figyelembe véve május 1-től november végéig tartott nyitva. (Pelech 1878, 28. p.)

22 Komplexum alatt a Dobsina rendezett tanácsú bányaváros tulajdonát képező villamos világításra berendezett jégbarlangot, a villamos gépházat, a jégbarlang tövében felépült új vendéglőt, fürdőt, turistaházat, kis kocsmát és barlangvezetői lakot, valamint az ezekhez tartó mellék- és gazdasági épületeket kell értenünk. (*Gömör-Kishont*, 1897. november 18.)

23 *Gömör-Kishont*, 1882. április 23.

24 *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1898. május 10. III. évf. 54. sz.; *Dobsina és Vidéke*, 1912. július 14.

25 Állítólag Balássy vendéglős emelte fel a jégbarlang vendéglőjét arra a fokra, amellyel a Szepesség klimatikus és fürdőhelyeinek vendéglőivel vetekedett, sőt felülmúlta azokat a berendezés, a felszolgált ételek-italok és az árak jutányossága tekintetében. (*Rozsnyói Híradó*, 1885. augusztus 16.)

26 *Gömör-Kishont*, 1917. június 14.

27 *Sajó-Vidék*, 1901. július 28.

taló nyaralóvendég e civilizációtól mintegy kétórányira fekvő helyen. Először is minden család, amely egy hétnél tovább időzött a telepen, zenedíj és újságok beszerzése cím alatt 10 korona összeget volt köteles fizetni. Általánosan kétféle fürdőt lehetett igénybe venni: míg a fenyőfürdő ára 90 fillérbe (lepedővel 1 korona), a meleg kádfürdő 60 fillérbe (lepedővel 70 fillér) került. A szálló szobaárai az alábbi kritériumok szerint ingadoztak: egyágyas szoba ára havonként 50 korona, naponként 2 korona 40 fillér, kétágyas szoba esetén 60 korona összegre rúgott havonként, 3 korona 20 fillérre pedig naponként. A szobák teljesen bútorozva, ágyneművel fölszerelve adattak ki, minden szoba után a világításért és takarításért személyenként 30 fillér, a havi szobák után pedig havonként 6 korona fizetendő összeg járt. (Hanvai 1900, 28. p.) Hatheti tartózkodás esetén kedvezményképpen a szobaárakból 5%-ot leengedtek. Lássuk, mi volt a helyzet az étkezéssel! „Az étkezés a telepi szállodában tetszés szerinti, bármely időben és asztalnál, nem társas (table d'hôte). Egy öt tálból álló teríték ára 3 koronától 6 koronáig terjedt. Állandó vendégek havi étkezés esetén (reggeli, ebéd, vacsora) személyenként 60 (120) korona, heti étkezés esetén (reggeli, ebéd, vacsora) személyenként 20 (40) korona összeget fizettek. Gyermeknek étkezése 12 éves korig féláron történik. Cselédekért külön megállapodás szerint fizetendő az étkezési díj. Az ételek és italok árjegyzéke az étteremben ki van függesztve”²⁸ – olvasható a Hanvai-féle ismertetőben, amely a panzió-rendszer lehetőségére is felhívta a figyelmet. „Pensio (benfoglaltatik lakás, étkezés, világítás és szolgálat) következő árak mellett kapható: egy személyért fizetendő havonként 116 korona, hetenként 38 korona. A pensio csakis egész hétre vehető igénybe.” (Hanvai 1900, 29. p.) A klimatikus üdülőttelep klientúrájának társadalmi összetételéről sokat sejtet azon információ, amely a *Füüdők és nyaralóhelyek* c. országos fürdőismertető broszúra lapjain napvilágot látott, miszerint lehetőség nyílt drágább terítékek előre megrendelésére, ill. a vendéglőben délelőtt 11 órától délután 4 óráig, azaz ebéidő alatt, bármely asztalnál lehetett étkezni. (Fodor 1903, 52. p.) E két – bizonyos felsőbb rétegek számára lényeges – hozzáfűznivaló egyértelműen arisztokrata, nagypolgári, de legalább közeposztálybeli polgárság látogatottságára világít rá, illetve propagandájával e társadalmi osztályt igyekezett „megnyerni.”

A fenti gondolatra enged rávilágítani az a tény is, hogy a jégbarlang és nyaralótelepe inkább az országos fürdészeti sajtóban – lásd *Tátra-Vidék*, *Gyógyfürdők és üdülőhelyek*, *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, *Füüdő-és Turista Ujság* – került propagálásra, mintsem regionális szinten, aminek következményeként a komplexum kevésbé vált népszerűvé a gőmöriek körében.²⁹ Kétségtelen, hogy Dobsina városa lehetőségeihez mérten a telep jövedelmét annak fenntartására és szépítésére fordította, azonban e ritka természeti kincs érdekében többet is tehetett volna. A *Dobsina* és *Vidéke* c. heti közlöny gondolataival élve fogalmazhatjuk meg a problémát: „A felfedezésekkel úgy vagyunk, mint a nappal az égen, minél közelebb vagyunk hozzá, annál kevesebbet látunk belőle, ellenben minél távolabb állunk tőle, annál fénylőbben és ragyogóbban tűnik fel szemünknek. A külföld, specialiter Német-és Angolország jobban ismerik és méltatják jég-

28 Zárójelben az 1912. évi árjegyzék. (Hanvai 1912, 22. p.)

29 *Gőmör-Kishont*, 1901. április 11.

barlangunkat, mint a saját édes magyar hazánk.”³⁰ E helyzet kialakulásához nagyban hozzájárult a jégbarlang propaganda-hadjárata, amely annak már az 1870-es évektől az osztrák, a német, az angol és a magyar országos sajtóban történő ismeretterjesztését szorgalmazta.

A gömői sajtótermékek közül elsőként a *Rozsnyói Híradó* közölt le reklámot a Dobsinai-jégbarlangtelepről, az 1888. október 28-án megjelenő, képekkel is illusztrált, viszonylag tartalmas és lényegre törő reklámhirdetés a barlanglátogatást érintő információk mellett a környék látnivalóira, az új építkezések folytán eszközölt hosszabb tartózkodásra is felhívta a figyelmet, ahol „hideg és meleg fürdők a vendégek üdülésére és szórakoztatására egyaránt szolgálnak”. A *Gömör-Kishont* c. vármegyei hivatalos társadalmi lap hasábjain első ízben csupán a millennium évében jelenik meg a dobsinai villatelep – meglehetősen szűkszavú, csupán árakra szorítkozó – reklámja, melyet „olcsó nyaralás fenyevesek között” jelszóval hirdettek, elsősorban „fenyőfürdőre” szoruló tüdőbetegek számára.³¹ Egy esetleges magaslati fürdőtelep létesítésének ötlete is később került a gömői olvasóközönség elé, a város előljárósága részéről első ízben 1890-ben merült fel a nyaralótelep ez irányú bővítésének a gondolata, amely egymás közt szólva meg is maradt pusztá gondolat formájában.³² A Szontagh Béla dobsinai polgármester által 1897 őszén propagált hirdetmény a hivatalos vármegyei közlöny hasábjain már elsősorban az egész jégbarlangi övezetbe tartozó épületkomplexum bérbe adásáról cikkezett, másodszorban azonban jövőbe látóan a telep bővítésének kérdését is feszegette. „A Dobsina rendezett tanácsú bányaváros tulajdonát képező villamos világításra berendezett jégbarlangot, a villamos gépházat, a jégbarlang tövében felépült új vendéglőt, fürdőt, turistaházat, kis kocsmát és barlangvezetői lakot, valamint az ezekhez tartó mellék- és gazdasági épületeket az 1899. év május 1-től számítandó legalább hat évre, s ha esetleg ott valaki fürdőtelepet, vagy egyéb megfelelő vállalatot létesíteni akarna, hosszabb időre is bérbe adja”³³ – olvasható a *Gömör-Kishont* c. lapban, egyértelműen utalva a telep sokoldalúságára és a felvirágoztatás reménytelő jövőjére.

Kanyarodjunk az időben pár évvel vissza! Az 1892. év a nyaralótelep szempontjából is mérföldkőnek számított. Dobsina városa, amely mindig nagy gondot fordított a jégbarlang jó hírének emelésére és az üdülőtelep bővítésére – a barlang világítását villamos árammal rendeztette be; saját költségén egy kisebb vendéglőt, turistaházat, kádfürdőt emelt, sétányokat csináltatott; kedvezmények árusításával magánvállalkozókat nyaralók építésére bírt – belátta, hogy egy komplett barlang- és villatelep igazgatását az egyre bővülő szolgáltatás- és kapacitásigények következtében képtelen önmaga a megfelelő módon ellátni. A nemes ügy érdekében Dobsinán is megtörtént az, ami jó pár gömői fürdő esetében sikerrel járt: 1892. július 15-én Benedikt Kálmán dobsinai lakosnak engedélyt adott arra, hogy részvénytársaságot alakítson, amely a jégbarlang és a fent említett városi tulajdonú épületek és azok mellékhelyiségeinek (60 évre szóló!) bérbevételeivel, valamint kedvezmények nyeresésével, a modern ízlésnek és kívá-

30 Dobsina és Vidéke, 1910. november 27.

31 Gömör-Kishont, 1896. május 14.

32 Rozsnyói Híradó, 1890. augusztus 10.

33 Gömör-Kishont, 1897. november 18.

nalmaknak megfelelő nyaralótelepet és hidegvíz-gyógyintézetet létesítsen, évi 1500 forintos bérleti díj fejében. A Szontagh Béla polgármester elnökletével alakuló, mintegy 16 tagból álló részvénytársaság 1000 darab 100 forint névértékű, 1894 áprilisáig jegyezhető részvény kibocsátásával, 100.000 forint kezdő alaptőkével tervezte pályafutása indulását. Az elképzelések szerint a leendő részvénytársaságnak a város, mely maga is 5000 forinttal járult volna az új részvénytársaság tőkéjéhez, egyértelműen egy modern ízlésnek megfelelő 10-12 vendégszobával fölszerelt, kezelőszemélyzet lakásával és mellékhelyiségekkel ellátott fürdőépület földhúzását, két 30-30 szobával rendelkező turistaház megépítését, egy árucsarnok kivitelezését, továbbá egy korszerű, tágas és kényelmes vendéglő realizálását rendelte elő, amelyben az éttermen és konyhán kívül kávéházzal, olvasó- és táncteremmel, valamint vendéglőslakással és igazgatósági helyiségekkel is rendelkeznie kellett.³⁴ Vajon Dobsina estében bevált a felvirágoztatás felé vivő recept? Nagy újdonságot nem árulunk el azzal, ha nemmel válaszolunk. Újabb csapásként nemleges válasz érkezett a telep végleges eladásának hírére is. Benedicty után egy évvel, 1893-ban nyújtotta be kérvényét Rohonczy Gedeon³⁵ országgyűlési képviselő, melyben mind a jégbarlangért, mind a telepen hozzá tartozó összes épületért s az ezeket környező 70 hold erdőért 100.000 forintot ajánlott fel a városnak.³⁶ Tervei között szerepelt új nyaralóépületek létrehozása, sikló létesítése a barlang bejáratához, egy négyemeletes szálló, ill. a Poprád–Dobsina-vasútforgalom létrehozása – kérelmét azonban a képviselő-testület még folyó év őszén elutasította. (Székely–Horváth 2009, 38. p.) Ugyanebben az évben Kubinyi Géza, szintén országgyűlési képviselő, későbbi megyei főispán jelentkezett az egész jégbarlangi telepért 200.000 forintos vételáron, egyben részvénytársaság alakításával ajánlkozva fel, megnyerő ajánlata azonban szintén hoppon maradt.³⁷

A fent vázolt gígászi tervek realizálása esetén a vármegyei sajtó hasábjain 1901 tavaszán megjelent „Klimatikus helyeinkről” szóló tárcában bizonyára nem e következő sorokat kellene visszaolvasnunk: „A dobsinai jégbarlang mellett berendezett nyaralótelep néhány év óta határozott föllendülést mutat, bár mint fürdőhely éppen nem jöhet számításba, márt csak azért sem, mert fürdőt csak nagy utánajárássra kap a vendég abban a pár kis fürdőszobácskában, a mit a tessék-lássék kedvéért néhány év előtt odahevenyésztek. Holott megfelelő tőkebefektetéssel nagyszerű hidegvízgyógyintézetet lehetne a jégbarlangnál teremteni, mert vize sok van és kitűnő. Levegője pompás, környéke gyönyörű. Kirándulásokra és üdülésre egyaránt alkalmas. Állandó vendége mégis nagyon kevés. Az a negyedfélezer látogató – amely itt a legutóbbi kimutatás sze-

34 A dolog érdekesség már önmagában az, hogy a bérleti szerződést 1893. január 1-től 1952. december 31-ig tervezték megkötni. (Gömör, 1894. március 25.)

35 Rohonczy folyó évben még a barlang bérbevételét is megkísérelte évi 4000 forintos áron 6 éves időtartamra. Sportember lévén tervei között szerepelt egy 14.000 forint értékű telek bérbevétele is, a jégbarlang körül nyári villák és nyaralóházak építése céljából a jégünnepélyeken résztvevő családok által. A kérelem elbírálásának kimeneteléről nincsenek információink, de mivel a jövőben nem történt radikális változás, feltételezhetően nem fogadtatott el Dobsina városa által. (Rozsnyói Híradó, 1893. október 1.)

36 Dobsina és Vidéke, 1910. november 27.

37 Rozsnyói Híradó, 1893. augusztus 13.

rint évenként megfordul –, csak úgynevezett »futóvendégek« telik ki, akik a barlang csudájának megtekintése végett jönnek ide egy-egy félnapra a világ minden részéből, hogy aztán még aznap továbbutazzanak.³⁸ A silány vállalkozó kedv, a pénzhány és a gyér propaganda pedig megtette hatását. A semmittevés következményei még ugyanazon évben egy újabb negatív tárcában teljesedtek ki kendőzetlenül. „Dobsina nem hirdeti magát – Magyarországon és talán Poroszországon kívül bizony nagyon kevés helyen ismerik. A szomszédos Tátrafüred fürdőközönsége legnagyobb részének fogalma sincs róla, hogy a dobsinai jégbarlangot könnyűszerrel megtekinthetné.”³⁹ Még a Dobsinán megjelentő hetilap is szóvá tette a klimatikus nyaralóhely adottságainak elbatalizálását, mondván, „itt minden feltétel adott: gyönyörű vidék, jó levegő, kitűnő víz. Ennek ellenére más, Dobsinával egy lapon még csak nem is említhető vidékek nyáron csak úgy hemzsegek az idegenektől, addig Dobsina csendesebb, kihaltabb ilyenkor. Mert hisz a barlanghoz siető, mintegy átsurranó közönséget csak nem tekinthetjük idegenforgalomnak?!”⁴⁰ A tárcsa ismeretlen szerzője az 1910-es években Dobsina nyaralóvárossá, egyfajta kirándulóhellyé válását javasolta, mellyel egyrészt minimalizálná annak „átfutó” jellegét, másrészt megteremtené hiányzó idegenforgalmát, méghozzá olyan formában, hogy a városi magánházaknál ún. „szoba kiadó” formában egy-egy dobsinai polgár családonként nyaralókat fogadhatna be a nyári turistaszezon idején akár havi 40-60 korona szállásdíj fejében, esetleg teljes ellátás esetén magasabb összegért.⁴¹ Ha mélyebben belegondolunk, e meglehetősen naiv tervek kivitelezése már csak azért sem járhatott sikerrel, mivel Magyarország számos ismert gyönyörű klimatikus hellyel, gyógyfürdővel és nyaralóteleppel bírt ahhoz, hogy egy feltöltődésre vágyó páciens egy eldugott gömöri bányavárost, Dobsinát válassza kirándulása célpontjául. Viszonylag reális képet festett a kérdéses „Dobsina mint nyaralóváros” témához Dr. Hermann Antal, aki 1911 nyarán köntörfalazás nélkül beszámolt ezen elképzelések nehézségeiről: „Észak felől nem lehet forgalmat várni, mert azt felfogja a Tátra. Délfelől pedig kissé messze esik a város azon centrumoktól, melyek nyaraló rajokat bocsátanak ki. A közlekedés nem kifogástalan, a pályaudvar messze van a város közepétől. Dobsinán a házak legnagyobb része csak egy család szükségletére van építve és berendezve. A családok társas élete meglehetősen zárkózott. Az élmezőny kissé nehézkes. Itt villákat, nyaralókat, hoteleket építeni csak azzal a céllal, hogy kéthónapos idegeneknek bérbe adják, a mai roppant drága építési viszonyok mellett semmiképpen sem fizetné ki magát.”⁴² A Dobsinát magyar Ischlként emlegető Hermann ugyanakkor a változás lehetőségeire is kitért: „A jégbarlang érdekeltei köréből alakuljon egy bizottság. Írják össze a nyaralásra használható és kiadható helyiségeket. Alakítsanak át e célra alkalmas, de elhagyatott, vagy elhanyagolt épületeket. Jelöljenek ki olyan telkeket, ahol idegenek olcsón, szerény nyaralót építhetnek maguknak. Gondoskodjanak a város feltétlen tisztaságáról, rendezettségéről, külső csínjéről. Csináljanak sétahelye-

38 Gömör-Kishont, 1901. április 11.

39 Gömör-Kishont, 1901. június 27.

40 Dobsina és Vidéke, 1910. december 4.

41 Dobsina és Vidéke, 1910. december 4.

42 Dobsina és Vidéke, 1911. július 2.

ket és utakat, kirándulóhelyeket, sporttelepeket és vendéglőket. Gondoskodjanak cél-szerű élelmezésről. Teremtsenek kellemes társaséletet. Egyszerű, népszerű ismertető füzetet kell szerkeszteni Dobsináról, amely biztos és reális felvilágosítást ad arra nézve, hogy melyik házban, milyen lakás, mennyiért vehető bérbe, az ellátás mibe kerül, stb. E füzetet ügyesen el kell terjeszteni, és az alföldi városok helyi lapjaiban is a valóságnak teljesen megfelelő, bizalmatkeltő cikkekben ismertetni kell a várost és környékét.”⁴³ E meglehetősen hosszadalmas és több szálát is megmozgató radikális lépések helyett igazából a valódi megoldás az lett volna, ha a város a jégbarlangi nyaralótelep fejlesztésére fókuszálva annak minél előbb hidegvíz-gyógyintézeté válását szorgalmazta volna a lehető legszélesebb propagandával, felkeltve ezzel a nyaralóközönség figyelmét, akik egy idő után rendszeres látogatásaikkal a telepet fellendítvén közvetve Dobsina városának is hasznót kovácsoltak volna.

Fején találta a szöveget egy „Józi” névvel ellátott, édesanyjának címezett levél szerzője, aki a „Miért nem világhírű fürdőhely a Dobsinai-Jégbarlang vadregényes vidéke?” címmel napvilágot látott tapasztalatait illetően pontos megfogalmazásban veszi sorra a nyaralótelep érzékeny pontjait:

„A szobák! Húsz éve áll fönn ez a nyaraló és még azóta sincs több szobája, mint az első időszakban volt. Ilyen ez a burger-gazdálkodás! A telep Dobsina város tulajdona s a városi közgyűlés jóváhagyásával a tanács adja ki bérbe évről évre a vendéglőt hat vagy hét padlás szobácskájával a kakasülön és még mellette egy földbe sülyedt kiseded vityillót. Kinek jönne kedve ilyen lakásokba ide jönni lakni hetekig. Hisz annyi idő alatt az ember is megdohosodnék ezekbe a borz-lyukakba, mind ahogy az ágyneműek már mind rakásra dohosodtak. A cipőit sem kell suvikszoltatni, mert itt az ág alatt szépen kivirágoznak – a penésztől. Azt hallom, a város 4000 forint bérletet kap – és azt szépen zsebre rakja. De vajon nem lenne okosabb dolog, ha tíz esztendő alatt építtetne így tíz olyan bérvillát, mely egyenkint jövedelmezne legalább 500-500 forintot? Vagy építse-nek egyszerre csak egy bérházat. De miután 3-4 év után kifizette magát, szaporítsák csak a telepet. Ha én egy ilyen gazdag városnak vagyok, azt az évi négy-négyezer forintot legalább is reklámra fordítanám. Szerződést kötnék a vendéglőssel, a barlangbér-lővel, hogy amennyit én, ugyanannyit áldozzanak ők is arra a reklámra. De ne csak a Kárpátoktól az Adriáig, hanem a Pirénektől a Kaukázusig is. Vagy túl még az óceánokon is, hogy megismerje ezt a szép helyet az egész világ. És egyben fogadnék egy vállalkozó, szájas orvost. Állítson föl a város egy fürdő-orvosi állomást, aki évi 800 forintért a szezon négy hónapja alatt künn tartózkodik a telepen, aki telelarmázza a világot valami divatos szóval, amivel lépre lehet csalni az embereket: Knejpólás! Hideg vízkúra! Pokrócba varrás! Fenyő levegő! Hegymászás az asztma ellen! Magas légkör a vérkeringés gyorsítására! Sokszorosított oxidáció! Napfürdők! Rántott levesek! Savó ivások! Van itt egy vendég, aki csak azért jön ide nyaralni, mert a dobsinai urak bevették a vadásztársaságba. Ezzel is próbát kellene tenni. Sok alföldi urat vonzhatna ide az a hit, hogy a felső-gömöri rengetegekben még kiváló vadász-élvezetekre fog lelteni: szarvas, őz, disznó, medve! Új, mozgalmasabb társas élet pezsdülne föl az áldozatkészség nyomán. Ilyen politika mellett ötven év múlva ez a telep hozna ötvenezer forintot a városnak és

43 *Dobsina és Vidéke*, 1911. július 2.

másik ötvenezret vagy százat a lakosságnak. Hátha késő lesz majd az utolsó pillanatban kapkodni, mikor már az egész világ be lesz népesítve nyaralókkal, üdülő és fürdőhelyekkel!”⁴⁴

Bár sajnálatos módon „Józi sorai” soha értő fülekre nem találtak, a város vezetősége által eszközölt sorozatos baklövések és a „papíralapú tervek” ellenére mégis élénkség és bő turistaáradat jellemezte az üdülőkomplexumot.

A telepen nyaraló állandó vendégekről kurlisták – ha egyáltalán léteztek – nem maradtak fenn az utókornak. Annyit tudunk, hogy fenntartásban állt egy vendéggönyv Fejér Endre vendéglősnél, melynek „minden lapján a legmagasabb vendégek által sajátkezűleg írt elismerés és dicséret” volt beírva a vendéglátást illetően, valószínűleg vegyes (állandó és átutazó, ill. hazai és külföldi) vendégektől egyaránt.⁴⁵ Egyedüli forrás a regionális sajtó, melynek hasábjain rendszertelenül, csonkán és inkább információ jelleggel közzétették egyik-másik nyaraló vendég adatait, ezekre azonban – a rozsnyói esethez hasonlóan – nem lehet alapozni. A többségben gömöri vendég mellett Budapest és környéke, elvétve Bécs, Fiume és egyéb – főleg szomszédos – magyarországi megye (pl. Nógrád, Borsod, Szepesség, Abaúj, Hajdú, Csongrád) is képviseltette magát, foglalkozásukat tekintve királyi tanfelügyelő, bányamérnök, földbirtokos, közjegyző, polgári iskolai igazgató, tanár, ügyvéd, főorvos, gyógyszerész, bankár, huszárkapitány, főhadnagy, ezredes, postafőnök, festőművész és zeneművész is megfordult közöttük.⁴⁶ A jégbarlang nyaralóvendégeinek névsorából első ízben a *Gömör-Kishont* szemezgetett 1900 nyarán. Elvétve a rozsnyói kiadású *Sajó-Vidék* is tudósított a telep nyaralóvendégeiről, közöttük 1906 júliusában Markó Ernő tájképfestőről, aki a jégbarlang egyes részleteit is megörökítette vásznain. (Székely-Horváth 2009, 47. p.) Főleg az első világháborút megelőző években nőtt a hosszabb időre telepünkre érkező nyaralók száma, akik több hétre érkeztek ide.⁴⁷ Vendéglista terén a Dobsinán megjelenő *Dobsina és Vidéke* c. heti közlöny vitte a pálmát, bár csupán 1911 és 1917 között közölt ízelítőt (nem teljes névsort!) a nyaralótelep állandó vendégeiből, felcsillantván kövecsesi Lukács Géza kir. udvari tanácsos és nyugalmazott gömöri főispán,⁴⁸ Lyka Károly szerkesztő-író, Dr. Sigmond Emil miniszteri tanácsos,⁴⁹ valamint Basilides Mária operaénekesnő nevével.⁵⁰ Érdemes azt is feljegyeznünk, hogy a helyi polgárok családtagjaikkal egyetemben szintén szívesen töltötték – akár többhetes - nyaralásukat a jégbarlang telepének valamelyik villájában, élvezvén a kellemes hegyi levegőt: a „felfedező”

44 *Sajó-Vidék*, 1899. szeptember 7.

45 *Sajó-Vidék*, 1903. augusztus 20.

46 *Gömör-Kishont*, 1900. augusztus 9.; *Sajó-Vidék*, 1901. augusztus 1.; *Sajó-Vidék*, 1906. július 26.

Dobsina és Vidéke, 1911. július 30.

Dobsina és Vidéke, 1912. augusztus 4.

47 *Dobsina és Vidéke*, 1912. augusztus 4.

48 *Dobsina és Vidéke*, 1917. július 29.

49 A Remenyik-villában kapott elszállásolást 3 hónapra. (*Dobsina és Vidéke*, 1912. június 23.)

50 Viszonylag a legrészletesebb névsorral szolgált a lap, azonban az „és családja” jelző miatt lehetetlen megállapítani egy-egy szezon vendéglétszámát. (*Dobsina és Vidéke*, 1912. augusztus 11.)

Ruffinyi Jenő bányatanácsos, az igazgató szerepében tetszelgő Hanvai Ede,⁵¹ Dr. Schwirián János dobsinai orvos vagy a Coburg hercegi bányafelügyelő, Benedicty Kálmán is ide sorolható.⁵²

Dobsina szempontjából igen értékes egy fennmaradt „füüdői levél”, amelyet 1912 nyarán írt barátnőjének egy bizonyos Steinitzer Vilma nyugalmazott óvónőképző intézeti igazgatónő Hódmezővásárhelyről, a lehető legnagyobb meglelégedéssel nyugtázván a jégbarlangi nyaralótelepen való tartózkodását, melynek a beszámoló szerint visszatérő látogatója volt: „A régi szokásomhoz híven megint csak felkerestem az üdülőhelyek ideálját, a büvös-bájos Dobsina-Jégbarlang-Telepet. Nem képzelhetek ennél jobb pihenőhelyet! A csodaszép környezet, a balzsamos fenyőillatos levegő, a virágos rétek, melyek oly igézően terülnek el az erdőkoszorúta csúcsok alján, a kristálytisza vízű Gölnitz hegyi patak csöndes mormolása, a háborítatlan csend, mely az erdők mélyén honol – minden együttrve valósággal elringatja s kéjes nyugalomra, álmodozásra hívja fel – a munkától vagy a fővárosi élet zajától – kimerült idegzetet. Mondanom sem kell, hogy napról napra jobban éreztem e csodás hely jótékony hatását. Délelőttiim kisebb séta után, rendesen olvasással, vagy könnyű kézimunkával teltek el. Délután pedig kikirándultam a közeli erdőségekbe, virágot szedegetve s gyönyörködve a természet – lépten-nyomon megnyilatkozó – ezer szépségében.”⁵³

Nem így járt viszont az a látogató, aki 1893 nyarán a következő őszinte panaszáradattal állt elő a *Rozsnyói Híradó* hasábjain: „Van ennek a nyaralótelepnek ez idő szerint egy olyan átka, amely nagy mértékben hozzá fog járulni ahhoz, hogy az embereket hosszú időre elidegenítse a Hegyeskő környékéről. És ez: Koleszár Jakab, a telep vendéglőse. Míg ugyanis télen a legjámorabb szabómester, addig nyáron valóságos bakkecske, amely öklel jobbra-balra, ha valaki nincs meglelégedve az általa nyújtott kvalifikálhatlan kiszolgálattal.”⁵⁴A dobsinai nyaralótelep későbbi vendéglőlésre – pontosabban Gőmöry Györgyre – is érkezett ám rosszálló megjegyzés az 1897. évi szezonban, és pedig felülfizetés címén. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a vendégek sokszor hajlamosak voltak elfeledkezni néhány tényről, ami az esetleges ádrágítás háttere mögött meghúzódott: mint a hely elszigeteltsége, az élelmiszereknek tengelyen való szállítása a telepre, a napi vendégszám kiszámíthatatlansága, a 25–28 főnyi szolgaszemélyzet eltartása, a vendéglő magas bérösszege, ill. a magas mellékkiadások.⁵⁵

Summa summarum, a századfordulón mégis általános élénkség uralkodott a telepen, sőt mind sűrűbben érkeztek a visszatérő vendégek. A nyár jellemzően telt házzal bírt,⁵⁶ s mindinkább a lakóhelyek bővítésének kérdése került fontolóra, amint azt az alábbi cikk is jól példázza: „A barlangot, mint értesülünk, állandóan kielégítő számmal látogatják, sőt újabban mind nagyobb számmal keresik fel, a hosszabb időre való ott tartózkodásra pedig még számosan jelentkeznek, a kiket azonban alig lehet majd elhelyezni s így újra aktuálissá vált a telep lakóhelyeinek a nagyobbítása, illetőleg szaporí-

51 Megjegyzendő, hogy saját villája volt a nyaralótelepen. (*Dobsina és Vidéke*, 1912. július 7.)

52 *Dobsina és Vidéke*, 1912. augusztus 11.

53 *Dobsina és Vidéke*, 1912. július 28.

54 *Rozsnyói Híradó*, 1893. július 30.

55 *Rozsnyói Híradó*, 1897. augusztus 1.

56 *Rozsnyói Híradó*, 1891. február 22.

tása.”⁵⁷ A helyzet egy évvel később sem változott, a *Sajó-Vidék* c. társadalmi lapban szintúgy szóvá került a jégbarlangi szállásmizéria kilátástalansága, ami nem igazán vetett jó fényt Dobsinára, e magát anonimitásba burkoló vendégtől: „A nyaraló közönség oly nagy számban van, hogy nemcsak a földszintes és emeletes szobák vannak mind kiadva, hanem még a padlás szobák is. A napi látogatók számra – többnyire idegenek – oly tömegesen érkeznek, hogy a tágas két ebédlő terem alig bírja befogadni.”⁵⁸ Még 1912-ben is lakhelygondokkal küzdött a telep, a sorozatos elutasításokra a helyi sajtó is felfigyelt. „Még igen sokan keresnék föl a szép fekvésű telepet, ha nem kellene sokakat egész ridegen elutasítani az örökös szobahiány miatt”⁵⁹ – olvasható a Dobsina és Vidéke folyó évi lapszámában.

Az intő gondolatot azonban nem követték tettek, sőt inkább ismét felvetődött a barlangtelep megfelelő bérbe adásának ötlete a vidék látogatottságának növelése érdekében. Az 1910-ben felröppent sajtóhírek értelmében Dobsina városa egy német cégnek kívánta bérbe adni a nyaralóövezetet vonat, vendéglő, fürdő és játékterek kiépítését remélve.⁶⁰ Alighanem az ismét csak tervként maradt ötlet három évvel később újból aktuálissá vált – immár sokadszorra. A város a tulajdonát képező nyaralótelep fejlesztését szem előtt tartva annak a jégbarlanggal egyetemben hosszú, 25–50 éves lejáratú haszonbérbe adását, esetleges eladását, határozta el a hozzá tartozó nagyvendéglővel, fürdővel, turistaházzal, kocsmával, erdei parkkal, valamint a telep összes tartozékaival együtt, éspedig egy modern szálló, egy korszerű fürdő, s egy új nyaralóvilla-csoportért cserébe, melyeknek felépítését a leendő haszonbérletől volt hivatott elvárni. Az építkezésre fordított beruházások összegét 200.000 koronában állapította meg a város, amely egyértelműen Dobsina tulajdonába szállt volna át a bérleti szerződés lejártával, az éves bérleti összeget pedig legalább 12.000 koronára kalkulálta.⁶¹ A „gömöri fürdők betegsége” Dobsinát is elérvén, tervrajzok formájában hagyta a szépreményű és jobb sorsra is érdemes nyaralótelepet. Felkészületlenség, emberi gondatlanság, hiányzó tetterő, a valós értékek alábecsülése és nem utolsósorban az oly sok fürdőre jellemző gömöri igénytelenség voltak azok, amelyek Dobsina város klimatikus nyaralóhelyét a fejlődés küszöbén toporogni hagyták.

Turistaözön Dobsinán

„Nem kell Svájcba mennie a magyarnak, itt is megtalálja azt, amit a természet és műveltség nyújthat”⁶² – áll a jégbarlangi telep vendégkönyvében, s nem kell sokáig bizonygatnunk az állítás igaz voltát. A hely kirándulásokkal és szórakozási lehetőségekkel egyaránt bővelkedett. Az 1900. évben kiadott Hanák-féle kalauz kevés költséggel

57 *Gömör-Kishont*, 1902. július 17.

58 Előfordult, hogy az átutazó barlanglátogató vendégek száma egy-egy ebédkor akár a 200 főt is elérte. (*Sajó-Vidék*, 1903. augusztus 20.)

59 *Dobsina és Vidéke*, 1912. augusztus 11.

60 *Gömör-Kishont*, 1910. július 23.

61 *Gömör-Kishont*, 1913. július 20.

62 *Sajó-Vidék*, 1901. július 28.

és fáradtsággal járó kirándulásokot kínált az itt üdülő vendégeknek: a Király-hegyre, a Sztracenai-völgybe, az időszaki forráshoz, Coburg herceg kohóihoz és vadászkastélyához, a murányi várromokhoz, a krasznahorkai várba, az Aggteleki-cseppkőbarlangba, az összes szepesi fürdőbe és a Magas-Tátrába.

Külön fejezetet érdemel a jégbarlang mint kirándulási célpont, amely 1871-es megnyitása óta eltelt első 10 évben már mintegy 15.664 egyént fogadott,⁶³ s 26 évvel később már 92.690 vendéget számlált.⁶⁴ Nem minden látogatója választotta azonban a mellette lévő klimatikus üdülőtelepet kikapcsolódás gyanánt is. Épp ezért fontos elkülönítenünk a csak jégbarlangot látogatókat a valódi nyaralóktól. Általánosságban elmondható, hogy az 1903 és 1905 között fennmaradt vármegyei közegészségügyi statisztikák alapján a dobsinai nyaralótelep állandó vendégeinek a száma évente nem érte el a 100 főt.⁶⁵ A *Tátra-Vidék* c. közlőny tökéletesen szemlélteti a különbséget, az 1883. január 1-től augusztus 5-ig barlanglátogatóként regisztrált 735 személy közül folyó év augusztus 5-én csupán 31 állandó vendég lett elhelyezve nyaralóként a szálló 15 szobájában.⁶⁶ Nem úgy járt el azonban a *Füüdő és Turista Ujság*, amely 1892. január 15-én megjelenő számában a Dobsinai-jégbarlang nemzetközi tekintetben „színes” látogatottságát tárta a nyilvánosság elé: „1891-ben 2519 turista látogatta meg a barlangot, ebből 1598 magyar, 132 osztrák, 13 gácsországi, 14 morva, 8 cseh, 2 fiumei, 1 iztriai, 2 szlavónországi, 312 porosz, 2 hollandi, 16 orosz-lengyel, 11 francia, 9 angol, 13 amerikai, 2 indiai, 2 svájci, 1 török, 1 olasz és 380 ismeretlen honosságú. Ebből számolva a jégbarlang közelében létesített nyaraló-telep az egész évad alatt szép látogatottságnak örvendett.”⁶⁷ Igen ám, de vajon mennyi volt az annyi? Kétségtelen, hogy a ma világörökség részeként nyilvántartott Dobsinai-jégbarlang kitűnő húzóerőként szolgált a magaslati nyaralótelep számára. Ezt a reklámokban is igyekeztek hangsúlyozni. „A jégbarlangnál a vendégek kényelméről kitűnően van gondoskodva. Új építkezések folytán hosszabb nyári tartózkodásul is nagyon ajánlatos e festői hely”⁶⁸ – áll a Tátra-menti fürdő- és üdülőtelepekkel foglalkozó képes folyóirat hasábjain. A város tulajdonában álló telepére egy pillanatig sem habozott felhívni a közönség figyelmét Dobsina tanácsa, a jégbarlang melletti Sztracenai-völgyben már 1884-től kínált nyaralók és hidegvíz-gyógyintézetek építésére alkalmat: „A vadregényes sztracenai völgynek a dobsinai jégbarlang mellett fekvő része nyaralók építésére felette alkalmas – és hogy a már meglevők mellett minél nagyobb számú nyaralók építenének, Dobsina városa esetleges vállalkozók részére – az erre nézve érvényben levő szabályrendelet alapján – a legnagyobb mérvű kedvezményeket kész biztosítani. Az építéshez szükségelt fát felette leszállított áron szolgáltatja, úgy hogy egy 12 méter hosszú és átlag 25 centimé-

63 *Tátra-vidék*, I. szám. 1883. április 15.

64 *Gömör-Kishont*, 1907. február 24.

65 Az 1905. évi statisztikai adatokat figyelembe véve konkrétan 81 főt számlált. (A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet és Orvos-Szövetség évkönyve az 1905. és 1906-ik évről. 1907, 95. p.)

66 *Tátra-vidék*, 13. sz. 1883. augusztus 5.

67 *Füüdő és Turista Ujság*, 1892. január 15.

68 *Tátra-vidék*, 1883. április 15.

ter széles fenyő szálfa az építkezés helyén 40 krajcárba kerül, az építkezéshez átengedett terület négyzetméter öle után telekbér címén egy krajcár fizetendő. Elfogadható ajánlatokkal szemben pedig olyan vállalkozók részére, akik e helyen hidegvíz-gyógyintézet alakítására hajlandók, kész Dobsina város az e célra igen alkalmas kb. 6 R. foknyi hőmérsékleti vízzel bíró forrásoknak kizárólagos használati jogát is biztosítani egy úgy a kocsmáltatási jog gyakorlata körül, mint más irányban kedvezményeket nyújtani.”⁶⁹ A nagy tervekben sajnos nem lett semmi, pedig a kedvező természeti adottságokkal rendelkező klimatikus magaslati nyaralótelep igényesebb, nívósabb kiépítése Gömör számára is meghozta volna a fürdőélet terén mind ez ideig hiányolt országos és nemzetközi szintű elismerést. A nyaralótelep történetében – a nagyszállón kívül – mindössze öt villa létezéséről van tudomásunk, ettől függetlenül állhatott itt több is, melyek a szezon alatt ideális bérbe vehető vendéglátóhelyül szolgáltak a nyaraló családok számára: az egyik a 12 vendégszobával felszerelt svájci stílusban épült Sárkány-villa⁷⁰ (papírmal-mi Remenyik-villa néven is emlegették), a másik a rozsnyói tulajdonú Markó-féle Anna-villa, a harmadik a csuntavai Halasi-Nemes-féle villa, valamint a Pelech által emlegetett két Gömöry-villa.

Mindenesetre már az is lépéselőnynek számított, hogy az 1885. évi általános országos kiállításon a Tátra hegységnek 70 méteres félkör kerületű képén kívül, melynek előterén a három Tátrafüred csoportosult, a magyar fürdők közül Borszék, Buziás, Bártfa, Marillavölgy, Herkulesfürdő, a Budai sósfürdő, Tusnád, Margitsziget és Újtátrafüred mellett a Dobsinai-jégbarlang és nyaralótelep is helyet kapott.⁷¹ Dobsina ideális nyaralócélpontnak való elismerése Dr. Hankó Vilmos a „A mi fürdőink” című tudományos munkájában is elővillant, aki az Uránia mozgóképszínház részére 1900. május 3-án magyar fürdőinkről készített képes bemutatójában a vetítővászonra felkerült 26 legismertebb magyar fürdő közül egyetlen gömöri fürdőhelyként Dobsina magaslati nyaralótelepét prezentálta a közönségnek.⁷² A már említett „Fürdők és nyaralóhelyek” c. szadzadelőn megjelent brosúra lapjain a jégbarlang és fürdőtelepe is igen méltányos propagálásban részesült: „Dobsinát, amidőn csak a jégbarlang állott egymagában s nem volt nyaralótelep, is számos ezren keresték fel évente, ami egészen természetes is, mert hiszen az a barlang már igen régen Európának egyik legnagyobb nevezetessége. Amióta pedig a jégbarlangi telep igazgatósága s annak bérlője, Fejér Lipót⁷³ kezelik a barlangot, s a tőzsomszédságában létesített páratlanul álló nyaralótelepet, azóta nemcsak turisták látogatják óriási tömegben, hanem Magyarország egyik legelső klimatikus gyógyhelyévé emelkedett. Dobsinán a bérlő arra törekszik, hogy kevés költséggel kellemesen töltsen el a nyarat a fürdőző közönség, s hogy immár a magyarok, akik tudvalevőleg a legkényesebb nyaralók s a legpazarlóbb módon költenek a külföldi fürdőkben, lassankint a dobsinai regényes szépségű nyaralótelepet keresik fel, az leginkább

⁶⁹ *Tátra-vidék*, 11.szám. 1884. június 1.

⁷⁰ Tulajdonosa a dobsinai Sárkány Kálmán vasgyártulajdonos volt. (*Rozsnyói Híradó*, 1888. augusztus 28.)

⁷¹ *Tátra-vidék*, 1885. január 1.

⁷² *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1900. május 10.

⁷³ Valószínűleg elírás, Fejér Endrének hívták a vendéglőst.

a dobsinai füüdőtelep igazgatóságának tudható be.” (Fodor 1902, 51–52. p.) A füzet a legapróbb részletességgel kitért a nyaralótelep ismertetésére, melyet nem melleleg „Gőmörmegye egyik legszebb pontjaként” jellemzett. (Fodor 1904, 60. p.)

A századfordulón hazai és külföldi turistacsoportok, egyletek, tanintézetek, magántársaságok jelenlététől vált hangossá a Sztracenai-völgy és a jégbarlang környéke, melyek részletes felsorolásától a téma eltérő jellegére vonatkozóan jelen munkában eltekintünk.⁷⁴ Csupán ízelítőként szolgálva: 1881 nyarán az írói és művészi kör, a Kárpát-egylet budapesti tagjai, a fővárosi lapok szerkesztői és munkatársai érkeztek a Dobsinai-jégbarlanghoz, akik – mielőtt a barlangi fogadós vendégszeretetét élvezték volna – Dr. Pelech János igazgató közreműködésével tekintették meg e természeti képződményt.⁷⁵ A magyar orvosok és természetvizsgálók pedig XXIV. nagygyűlésük keretében, 1888-ban érkeztek Dobsinára, (Chyzer 1890, 79. p.) s nem csupán a természeti környezet megcsodálásának céljából, hanem a jégbarlang telepének a modern, higiénikus követelményeknek megfelelő fejlesztésének és üzemeltetésének meggyőződése iránt is.⁷⁶ Együttal kezdetüket vették a MÁV által eszközölt szervezett kirándulások. A magyar kir. államvasutak városi menetjegyirodája által 1884. augusztus 15–17. között megrendezett első dobsinai kiránduláson rögtön 170 budapesti vendég – közöttük számos nő – vett részt.⁷⁷ Dobsina elsősorban jégbarlangja, másodsorban klimatikus üdülőttelepe miatt jelent meg a társas utazások államosaként a Gyógyfürdők, Üdülöhelyek és Utazási Központi Iroda kínálatában rendezendő Magas-Tátra vidéki társas körutakban. Az 1897. augusztus 19. és 24. között megrendezett Szent István-napi társas úthoz 21, javarészt fővárosi érdeklődő csatlakozott.⁷⁸ A Korytnicza-füüdő, Csorba-tó, Huszpark, Alsó-, Ó- és Újtátrafüüd, Iglófüüd, Sztracenai völgy és Dobsinai-jégbarlang-nyaralótelep érintésével megtett kiruccanás teljes szolgáltatást felölölő részvételi díja személyenként 40 forintba, vasúti jegyek nélkül 26 forintba került. Az ötnapos program keretében ugyan egy dobsinai üdítő nyaralásra nem került sor, azonban mind a jégbarlang nyújtotta korcsolyázási lehetőséget, mind a nyaralótelep vendéglősének, Gőmör Györgynek nagyszerű vendéglátását kiélvezhették a résztvevők egy díszebéd erejéig.⁷⁹ Az 1898. évad nyári utazási között ún. „északmagyarországi füüdőkbe tett művészkörutazás” címszó alatt Korytnicza, a Csorba-tó, Tátrafüüd és Dobsina szerepeltek,⁸⁰ mint ahogy a folyó évi május 26. – 31. között megrendezett pünkösdi társas kirándulás alkalmával is a Magas-Tátra, Csorba-tó, Felkai nyaralótelep, Tátrafüüd, Virágvölgy, Dobsinai-jégbarlang és magaslati nyaralótelep desztinációkhoz nyílt lehetősége elláto-

74 Az érdekeség kedvéért, csupán az 1906. évben érkezett 4983 vendége között 4036 magyarországi, 358 ausztriai, 510 németországi, 19 angol, 4 francia, 6 orosz, 3 olasz, 3 belgiumi, 4 svéd, 1 szerbiai, 3 bulgáriai, 6 romániai, 1 görög, 28 amerikai és 1 fokföldi látogatója volt. (Gőmör-Kishont, 1907. február 24.)

75 Gőmör-Kishont, 1881. június 26.

76 Sajó-Vidék, 1901. július 28.

77 A józsefvárosi indóházból kirobogott különvonattal érkező turisták a nyaralótelepet csupán a vendéglőben elfogyasztott ebéd erejéig vették igénybe. (Tátra-vidék, 1884. augusztus 24.)

78 Gyógyfürdők és üdülöhelyek, 1897. szeptember 27.

79 Gyógyfürdők és üdülöhelyek, 1897. augusztus 10. I. évf. 4. szám

80 Gyógyfürdők és üdülöhelyek, 1898. február 15. II. évf. 1. szám

gatnia az érdeklődőnek.⁸¹ Dobsina mint közkedvelt úti cél csak az 1897. évben mintegy 3000 látogatót vonzott magához társasutazások keretében,⁸² foglalkozásukat tekintve hivatalnokok, kereskedők, ill. szabad foglalkozást űző értelmiségiek tartoztak közéjük. Dobsina az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület és a Gyógyfürdők, Üdülőhelyek és Utazási Központi Iroda szervezésében 1899. július 20. és július 31. között megrendezésre kerülő „Magas-Tátra, Erdély és Románia” XXV. szünidei társasutazás egyik célállomásaként is szerepet kapott jégbarlangja és telepe megtekintésével,⁸³ sőt a továbbiakban szinte minden tavaszi és nyári idénynek Tátra-környéki társasutazási kínálatai között felbukkant közkedvelt kirándulási célpontként.⁸⁴ Még a jégbarlangban megrendezett, nyári korcsolyázással egybekötött jégünnepélyre is érkeztek fővárosi és vidéki kirándulók Dobsinára, mint tették azt 1893 júliusában, amikor a többnapos gömöri körút egy célállomásaként a jégbarlangi üdülőtelepre érkező turistákat villásreggeli és díszes ebéd várta a barlang nagyszállójában és vendéglőjében az első korcsolyaünnepség megkezdése előtt.⁸⁵ Az emlékezetes „jeges” esemény beszámolója többek között rávilágítani igyekezett a nyaralótelep áldatlan állapotaira, melyek a 20. század küszöbén fogadták az arra tévedt idegent: „A jégbarlangnak még rendkívül primitív szállója és turista-házai voltak. Mintegy száz főre rúgott a kirándulók száma s nem volt elég kocsi, azonban gróf Andrassy Géza a betléri kastélyból pompás csengős négyesfogatokat bocsátott a budapesti korcsolyázóegylet hölgytagjainak rendelkezésére. A jégünnepélyen, mely déli 12 órától 4-ig tartott, mintegy 32 pár keringőzött Radics Lajos pompás miskolci zenekarának játéka mellett. A jégünnepélyen résztvevő, 300 főnyi közönség a pompás ebéd után oly jó hangulatban volt, hogy szállás hiányában végigtáncolták az egész éjszakát. Reggel felé a társaság egy része kocsin távozott, a másik része a fürdőház kádjaiban, vagy a turista-ház nagytermében – férfiak és nők egy rozszant spanyolfallal elválasztva – pihent meg, de természetesen aludni senki sem tudott, így kedélyes hangulatban köszöntött be a reggeli 8 óra, amikor is a rossz kiszolgálás folytán az ünnepély örökké udvarias védnöke a szépséges budapesti korcsolyázó leányoknak maga hozott mosdóvizet a közeli kútról.”⁸⁶ Ezen első nyári korcsolyázás emlékét később számos további követte, a fő hangsúly jelen esetben a felkészületlenségre helyeződik, amely az 1890-es években a folyamatos turistaáradatra való tekintet nélkül uralkodott az „elveszett”⁸⁷ tájon.

Amint a statisztikák is igazolják, a barlanglátogatók 75–80%-át magyarok adták, ennek ellenére a vármegyei sajtó szemében továbbra is azon helyek közé számított, melyet „a hazai turista-világ nem méltányol kellően”.⁸⁸ Az ún. átmeneti látogatók száma

81 A hatnapos teljes ellátás részvételi díja személyenként 42 forint (szállás, vasút, étkezés, bérkocsik, fürdők), vasúti jegyek nélkül 28 forint. (Gyógyfürdők és üdülőhelyek, 1898. április 15. II. évf. 3. szám.)

82 Gyógyfürdők és üdülőhelyek, 1898. június 15. II. évf. 5. sz.

83 Fürdő-és Utazási Közlöny, 1899. július 1. III. évf. 6. sz.

84 Fürdő-és Utazási Közlöny, 1900. február 1. IV. évf. 2. sz.

85 Gömör, 1893. július 2.

86 Gömör-Kishont, 1905. augusztus 13.

87 A szlovák eredetű „sztracena” szó jelentése elvesztett jelent.

88 Gömör-Kishont, 1907. február 24.

naponkint 60-100 fő körül mozgott, a csodás jégbarlang megtekintése még a legfelsőbb társadalmi rétegből is látogatókat vonzott Dobsinára: koronás fők, miniszterek, magas beosztású hivatalnokok, neves szabad foglalkozást űző értelmiségiek tették tiszteletüket Gőmör e csodás tájékán.⁸⁹ Legrangosabb „futó vendégei” között tarthatjuk számon Rudolf trónörökös⁹⁰ özvegyét, Stefánia főhercegnét,⁹¹ Károly Lajos főherceget, Frigyes főherceget és Izabella főhercegnét, II. Vilmos német császárt még trónörökös korában, gróf Tisza István miniszterelnököt, Bethlen Gábor földművelésügyi minisztert, Szilágyi Dezső igazságügyi minisztert, báró Hazai Samu honvédelmi minisztert, Delbrück Bertold német birodalmi tanácsost, Helmuth von Moltke porosz tábornagyot, Dr. Plósz Sándor igazságügyminisztert, Károly István főherceget, I. Ferdinánd bolgár királyt, I. Milán szerb királyt, az Andrássy és a Coburg család több tagját, Jókai Mórt, Törley József pezsgőgyárost vagy Fritjoff Nansen északi-sarki utazót. Leginkább a németek, különösen a poroszok keresték föl tömegesen a barlangot, korábban számos angol turista is ellátogatott ide, számuk azonban a jégbarlangi telep kényelmi szolgáltatási híján – amint arról egy olvasói levélben értesülhettünk – megcsappant.⁹² E tény is rávilágít arra, hogy Dobsina felkapaszkodásához a világ nevezetességei közé a nyaralótelepen kellő számban és komforttal berendezett szállók megépítésére, megfelelő szórakozási lehetőségekre, valamint korszerű és gyors közlekedési vonalak biztosítására lett volna szükség.

Korcsolyákat fel!

A hiányosságok ellenére a barlangot felfedezése óta 1912-ig mintegy 120.000 turista kereste fel.⁹³ A barlang teljes kivilágítása⁹⁴ mellett megtartott túrlatvezetésen kívül, amelyet 1883 júliusától kezdve naponként délelőtt 11 órától délután 2-3 óráig lehetett igénybe venni,⁹⁵ kiemelt attrakciónak számítottak a jégbarlang nagytermének tükörsíma jegén megrendezett nyári korcsolyázások és a vele egybekötött jégünnepélyek, amelyek 1893-tól Markó Miklós rozsnyói hírlapíró és főrendező, továbbá Rohonczy Gedeon országgyűlési képviselő, védnök – nem mellesleg a Budapesti Korcsolyázó Egylet elnöke (Székely-Horváth 2009, 38. p.) – jóvoltából rendszeres időközönként megrendezésre kerültek a nyári kiemelt időszakban. Mivel Markó nagy hódolója volt a korcsolyázásnak – 1889-ben ő volt Magyarország gyorskorcsolya-bajnoka (Székely-Horváth 2009, 37. p.) –, egyértelmű, hogy a jégbarlangot és annak látogatottságát a korcsolyázás lehetőségével akarta népszerűsíteni. Magyarország ezen egyetlen nyári

89 *Gőmör-Kishont*, 1900. augusztus 9.

90 Egyes források szerint ő maga is járt a jégbarlangnál. (*Rosznói Híradó*, 1910. július 17.)

91 A Koburg hercegi család kíséretében érkezett Stefánia trónörökösne fogadására mintegy 200 főből álló díszes társaság sorakozott fel a jégbarlangnál, közöttük az Andrássy család tagjai, a vármegye és a város képviselői. (*Gőmör-Kishont*, 1888. július 29.)

92 *Dobsina és Vidéke*, 1912. július 14.

93 *Dobsina és Vidéke*, 1912. július 14.

94 1886-ban a villamos világitást is bevezették a jégbarlangba. (Hanvai 1912, 6. p.)

95 *Tátra-vidék*, 12. sz. 1883. július 29.

korcsolyapályáját nagy élvezettel használták ki főleg a műkorcsolyázás budapesti fanatikusi hívei. A telep igazgatósága ilyenkor simára gyalultatta a nagyterem egy méter vastagságú jégpályáját úgy, hogy mintegy 320-400 négyszögöl terület álljon a mindenfelől összesereglett korcsolyázók részére,⁹⁶ a vendégek kényelmére a jégpálya szélére padokat, a talpalávalót húzó cigányok alá pedig emelvényt helyeztetett. (Székely-Horváth 2009, 39. p.) Fejér Endre bérlos még csinos levelezőlapokat is csináltatott az első, 1893. évi jégünnepély emlékére, amely négynyelvű felirattal ellátva igencsak kelendőnek bizonyult.⁹⁷ Olyannyira ritkaságszámba ment ez a nem mindennapi esemény, hogy 1903 nyarán Fejér még a budapesti sajtót is meghívta az ünnepségre – alighanem egy jó sikerült hírverő cikk megírását remélve.⁹⁸ Egy-egy jégünnepély alkalmával több száz – volt úgy, hogy akár 400 (Székely-Horváth 2009, 40. p.) – kíváncsiskodó férfi és nő gyűlt össze, közöttük a nyaralótelep állandó vendégei, a dobsinai intelligencia színe-java, számos külföldi turista, de akadtak szép számmal a tátrai fürdőből érkező nyaralóvendégek is, melyek közül a merészebbek a villamos árammal kivilágított jégpályán produkálhatták magukat műkorcsolyázásban. Az Éleskő (Hegyeskő) hegytetőről induló három mozsárágyúlövés jelezte az ünnepély kezdetét, amelyre többnyire a déli órákban került sor. A hagyományokhoz híven Markó Miklós főrendező vezetése mellett a Rákóczi-induló hangjaira vonult le a díszes menet a barlangba.⁹⁹ A mutatóványok és táncok alatt rendszerint Balog Bálint vezetésével a nyaralótelep szállodájának cigányzenekara húzta a talpalávalót.¹⁰⁰ Az egész ünnepély nem tartott tovább 3-4 óránál, amely után a vendégsereg Fejér Endre bérlo vendégszeretét élvezhette egy pompás díszebéd erejéig.¹⁰¹ Arra is akadt azonban példa, hogy a fiatalság korcsolyabál keretében hosszabbította meg e jégünnepélyt, s hajnali négyig mulatott a barlang jeges termeiben a cigányzenére.¹⁰² A jégbarlang felfedezésének jubileumi 40-éves évfordulóját stílszerűen szintén zenés korcsolyaünnepély keretében ülték meg. A jégbarlang igazgatósága által 1909. július 25-én megrendezett ünnepségen minden látogató korcsolyát köthetett, melyet este a nagyszálló előtti téren tűzijáték, majd a jégbarlang telepén nyaraló művészek közreműködésével kabaré követett. Az est fénypontjaként Bazilidesz Mária hangversenye bűvölte el a közönséget, aki a jégbarlang csodás akusztikájú nagytermében cigányzene-kísérettel magyar dalokat adott elő.¹⁰³

A jégünnepélyektől eltekintve a századelőn meghonosodott nyári korcsolyázási évad egyértelműen bevált az üdülőtelepen, a napi 60-80 barlanglátogató között mindig akadt 8-10 vállalkozó kedvű sportrajongó – sőt számuk korcsolyabérlet lehetőségével még szaporodott is volna.¹⁰⁴ Korcsolyázni minden látogatónak szabad volt, ha korcsolyával rendelkezett, ezért azonban a belépti díjon kívül 1 koronát fizetnie kellett. A kor-

96 *Gömör-Kishont*, 1903. július 16.

97 *Rozsnyói Híradó*, 1904. augusztus 21.

98 *Gömör-Kishont*, 1903. július 23.

99 *Gömör-Kishont*, 1906. július 29.

100 *Gömör-Kishont*, 1905. július 23.

101 *Gömör-Kishont*, 1906. július 29.

102 A korcsolyabálra 1906 nyarán került sor. (Székely-Horváth 2009, 40. p.)

103 *Gömör-Kishont*, 1909. július 18.

104 *Gömör-Kishont*, 1904. augusztus 21.

csolyázás időtartamát az 1910. évadban naponta délelőtt 10-től délután 3-ig állapították meg. (Magyar Füüdőkalauz, 1910, 47. p.) A telep állandó vendégei kedvezményben részesültek, a barlang látogatási díjának csupán egyszeri megfizetésére kötelezték őket, ily módon a nyitvatartási idő alatt tetszés szerinti számban látogathatták a jégbarlangot, továbbá hetenként egyszer, az igazgatóság által meghatározott napon, 50 fillérnyi díj fizetése mellett lejthettek táncot a jégen. (Hanvai 1912, 22. p.) Ugyanúgy 25%-os kedvezményben részesültek a jégbarlangi belépőjegy árából a Kárpátegyesület Gőmőri Osztályának tagjai,¹⁰⁵ a tanintézetek diákjait pedig 50%–75%-os kedvezmény is megillette, legtöbbjük 1 koronáért tekinthette meg a barlangot.¹⁰⁶

Azon vendégek részére, akik élvezetet találtak a halászatban és rendelkeztek halászcseggyel, a nyaralótelep bérllőjétől 10 koronáért terepengedélyt vásárolhattak, és a pisztrángokkal teli Gölnc folyóban akár halászkodhattak is. A vendéglővel kapcsolatos bazár teljes halászfelszerelést is kínált az érdeklődők számára. (Hanvai 1912, 25. p.) Bővítvén a szórakozási lehetőségek tárát, az 1910-es évektől akik vadászni óhajtottak, vadászcseg birtokában, melyet helyben megválthatott a vendég, gyakorolhatták e kedvtelésüket a telep környékén. Külön kiemelendő, hogy az állandó vendégek számára ez idő tájt tenispálya is rendelkezésre állt, melyet csekély díj fizetése mellett szabadon használhattak. (Hanvai 1912, 18–20. p.)

A zenés-táncos összejöveteleket illetően a Dobsinai-jégbarlang Korcsolya Nagyszállója hangversenyeknek,¹⁰⁷ báloknak is kitűnő helyszínnül szolgált. Mivel e kulturális téren meglehetősen hézagos információkkal rendelkezünk, feltételezhetően jóval több rendezvényre és zenés-táncos összejövetelre is sor került a nyaralótelepen – mind a központi nagyszállójában, mind a magánvilláiban –, jelen esetben csupán a sajtóban megjelent beszámolókra mint egyedüli forrásra tudtunk támaszkodni. Az első nyaralótelepi táncmulatságról 1882 májusában tudósít a sajtó, nem kizárt azonban, hogy jóval korábban is sor kerülhetett effajta rendezvényre.¹⁰⁸

A magaslati nyaralótelep látogatóit sem kerülhette el az Anna-napi táncmulatság, melyet első ízben 1883. július 29-én tartottak meg a szálló nagytermében.¹⁰⁹ 1902 júliusában 80 terítékű közvacsorával, tombolával, szavalattal és nagyszabású tűzijátékkal is megfűszerezték a jeles névnapi eseményt, melyen Balogh Bálint zenekarának muzsikája mellett táncra kerekedvén egészen hajnalig ropta a táncot a telep üdülőin kívül Dobsina városának intelligenciája és a környék értelmisége.¹¹⁰ Egy évvel később annyian szerettek volna Anna-napot ülni, hogy a nagy érdeklődésre való tekintettel helyszűke miatt a vendégeket már vissza is kellett utasítani.¹¹¹ Az ilyen jellegű szervezésben leginkább a jégbarlangi igazgatóság bábáskodott, de alkalmasint az ott nyaralók¹¹² is mulat-

105 *Gőmőri Ujság*. 1912. július 14.

106 *Gőmör-Kishont*, 1908. augusztus 9.

107 *Gőmör-Kishont*, 1909. augusztus 15.

108 *Rozsnyói Híradó*, 1882. május 28.

109 *Tátra-vidék*, 13.szám. 1883. augusztus 5.

110 *Gőmör-Kishont*, 1902. július 31.

111 *Sajó-Vidék*, 1903. július 30.

112 *Gőmőri Ujság*. 1910. augusztus 7.

ságot rendeztek – mint 1903 nyarán a Dobsinai-jégbarlang szállójában üdülő fiatalok, akiknek Fejér Endre vendéglős a szálló nagytermét e célra átengedte.¹¹³ A jégbarlangi vendéglő nagyterme adott otthont 1912 júliusában a barlang felfedezőinek arcképét leleplező zártkörű, közebéddel egybekötött ünnepélynek is.¹¹⁴ A magánvillákat illetően a nyaralótelep Sárkány-villája érdemel figyelmet a szórakozás terén: 1888 nyarán az ott nyaraló gyermekek előadásában megtartott színházi előadás keretében, melyen a Megzavart mulatság és a Szeget szeggel c. vígjátékok adtak elő, a dobsinai nőegylet javára ajánlották fel a belépti díjból befolyt összeget, a jól sikerült estet pedig egy szál cimbalmos részvételével rögtönzött táncmulatság követte.¹¹⁵

Mindez már a múlté. Bár a jégbarlang, amely 2000 óta a világörökség része, ma is turisták ezreit vonzza Gömörbe, egykori magaslati nyaralótelepének már nyomai sem látszanak. Díszes nagyszállóját, hívogatóan egekbe törő szökőkútját hiába keresné ma a nyaralóvendég, egyedül a jégbarlang bejárata elé 1911-ben emelt fa menedékház árulkodik a 19. század klimatikus nyaralóhelyének egykori létezéséről.

Irodalom

- A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet és Orvos-Szövetség évkönyve az 1905. és 1906-ik évről. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklósnál, 1907.
- Boleman István 1887. *Fürdőtan*. Budapest, Franklin-társulat könyvnyomdája.
- Boleman István 1896. *Magyar fürdők és ásványos vizek*. Budapest, Magyar Balneológiai Egyesület.
- Bókai Árpád 1895. *Hazai és külföldi ásványvizek és fürdők összehasonlítása*. Budapest, Fürdőirodalmi Könyvtár. Eggenberger-féle könyvkereskedés.
- Borovszky Samu 1904. *Gömör-Kishont vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, Apollo.
- Chyzer Kornél 1885. *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei*. Sátoralja-Ujhely, Nyomtatott a Zemplén nyomdájában.
- Chyzer Kornél 1890. *A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig*. Sátoralja-Ujhely. Nyomtatott a Zemplén műintézetben.
- Chyzer Kornél 1886. *A magyar fürdőkről. Népszerű természettudományi előadások gyűjteménye*. IX. kötet, 55. füzet. Kiadja a K.M. Természettudományi Társulat, Budapest.
- Fodor Oskár 1902–1904. *Fürdők és nyaralóhelyek*. Kiadja a Dunántúli Közművelődési Egylet.
- Hanvai Ede 1900–19012. *A dobsinai jégbarlang és környéke*. Dobsina.
- Hankó Vilmos 1902. *Fürdőink. Ásványvizeink*. Budapest, Lampel Róbert cs. és kir. udv. könyvkereskedése.
- Hankó Vilmos. *Erdélyi fürdők. Ásványvizek*. Kolozsvár, Erdélyi Kárpát Egyesület kiadása.
- Hohlfeld Lajos 1898. *Fürdői almanach az 1898. évre*. A „Nemzetközi Fürdő-Lapok” kiadóhivatala.
- Hunfalvy János 1867. *Gömör-Kishont vármegye*.
- Magyar Fürdőkalauz 1909–1910*. III. évf. Tata, Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat. Engländer és társa nyomdai műintézete.
- Pelech E. János 1878. *A sztraczenai völgy és a Dobsinai-jégbarlang*. Igló, Különlenyomat a Magyarországi Kárpát Egyesület V. évkönyvéből.

¹¹³ Rozsnyói Híradó, 1903. július 12.

¹¹⁴ Dobsina és Vidéke, 1912. július 21.

¹¹⁵ Rozsnyói Híradó, 1888. augusztus 28.

- Pelech E. János 1884. *A sztraczenai völgy és a dobsinai jégbarlang*. Budapest, Franklin társulat könyvnyomdája.
- Székely Kinga–Horváth Pál 2009. *A dobsinai jégbarlang. Jégünnepélyek és képi ábrázolások. Gömörország*, 3. sz.
- Takács László 1888. *Magyar fürdők*. Nagyvárad, Rosenbaum Vilmos kiadása.

ÉVA KERÉNYI

SPA LIFE IN GÖMÖR IN THE 19TH CENTURY, 9. THE HIGH ALTITUDE HEALTH RESORT OF DOBSINA

The high altitude health resort—situated at the northernmost part of the Gömör County, in about two hours walking distance from the town of Dobšiná—belted by ozone-producing pine forests, can be placed within the climate and health resorts and spas of the Tatra mountains. The holiday resort located on a relatively windless and dust-less place, for its thinner air of higher humidity but less saturated by water-vapour, and for its cooler temperature, was not very popular among the locals, but in national—and even international—dimensions it was a popular and highly demanded destination for leisure, recreation and relaxation.

L. Juhász Ilona

Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz...

Erdélyi menekültek
a mai Szlovákia területén

Fórum Kisebbségkutató Intézet

CS. NAGY LAJOS

Változások a magyar helyesírásban

Mottó: „Minden helyesírási szabályzat menthetetlenül elavul egyszer; mert egy bizonyos idő (századunkban 20-30 év) múltán már más igényeket támaszt a társadalom a szabályzattal szemben, mint korábban tette; s mert megváltozik a kibocsátásakor még híven tükrözött nyelv is.”

(Fábián Pál 2007)

Mielőtt a lényegesebb változásokat bemutatnánk, nagy vonalakban tekintsük át a magyar helyesírási szabályzatok történetét.

A Magyar Tudós Társaság a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* címmel 1832-ben jelentette meg az első helyesírási szabályzatot. Mindössze 32 lapnyi volt, és a leglényegesebb pontokra vonatkozó irányelveket fogalmazta meg. Nem általános érvényű, mindenkire nézve kötelező szabályzatnak készült, hanem csak a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) saját kiadványai számára. Az alkotók rugalmas szemléletét tükrözi, hogy gondoltak a nyelvhasználat változékonyságára: „Minden időre már meghatározottnak azonban a' Társaság nem vallja e' szabásokat, sőt, ha mit a' folyton folyó nyelvisméret, szavak' lelke és alkatja körül elválasztóbban kifejt, annak előre kiköti későbbi javítását...” (AKH.¹, 1832, 4. p.) Ennek az alapelvnek a figyelembevétele indokolja a helyesírási szabályok időnkénti felülvizsgálatát és kisebb-nagyobb módosítását.

Az 1832-es szabályzatnak a fenti címmel még kilenc kiadása látott napvilágot egészen 1853-ig. 1877-ben jelent meg *A magyar helyesírás elvei és szabályai*, majd 1901-ben *A magyar helyesírás szabályai*. Ezek a szabályzatok csekély változásokat tartalmaztak. A Magyar Nyelvőr szerkesztői kevesellték a változtatásokat (cz helyett c, a királylyal-féle alakokban alkalmazott egyszerűsítéssel: királylyal stb.), ezért Simonyi Zsigmond 1891-ben *A magyar helyesírásról* című dolgozatában a korábbiakon kívül több változtatást terjesztett elő. Ajánlotta például a kétjegyű mássalhangzók egyszerűsített kettőzését, a meghonosodott idegen szavak magyaros írását, az a ki, a mely, a mi stb. egybeírását. Az Akadémia a tervezetet csak 1893-ban kezdte tárgyalni, végül azonban az 1901. február 25-i ülésen Simonyinak egyetlen lényeges módosítási javaslatát sem fogadták el, és arra kötelezték, hogy a Nyelvőrben is igazodjék az Akadémia szabályaihoz. A tárgyalások elhúzódása miatt a tanítók a vallás- és oktatásügyi miniszter segítségét kérték, hogy adjon eligazítást a helyesírás ügyében. A miniszter megbízta Simonyit az iskolai helyesírás kidolgozásával, és 1903-ban rendelettel biztosította iskolai alkalmazását. A magyar helyesírás egysége tehát fölbomlott: az akadémiai mellett élt az iskolai. Két évtized kellett ahhoz, hogy az oktatásügy és az Akadémia megegyez-

zen egymással. Az Akadémia 1922. május 29-i ülésén elfogadta, hogy kiadványai ezen túl az új elvek szerint készüljenek, és arra kérte a vallás- és közoktatási minisztert, rendelje el az iskolákban az akadémiai helyesírási szabályzat szerinti oktatást.

Jelenlegi szabályzatunk őse 1922-ben jelent meg, melyhez szó-, és tárgymutató is tartozott. Ennek a szabályzatnak a második kiadása 1923-ban, a harmadik 1927-ben, a negyedik 1931-ben, az ötödik 1936-ban, a hatodik 1937-ben, a hetedik 1938-ban, a nyolcadik 1940-ben, a kilencedik pedig 1950-ben került az érdeklődők kezébe.

Az 1954-es akadémiai helyesírási szabályzat ugyanennek a műnek (az 1922-es szabályzatnak) a tizedik kiadása. A változások közül kiemelünk néhány hangtani jelleget, a többi ezekkel együtt megtalálható a megadott linken és Deme tanulmányában: „Az 1922-es szabályzat sok vaglyagos alakot tartalmazott: *borotva ~ beretva, pajzs ~ paizs, ölyű ~ ölyv, sofőr ~ soffőr, terasz ~ terrasz*. A 10. kiadás kivette ezek közül az elavult, archaikus változatot, az esetleges ingadozó kiejtésű jövevényszavak közül a magyaros kiejtéshez közelebb álló alakokat részesítette előnyben (*sofőr, terrasz*). Ritkábban ennek fordítottja is előfordult, vagyis a szabályzat engedékenyebb lett, bizonyos alakváltoztatásokat vaglyagossá tett: míg a 9. kiadás csak a *zsemlye* alakot tüntette fel, a 10.-ben a *zsemle* és a *zsömle* szerepel. Hasonló példák: 9.: *csorgat*, 10.: *csorgat ~ csurgat*; 9.: *fonal*, 10.: *fonal ~ fonál*. Az *-őzik/-őzik* képzős igék a 10. kiadásban *dz-s* alakváltozatukkal is szerepelnek: vagyis nemcsak a *fogózik* (9. kiadás), hanem a *fogódzik* alak is megjelenik, jelezve a két alak vaglyagosságát. Az 1954-es szabályzat abból a szempontból is átvizsgálta az előzőnek az anyagát, hogy az alapszók kiejtése mennyire tükrözi a valós, korabeli kiejtést. Így például a 9. kiadásban még *csunya* írású és ejtésű szót átírták *csúnyára*, mert a magánhangzó időközben megnyúlt. Hasonló a helyzet némely mássalhangzókkal, ahol az időtartam változhatott akár rövidre, akár hosszúra, például: *kipuffogó > kipufogó, cupog > cuppog, bölcseség > bölcsesség*. (A *frissesség* azonban megmaradt egy *s*-sel, csak 1984-ben írták át.) A már az előző pontban is említett idegen eredetű szavak írásmódja is a magyaros kiejtéshez igazodott: *sámán > sámán* (ugyanakkor a *samanizmus* csak 2015-ben lett *sámánizmus*!), *frizúra > frizura, garson > garzon*. [...] A 10. kiadás szótári része 30 000 szóalakot tartalmaz, kb. 10 000-rel többet, mint az előző kiadás.” (<http://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/show/mi-valtozott-1954-ben>; letöltve 2016. 02. 28. és Deme 1954, 285–308. p.)

Így jutunk el végül az 1984-es szabályzatig, amely az 1922-es szabályzathoz képest tehát a tizenegyedik kiadás. Mindegyik kiadásban találhatunk kisebb változtatásokat, a legjelentősebbek azonban természetesen a szójegyzékeket érintik. (A kiadásonkénti változásokról I. bővebben Szemere 1974 és Fábíán 1984, 385–401. p.) Megjegyzendő, hogy a jelentősebb változtatások csupán az 1954-es és az 1984-es szabályzatban történtek.

A változtatás általános céljai, okai

Prószéky Gábornak, a MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának, korábbi nevén a Magyar Nyelvi Bizottság elnökének a véleménye szerint a jó helyesíráshoz leginkább nyelvérzékre van szükség. Prószéky: „A változásnak nem az a célja, hogy az embereket frusztrálja, vagy hogy a gyerekeknek nehezzé tegye a magyar nyelvtan helyesírás részének a megértését és tanulását. Sokkal inkább az, hogy rögzítse, amit

az emberek használnak, és ahogy használják. Ha lehet ezt az analógiát használni, a mostani változásoknak annyi a céljuk, mint az új utaknak a parkokban. Ha a sétáló emberek az úton mennek, annak nagyon örülünk, de vannak a kis füves részek, ahol lehet látni, hogy az emberek arra járnak, és kitapossák a fűvet. Ekkor jöhet egy olyan okos gondolat, hogy esetleg azt lekövezzük, és innentől kezdve azon az úton járnak az emberek, ahol amúgy is járnának, de legalább nem sárosan. Viszont az is igaz, ha a park-analógiánál maradunk, hogy vannak olyan utak, amiket ugyan az emberek szeretnek, de össze-vissza kuszálják az egész parkot.

Tehát akármit nem lehet, mégis, a cél az volt, hogy minél inkább rögzítsük a meglevő szokásokat. Ezért nincsenek óriási változások, mert vagy tudatosan, vagy tudat alatt már valahogy használtuk az adott helyesírási rendszert, ezt rögzítjük most formába. [...] Ha az ember nem érzi az anyanyelvét, akkor nehezebben ír. Tehát én azt gondolom, hogy elsősorban nem nyelvésznek kell lenni, hanem a nyelvi érzékünket kell finomítani. Inkább alproblémák vannak még a változások között.” Pl. a jogi szövegekben „a közneveket bizonyos helyzetekben lehet nagybetűvel írni: *Alperes, Felperes, Vevő, Eladó, Szerző* és hasonló”. (<http://anyanyelvapolo.hu/ha-az-ember-nem-erzi-az-anyanyelvet-akkor-nehezebben-ir-interju-dr-proszeky-gaborral-az-uj-helyesirasi-szabalyzatrol/>; letöltve: 2016. 01. 20.)

Keszler Borbála így indokolja az új szabályzat szükségességét: „Tudomásul kell vennünk [...], hogy a szabályzat nem lehet örök, nem maradhat változatlan, hiszen folyton változik maga a nyelv és részben a nyelvről való felfogásunk is. Ezért időről időre szükség van a mindenkori szabályzat módosítására, a nyelv változásaihoz való hozzáigazítására. Természetesen nem mindenáron, de amikor és ahol valóban célszerű, sőt szükséges, akkor és ott igen. Fontos ugyanis, hogy egy nemzetnek, egy nyelv- és népközösségnek legyen szilárd alapokon nyugvó, a hagyományt, de a nyelvben végbemenő, illetve az utóbbi két-három évtizedben végbement változásokat, valamint a jelen írásgyakorlatot egyaránt figyelembe vevő szabályzata.”

Ami megváltozott az AkH.¹² kiadásában a korábbi szabályzatokhoz képest, az éppen az elvek változatlanságának következménye. Ami pedig új a szabályzatban, az egyrészt a korábbi kiadványokban figyelmen kívül maradt kérdések, másrészt az újabb nyelvfejlődés fölvetette írásproblémák rendezése.

A bizottság célja az volt, hogy a használó nagyobb változtatások nélkül, könnyebben használható, bizonyos mértékig rugalmasabb szabályzatot kapjon a kezébe.” (Keszler 2015, 255. p.)

Az új szabályzat kiadását motiváló lényeges tényezők a következők voltak: 1. A 12. kiadás „felhasználóbarát” szeretne lenni. 2. Az a cél, hogy a normát közelítse a gyakorlathoz. 3. A helyesírási szabályzat 31 éve változott utoljára. 4. Az újítások nagy része nem általános elveket, hanem egyedi eseteket érint.

A változtatások típusai

A AkH.¹²-ben lényeges változások nincsenek, csak kisebb változtatások. Ezek a következők: 1. A nyilvánvaló hibák kijavítása. Ezekre példát nem szükséges bemutatni. 2. A fogalmazás pontosítása. Pl. 30. A *borjúk* – *borjak*, *borjút* – *borjat*, *erdője* – *erdeje* stb. kettős alakokról csak ténymegállapítás maradt, a nyelvhasználati

értékkitélet („... az a, e váltóhangú változatok jobbára választékosabbak és ritkábbak.”) kimaradt. Helyes változtatás! 3. A sok, kevés megjelölés helyett listák adása. Pl. 23. Az egy szótagú főnevek végén hosszú *ú, ű* betűt írunk: *bú, szú; fű, mű, nyű, tű*. A több szótagúak egy részének végén is hosszú az *ú, ű*. A gyakoribb esetek: *ágyú, aszú, borjú, ború, bosszú, búcsú, dugattyú, faggyú, fattyú, fiú, fogantyú, gyanú, gyapjú, háború, hattyú, interjú, kallantyú, kátyú, kopoltyú, koszorú, ocsú, odú, randevú, sarkantyú, szíű, szivattyú, tanú, vályú, varjú; betű, billentyű, csengettyű, csepű, derű, fésű, gypű, gyűrű, gyűszű, hegedű, herkentyű, keselyű, kesztyű, köpű, köszöntű, köszörű, nedű, rézsű, seprű, szérű, tetű, töpörtyű*.

Vannak azonban rövid *u, ü* betűre végződő több szótagú főnevek is. A gyakoribb esetek: *adu, alku, áru, bábu, batyu, daru, falu, frufu, gyalu, hamu, hindu, kakadu, kapu, kenguru, kenu, lapu, mandzsú, marabu, pertu, ragu, saru, satu, szaru, tabu, tinóru, uhu, zebu, zulu, zsalu, zsarú; bürű, eskű, güzü, menü, revű, süsű, tütű, ürű*. 4. Egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése. Ez történt többek között a fent említett 23. pont módosításával: Új, hogy az egy szótagú főneveket – mint látható – elkülöníti a több szótagú főnevektől: „Az egy szótagú főnevek végén hosszú *ú, ű* betűt írunk: *bú, szú; fű, mű, nyű, tű*. A több szótagúak egy részének végén is hosszú az *ú, ű*. A gyakoribb esetek: *ágyú, aszú ...*” 57 példát sorol föl az AkH¹² a korábbi 18-cal szemben. Az AkH.¹¹-ben vegyesen voltak a két típus képviselői. Ugyancsak didaktikai célú átszerkesztés történt a különírás és az egybeírás fejezetében is. (Erre később visszatérünk.) 5. Szabálypont vagy szabálypontrész kihagyása. Többek között kimaradt az asszonynevek helyesírását szabályozó rész, mert azt a Családjogi törvény szabályozza: Kovácsné Nagy Zsuzsanna, Nagy Zsuzsanna, Kovács Zsuzsanna, Kovács-Nagy Zsuzsanna, K. Nagy Zsuzsanna, Kovács Istvánné, Kovács Istvánné Nagy Zsuzsanna. A géptípusok betű- és számjelzését a gyártók szokták megadni, a postai küldemények címzését pedig a posta szabályozza, ezért nem foglalkozik ezekkel a témákkal az új szabályzat. 6. Bizonyos szabályok enyhítése, azaz a korábban szabályozott kérdések alternatívá tétele. Pl. a kiejtésbeli ingadozás rögzítését emeli a szabálypont rangjára az AkH.¹² a 74. pontban, amikor elfogadja, hogy a *h* végű szavak közül jellemzően a *céh, düh, juh, méh, rüh* ejtése alapalakban és a mássalhangzós kezdetű toldalékos alakokban ingadozhat: *düh*: [dű] v. [düh], *dühnek*: [dűnek] v. [dühnek]; *méh*: [mé] v. [méh], *méhtől*: [métől] v. [méhtől]; stb. Írásban azonban a szavak minden alakjában jelen van a *h*.” A 82. pontban folytatódik a -val, -vel, -vá, -vé ragos alakok helyesírására vonatkozó módosítással: „a *h* végű főneveknek, amelyeknek a kiejtése ingadozik (*düh*: [dű] v. [düh], *méh*: [mé] v. [méh] stb.), a -val, -vel és a -vá, -vé ragos alakjait írni is kétféleképpen lehet: *dühvel* [dűvel] – *dühhel*, *méhvél* [mévé] – *méhhé* stb.” Az intézménynevek írásában és a számok írásában is megjelennek alternatív lehetőségek (lásd az illető fejezet tárgyalásában). 7. A szabálypontok bővítése, kiegészítése, új szabálypontok beiktatása. Ebben a pontban van a legtöbb változás. Pl. az AkH.¹² 139. pontjában két lényeges bővítés, kiegészítés olvasható. Az első: kettőnél több tagból alakult (többszörös) összetételek írására vonatkozó szótagszámlálási szabály annyiban módosult, hogy a ragok és a jelek mellett az -i képző sem számít bele a szótagszámba: *híradás-technikai* > *híradástechnikai*, *magán-nyugdíjpénztári* > *magánnyugdíjpénztári* stb. A másik kiegészítés az idegen előtagok önállóvá minősítésének a feltételét írja le: „Az idegen előtagokat akkor tekintjük

külön összetételi tagnak, ha önállóan is használatosak, például: *miniszoknya*, *miniszoknya-viselet*, vagy ha önállóan is használatos utótag járul hozzájuk: *antialkoholista*, *antialkoholista-klub*; *biotechnológia*, *biotechnológia-ipar*; stb.” A további szabálybővítésekre, kiegészítésekre még visszatérünk.

8. Szabályváltozás. Csak néhány pontot érint a változás. Ilyen pl., hogy a tulajdonnevekben (nemcsak a családnevekben, hanem az utónevekben, földrajzi és márkanévben, művek címében stb.) a toldalékolás következtében egymás mellé kerül három azonos mássalhangzót jelölő betűt ki kell írni: a harmadikat kötőjellel kapcsoljuk a tövégi msh-hoz: *Hermann-nál*, *Széll-lel*, *Tarr-ról*, *Wittmann-né*; *Bernadett-től*, *Mariann-nal*; *Bonn-nal*, *Bükk-kel*, *Tallinn-nak*; *Elzett-tel*, *Knorr-ral*; *Blikk-kel*, *Szerelmes szonett-tel*. Ugyancsak lényeges változtatás, hogy a *-fajta*, *-féle*, *-nemű*, *-rét*, *-rétű*, *-szerű* korábbi képzőszerű utótagokat csupán utótagnak minősíti a szabályzat. Prószék Gábor a következőképpen indokolja ezt a változtatást: „[...] vannak még a *-fajta*, *-féle*, *-nemű*, *-szerű* utótagok, ami megint nyelvészeti kérdés, hogy milyen definíciókat adunk rájuk. Kérdés, hogy ezek a képzőszerű utótagok képzők-e vagy nem; ha képzők, akkor úgy viselkednek-e, mint a többi toldalék, hasonulnak-e vagy sem: ez egy állandó vita. A *-szerű* végződést talán nem annyira érezzük most toldaléknak, mint 30 éve éreztük, most a *-szerű* inkább önálló utótagnak számít. Ha viszont önálló utótag, akkor nem toldalék, és ha nem toldalék, akkor nem hasonul, tehát az észszerű lesz az új szabályzat szerinti helyes alak.”

Eddig végigtekintettük a változtatás fajtáit. A továbbiakban az AkH.¹¹ és az AkH.¹² párhuzamos összehasonlítására kerül sor. Természetesen minden egyes megfogalmazásbeli, pontszámváltozási esetre nem térhetünk ki, csak a leglényegesebbekre.

A szabályzat fejezeteinek összehasonlítása

A BETŰK

14. a) „A betűrendbe sorolás szempontjából nem teszünk különbséget a kis- és nagybetűk között” (eddig a régi) Innen a 2. bekezdésében új: „Ha azonban két besorolandó egység között csupán ebben a vonatkozásban van különbség, akkor a kis kezdőbetűs szó megelőzi a nagy kezdőbetűst, például: *jácint*, *Jácint*, *opera*, *Opera*, *szűcs*, *Szűcs*, *viola*, *Viola*.”

A KIEJTÉS SZERINTI ÍRÁSMÓD cím helyébe A HANGJELÖLÉS került. Ennek megfelelően átszerkesztették a teljes fejezetet. A korábbi hosszú, túlmagyarázó bevezető pont (17) helyett sokkal rövidebb és világosabb eligazító szöveg található. Az alábbi stigmatizáló minősítést kivették a bekezdésből: „A beszélt nyelvben mutakozó ingadozásokat (pl. az „erössen”, „szöllő” stb.), esetleg nyilvánvaló helytelenségeket (pl. a „kőrut”, „köppen”, „ellemez” stb. ejtismódot) [kiemelés tőlem: Cs. N. L.] helyesírásunk nem veszi figyelembe, hanem az írásgyakorlat alapján is kikristályosított köznyelvi formákat rögzíti, hogy általánossá válásukat segítse” (AkH.¹¹). Az új szöveg mindössze ennyi: „A magyar helyesírás egyik jellemzője, hogy a betűk legtöbbször a kiejtett beszédhangnak felelnek meg. A szavak és a szóalakok leírását a következő elvek határozzák meg: a kiejtés szerinti írásmód, a szóelemző írásmód, a hagyomány szerinti írásmód és az egyszerűsítő írásmód” (AkH.¹² 17).

Táblázatba foglalva hasonlítsuk össze ennek a fejezetnek a szerkezetét!

AkH. ¹¹	AkH. ¹²
A KIEJTÉS SZERINT ÍRÁSMÓD	A HANGJELÖLÉS
	A kiejtés szerint írásmód
A szóelemző írásmód (Új fejezet)	A szóelemző írásmód
A hagyományos írásmód	A hagyományos írásmód
Az egyszerűsítő írásmód	Az egyszerűsítő írásmód

Mint a táblázatból látható, A HANGJELÖLÉS főcím alá sorolja be az új szabályzat az írásmódokat (régábbi nevén: helyesírási alapelveket). Logikus megoldás, mert mindegyik írásmód a hangjelölésre vonatkozó ismereteket, szabályokat foglalja össze. Az AkH.¹¹-nek a tartalomjegyzéke nem tárja föl ennek a fejezetnek a belső hierarchiáját.

Néhány esetben megváltozott egyes szavaknak a helyesírása. A kiejtést követve módosult a következő szavak írása: *árboc* > *árbóc*, *bedekker* > *bédekker*, *bura* > *búra* (így sajnos létre jött egy homonimapár), *immúnis* > *immunis*, *samanizmus* > *sámánizmus* stb.

Kétféle alakban használatos a köznyelvben, ezért a helyesírás is követi ezt, mindkét változatot megengedi a 25. b)-ben: *foltoz* ~ *foldoz*, *bólingat* ~ *bólintgat*, *kacsingat* ~ *kacsintgat*, *tekinget* ~ *tekintget*.

A különírás és az egybeírás

Helyesírásunk egyik legproblematisabb, legnagyobb nehézséget okozó területe a különírás és az egybeírás. Prószéky Gábor ennek az okát a következőben látja: „A legtöbb elv ott kezd nehezen kezelhetővé válni, ahol a jelentés is beleszól ebbe. A 20. században kialakult leíró nyelvészet szeretné a nyelvi jelenségeket a jelentéstől függetlenül leírni, de úgy tűnik, hogy mindig van olyan eset, amikor ezt nem lehet. A helyesírás is olyan, hogy bár nem szeretne a jelentéssel foglalkozni, de azért lássuk be, hogy egészen más az, amikor azt mondom, hogy *riasztóberendezés*, és más az, amikor azt, hogy *riasztó berendezés van ebben a lakásban*, azaz: nagyon csúnya. Érezni kell, hogy az egyik egy fogalom, ami egybetartozik, a másik meg egy jelzős szerkezet, ami meg nem. Ha az ember nem érzi az anyanyelvét, akkor nehezebben ír. Tehát én azt gondolom, hogy első sorban nem nyelvésznek kell lenni, hanem a nyelvi érzékünket kell finomítani.” (<http://anyanyelvapolo.hu/ha-az-ember-nem-erzi-az-anyanyelvet-akkor-nehezebben-ir-interju-dr-proszeky-gaborral-az-uj-helyesirasi-szabalyzatrol/>; letöltve: 2016. 01. 20.)

A szabályzat szerkesztői a könnyebb átláthatóság, a taníthatóság és a tanulhatóság szempontját tartották a legfontosabbnak, ezért a fejezetet teljesen átalakították. Most az összetétel keletkezésének a forrásait tekintették rendező elvnek. Ezáltal a korábban sokszor szétszórta megjelenő ismeretek egy bokorba kerültek.

Vessük össze az AkH.¹¹ és az AkH.¹² ide vonatkozó részét.

Az AkH.¹¹-ben a bevezető pont szinte mikrotanulmány méretű (35 sor), az AkH.¹²-ben tömören – 6 sorban – és világosan megfogalmazták az összetételek keletkezésének okait: „Az összetételek keletkezésének (azaz az egybeírásuknak) többféle forrása lehet: 1. a tagok együttes jelentésének megváltozása (*nyitvatartás* 'üzemidő') [eddig szerkezet volt: *nyitva tartás*]; 2. a tagok egymás közti viszonyának alaki jelöletlensége (*állattenyésztő* 'állatot tenyésztő, állatok tenyésztésével foglalkozó'); 3. az íráshagyomány

(bérbeadás; elmegy). Az összetett szavak egységét kötőjel nélküli egybeírással vagy kötőjeles kapcsolással fejezzük ki” (AkH.¹² 94).

A 95. pont kiemelten foglalkozik a jelentésváltozással mint az egybeírás forrásával. Ide a régi szabályzatból néhány példát átvessz, de újabbakat is találunk: a földön futó (bogár), de: földönfutó ('hontalan ember'); *alig-alig, búbanat, sūt-főz; csigabiga, dimbes-dombos, terepere, csihi-puhi; drágakő, egyetért, napraforgó; csakhogy, nemsokára.*

A különírás és az egybeírás fejezetének összehasonlítása:

AkH. ¹¹	AkH. ¹²
95. pont: általános bevezető (35 sor)	94. pont: általános bevezető (9 sor)
A szóismétlés írása	A jelentésváltozás mint az egybeírás forrása
A mellérendelő szókapcsolatok és összetételek, valamint az ikerszók írása	A szóismétlések írása
A mellérendelő szókapcsolatok és összetételek	A valódi mellérendelő összetételek írása
Az ikerszók	Az ikerszók írása
Az alárendelő szókapcsolatok és összetételek írása	Az alárendelő szókapcsolatok és szóösszetételek írása
Az alanyos, a minőség- és mennyiségjelzős kapcsolatok	A jelentésváltozás miatt egybeírt összetételek egyéb fajtái
A tárgyas, a határozós és a birtokos jelzős kapcsolatok	Az alakl jelöltlenség mint az egybeírás forrása
A jelentéstömörítő összetételek	Az íráshagyomány mint a különírás és egybeírás forrása
Egyéb típusú szókapcsolatok és összetételek	A rendszert alkotó íráshagyomány
	Az alkotó tagok szerkezete mint meghatározó tényező
	Az ígékötös kapcsolatok írása
	A névmási kapcsolatok és összetételek írása
	Egyéb esetek
	A kialakult szokás mint a kivételes különírás és egybeírás forrása
	A többszörös összetételek írása

Első ránézésre is föltűnik, mennyivel tagoltabb az AkH.¹²-nek ez a fejezete. A táblázat alapján általánosságban megállapítható, hogy a szószerkezetek külön- vagy egybeírását egyrészt a jelentésváltozás, másrészt pedig a hagyomány irányítja, a többszörös összetételek írását hasonlóképpen.

Az átdolgozás következtében sokkal jobban föltárul ennek a fejezetnek a belső logikája. Emeljünk ki néhány változtatást ebből a részből.

1. Az alanyos, a minőség- és mennyiségjelzős kapcsolatok helyesírására vonatkozó ismereteket az új szabályzat külön alfejezetbe kiemelve rendszerbe foglalta: „Bizonyos előtagú kapcsolatok különírása és egybeírása a tagok belső szerkezetétől függ. Az anyagnévi jelzős kapcsolatoké, valamint a tőszámnévi előtagú, képzővel ellátott utóta-

gúáké kivétel nélkül, az -ó, -ő képzős igenévi előtagúaké csupán bizonyos esetekben” [vö. 118.].

„A két egyszerű szóból álló alakulatokat egybeírjuk, de ha bármelyik tag összetett szó, különírjuk őket:

- egyszerű szó + egyszerű szó ⇒ egybeírás (*aranylánc, ötméteres, védőgát*);
- összetett szó + egyszerű szó ⇒ különírás (*fehérary lánc, tizenöt méteres, partvédő gát*);
- egyszerű szó + összetett szó ⇒ különírás (*arany nyaklánc, öt négyzetméteres, védő homokgát*);
- összetett szó + összetett szó ⇒ különírás (*fehérary nyaklánc, tizenöt négyzetméteres, partvédő homokgát*)” (AKH. ¹²: 115–119).

Korábban ezek az esetek szétszórta szerepeltek a 110., 112., 115., 117. és 119. pontokban. Később helyesírási gyakorlókönyvekben tűnt föl a jelen szabályzatban látható képletszerű megoldás.

2. Az AkH.¹¹-ben az Egyéb típusú szókapcsolatok és összetételek című 5 és fél oldalas heterogén szabályhalmazában (130–142) igyekeztek a szerkesztők rendet teremteni azzal, hogy a legfontosabb közös jellemzők alá sorolták be a részlet-szabályokat. Ezzel az eljárással sokkal áttekinthetőbbé, taníthatóbbá, tanulhatóbbá vált ez a fejezet.

3. Az Egyéb esetek közé csak olyan ismeretek kerültek, amelyek már valóban nem voltak beilleszthetők az előbbiekre.

Ilyen pl., hogy „A fajtajelölő főnévi minőségjelzőt egybeírjuk a jelzett szóval (kivéve az állatfajtaneveket), például: *csiperkegomba, fiúgyerek, fűszeráru, jonatánalma, lakatosmester, legényember, sasmadár*. – De mivel állatfajtanevek: *mangalica* sertés, *racka juh* stb.” (AKH.¹² 125). Az AkH.¹¹-ben a 114 b) pont volt a minőségjelzős kapcsolatok között. Az állatfajtanevek írása most került be a szabályzatba azzal az indokkal, hogy a biológiai könyvekben találkozunk a diák ezzel a névtípussal, az állatfajtanevekkel. A köznap nyelvhasználatban nem könnyíti ennek a típusnak a helyesírását. Az MTA Helyesírási tanácsadó portálja a *fekete rigó* és a *sárgarigó* szavak írásáról a következőket írja indoklásul. *Fekete rigó*: A „fekete” melléknevet és a „rigó” főnevet különírjuk az alábbi szabály alapján: „A minőségjelzős kapcsolatok tagjait általában különírjuk egymástól [AKH¹¹-107a, AkH¹²-105, OH-107]”. A fekete rigó (*Turdus merula*) a madarak osztályának verébalakúak (*Passeriformes*) rendjébe és a rigófélék (*Turdidae*) családjába tartozó faj. *Sárgarigó*: A „sárga” melléknevet és a „rigó” főnevet egybeírjuk az alábbi szabály alapján: „A kialakult szokást megtartva jelentésváltozás nélkül is egybeírjuk számos minőségjelzős kapcsolat tagjait [AKH¹¹-107c, AkH¹²-135, OH-107–108].” A *sárgarigó* régiesen aranymálkó (*Oriolus oriolus*) a madarak osztályának verébalakúak (*Passeriformes*) rendjébe és a sárgarigófélék (*Oriolidae*) családjába tartozó faj. Ezt a rendszertani különbséget a szakembereken kívül aligha tudják mások. Sajnálatos, hogy a korábbihoz hasonlóan az AkH.¹² sem választja külön a zoológiai és a botanikai megnevezések köz- és a szaknyelvi helyesírását.

4. A jelentéstömörítő összetételek fejezetcím megszűnt, a tartalma azonban átkerült Az alaki jelöletlenség mint az egybeírás forrása című részbe, a 111. pontba több új példával: *árvízvédelem, barázdabillegető, emlékkönyv, motorcsónak, munkavédelem, szénapadlás, testvérváros, villanyvilágítás, zsemlegombóc stb.*

5. Új szabálypontként került be a két kötőjel használata. „Két kötőjelet használunk azokban a többszörös összetételekben, amelyeknek előtagja is kötőjellel kapcsolt összetétel (tulajdonnévi vagy betűszós előtag, illetőleg három mássalhangzó találkozása miatt), például: *Kossuth-nóta-éneklés, Nobel-díj-átadás, C-vitamin-adagolás, tb-járu-lék-csökkentés, sakk-készlet-gyűjtemény, tarokk-kártya-játékos*” (AkH.¹² A többszörös összetételek írása, 140.).

6. A többszörös összetételek írása alatt tárgyalja az AkH.¹² (141) a korábban mozgószály néven említett eseteket: *kerekasztal-konferencia*, de: *kerekasztalkonferencia-rendezés; légi fénykép*, de: *légifénykép-montázs; réz-arany ötvözet stb.* A fenti szakkifejezést nem örökíti át az új szabályzat. A mozgószály elnevezés eltűnt.

A KIS ÉS A NAGY KEZDŐBETŰK

A hivatali írásgyakorlathoz igazodva került be a következő pont az új szabályzatba: „A köznevek nagybetűs kezdése nem szokásos a magyar írásgyakorlatban, kivéve a hivatalos iratokban, például: *Alperes, Felperes, Eladó, Vevő, Szerző*” (AkH.¹² 148).

A szabályzat kategorikusan kijelenti a 144. pontban, hogy „Kisbetűvel írjuk az ünnepek, a nevezetes napok, időszakok, a történelmi események nevét [...]” A példák közül csak az egyházi vonatkozásúakat emelem ki: *hanuka, húsvét, karácsony, mindenszentek, nagybőjt, ramadán.* Nézzük meg, mit kezd ezzel névtípussal a MTA Nyelvtudományi Intézetének a Helyesírási tanácsadó portálja. Több név helyesírására is rákerestem, alább kettőnek az eredményét mutatom be, az egyik a *Húsvét/húsvét*, a másik pedig a *Hanuka/hanuka*.

Húsvét: a képernyőn ez jelenik meg: „Az Ön által megadott bemenet nagybetűvel kezdődik. Ha ez egy tulajdonnév, és a helyesírására kíváncsi, próbálja ki Névkereső eszközünket is!” Kipróbáltam: „Névkereső: Ismert tulajdonnevek helyesírásának ellenőrzése: a megadott karakterek lehetséges folytatásai és kategóriái.” A következő találatokat adja a program: *Husvét, Húsvét, Husvéth, Húsvéth, Husvétí, Húsvéthi.* Bármelyikükre rákattintva megjelenik a szófaji besorolásuk: tulajdonnév, személynév, vezetéknev. További 3 találat: *Húsvét-sziget, Húsvét-szigeten, húsvét-szigeti.* Szófaji kategóriájuk: tulajdonnév, földrajzi név; tulajdonnév, földrajzi név, toldalékolt alak; -i képzős alak. Kis kezdőbetűs *húsvét* formára csak a „helyes” felirat jelent meg. Összhangban van tehát a szabályponttal a fenti portál javaslata, mert csak akkor íratja nagy kezdőbetűvel őket, ha személyre vagy földrajzi helyre vonatkoznak.

A *Hanuka/hanuka* változatokat egyaránt elfogadja az akadémiai portál. A kis kezdőbetűs változatra a „helyes” javaslat jelenik meg. A nagy kezdőbetűs változat (*Hanuka*) beírása után a „helyes” minősítés fölött a Névkereső fent már idézett szövege olvasható. Rákattintva a „próbálja ki” szavakra, nem ad találatot a program, csupán a szabályzat két fejezetét (A tulajdonnevek írása [152–201.] és Az idegen közszavak és tulajdonnevek írása [202–222.]) kínálja föl segítségül. Ezek alapján tehát a használó számára úgy tűnik, hogy a *hanuka* írásmódja kétféleképpen is elfogadható: *Hanuka* és *hanuka*. (<http://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/suggest>; letöltve: 2016. 02. 29.)

Az Osiris Kiadónál 2004-ben (11 évvel az AkH.¹² kiadása előtt!) megjelent Helyesírásban Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila már teret enged az írásszokásnak. Az erős érzelmi töltésre hivatkozva – az Akadémia akkori szabályozása ellenére is – az informális írásgyakorlatban nem hibáztatja az egyházi, illetve az egyházi eredetű ünne-

pek nagy kezdőbetűs írását: *Karácsony, Húsvét, Mindenszentek, Ramadán stb.* A szerzők ezt a jelenséget érzelmi alapú nagy kezdőbetűsítésnek nevezik, mely leginkább a szakrális szövegekben fordul elő. (vö. Laczkó–Mártonfi 2004, 139. p.) Ehhez a megállapításhoz hozzáfűzhetjük, hogy a karácsonyi és a húsvéti üdvözlőlapokon és a magánlevelekben is a nagy kezdőbetűs változat a gyakoribb.

Észszerűbb lett volna ebben az esetben is engedékenyebbnek lenni.

A TULAJDONNEVEK ÍRÁSA

Változások:

1. Feljebb már említettük, hogy az asszonynevek írásmódjának a szabályozása (AkH.¹¹ 159.) kimaradt, mert nem helyesírási, hanem jogi, közigazgatási kérdés.

2. A tulajdonnevek közé újként bekerült a tárgynevek kategóriája. A tárgynevek közé tartoznak a nemzeti ereklyék (*Szent Jobb, Szent Korona*), a járművek (hajók neve: *Kisfaludy Sándor, Titanic, Santa Maria; Apollo, Luna*) a fegyverek [*Excalibur* (Artúr kardja)], a hangszerek [*Lady Blunt* (egy Stradivari-hegedű)], a híres drágakövek (*Kohinoor*), stb. nevei. Jellemzőjük a nagy kezdőbetűs írás. (AkH.¹² 171).

3. A nyelvhasználati ingadozást tükrözi a szabálypont, amikor kimondja, hogy „A -falva, -földre, -halma, -háza, -telke, -völgye stb. utótagú – esetenként más a, e végződésű – nevek -i képzős származékaiban elhagyjuk az a, e végződést. Ha azonban nem közismert névről vagy a hagyomány által szentesített formáról (*hollóházi porcelán, királyhalmi szőlők, pannonhalmi főapátság stb.*) van szó, az alapalak kikövetkeztethetősége érdekében – bár hibásnak egyik változat sem mondható – hasznos lehet a *kerekegyházai, becsvölgyei stb.* forma használata” (AkH.¹² 174c).

4. A csillagászati nevekről szóló rész kiegészült azzal, hogy „a csillagok, csillagképek, bolygók, holdak stb. nevében minden szót nagybetűvel kezdünk, például: [...] *Fiastyúk, Bereniké Haja, Dél Keresztje, Nagy Medve*” melléknévképzős alakjuk pedig: *Bereniké Haja-beli, Dél Keresztje-beli, Nagy Medve-beli* (AkH.¹² 184).

A denotátum (a megnevezett objektum) határozza meg néhány tulajdonnévfajta helyesírás-változatait. A 181. pontba került új bekezdés ezt a célt szolgálja: „Ha egy eredetileg kötőjellel kapcsolt földrajzi köznévi utótagot tartalmazó földrajzi név közterület nevébe kerül, a kötőjeles írásmódot – a helységrésznevek gyakori párhuzamossága miatt – egybeírás váltja fel, például: *Csörsz-árok – Csörszárók utca, Ferenc-hegy – Ferenchegyi út.*” Folytathatjuk a sort a 175. pontból vett példákkal: *Arany-patak > Aranypatak utca, > Sólyom-sziget > Sólyomsziget tér, Kab-hegy > kab-hegyi > Kabhegyi út, (de: Kab-hegyi adó) sváb-hegyi > Svábhegyi út, Holdvilág-árok > Holdvilágárok sétány, János-dűlő > Jánosdűlő köz stb.* (AkH.¹² 181).

5. Kétféle írásmódot is megenged az új szabályzat az intézménytípust jelölő szavak (*minisztérium, egyetem, iskola, üzem, rendőrkapitányság stb.*) írásában, bár a kisbetűs formát ajánlja: „...ajánlatos kis kezdőbetűvel írni, amikor valamely szövegben egy bizonyos intézményre utalnak, bár belső használatra az alkalmi tulajdonnevesülésből fakadó nagy kezdőbetűs írás is elfogadható, például: *Földrajztudományi Kutatóintézet, de: a kutatóintézet kidolgozta v. a Kutatóintézet kidolgozta; Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, de: a bizottság véleménye szerint v. a Bizottság véleménye szerint*” (AkH.¹² 188d).

6. Sok gondot okozott eddig is a gyakorlatban az intézménynevek és az intézménynévszerű megjelölések helyesírása. Az új szabályzat igyekszik ebben a kérdés-

ben is jobban eligazítani – sajnos, nem sok sikerrel. A 187. pontban kimondja, hogy „A hivatalok, társadalmi szervezetek, intézmények, tudományos intézetek, alapítványok, pártok, szövetkezetek, vállalatok és hasonlóké többbelemű hivatalos, cégszerű vagy széles körben használt nevében – az és kötőszó, valamint a névelők kivételével – minden tagot nagybetűvel kezdünk.” Ennek értelmében az *Erzsébet Szálloda* (AkH.¹² 497. lap) mindkét eleme csak nagy kezdőbetűvel helyes forma. A 190. pontra utalva az előbbi szabályt megerősíti, kiegészíti. Ennek a harmadik bekezdésében ezt olvashatjuk: „A mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők, lakóparkok, szállodák, panziók, termek stb. neve lehet intézménynév is, például: *Corvin Budapest Filmpalota, Vadszőlő Szálloda, Sport- és Rendezvényközpont, Rózsakert Bevásárlóközpont, Szt. Lukács Gyógyfürdő és Uszoda, Fiumei Úti Nemzeti Sírkert, Erzsébet Szálloda, Platán Panzió, Klasszik Rádió, Csontváry Terem, Derkovits Terem.*” Ebben az esetben a 187. pontnak megfelelően járunk el. A 190. szabálypont második bekezdésében azonban megjelenik az „intézménynévszerű megjelölés” fogalom. Ennek a meghatározását nem találjuk, de a példákból az derül ki, hogy ezek a köznyelven előforduló ún. említőnevek. A következő táblázatban csoportosítva látható a két típus.

Intézménynévszerű megnevezés	Intézménynév
Vadszőlő szálloda	Vadszőlő Szálloda
Lukács fürdő	Szt. Lukács Gyógyfürdő és Uszoda
Kaiser's szupermarket	Rózsakert Bevásárlóközpont
Corvin mozi	Corvin Budapest Filmpalota
Kerepesi temető	Fiumei Úti Nemzeti Sírkert
Csontváry terem (tanterem neve)	Csontváry Terem

Köztük vannak olyanok, melyekről első látásra/hallásra is nyilvánvaló intézménynévi mivoltuk (*Szt. Lukács Gyógyfürdő és Uszoda, Rózsakert Bevásárlóközpont, Corvin Budapest Filmpalota, Fiumei Úti Nemzeti Sírkert*). A köznap beszédben ilyen hozszozan nem fordulnak elő ezek a nevek, csak az említőnevüket használjuk. Nem mondjuk azt, hogy a *Szt. Lukács Gyógyfürdő és Uszodába járok úszni*, hanem csak így: *A Lukácsba járok úszni*. Vagyis az intézménynévszerű megjelölések értelmezésére szolgáló köznévi tagot/tagokat elhagyjuk. További példák: a *Keletiből indul, a Kossuthon hallottam*.

A nyelvhasználó számára továbbra sem egyértelmű, hogy az azonos formák közül melyik az intézménynévszerű és melyik az intézménynévi. Pl. A *Vadszőlő Szálloda* (mint cég) megrendeléseit nem teljesítették a beszállítók. A *Vadszőlő szálloda/Vadszőlő Szálloda éttermében ebédeltünk*. Az adott alak helyes rögzítéséhez nem nyelvi háttértudásra van szükség, hanem az illető intézmény ismeretére. Ezt pedig nem lehet kötelezővé tenni. Fogadjuk el tehát mindkét variációt!

Jó lett volna, ha a szabályzat szerkesztői összhangba hozták volna a *Vadszőlő száloda* és *Vadszőlő Szálloda* analógiájára a többi hasonló esetet is, pl. *Erzsébet száloda* és *Erzsébet Szálloda*, *Vén Diák eszpresszó* és *Vén Diák Eszpresszó*, *Kis Rabló étterem* és *Kis Rabló Étterem* stb.

7. Megengedő a szabályzat rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok stb. nevének az írásában. A kis kezdőbetűs formát ajánlja

(a magyar nyelv hete, fásítási hónap, országos középiskolai tanulmányi verseny, 15. nemzetközi könyvfesztivál), de elfogadhatónak tartja intézménynévként a nagy kezdőbetűset is: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok*.(191).

AZ IDEGEN ÍRÁSMÓD SZERINTI ÍRÁS

Ez a fejezet egy alponttal bővült. A 217. pont d) része szabályozza a *couchette-rendelés, lime-likőr, ragtime-koncert* és hozzá hasonló köznévi kapcsolatok írását az ugyan-csak hangérték nélküli betűre végződő tulajdonnévi előtaghoz kapcsolódó utótagok együttesének a helyesírásával: kötőjeles kapcsolást rendel el a tulajdonneves összetételek mintájára: *Baudelaire-vers, Loire-part, Shakespeare-dráma*.

AZ ÍRÁSJELEK

1. Új az írásjelek rendszerével és formai sajátosságaival foglalkozó pont is (240.).

Csak kötőjel és nagykötőjel van, a méretéről nem nyilatkoznak. A gondolatjel mérete megegyezik a nagykötőjellel. Párbeszédjelről nem ír (Az Osiris használja ezt a szakszót.)

2. Sokkal kevesebb lett, ezért egyszerűbb, áttekinthetőbb a bevezető fejezet (239). Nem tapad a nagykötőjel, ha több szóból álló, bonyolultabb írásmódú szerkezeteket kapcsol össze: *f. hó 5. – f. hó 25.; Kéki Béla – Köpeczi Bócz István* A nagykötőjel középső helyzetű, és hosszúsága megegyezik a gondolatjel hosszúságával.

A SZÁMOK ÉS A KELTEZÉS

1. A 295. pont a dátumok írásában egy változattal többet, toldalékolt formát is ad: *2016. február 28., 2016. febr. 28., 2016. febr. 28-a; 2016. II. 28., 2016. 02. 28., 2016. 02. 28-án.*

Kihagyja viszont a számok közti kötőjeles megoldást: *2014-02-28.* (Ezt a számítógép automatikusan fölajánlja, ezért könnyen elterjedhet.)

2. Ismét elfogadható lett az *elseje, elsején, elsejéig* stb. szóalakok többféle számjegyes írása, tehát *j*-vel és *j* nélkül is írhatók: „*1. vagy 1-je, 1-én vagy 1-jén, 1-ig vagy 1-jéig* stb. Az *elseji* vagy *elsejei* szóalak számjeggyel írva: *1-i vagy 1-ji vagy 1-jei*” (AkH.¹² 298). Ezzel lényegében az AkH.¹⁰-hez tértünk vissza.

3. A mindennapi írásgyakorlatnak megfelelően módosult az időpont számjeggyel történő írása: nemcsak pontot, hanem kettőspontot is tehetünk: *10.35 vagy 10:35; 10.35-kor vagy 10:35-kor* (AkH.¹² 300).

A szavak írásának megváltoztatása

Bizonyos esetekben különféle okokból megváltozott egyes szavak írása. Ilyen ok pl.:

– a szó ejtésének megváltozása (például: *árboc > árbcóc, bedekker > bédekker, biennale > biennálé, bura > búra, immúnis > immunis, reverzibilis > reverzibilis, rühvel > rühvel v. rühhel, samanizmus > sámánizmus, sarlatanizmus > sarlatánizmus, satanizmus > sátánizmus*);

– a jelentésváltozás indokolja a szó egybeírását: *nagyra törő > nagyratörő* (= nagyravágyó), *tenyérbe mászó > tenyérbemászó* (= pimasz, ellenszenves);

– másként írják a szót a szaknyelvben: *első fokú ítélet > elsőfokú*

ítélet, fekete doboz > feketedoboz (pl. repülőgépen), *házinyúl > házi nyúl*,

paraolimpia > *paralimpia*, *szabad vers* > *szabadvers*, *vegyes úszás* > *vegyesúszás* (sportág);

– a korábbi szabályoknak nem felel meg a szó írása: *élethalálharc* > *élet-halál harc*, *napéjegyenlőség* > *nap-éj egyenlőség*, *örökkön-örökké* > *örökkön örökké*, *sete-suta* > *setesuta*, *szaltó mortále* > *salto mortale*);

– megváltozott a szabály: *ésszerű* > *észszerű*, *penésszerű* > *penészszerű*, *viasszerű* > *viaszszerű*; *Bernadettel* > *Bernadett-tel*, *Ivettel* > *Ivett-tel*, *Mariannal* > *Mariann-nal*; *május 1-jén* > *május 1-jén v. 1-én*; *3:0-s győzelem* > *3:0-s v. 3-0-s győzelem*);

– a magyaros vagy az idegen és a magyaros írásmód is olykor elfogadható az idegenből átvett szavak esetében: *metropolis* > *metropolisz*, *e-mail* > *e-mail v. ímél*, *pace-maker* > *pacemaker v. pészmekeer*, *spray* > *spray v. spré v. szpré*.

Befejező megjegyzések

A 12. kiadás változásait a szabályok alkalmazása és az egyes szavak és szókapcsolatok írása szintjén csak fokozatosan szabad és lehet számonkérni. Magyarországon az érettségi vizsgadolgozatokban a 2016/2017-es tanév tavaszi vizsgaidőszakáig a 11. és a 12. kiadás szerinti helyesírást is el kell fogadni. Középszintű vagy az alatti értékeléskor 3 év a türelmi idő (vö. Keszler 2015: 268).

A lényegesebb változtatások bevezetését Prószyk Gábortól vett idézettel kezdtem, s vele is fejezem be: „Talán azt is lehetne mondani, hogy a teljes szabályzat az összes részletével elsősorban a lektoroknak és a korrektoroknak a szabályzata. Van egy olyan elvi része, amit mindenkinek ismernie kell, de nem baj, ha valaki egy adott ritkább helyzetben a szabályzathoz vagy egy helyesírási tanácsadóhoz fordul.[...] Sokszor halljuk a minket megállító rendőrtől, hogy nem emlékeztetből kell vezetni, és bár tegnap rakták ki az új táblát, mégis megbüntet minket. Az jogos, hogy nem emlékeztetből kell vezetni, de a beidegződést nem lehet önmagában büntetni. Tehát azt mondom: tessék figyelni, hogy egy-két helyen mostantól új helyesírási tábla van kitéve, amit nem ok nélkül raktak ki, hiszen az ottani forgalom, a kialakult nyelvi helyzet ezt kívánta meg.” (Prószyk 2015).

Irodalom

- AkH.¹ = *Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai*. A Magyar Tudós Társaság különös Használatára. (Reprint kiadás: Helikon Kiadó, MDCCCXXXII; MCMLXXXII)
- Deme László 1954. Helyesírási szabályzatunk tizedik kiadásához. *Magyar Nyelvőr*, 78, 285–308. p.
- Fábián Pál 1984. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. *Magyar Nyelvőr*, 108, 385–401. p.
- Fábián Pál 2007. A magyar helyesírás sorsfordulói. In Bozsik Gabriella, Eöry Vilma, V. Raisz Rózsa (szerk.): *Hagyomány és újítás a helyesírásban*. Eger, Az EKF Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványa, EKF Líceum Kiadó, 11–22. p.
- Keszler Borbála 2015. Megjelent A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr*, 139, 253–268. p.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Prószéky Gábor 2015. „Ha az ember nem érzi az anyanyelvét, akkor nehezebben ír” – interjú dr. Prószéky Gáborral az új helyesírási szabályzatról. <http://anyanyelvapolo.hu/ha-az-ember-nem-erzi-az-anyanyelvet-a> (Letöltve: 2016. 01. 20., 2015. május 28-i interjú)
- Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- AkH.¹⁰ –1954, AkH.¹¹ – 1984, AkH.¹² – 2015

Hvozdzik-Juhász János és Fekete István

Az idősödő Fekete István, ha tehetne, kerülte a találkozókat, azonban szinte mindenkivel levelezett, aki írt neki. 1948 kora nyarán az addig küldöttek egy részét óvatosságból elégette, ám az 1955-ös újraindulásától kaptak zöme fennmaradt. Ezek a levelek és képeslapok az író özvegyének halála után az Ajkai Városi Múzeumba kerültek. E dokumentumok alapvető forrásai a Fekete István kapcsolatrendszerét bemutató kutatásoknak.

1956 nyarán és kora őszén például Ján Hvozdzikkal is váltott néhány levelet.¹

1. A nyelvész, író és parlamenti képviselő Ján Hvozdzik, azaz Juhász János a huszadik század regényes alakjainak egyike. 1888. március 31-én, a zempléni Parnóban született. Érettségi után két évig premontrei novícius, végül azonban bölcsészdiplomát szerzett Budapesten. 1919 és 1935 között előbb a kassai gimnáziumban tanított; ekkoriban vette fel a Juhász vezetéknevet is. Ezután 1938-ig a pozsonyi magyar gimnázium oktatója. 1925 és 1927 között a Szlovák Néppárt tagjaként prágai parlamenti képviselő. E közéleti kitérő után megjelentetett magyar-szlovák és szlovák-magyar részletes szótárai forrásértékű munkák. 1938 után a magyar fővárosban, 1940-től Erdélyben, 1944 és 1956 között pedig a feleségével ismét Budapesten élt. Kora nyáron az Ausztriában lakó lányához költözött, mégpedig „legálisan”, ahogyan egyik levelében írta. Ekkor azonban eltűnik az életrajzi lexikonok szerzői elől; általános vélekedés szerint még abban az esztendőben elhunyt, talán Bécsben.

A ma is ott élő történész, Deák Ernő azonban arra hívta fel a figyelmemet, hogy Hvozdzik-Juhász Jánost „személyesen is ismertem, bár engem nem tanított. Mindenesetre tablókép is van róla, ugyanis 1956-os kijövele után a Felső-Ausztriában, az Altersee partján fekvő [salz]kammer[gut]i magyar reálgimnáziumban tanított latint és magyart. A gimnáziumot az 1957/58-as tanév végén megszüntették. Mind a tanárok, mind pedig a diákok »szétszéledtek«. A 73 éves tanár – ha jól emlékszem – a feleségével [Huzella Erzsébettel] feltehetően a Bad Kreuzen-i otthonba került Felső-Ausztriában, de az is lehet, hogy Bécsbe költöztek”.² Nem sokkal később Deák Ernő pedig azt feltételezte, hogy Hvozdzik-Juhász János talán Bad Thalheimben, egy másik ottani nyugdíjasotthonban lakott.³ Mindehhez utóbb még azt is hozzátette, hogy a diákjai „nagy felkészültségű tudós embernek tartották”.⁴

1 Az általam ismert autográf címzéseiben Hvozdzik-Juhász János mindig rövid i-vel írta a családnevét!

2 *Deák Ernő levele Sánta Gáborhoz*. Bécs, 2015. jún. 11. Ez úton is köszönöm Deák Ernő segítő-készségét.

3 *Deák Ernő levele Sánta Gáborhoz*. Bécs, 2015. júl. 15.

4 *Deák Ernő levele Sánta Gáborhoz*. Bécs, 2015. júl. 21.

2. Egyelőre kérdéses, hogy Hvozdzik-Juhász János mikor és hol ismerkedett össze Fekete Istvánnal. Fennmaradt levelei közeli, bizalmas viszonyt valószínűsítene. Már az elsőben „kedves Pistám”-nak szólítja, ami alapján egy korábbi (megsemmisült vagy kalódó) levele is létezhetett, vagy pedig 1956 nyarán, miután végre Ausztriába utazhatott, egy régebbi barátságot elevenített fel:

Wien, 1956. VII. 15.

Kedves Pistám! Családom tagjait nem találtam Bécsben, hanem Grazban, azaz Graz egyik Sommerfrischéjén, [üdülőhelyén] Lassnitzhőhén, ahol a lányom a vakbél-operációja után üdül, és vért meg húst pótol magára. Görbe országban bot nélkül elcsúszik az ember lába, és kifecamítja a bokáját. Ez történt velem is, emiatt csak pár nap óta vagyok Bécsben állandóan. Műveid fordítása ügyében részben már eljártam: Dérföldy-Luxot a telefonkönyvben is megtaláltam. Tegnapelőtt voltam nála, a Hajnal Badánybánt megkaptam [tőle], és azonnal belekóstoltam a fordításába. Élvezetes munka lesz. Azonban... Azonban a másik könyvvel baj lett: a Kelét a határon el kellett valahol hagynom. Ebből kettős hiány lett: először is nincs meg nekem, úgyhogy valami Ausztriába látogatóval kellene küldened egy példányt. Ígérem, hogy az illető visszakapja, amint végeztem a fordításával. A Kelében volt a főljegyzésem a másik címről, akit meg kellett volna látogatnom, a telefonkönyvben pedig nem találom. Légy szíves ezt a címet küld el nekem újra!

Mindezekhez meg kell jegyezni, hogy magyar állampolgár alkotásainak értékesítése, tehát fordítás, színpadra alkalmazás, filmzés stb. csak az Irodalmi Alap, illetve az Irodalmi Ügynökség (Deák Ferenc u. 15. Szentiványi) közbejöttével lehetséges.⁵ A fordító, jelen esetben én, akár Izland-szigeten is fordíthat; ez már csak a fizetési mód kérdése. Erre figyelj, Pista, nehogy valami hibát kövessünk el! Egyelőre írtam Bratislavába, az elvi álláspontjuk végett.

Az én [Pókhálóban című] könyvem ügyében most várok választ egy német nyelvű és egy angol nyelvű kiadása ügyében. Magyar második kiadása egyelőre csak az Egyesült Államokban mehetne.

Különben a lábfeicamomtól eltekintve jól vagyok, gyerekeimnek örülök, akiket nyolc év óta nem láttam. [Tőrey?] Zoltánt sok szeretettel ölelem.

Tehát: 1. Könyveid szlovák fordítása (esetleg cseh is) dolgában most levelezek; 2. A Kelét és az említett másik címet várom. Ez utóbbinak vétele után azonnal értesítelek.

A nagyságos asszony kezét csókolva Téged szeretettel ölel:

János

Hvozdzik-Juhász János levelének szintén autográf címezése szerint ekkoriban Bécs XIX. kerületében, a Hasenauerstrasse 7. alatt lakott. Fekete István – szokása szerint – feljegyezte a borítékra, hogy 1956. július 23-án válaszolt a levélre. Bécsi fordítója, a Hvozdzik-Juhász által emlegetett Dérföldy-Lux Vilmos 1956. július 20-án szintén írt

⁵ Az utóbbival kapcsolatban a levélíró a Szerzői Jogvédő Irodára gondolhatott, ugyanis ekkoriban ez az irodalommal (is) kapcsolatos hivatal – egészen pontosan: annak nemzetközi osztálya – működött a jelzett postacímen.

Fekete Istvánnak. Gépelt levelében ez is olvasható: „Nálam járt Hvozdzik János, avval, hogy a megbízásodból adjam oda neki kölcsön a *Hajnal Badánybant*, tót fordítás miatt. Megtettem.”⁶

Fekete István mindkét levélre azonnal válaszolt. Erre Hvozdzik-Juhász Jánostól az alábbi levelezőlapot kapta:

Wien, 1956. júl. 28.

Kedves Pistám! Egy napon kaptam a Te leveledet és [Tőrey?] Zoltán egy lapját, amelyben értesít, hogy türelmetlenkedel a regényeid fordítása miatt. De, ahogy írtam Neked, a magam példánya elveszett, azt a példányt pedig, amelyik itt található volt, nem tudtam, hol keressem, mert a címet a Kelével együtt elvesztettem. Most megvan a cím, de nincs meg a könyv, mert az adott címen, a Seegasse 26. alatt ilyen nevű lakó nincs, és a házfelügyelőnk szerint nem is volt soha. Nem volt szerencsés gondolat a könyvet ilyen bizonytalan személyre bízni, amikor olyan nehéz könyvet eljuttatni a határon túlra. Van azonban egy másik módja: tegnap kaptam egy könyvet Kittenberger K[álmán]-tól (Kilima-Ndzsarótól Nagymarosig). Ezt a Magyar Könyvterjesztő Vállalat (Bp., Guszev u. 1.) küldte postacsomagban. Kissé hosszabb út, de biztos.

Zoltánt megkértem, hogy adja nekem kölcsön a Kelét, és Te küldesd el a fenti vállalattal. Az én könyvem fordításában semmi újabb mozzanat, mint az, hogy nagyon tesszik.

Kézsókom a nagys.[ágos] asszonynak, Téged szertettel ölel:

János

Fekete István erre az üzenetre ugyancsak gyorsan, már augusztus 24-én reagált. A gólyaregényből is postára adhatott egy példányt, mivel emlékeztetőül szintén a levelezőlapra írta, hogy Hvozdzik-Juhász János „adja olvasni a Kelét D.[érföldy] Luxnak”. Hvozdzik-Juhász *Pókhálóban* című vaskos regénye még Budapesten látott napvilágot, és 1956 kora őszére már számosan írtak róla Magyarországon. Levelezőlapja végén erre utal a nyelvész-író.

Az üzenetváltás hamar folytatódott, és Fekete István postaládájába ezúttal már nem képeslap, hanem levél érkezett:

Lassnitzhöhe, 1956. IX. 6. Botenhof

Kedves Pistám! Amint látod, nem Wienben tartózkodom, hanem Graz mellett, egy nyaralóhelyen. Leveledet itt kaptam. Azonnal intézkedtem, hogy a kislányod azonnal megkapja a szül.[etés]napi megemlékezéseket: vőm elintézi. Ez amolyan kényszernyaralás: a gyermekeim küldtek ide, hogy a két kislányukkal folytassuk a nyarat, amíg ők Bécsben lakást kapnak. Ez van olyan nehéz kérdés, mint a Szezei-csatorna ügye. Szóval, itt nyaralok, és írok egy könnyebb regényt; talán ezt is kiadja a Zsolnay Verlag. Mulatságos dolog megírni, hogyan kénytelen egy sub auspiciis gubernatoris [kormányzógyűrs] doktor újra járni a gimnáziumot, újra hallgatni az egyetemi előadásokat, és újra doktorrá lenni – sub auspiciis.

6 Dérföldy-Lux Vilmos levele Fekete Istvánhoz. Bécs, 1956. júl. 20. Ajkai Városi Múzeum. Kézirattár.

Pistám! Kétségeim vannak afelől, hogy a könyveidet én fordíthassam. Júli.[ius] közepén küldtem el a megkereséseimet Bratislavába is, Prágába is. Se innen, se onnan nincs még semmi válasz. A magam Pókhálóbanja – amit már elkezdtek fordítani Bratislavában – ügyében is írtam ugyanabban a levélben, de erre sincs válaszom. Az a benyomásom, hogy a nyugati imperialisták területén élő lénnel nem akarnak szóba állni. Hasonló a sorsa egy másik levelemnek, amelyet a Szépir.[odalmi] Kiadónak írtam B[uda]pestre a könyvem II. kiadása ügyében, hogy 30 napon belül jelentsék igényüket. Tudtukra adtam ott is, itt is, hogy legálisan élek külföldön. Semmi válasz. Ha nem terhelnék vele, arra kérek, telefonálj át a Szépirod.[almi]-ba (Bodnár Pista titkárnak, a nevemben), mit szándékoznak tenni, mert az a szándékom, hogy külföldön adatom ki.

Ezelőtt vagy három héttel nagy strokkon [itt: riadalmon] mentem át, az osztrák lapokban olvastam ugyanis 4 magyar fiú kalandos disszidálásáról. Hárman közülük a Dunába veszték, köztük egy Fekete nevű is. Megnyugodva látom, hogy ijedelmem valami ismeretlenért volt.

Még egy szívesség. Ugyanazon a napokon történt, hogy telefon-megkeresést kaptam B[uda]pestről előttem ismeretlen névtől: valami Kucheta nevű ember kért tőlem telefonbeszélgetést. Nézd meg a b[uda]pesti telefonkönyvben, van-e ott ilyen, és ha van, mi a szándéka velem! Engem telefonon is el lehet érni: Lassnitzhöhe bei Graz, a Griesel Panzió telefonján.

Terveimről még ennyit: bejelentettem igényemet az USA-ba utazásra. Ha megadják a vízumot, 5-6 hónap múlva lehet esedékes.

Szeretettel üdvözlöm barátainkat, kézcsoókom kedves feleségednek és Téged is szeretettel ölel:

János

Fekete Edittől már nem kérdezhető meg, hogy milyen emléket őriz Hvozdzik-Juhász Jánosról, és hogy hány alkalommal találkoztak. Előző levelében Fekete István minden bizonnyal a feleségéről és fiáról is beszámolt a bécsi ismerősnek; a tragikus sorsú magyar disszidenssel kapcsolatos megjegyzés erre vonatkozhat. Fia, ifjabb Fekete István egyébként még azon esztendő végén, vagyis 1956 decemberében szintén elhagyta az országot. Végül az üzenetet átadó rejtélyes budapesti telefonáló nevét Hvozdzik-Juhász János feltehetően félreértette: az idegen nem Kucheta, inkább Kucsera lehetett.

Sajnálatos, hogy egyelőre az sem tudható, vajon az utolsó levelében említett „könyvebb regény” pontosan mi volt. Hvozdzik-Juhász János befejezte-e egyáltalán, ugyan mi történhetett a kézirattal?

*

A Fekete házaspár 1956. október 1-jén az ún. „íróhajóval” Bécsbe látogatott, mindekelőtt azért, hogy a lányukkal találkozhasson. Az író, a rendelkezésére álló rövid idő alatt, többekkel – például Dérföldy-Lux Vilmossal – személyesen kapcsolatba lépett, azonban egyelőre megmondhatatlan, hogy Hvozdzik-Juhász János közülük tartozott-e. Fekete István ajkai hagyatékában további levele nem található. A *Hajnal Badányban* és a *Kele* című regényeket pedig sem szlovák, sem cseh nyelvre nem fordította le.

A 60 éves Liszka József köszöntése

A bölcsészprofesszor áhítozik leginkább tanítványok után. A kémikusnak kémcsőöblítő, a sebésznek érlefogó „tanítványokra” van szüksége. A filozófus, pszichológus, szociológus a maga visszhangját és dicséretét várja a tanítványoktól, akik minél másodrendűbbek – annál inkább kiemelkedik közülük a csodáltnivaló „mester”. A bölcsész – így a néprajzos is, még inkább pedig a folklórkutató professzor – viszont azt várja el, hogy a tanítvány *ugyanúgy*, de ne *ugyanazt* folytassa. Igazában a valódi tanítvány is erre törekszik. Ha csakugyan tiszteli tanítóját – éppen azt nem meri, vagy nem akarja folytatni, amit neki közvetlenül tanítottak. Veszélyes viszony lenne az ilyen kutatásban kibontakozó kölcsönös elvárás. Nekem elég sok ilyen, másként viszonyuló egyetemi hallgatóm volt, és fél évszázad után azt biztosan elmondhatom, igazán sokféle módon folytatták azt, amit számukra kijelölhettem. Minél messzebbre, más területekre jutottak – annál büszkébb vagyok rájuk: mivel annál önállóbbá lettek. Már az órákon is sokszor elmondtam, hogy az egyetemi oktatás olyan, mint a vadászat: nem oda kell célozni, ahol a „vad” e pillanatban áll – hanem oda, ahová a lövés után eljut. Kivétel csak a kitömött őzike szobra – de az nem eleven.

E sorban egyedülálló, kivételes hely illeti meg (*in pectore*) Juhász Ilonát és Liszka Józsefet. Ők nemcsak tanítványaink, hanem legjobb barátaink sorába kerültek. Ennek jeles bizonyítékeként akár azt is említhetem, hogy még komáromi lakásukban a rendetlen és fékezhetetlenül barátságos Vili (! de ő a kutya!)* hányszor lopta el a papucsomat és dugta a fűtőtest mögé. Konferenciák hivatalos ünneplésén és baráti tereferéken sokszor idéztük, egykor milyen durván intettem „munkára” az akkor pesti süldő egyetemistát – aki rögtön meg is fogadta, az életben nem jön többet vissza ahhoz a vadállathoz a Folklóre Tanszékre (= VV). Aztán a Kígyó utca közepén megváltoztatta életprogramját és felment a Széchényi-könyvtárba. (Amit azóta százszor annyit használt, mint én.) A mi Folklóre Tanszékünk pedig az övékévé vált.

* Most jutott eszembe, egykori professzorom, Dégh Linda hasonlóan rendetlen, ám méretre nagyobb bloomingtoni (Institute of Folklóre, Indiana University, USA) kuttyáját meg Billynek hívták. Linda disszidálása (1963) előtt a nem kevésbé elviselhetetlen pesti (Budapest, Kossuth Lajos utca 12.) tömzsi kuttyája neve Szuszi volt. – Miért tartom fontosnak ezt az apróságot? Oly sokszor elhangzik az a vitathatatlan bölcsesség, hogy folkloristaként a kutya sem ugat utánunk! Akkor legalább mi ugassunk utánuk!

Életpályáink sokféle találkozásai közül csak a néhai budapesti, majd müncheni etnológusprofesszor, Vajda László emlékét idézem: ő aztán kritikus elme volt, és többször is megkérdezte, beengedje-e müncheni lakásába ezt a szlovákiai, ismeretlen néprajzost? Ismét és ismét érdeklődött: „Ez nem búsmagyar?” Akkor már Liszka és én az ő autóján egy kicsit múzeumlátogattunk Bajorországban, LJ panaszkodott is emiatt másoknak (nekem aztán panaszkodhatott volna!), hogy amíg valahol csak egyetlen múzeum nyitva volt, addig nem étkeztünk. Meg is láttuk Agnes Bernauer tornyát. (Gondolom, köztudott, történetét a magyar Kádár Kata ballada forrásának tekintik a filológia.) Úgyhogy egy idő után én mondtam Vajdának: „sülve-főve együtt vagytok, miért kérdezed?” Azt válaszolta: „mert nem találkoztam még ilyen tiszta, érdek nélküli emberrel, és nem hiszek a szememnek.”

Itt rögtön elméleti szinten folytathatom is. Liszka József életművében a hatalmas szakmai háttér, a hihetetlenül gondos terepmunka és adatolás, a teljességre törekvő áttekintés, a logikus és érthető bemutatás mindenki számára nyilvánvaló. Mintha sok évtizedre előre beprogramozta volna munkáját, új meg új témák és évgyűrűszerűen (sőt akár hónap-gyűrűszerűen) egymásra épülő művek követik egymást.

Egy szakembert nemcsak az általa aláírt, nyomtatásban megjelent művek mérlegetlik. Ám az rendkívül fontos, hogy a kutató személy felismeréseit, adatait mások is megismerhessék: és erre mindmáig a közlés a legjobb módszer. Ezért olyan imponáló, hogy közleményeinek mostani jegyzéke több mint 500 tételes, és köztük 26 kisebb-nagyobb kötetet tartalmaz. Ez még az újabb, bővített kiadásokat levonva is több mint 5000 (!) nyomtatott lap, köztük szlovák és német nyelvű könyvek is. Csak a korrektúrák végigolvasása legalább fél évet tehetett ki. És még ehhez társul az 1984 óta nyomtatásban megjelent több mint 250 tanulmány – azaz hónaponként egy-egy írás. Ezek között is ott vannak német, szlovák, angol (és főleg magyar) nyelvű dolgozatok. Ha itt is találunk fordítást, újraközlést, kiegészítést – azért érdemes mindig az új közléseknek is utánanézni, mivel a szerző mindig talál új, beilleszthető adatot, folytatja következtetéseit az újabb megjelenés alkalmával. Nemcsak az *Acta Ethnologica Danubiana* eddig 17 kötetét szerkesztette, hanem tucatnyi más könyvet is. Ezek szerzői igazán lekötelezettjei lehetnek a precíz és értelmes formába öntő szerkesztési munkáért. Noha tudtam ilyen tevékenységéről, meglepett, milyen sok kis, „jegyzetszerű” írása jelent meg, főként gyűjtőnaplói füzeteiből. Valódi „újságírói” kommentárok. Ez ugyanolyan fontos tevékenység – ha folyamatos – a saját kultúra számára, mint egy szlovák nyelvű monográfia az ottani magyar népi kultúra egészéről! Kívánjuk (nekem, a Gellérthegy budai lábánál, ezt persze könnyű programként előhozni), hogy megfelelő módon és színvonalon folytassa ezt a fontos tevékenységet is! Persze: csak úgy, ahogy ő jönak látja. Mindenképpen megvan a tudósi hitelessége hozzá! És ez a Fórum-„iskola” jellemzője is: csodálatos, hogy az általuk képviselt társadalomtudomány mennyire üdítő forrás a pocsolyák és hínárok között.

Liszka sok-sok könyvismertetése könnyen osztható három témakörbe: új és újszerű német és szlovák művek bemutatása – valamilyen szempontból fontosnak ítélt magyar művek recenzálása. Bár volna ennek pandanja mások által és más folyóiratokban is!

Szerencsére szinte egyazon tevékenységet folytathatta az évtizedeken át Komáromban: múzeum, néprajzi társaság, kutatóintézet és adattár, újabban az egyete-

mi oktatás keretében is. Terepmunka, dokumentálás, anyagközlés, terminológiai tisztázás, tudománytörténeti rendezés egyaránt legszűkebb szakterülete. Számos/számtalan nemzetközi konferenciát szervezett, ezek anyaga általában meg is jelent. (Ami csodaszamba – vagy inkább hihetetlen szívósságba mehet e tájakon!) A szlovák néprajzkutatók közül sokkal ápol évtizedes szakmai barátságot. A még mindig végtelenül gazdag német néprajztudományból a hagyományos felfogást meg a kisebbségkutatást képviselőkkel van szoros kapcsolatban. Természetes, hogy a Kárpát-medence magyar területeit bejárta, az ottani kollégák egyenrangú társuknak tekintik. Ez az interetnikus szemlélet azonban éppen „errefelé” lejt, és kortársai/pályatársai között is leginkább csak az ő műveiben természetes.

Megvannak kedves témái: népi vallásosság és ennek építményei, a mai „népkultúra”, területi megoszlása, legújabban a népköltészet különös motívumai. Kiváló archívumot halmoztak fel Komáromban – ami évtizedekre ad majd munkalehetőséget a további generációknak is.

Magam a „határon túlról jött” egyetemi hallgatóinknak sosem mondtam, hogy kötelességük visszamenni szülőföldjükre. De azért érezhették, hogy ezt az emberpróbáló utat tartom a legméltóbbnak. Közöttük ragyog Liszka József példája. (Akit ugyan egyszer éppen mi akartunk átcsábítani Pestre.)

Mi „okozhatta” e páratlanul gazdag és tisztességes életművet? Legelőször a nem mindennapi tudás, intelligencia, munkaszervezési képesség. És a család. Meg évtizedek óta a méltó munkahely a Fórum Intézetben. Liszkáéknak igen határozott a társadalmi és politikai nézetvilága. Ezt és a „helyzetet” itt nem is taglalom. Egy „kisebbségi” társadalomtudósnaq sosincs könnyű sora. Maga a helyzet sem könnyű, meg aztán két irányból is húzzák a szélsőséges követelmények. Liszkák szerencsésen helyezkedtek el e (nem mindig virágpompás) mezőn. Azt azonban nyugodt lélekkel mondhatom: ez a szlovákiai magyar néprajzkutató házaspár etikai mérce a mi számunkra is. Remélem, ebben a tudatban ők is boldogok, és sokáig azok is maradnak.

A szlovák néprajzkutatás mulasztása, hogy nem értékelték és tüntették ki kellő fokon a ma legkiválóbb élő szlovákiai (nemzetközileg kiváltképp elismert) néprajztudóst! Valami sakk-vakság lehet ennek az oka, hiszen szlovák kollégái jól ismerik, szeretik és tisztelik.

Még érthetlenebb, hogy a magyar néprajzi érdemosztók évtizedek óta megfeledeztek arról, amiről oly sokszor lelkesen és politikailag kifizetődő módon szoktak nyilatkozni: a határon túli magyar kultúráról. Nem ma, nem tegnap, hanem évtizedek óta dolgozik Komáromban a házaspár, aki nem a pesti boncoktól kapja az anyagi támogatást, és egy csodálatos kultúra (a felvidéki magyar néphagyományok) bemutatásával foglalkozik – magyarul, németül és szlovákul.

Hogy közös tárgyunkra, az összehasonlító folklorisztikára térjünk, nemcsak a német nyomdák révén, ám „Közép-Európában” főként a 19. században közismertté váltak az ún. „Lebenstreppe” színes nyomatok. Az emberi élet lépcsőfokait tanulságos „rajzokban” bemutató sorozat a 0. évtől a 100. évig terjed. Balról jobbra az előbbi rajzok előbb felfelé vezető útján mutatják évtizedenként, mintegy állóképekben, megfelelő öltözetben és délcegséggel/kuporodottsággal a gyermekeket, az ifjút, a családfőt, az öregembert, ahogy az életpályán egyre feljebb hág, majd fokozatonként ugyanúgy egyre lejjebb jut. Van férfi, és ritkábban női változata is a képsorozatnak, nagyjából azonos, évtize-

denkénti szerkesztéssel. E közismert ábrázolásból most azt emelem ki, hogy az 50. esztendő van középen és legfelül – ez az élet csúcspontja. A hatvanadik év ehhez képest már egy fokkal lejjebb került.

Ez a kompozíció két szempontból sem érvényes ma már. Az életkor meghosszabbodott, és legalább a hatvanadik évig csúcspontnak tekinthető e kor (még a munkajog szempontjából is). Azután: a Liska–Juhász házaspár mostani tevékenységét tekintve ez biztosan csúcspont: a *Lebenstreppe* teteje. Egyedül rajtuk múlik – meddig tartózkodnak a csúcson! Reméljük: sokáig.

„Mindenhol, mindenkor és mindenkitől lehet tanulni”

Beszélgetés a 60 éves Liszka Józseffel

L. Juhász Ilona felvétele

Ez a beszélgetés születésnapi jubileumod alkalmából készül. A kerek hatvan közeledtével érzel-e magadban vagy magad körül valamilyen változást?

Az a helyzet, hogy sosem tulajdonítottam jelentőséget a „kerek” születésnapoknak, így most sem foglalkoztam vele, pontosabban: foglalkoznék vele. De nem te vagy az első, aki – sokszor részvételteljes pillantásokkal kísérve – hasonlóakat kérdez. Ha akarom, ha nem, foglalkoznom kell hát vele, miközben továbbra is meggyőződésem, hogy ki-ki annyi éves, amennyinek éppen érzi magát. Jómagam éreztem már öregebbnek is magam (negyven körül, egy kiélezett és nehéz élethelyzetben), mint most, illetve hát az éppen most kínzó porckorongsérvem, ha elmúlik, fogom még magam a mostani kedélyállapotomnál fiatalabbnak is érezni. Legalábbis remélem. Utóbbi, a porckorongsérv viszont nem életkorjelző, hiszen első alkalommal harmincöt éves koromban jelentkezett. Aztán azóta vissza-visszatérő vendég.

No, de egy kicsit komolyabbra fordítva a választ, az ember, ugye, úgy gondolná, hogy ahogy kifelé megy az életből (hát ez is: születésünk pillanatától kifelé megyünk...), szóval az emberélet útjának felét elhagyva, egyre többet elvégzett, teljesített, tehát a reá váró feladatok száma is csökken. Nos, ehhez képest épp fordítva van, évről évre (minden fogadkozás ellenére) egyre több az elvégzendő munka, a teljesítendő feladat. Ha ez törvényszerű, márpedig mások elbeszélései alapján is úgy tűnik, hogy valóban, akkor igen: érzem a hatvan évet. Nyakig (nyakig? a víz alatt!) az éppen időszerű munkákban, miközben (magam szabta) feladatok garmadája kacsingat rám a nem is oly távoli jövőből. (Persze igen távoli jövőről azért mégsem illendő beszélni. Ebben a korban!)

Köbölkúton születél: mit adott neked ez a falu, az iskolája vagy a közössége, s mit köszönhetsz a szüleidnek?

A kérdést megfordítanám, hiszen elsősorban a Liszkáékhoz születtem be, olyannyira, hogy valóban Köbölkúton, az akkor még Új utca 757. alatt, a konyhában. Petróleumlámpa mellett, aminek tudjuk, milyen szép a lángja... Szüleim a boldog és gondtalan gyermek-kort biztosították, engedték, hogy azzá legyek, amivé lenni szerettem volna (ez majdnem sikerült is, s hogy csak majdnem, nem rajtuk múlott), aztán később is, ha igényeltem (mert nem mindig igényeltem, amit aztán később rendre meg is bántam), szóval mindig, minden élethelyzetben mellettem álltak. Édesanyám, hál' Istennek, áll ma is!

Miért, mi az ami nem sikerült? Mi lettél volna inkább?

Hát, ha nem is teljesen komolyan, de azért minden komolyságot sem nélkülözve, egy bluesgitáros, aki éjszakánként füstös kocsmák népét szórakoztatja. S közben, gondolom, saját magát is... No, de erre fiatal koromban komolyabb kísérleteket nem is tettem, ezt inkább talán csak most gondolom, visszamenőleg...

Viszont, ha a családnál tartunk, még nagyszüleimről is beszélhetnék, főleg anyai nagyanyámról, a Vincze nagymamáról, aki sokat olvasó, bölcs parasztasszony volt. Vele sokszor versenyt olvastunk, még Karl May vaskos Winnetouját is elolvasta párhuzamosan velem, hogy megtudja, *mi lehet má az, amit ez a gyerek le se tud tenni...*

Köbölkút nekem, egészen kisgyerek koromban a közeli szőlőhegy, pincesor, az erdő volt. Ha belegondolok, hogy milyen rozoga présházakban, pincékben kajtattunk madár-fészkek után, hát még most is lúdbőrözik a hátam. Nem, nem jól mondom, nem most is, hanem: egyszerűen most. Akkor nem érzékeltük a veszélyt. A nyaraimat, legalábbis azok egy részét viszont Pereden, anyai nagyszüleimnél töltöttem. Onnan a Téglások nevű tó, az ottani horgászások maradtak meg emlékeimben. Érdekes: hiába van/volt Köbölkúton sokkal jelentősebb mocsárvilág, horgászási, halászási lehetőség, arról különösebb emlékeim, élményeim nincsenek. Mindez az alapiskolai időszakot jelenti, sőt, ha meggondolom, már hetedik-nyolcadik táján nem is mentem ki az utcára a gyerekek közé játszani. Addigra annyira beszippantottak az olvasnivalóim, hogy inkább azokkal töltöttem az időmet. Aztán, a gimnáziumi évek alatt, gyakorlatilag már csak aludni jártam haza, s egyetemista koromtól meg végképp megszakadtak az aktív, napi kapcsolataim szülőfalummal. Az utóbbi években tettem néhány bátorítatlan kísérletet, hogy ezeket a régebbi, laza kötődéseket felújítsam, de hogy azok valóban élők lehessenek, ahhoz ott kellene élni...

De még az iskola! Ez összetett, s jó hogy tanítóimról nem általánosságban kérdez-tél. Az elemiben lényegében minden tanító nénimtől (köztük édesanyámtól, aki harmadikban tanított, s én őt az iskolában *tanító néninek* szólítottam és magáztam, ahogy a többi gyerek, anélkül, hogy mi erről otthon valaha is beszélünk volna), szóval minden tanító nénimtől megkaptam azt a szilárd alapképzést, amiből lényegében ma is élek. Csak hálával tudok gondolni rájuk. Az alapiskola felső tagozatán, s pláne a gimnáziumban azért már (enyhén szólva) tagoltabb a kép. Neveket nem mondok, mert kár lenne bárkit is megsérteni (akár haló poraiban is), de tényleg többet vártam ekkori tanáraimtól. Sokat olvasó gyerek voltam, és olvasmányélményeim nyomán már élt bennem valamiféle romantikus kép a tudós tanárokról. Ilyen elvárásokkal mentem a gimnáziumba, s mondanom sem kell, hogy csalódnom kellett. De azt hiszem, ez törvényszerű is. A

valóság csak ritkán tud megfelelni az olvasmányélményeknek. Némelyik gimnáziumi tanáromtól emberséget kaptam és tanultam, szakmai útbaigazítást viszont alig. Szóval „tanítóim nem voltak, nem volt tanítókra szükségem” – mondhatnám Adyval, de ez nagyképű és csak féligazság lenne. Mert igenis szükségem volt, van tanítókra, afféle tanuló típus vagyok. Tehát inkább tanuló mint tanító, de hát ez egy *weites Feld*...

Ezt hogy érted? Arra emlékszel, milyen tanuló voltál? Vagy inkább így: milyen voltál tanulónak?

A kérdést talán úgy módosítanám, hogy milyen vagyok tanulónak. Merthogy valóban úgy gondolom, inkább tanuló, mint tanító alkat vagyok. Lépcsőházi ember nem való tanítónak, hiszen oktatás közben gyakran kell tudni azonnal reagálni. Az nem elég, ha később, a szünetben, a lépcsőházban jut az ember eszébe a megfelelő válasz. S arra, hogy tanuló alkat vagyok, abból jövök rá az utóbbi években, évtizedekben, hogy konferenciákon egyre gyakrabban beszélgetek diáklányokkal (no, nem azért! Diákfiúk szinte nincsenek is ezeken a tanácskozáson, vagy ha igen, nem annyira beszédeselek), szóval diáklányokkal tereferélve azon veszem észre magam, hogy nagy érdeklődéssel hallgatom, amiről beszélnek, és én ebből tanulok is. Látva más kollégákat, ugyanott, amint még a kávé mellett vagy egy borkóstoló keretei között is, ugyanazokat a diáklányokat komoly (*tanaras!*) képpel oktatják, még szembetűnőbb ez a „felfedezésem”. Persze a másikat hallgatva, egy-két rövid kérdéssel, közbeszólással is lehet oktatni (sőt!), de én ezekből a beszélgetésekből általában tényleg tanulok.

Visszatérve a kérdésed első felére, hát, azt hiszem (de ilyesmit az ember önmagáról nehezen tudhat megállapítani), szóval azt hiszem, hogy hálás tanítvány típus voltam, vagyok. Szerettem meghallgatni mások véleményét, tudását, az enyémet hangosan nem feltétlenül kimondva (ez nem biztos, hogy jó), szeretek új dolgokat, új gondolatokat megismerni, másokat hallgatni. Ez nem jelenti okvetlenül azt, hogy mások véleményét kritikátlanul átveszem, de általában élből semmiképpen nem szállok vitába. Szerettem végiggondolni, átrágni magamban először, aztán később, ha úgy látom, akár konfrontálódni. Csípőből tüzelve viszont ritkán. Ez abból a már említett lépcsőházi ember mivoltomból is adódhat.

A tanítók kérdésére visszatérve, az a helyzet tehát, hogy valójában éppen a legfogékonyabb koromban nem, nemigen voltak olyan tanítóim, akiket elképzeltem volna magamnak. Afféle tudós tanárokat szerettem volna tehát a magaménak tudni, aki pedagógus is, de közben kutató, publikáló szakember is. Most már egyértelműen a gimnáziumról beszélek, s bizony nemigen kerültem kapcsolatba ilyen emberekkel. Akik ott voltak, inkább visszahúztak, amit elértem, (némi, ám megengedhető túlzással) ellenükre, a velük folytatott küzdelemmel értem el. Látod, miközben kattog az agyam, rájövök, hogy ez sem igaz maradéktalanul! Volt egy nem hivatalos tanító nénim (s az ő neve hadd hangozzék el mégis), Belohorsky Aranka, akihez németórákra jártam már kilencediktől Érsekújvárra, aztán végig, a gimnáziumi éveim alatt is (sőt, amikor az első nemzetközi konferenciámra készültem, ahol németül kellett előadnom, tán 1985/86-ban, arra is ő készítette fel). Szóval tőle rengeteget tanultam, nemcsak nyelvet, de az ahhoz kapcsolódó irodalmat, s ami még több, emberséget. Még utólag is csodálom azt a finoman, csendesen alkalmazott pedagógiát, ahogy tanulásra készítetett. Sose felejttem el (magam előtt látom töpörödött alakját a foteljében), ahogy – miután valószínűleg nem úgy teljesítettem, ahogy elvárta volna – bármiféle szemrehányás nélkül, csak

szelíden megcsóválva a fejét, fennhangon elmondja, majd beleírja a füzetembe a Goethe-idézetet: „*Wer fremde Sprachen nicht kennt, weiß nichts von seiner eigenen.*”¹ Nem tudok elég hálás lenni a sorsnak (meg hát persze szüleimnek, hogy annak idején támogattak ebben is), hogy tanítványa lehettem! Különben módszerét (beleértve a Goethe-idézetet is), tehát egy afféle, szelíden rávezető módszert életem során sokszor próbáltam alkalmazni. Sikertelenül. Nyilván bennem volt a hiba.

A gimnáziumhoz képest az egyetemen jobb volt a helyzet. Azzal kapcsolatban már inkább nekem vannak, magammal szemben kételyeim. Kihasználtam-e minden ott felkínált és elérhető lehetőséget? Istenem, ha XY előadásait a mai eszemmel hallgathatnám meg újra! Meg ilyesmik.

De azt hiszem, előreszaladtam...

Nem föltétlen, mert épp az egyetemről kérdeztem volna. De egyelőre fektessük, mert a szakmai életrajzodba beletartozik, hogy már gimnazista korodban nyaranta régészeti feltárásokon vettél részt, vagyis többet volt kezdedben az ásó meg a lapát meg az ecset, mint a gitár. Mi vonzott a régészetben?

Romantikus alkat vagyok, talán ezért is ez az utólagos (?) vonzódás a blueshoz. Az archeológiával is így volt valahogy: serdülőkori olvasmányaim, főleg a Schliemann életről szóló Zamarovskýtól, amelyben, ha jól emlékszem, a fiatal Schliemann még valamikor serdülőkorában kijelentette, hogy ő pedig majd megtalálja Tróját. És aztán úgy is lett. Legalábbis ő abban a hitben halt meg. És akkor annyira izgalmasnak tűnt nekem a régészet, hogy elkezdtem további könyveket olvasni a témában, és hát régészeti feltárás miatt sem kellett egész Kisáziába utaznom, a szomszéd faluban, Szőgyénben nyaranta hatalmas feltárások folytak (ezt már csak most tudom, hogy még azt sem lehet kizárni, hogy esetleg a „trójaiakkal” rokon népesség maradványai is előkerültek ott), szóval a gimnáziumi nyaraimnak legalább egy hónapját ott töltöttem. Először valóban ásóval, lapáttal, később spaknival és ecsettel, s még később milliméteres papírral és ceruzával. Csak mellesleg jegyzem meg, hogy a gimnáziumban közben olyan „biztatásokat” kaptam, hogy „aha, te vagy az a gyerek, aki őszeres akar lenni”, meg „akkor leszel fiam régész, ha térdig érő fehér szakállad lesz” stb. Mondanom sem kell, hogy az efféle megjegyzések még inkább az archeológia irányába tolták makacs akarásomat. Viszont kiderült, hogy bizony régészet szak Pozsonyban csak minden második-harmadik évben nyílik (abban az évben, amikor döntenem kellett, éppen nem), Prágában ugyanez volt a helyzet. Budapestre akkor egy államilag előírt kvótarendszer alapján lehetett kijutni. Előre meg volt szabva, hogy az adott évben mondjuk négyen mehetnek magyar, hárman történelem szakra, ketten néprajzra stb. A régészet ezen a listán sem szerepelt. Valaki azt tanácsolta, hogy próbáljam meg a néprajzot. Fogalmam sem volt róla, hogy mi az (ma sincs. Akkor valami csemadokos néptáncolással azonosítottam, ma más gondjaim vannak vele), de mivel a tanács úgy folytatódott, hogy ha oda felvesznek, ott már (mármint Budapesten az ELTE-n) második szakként felvehetem mellé a régészetet, hát belevágtam. S mivel két helyre lehetett jelentkezni, beadtam a jelentkezési lapomat a prágai Károly Egyetemre is, német–történelem szakra...

1 Aki nem ismer idegen nyelveket, a sajátjáról sem tud semmit.

Meg kell, hogy szakítsalak. Szerintem az első publikációd is a gimnáziumi évek idejéből való. Emlékszel rá pontosan, hogy miről szólt, mikor és hol jelent meg, vagy utána kell nézned?

Hát, hogy egészen pontosan mikor, annak valóban utána kellene kotorni, de már alapiskolás koromban jelentek meg apró kis... mijeim is? ...szóval afféle karcolatcskák, „egypercesek” a *Tábortűzben*. Aztán a gimnáziumban szorgalmas tudósítója és glosszaírója voltam a járási hetilapnak, a *Heti Hírlapnak*, talán valami az *Új Ifjúságban* is megjelent (vagy csak küldtem és nem jelent meg? Utána kellene ennek is nézni, már ha érdemes volna). Akkor már rendszeres naplóiíró voltam, amit akkor a leginkább stílusgyakorlatnak tartottam. Utólag belekóstolgatva ezekbe a próbálkozásokba, látszódik, hogy éppen akkor kit olvashattam: hol Németh László, hol Illyés Gyula modorában vannak írni próbálva ezek a szösszenetek. No, de ez az egész akkori „publikációs tevékenység” nem érdemel meg ám ennyi beszédet...

Mindkét helyre, Budapestre és Prágába is felvettek, és te a budapesti egyetemet választottad. Ott úgy alakult a sorod, ahogy a tanácsadód előrevetítette: a néprajz mellé fölvetted a régészetet is. Mikortól érezted, hogy minden előző régészeti érdeklődésed és tapasztalatod dacára a néprajz lesz az, ami jobban kezd vonzani?

Különben elég sokat vívódtam, hogy melyik várost, melyik egyetemet válasszam. Mert a régészet mellett a germanisztika is vonzott, ráadásul Prága is. Aztán valamiért mégis Budapest mellett döntöttem (látod, olykor ezen is eltűnődöm, vajon mi lett volna, hogyan alakul a sorsom, ha akkor Prágát választom?). Budapesten, azonnal az indulásnál, minden gond nélkül be tudtam iratkozni a régészet szakra is, s hát lényegében fél éven belül eldőlt, hogy bizony én inkább néprajzkutató szeretnék lenni. Miközben, s ezt azért hangsúlyozni kell, az archeológiából és -ről lényegesen többet tudtam akkor, mint csoporttársaim zöme, akik nagyjából az én korábbi Schliemann-élményeim romantikus szintjén voltak. Akkor már olvastam a „legszárazabb” régészeti szakirodalmat, s nem csak magyarul, hanem szlovákul, csehül és németül is, tehát pontosan tudtam, mi vár rám a régészeti kurzusokon. Azt viszont nem, hogy a néprajz mit hoz, azt, hogy fél éven belül megváltoztatja az érdeklődési irányomat...

Min vagy kin múltott ez? Magának a tudományszaknak, a néprajznak más irányultságán, vagy esetleg valamelyik tanáregyéniség volt rád ekkora hatással? Mert azt azért gondolom, hogy az ELTE bölcsészkarának oktatói már inkább hasonlítottak olyan személyiségekre, amilyenekre a gimnáziumban vágytál: tudós tanárookra? Gondolom, a követelmények ott azért nagyok voltak...

Azt hiszem, mindkettőn. De kezdem azzal a tanáregyéniséggel, akinek alighanem köszönhetem ezt az „átigazolást”. Amikor a budapesti egyetemre kerültem, 1975-ben, Dömötör Tekla professzor asszony volt a Folklore Tanszék vezetője, körülbelül annyi évesen, mint amennyi most éppen én vagyok. Mi, diákok csak *Tekla néni*nek szólítottuk és rettenetesen öregnek láttuk. Ez egyrészt nyilván a fiatalság sajátos nézőpontjának tulajdonítható, másrészt annak is, hogy előadásai, szemináriumai alatt nemes egyszerűséggel hol a *Miklóst*, hol a *Tónit* emlegette (akikről aztán csak menet közben derült ki, hogy igen: Radnóti Miklósról és Szerb Antalról van szó), tehát olyan, rég halott klaszszikusokat, akik annak idején legszűkebb baráti köréhez tartoztak, s akik szellemi

nagyságához nekünk valaha a bokájukig is felérni teljesen esélytelennek láttuk, éreztük (jómagam érzem ma is. Sőt: ma még inkább!). Már első órái elbűvöltek, hiszen a néprajz, konkrétan az ő esetében a folklorisztika, irodalmi, művészeti, kultúrtörténeti összefüggésekbe ágyazottan jelent meg. Sokkal emberibb, sokkal élőbb, sokkal izgalmasabb volt számomra, mint a meglehetősen száraz archeológia. Nyilván olyan apróságok is erre az oldalra billentettek, mint amikor például Tekla néni az egyik órán egy, éppen az ÉS-ben megjelent írást hozott szóba. Ahogy ezt kimondta, néhány másodperc-re megszakította a dohányzást (láncdohányosként nemegyszer egy időben két cigaretta is „üzemben volt”, egy a szájában, a másik a hamutartó peremén), szigorúan körbenézett: „Azt azért, gyerekek, remélem, hogy tudják, mi az az ÉS???” Nekem persze fogalmam sem volt, valakik valamit, de ők is inkább bizonytalanul hűmmögtek. Óra után viszont azonnal szaladtam egy újságárushoz, és kértem egy ÉS-t. Aztán kaptam egy *Élet és Irodalmat*... Azóta vagyok ÉS-olvasó... Ide persze kívánczozna egy közbevetés, hogy tudni kell, engem az irodalom mindig vonzott (naplóstílusom kapcsán már érintettem ezt), tehát az, hogy a folklorisztika és irodalom ilyen szoros szimbiózisban leledzik, nekem fölöttébb rokonszenves volt (azt már csak most tudom, hogy még annál is szorosabbak ezek a kapcsolódások, mint azt annak idején akár csak sejtettem is; noha – vissza gondolván – épp Dömötör Tekla elégszer tett ezekre utalásokat). Csak megemlítem, hogy kíváncsiságból Király István Ady-előadásaira, meg Németh G. Béla óráira is bejártam. S most, ahogy rendezgetem gondolataimat, jut eszembe, hogy talán más is lehetett ebben, nem csak az irodalmi kapcsolódások, hiszen a régész László Gyula óráin szintén sokat beszélt, akkor még élő íróbarátairól, Juhász Ferencről, Illyés Gyuláról, olykor elmondott egy-egy Szabédi László-verset is... Ami tehát a néprajzban megfogott, talán az volt, amit Móra Ferenc az archeológiával mint „ásatag néprajzzal” szemben „élő régészetnek” nevezett...

Nekem most hirtelen csak a Voigt Vilmos iránti, lehet, hogy túlzok, de már-már rajongásnak tűnő tiszteleted jut eszembe. Te Dömötör Teklát említetted, ő milyen értelemben volt meghatározó személyiséged formálásában, a néprajz mint tudomány megértésében és megszerettetésében?

Még mielőtt erre rátérnék, az egyik, Dömötör Teklával folytatott utolsó beszélgetésünket kellene elmesélnem. Fogalmam sincs, mikor lehetett, talán az államvizsgán, vagy már utána valamikor. Olykor be szoktam ülni trécselni Tekla nénihez, s lehet, hogy ez valamiféle búcsúlátogatás volt? Mindenesetre tanácsokkal, szakmai tanácsokkal látott el. Nem emlékszem, hogy bármikor máskor mondott volna nekem hasonlóakat. Azzal kezdte, hogy most hazamegyek, s be kell, hogy lássuk, szakmailag eléggé el leszek ott zárva a tudomány nemzetközi vérkeringésétől (istenem, eszembe sem volt akkor a nemzetközi vérkeringés! Magyar tudományt akartam csinálni, magyarul!). Szóval, hogy ne vesszek el teljesen, azt tanácsolja, hogy figyeljem a szovjet néprajz eredményeit (mert, oroszul, ugye, a szlováknak is köszönhetően jól beszél? – nézett rám. Hogyne – válaszoltam nem sok meggyőződéssel). Szóval az oroszok nagyon figyelik a nyugati néprajz legfontosabb eredményeit is, és rajtuk keresztül megtudhatom, mi újság a nagyvilágban... Ezt akkor, abban a pillanatban elfelejtettem. Mondom: az én tervem a szlovákiai magyar néprajz fellendítése, magyar nyelvű tudományosság kialakítása Szlovákiában volt. Mindeközben még csak a szlovák vagy a cseh néprajz eredmé-

nyeivel sem számoltam, nemhogy az oroszok segítségével informálódjak, mondjuk a dél-amerikai néprajzi irányzatokról, vagy akár csak a franciáról vagy olaszról.

És most, három és fél évtized távlatából látom, mennyire igaza volt! És mennyire hosszú távú lehet egy jó tanár hatása...

Azért Dömötör Teklával kezdtem, mert egyetemi éveim alatt ő talán nagyobb befolyással volt rám. Voigt Vilmos tanított ugyan, úgy emlékszem, nem túl sok óránk volt vele, s ami volt, azokon sok mindent nem értettünk (vagy maradjunk annyiban, hogy én nem értettem), vizsgái előtt rettegtünk. Noha nem volt emberevő (efféle kalandjaimról már máshol, többször is beszámoltam), de kegyetlen (egyébként teljesen indokolt) iróniáját nehéz volt megemészteni, megszokni. Mára sikerült. Az egyetemi éveim nagyobbik felében meg voltam győződve róla, hogy nevemet sem jegyezte meg. Aztán valamikor negyedikben (vagy már ötödikben? Mindenesetre már megvolt a szakdolgozati témám, témavezetőm meg Dömötör Tekla) egy tanulmányi kiránduláson egyik csoporttársamat valamilyen fejfa-kérdésekből „vizsgáztatta”, én meg belekotyogtam. Erre leintett, „magának ezt hivatalból tudnia kell”. A szakdolgozati témám a Vág és Garam köze temetőinek néprajzi vizsgálata volt. Hogy ezt honnan tudta? Közelebbi kapcsolatba akkor kerültem vele, amikor az egyetemi doktori disszertációmnak ő lett az egyik opponense. Véleménye (amit több mint tíz, sűrűn gépelt oldalon fogalmazott meg) végeredménye, hogy nem javasolja a munka védelemre bocsátását. A másik opponens, tán másfél oldalas méltatás után summa cum laude minősítést javasolt. Egy harmadik opponens döntötte végül is el, hogy védhetek-e vagy sem, s azt hiszem, cum laude minősítéssel ez meg is történt. Visszatekintve, Voigtnak volt, csaknem mindenben, igaza. A védelem után odajött hozzám, gratulált, s megjegyezte, hogy de azért gondoljam meg, ha valaha publikálom munkámat, lehet, hogy észrevételeit nem ártana figyelembe venni. Ez aztán úgy is történt... Azt, hogy Voigt Vilmos opponensi véleménye nem ellenem irányult, hanem az ügy érdekében, mi sem bizonyítja jobban, hogy néhány év múlva meghívott a Folklóre Tanszékre vendéglelőadónak, aztán később még tán két alkalommal, egy-egy szemeszterre... Fokozatosan ismertem meg, s mára tudom elfogadni fanyar humorát, sokszor gyilkos iróniáját, s igen, kicsit furán hangzik, mérhetetlen segítőkészségét. Óriási tudásával, meg azzal, hogy szinte minden nyelven olvas, már egyetemista korunkban is tisztában voltunk. Járt róla egy legenda, miszerint a különféle nyelveken megjelent publikációkból álló kötelező olvasmány listáján egyszer egy izlandi könyv is megjelent. Ahhoz már hozzá voltunk szokva, hogy németül, angolul, oroszul természetesnek veszi, hogy olvasunk (pontosabban: úgy tesz, mintha természetesnek venné), no, de izlandiul?! Egy bátrabbakból álló küldöttség jelent meg nála, nehezményezni a feladatot. Voigt, állítólag rájuk nézett, felhúzta a szemöldökét, majd csodálkozva megkérdezte: *Hogyan, maguk nem olvasnak izlandiul?* Nos, ő ezt ma természetesen tagadja, s lehet, hogy neki van igaza, viszont, a történet a voigti mentalitásnak mégis szép példája. És jelzi egyrészt, hogy mit tanultam (vagy inkább, helyesebben: tanulhattam volna, noha azért igyekeztem) tőle: az igényességet, azt, hogy a megismerésben lényegében nincs lehetetlen, csak kitaratás, módszeresség, akaraterő kell hozzá, és hogy mindent összefüggéseiben kell szemlélni. A másik, s itt kapcsolódom a legutóbbi Tekla néni történetéhez. Annak igényét, hogy a tudományban (még az olyan nemzetinek tűnőben is, mint a néprajz) nemzetközileg kell tájékozódni, Tekla néni ültethette el bennem. De ez a mag csak később, elsősorban Voigt Vilmos hatására tudott bennem szárba

szökni (nem szeretném hallani azt az ironikus megjegyzését, amit akkor enged majd meg magának, ha ezt az utóbbi mondatomat elolvassa), tanulmányai, előadásai, beszélgetéseink nyomán.

Aztán van egy harmadik dolog is, amit neki köszönhetek. S azt hiszem, ez a legtöbb. Azt, hogy ma bátran ki merem jelenteni, ma is szeretek tanulni, alighanem szintén neki köszönhetem. Az elmúlt évtizedekben számos esetben hallottam tőle konferenciák zár-szavaként (nálunk is), magánbeszélgetések során, írta számos levelében, hogy itt meg itt, egy-egy olyan tanácskozáson, ahol (ugyan már, Istenem, egy Voigt Vilmos mit tanulhat még!?) mily sokat tanult. S való igaz: mindenhol, mindenkor és szinte mindenkitől lehet tanulni. És kell is.

Milyen volt a budapesti közeg, amelyik körülvelt? Mit szippantottál magadba leginkább a városból, ami esetleg máig ható élmény is?

A városból szinte semmit. Legalábbis ma úgy látom. Különösebben nem szeretem Budapestet. Meg eleve, nem vagyok társasági típus. Egy-egy koncertre (mondjuk minden LGT-re) persze elmentem, nagy ritkán színházba is, Egyetemi Színpad, Vígsház, Madách, meg ilyenek, de ezek különösebben nem fogtak meg. Viszont az Országos Széchényi Könyvtár, hát igen, az igen! Utóbbiba szegény Szuchy Márta vitt el először (komáromi, nagyon okos és művelt, magyar-népművelés szakos leány volt, egy évvel járt előttem, egyetemi éveink alatt sülve-főve együttlévő barátok lettünk, sajnos nagyon korán elment), és én abba a közegbe egyszerűen beleszerettem. A Magyar Nemzeti Múzeum épületében volt akkor, vizsgaidőszakban sorszámkokat kaptunk, mert nem fért be egyszerre mindenki. Ha valaki kidőlt, mehetett be az éppen soron következő. A széles lépcsőn ültünk, mint a partifecskék, s türelmesen vártunk a sorunkra. Amúgy azóta is úgy járok az időközben a budai várba költöztetett OSZK-ba, mint haza. Amellett, hogy szinte kimeríthetetlenül gazdag a (nem csak magyar) állománya, afféle klubként is működött, működik. Az ember mindig talál ott egy-két kollégát, barátot, ismerőst, akivel egy kávé mellett, pihenésképpen jókat lehet diskurálni. Ha meg az embernek éppen nincs kedve (vagy ideje) senkivel szóba elegyedni, vannak ott akkora terek, hogy biztonságosan el lehet bújni, még akár Filep Tamás Gusztáv elől is.

Azt mondd, eredetileg a szlovákiai magyar néprajz fellendítése volt a terved, a magyar nyelvű tudományosság kialakítása Szlovákiában. Meg sem fordult a fejedben, hogy Magyarországon maradj? A másik kérdés: van olyan, hogy szlovákiai magyar néprajz?

Nem, az ottmaradás lehetősége tényleg nem vetődött föl bennem, hiszen nekem küldetésem volt! Legalábbis úgy éreztem akkor. S olyannyira egy szlovákiai magyar néprajzi tudományosság iránti szolgálat volt célom, hogy terveimet meg is fogalmaztam. Azt hiszem, negyedéves egyetemi hallgató koromban volt egy vitám Dusza Pistával (mellesleg vele csak vitáim voltak, de jóízű, haragmentes viták), s ennek folyományaként Szigeti Laci rábeszélte, hogy ha már ennyit okoskodom, írjam meg a *Vasárnapi Új Szó* (akkor még nem *Vasárnap!*) számára elképzeléseimet arról, mit is kellene egy kibontakozóban lévő szlovákiai magyar néprajzi tudományosság érdekében tenni. Összefoglaltam azt, amit egy negyedéves néprajz szakos hallgató összefoglalhat: először is, hogy lássuk, mi a teendő, mi van már elvégezve, s mi nincs, szóval először kell egy kutatástörténeti áttekintés. Aztán kell egy néprajzi bibliográfia. A falu- és tájmonog-

ráfiák fontosságát emeltem még ki, a szlovákiai magyar nyelvterület néprajzilag fehér foltjait, s ja, igen, hogy még kell egy központi magyar múzeum, kutatóintézet, könyvtár... Ezután egy kisebb disputa is kialakult, tíz körüli hozzászólással, amelyek (ha jól emlékszem) alapvetően nem vitatták elképzeléseimet, hanem inkább apróbb részletekkel tették még teljesebbé. Ami, mai szemmel hiányossága volt, hogy nem definiáltam (de a hozzászólók közül senki sem, valahogy adottnak, kézenfekvőnek gondoltuk), mit is értek szlovákiai magyar tudományosság alatt. Aztán meg, amit ma nagyon hiányolnék, a szlovákiai magyar nyelvterület néprajzi jelenségeit önmagunkban véltem kutathatónak. Anélkül tehát, hogy azok számára fontosnak tartottam volna egy előzetes település- és népesedéstörténeti kutatást, illetve szomszédnépi (esetünkben elsősorban szlovák, német, ruszin stb.) összehasonlító kutatásokat. De akkor ez utóbbiak megemlítésének a hiánya sem tűnt fel senkinek. Tartok tőle, hogy ma sem tűnne fel...

Ha van magyar néprajz, akkor van szlovákiai magyar néprajz is. Ugyanis mindkettő valamilyen etnikai (hallgatólagosan persze geográfiai is) kereteket jelöl ki. A magyar néprajz tehát a magyarok népi kultúrájával foglalkozik, a szlovákiai magyar néprajz a szlovákiai magyarokéval... A néprajz a magyar nyelvhasználatban a saját nép népi kultúráját vizsgáló tudomány. Ebben a keretben van (lenne) létjogosultsága az efféle megjelölésnek. Tehát szigorúan a kutatás objektumát (a szlovákiai magyarok) és tárgyát (népi kultúra) megjelölendő. A gond viszont az, hogy a felvilágosodás és romantika nagy felismerésével szemben (tudniillik, hogy az egyes nemzetek legtisztább és legromlatlanabb kultúrája azok népi, paraszti kultúrája) a népi kultúra elsősorban nem nemzeti keretek közt teljeseedik ki. Nagyobb különbségek vannak egy kisalföldi magyar parasztház és egy székelyföldi magyar parasztház között, mint egy kisalföldi magyar és német, vagy akár dél-morvaországi parasztház között. De még a folklórban is, ami a leginkább nyelvhez kötött, az figyelhető meg, hogy ugyanazon szövegek, klisék, motívumok, Eurázsia-szerte ismertek, csak más-más nemzeti nyelveken realizálódnak. Épp ezért én a legszívesebben nem raknék (s hovatovább, nem is rakok) etnikai jelzőt a népi kultúra elé. Nem beszélnék tehát magyar vagy szlovák népi kultúráról, hanem a magyarok és szlovákok népi kultúráiról, amelyek rengeteg területen érintkeznek, azonosak.

Szerencsésebb tehát, ha tudományelméleti alapon közelítünk a kérdéshez, s akkor nincs magyar néprajz, hanem csak néprajz van (mint ahogy magyar fizika vagy matematika sincs). Még helyesebben és szabatosabban, ha módszerként szemléljük: európai etnológia. Azért hangsúlyozom, hogy módszerként, mert, ugye, az európai népek népi kultúrái (ebbe most tényleg nem megyek bele, hogy mi is az a népi kultúra, amit én szívesebben neveznék populáris kultúrának, de ha csak én nevezem így, annak nincs sok értelme) nemcsak egymással vannak szoros kölcsönhatásban, átfedésekben, hanem a szomszédos ázsiai, afrikai, sőt (és egyre inkább) amerikai kultúrákkal is. Lényegében tehát ugyanazokkal a kutatási, elemző módszerekkel dolgozó tudományról beszélhetünk, aminek éppen kutatási objektuma és tárgya változik. A tudományos módszer tehát azonos lehet (kellene, hogy legyen) a skandináv államokban, a Csallóközben vagy Szicíliában... Túl bonyolult voltam?

Nem, dehogy, én egyszerűsítettem le túlságosan a kérdést. Csak élt bennem, amit valamelyik könyvedben olvastam, hogy a nyelvi és a néprajzi határ nem feltétlen esik egybe. Nem biztos, hogy így említéd, a magam számára úgy jegyeztem meg, hogy két

szomszédos magyar és szlovák gömöri emberben vagy közösségben több a közös, mint mondjuk egy csallóközi meg egy gömöri emberben, közösségben. Bátran javíts ki!

Nincs mit javítani ezen, szerintem, csak annyit fűznék hozzá, hogy a földrajzi távolság növekedésével a különbségek is nőnek. Azt tanítjuk, ugye, hogy a népi kultúra egyes jelenségei variánsokban élnek (tehát egy-egy népdalnak, balladának, mesének nincs egy-egy alapszövege, amihez igazodni lehet, hanem „csak” szövegvariánsai vannak, amelyek száma elméletileg végtelen. Ahányszor előadnak egy mesét, annyi variáns.), de igaz ez (s ezt nemigen szokták kimondani) az egész népi kultúrákra is. Ezeknek is vannak variánsai. A legszembevetőbbben földrajziak, de nyilván történetileg is megfogható az egész. És ezeknél a földrajzi variánsoknál sem lehet meghatározni egy centrumot, amihez képest az egyes földrajzi variánsok kialakultak, hiszen ezek oda-vissza befolyásolták egymást, voltak egymásra hatással, miközben akár harmadik forrásból is érhette őket ugyanaz a hatás. És ezek a földrajzi variánsok szépen egymásba olvadva, széles átmeneti sávokkal kapcsolódnak egymáshoz. Kodály szépen leírta valahol a dallamvariánsok egymáshoz való viszonyát: vegyük egy dallam harminc variánsát, és a hasonlóság mértéke alapján rakjuk őket sorba. Azt látjuk, hogy az első kettő alig fog különbözni egymástól, az első meg az utolsó pedig alig fog egymásra hasonlítani. Valahogy így van ez a népi kultúrák egészeit illetően is.

Első munkahelyed gimnáziumi éveid színhelyére, Érsekújvárra vezetett vissza, ahol ugyan régész voltál, s valóban régészkedtél is, de már inkább a néprajznak éltél. Első könyved, a négy kiadást is megért Ágas-bogas fa (Néprajzi ismeretek alapfokon) is ebben az útvári, a '80-as évtizedben jelent meg. A Bevezetés a néprajzba mintegy húsz évvel későbbi könyved, és az egyetemistáknak szól, miközben ma a komáromi Selye Egyetem docense is vagy. Mennyire fontos számodra a tudományos ismeretterjesztés?

Hát, igen, ez az akkori rendszer ironiája volt. Az akkor Csehszlovák Szocialista Köztársaság (vagy hogy is hívták pontosan) ösztöndíjasaként Budapesten hivatalosan néprajzot tanultam. Amikor végeztem és visszatértem, néprajzost nem, hanem csak régész állást tudtak biztosítani (amihez, ugye, a diplomát szinte féllegálisan szereztem el). Így aztán a rendszerváltásig az érsekújvári múzeum régésze voltam, ásatásokat irányítottam (eláruljuk, hogy te is ásatási munkásom voltál egy nyáron, ahogy nagyon sokan mások is, szlovákiai magyar ismert személyiségek közül. Hodossy Gyula is például, aki két napig sem bírta...). Ez a „néprajznak élés” azért úgy volt, hogy ebben az időben rendszeresen publikáltam régészeti szakcikkeket, ásatási beszámolókat, amiket (a legnagyobb csodálkozásomra) olykor még ma is idéznek, s mindezek mellett a néprajzban inkább ismeretterjesztő cikkeket, rengeteg könyvismertetést produkáltam (*Hét, Irodalmi Szemle, Új Szó*), közben Budapesten megcsináltam az egyetemi doktorátust, annak anyaga meg is jelent a Madáchnál, de már közvetlenül a rendszerváltás után. De valóban, az első könyvem, az *Ágas-bogas fa* a *Táborút*zben éveken át futó néprajzi ismeretterjesztő cikkeim alapján készült általános néprajzi bevezetés, akkori elképzeléseim szerint, az alapiskola felső tagozatos diákjai számára. Eddigi legnagyobb „könyvsikerem”, a tízezret messze meghaladó példányszámban, négy kiadásban. A „célközönséget” viszont elnézhettem, mert a debreceni egyetemen néhány év múlva az elsős néprajz szakos hallgatók kapták meg kötelező olvasmányként. Aztán, miután jó tíz éve a komáromi egyetemre kerültem, s ott, egyebek mellett rendszeresen tartok

néprajzi, folklorisztikai bevezető kurzusokat, úgy gondoltam, hogy kellene írni olyan tankönyvszerűséget, ami inkább az egyetemisták kezébe való kellene, hogy legyen, mint a szájbarágós, a végtelenségig leegyszerűsített *Ágas-bogas fa*. Így született meg először a *Bevezetés a néprajzba*, majd a *Bevezetés a folklorisztikába* című tankönyvem. Ezeket nem gondolnám a szó szoros értelmében vett tudományos ismeretterjesztésnek (bár, ha a tanítást ismeretterjesztésként fogjuk föl, akkor minden az), hanem egyetemi tankönyveknek. Mindamellett szükség van (lenne) igényes, valódi ismeretterjesztésre is. Ebben viszont óriási gondokat látok. Manapság bárki bármit büntetlenül leírhat, kiadhat. Így aztán a néprajzi „ismeretterjesztés” kategóriájában is akkora káosz uralkodik, hogy néha azt gondolom, ennél még az is jobb lenne, ha inkább semmi nem jelenne meg. A 19. századi romantizmusban gyökerező tévhitek újracsocsálása, ismételt felbőgőzése, az információra éhes agyakba való sulykolása ugyanúgy jelen van, mint a világ bármely tájáról összekapart „érdekességek”, kis színesek összefüggéstelen együtt látatása. Ady „tilinkós álparasztokról” beszélt, nagyjából száz éve. Nos, ők ma is megvannak. Itt viszont bizonyos fokú önkritikára, de legalábbis önreflexióra van szükség. Az a kép, amit az *Ágas-bogas fában* rajzoltam a magyar népi kultúráról, igaz, hogy az akkori, főleg a Csemadok „népművészeti” tevékenysége nyomán kialakult, féloldalas népi kultúra képhez viszonyítva jóval komplexebb volt. A népi kultúrának nemcsak az ünnepnapjait (ünnepi viselet, szokások, zene, tánc), hanem a dolgoz hétköznapiakat is prezentálta. Amiből, ugye, egy esztendő alatt azért jóval több van... Mai tudásommal az *Ágas-bogas fát* nem így írnám meg. A címbeli metafora jó, az viszont már nem járja, hogy a magyar népi kultúrát (ha egyáltalán van ilyen) önmagában, mint egy zárt egységet láttatja. Mintha nem lennének szomszédaink, mintha a magyarok mindenhol homogén nemzeti közegben élnének, mintha nem járt volna erre a török, mintha fiataljaink nem járták volna be Európa egyetemeit, a vándor mesterlegények Európa kézművesműhelyeit. Mintha az a kultúra, amit ma magyar népi kultúrának mondunk, legalább a honfoglalás óta a maga mozdulatlanóságában, mondjuk a 20. század közepéig változatlanul létezett volna. Nem, nem azt állítom, hogy az *Ágas-bogas fa* ezekre a szomszédnépi kapcsolatokra, vagy a népi kultúra egyik alapvető jellegét adó (mint ahogy ez általában a kultúrára is jellemző) változásokra még csak nem is utal, de mai tudásom alapján nem elég hangsúlyosan. Ha ma írnék hasonló könyvet, akkor semmiképpen nem etnikai, hanem földrajzi alapon húznám meg a határokat. Például a Kisalföld népi kultúrája, amibe, ugye, a magyaron kívül beletartozik még a szlovák, német, horvát, zsidó és roma népi kultúra is, illetve ezeknek egymásra gyakorolt kölcsönhatásai. És az egészet igyekezném, már amennyire egy írásban rögzített szöveg ezt megengedi, a maga állandó és dinamikus változásaiban, a tradíció és a modernitás kereszttüzében ábrázolni.

Ha jól emlékszem, a rendszerváltás utáni első magyar szervezetként a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság alakult meg, melynek elnöke lettél. Én csak Társaság által a negyedévente kiadott Hírharangra emlékszem, amit feleségeddel, a szintén etnológus L. Juhász Ilonával ketten szerkesztettetek, nyomtattatok, terjesztettetek. Lényegében kétszemélyes intézmény voltatok. Javíts ki, de úgy látom, a magad szabta iramot jobban tudod tartani, mint a társasági csapatmunkáét (kivéve ugye, ha a kettő egybeesik).

Nincs mit javítani ezen, alapjáraton valóban nem vagyok csapatjátékos, viszont megállapításod ennek ellenére, szerintem, csak részben igaz. De kezdjük a gyökerek-

né! Annak idején az egyetemi vizsgákra sem tudtam, úgy, ahogy többen a csoportunkból, közösségben tanulni. Úgy gondoltam, s ma is azt tartom, hogy vannak harcok (Istenem, miféle nagy, fideszes szavak ezek!), szóval vannak dolgok, amiket az embernek önmagának kell megoldania, a végére járnia. Ez persze nem jelenti azt, hogy azt gondolnám, mások számára, *mások részvételével egy-egy jól megszervezett és irányított team-munka* nem lehetne akár eredményesebb is annál, ahogy ezt én praktizálok. De mit tegyek, én így vagyok összerakva. Ebben persze az is benne lehet, hogy túl szigorú vagyok önmagamhoz (ezt épp a napokban „vetette a szememre” egy kedves ismerősöm), ergo: másokkal szemben is. Ezért aztán, ha csapatmunka, akkor – az én elvárásaim szerint – ott mindenkinek egyformán kell teljesíteni, s hát ilyen ritkán jön össze. A kezdeti Fórum ilyen volt. Leszűkítve viszont a mi munkánkra, lcuval nagyon jól egymásra találtunk, lényegében egymásnak s közben magunknak-magunknak is diktáltunk éveken (miket beszéltek? Most már több mint két és fél évtizeden!) át egy iramot... Ez lenne, megítélésem szerint az alapképlet. De! És most abból a nimbuszból, amit itt az imént a fejem köré építettem, igyekszem mindent lebontani. Igen, beszélhetünk kétszemélyes intézményről, de csak abban az értelemben, ahogy például kéthengeres motort emlegetünk. Ha nincs meg hozzá a karosszéria, nincs ki mind a négy kereke, akkor az a motor is funkció nélküli. Igen, a Társaságot, mint afféle jól működő kéthengeres motor, mi mozgattuk. Amit a *Hírharangról* mondtál, az is igaz, de azt azért valakinek írni is kellett, mielőtt megszerkesztettük, elején valóban saját kézzel kinyomtattuk, majd terjesztettük volna. Igaz, be kellett valakinek a cikkeket is szerezni, de ha megnézed, valóban nem mi írtuk tele. Aztán ott volt a Társaság könyvsorozata, a Népismereti Könyvtár. Összesen tíz kötete jelent meg, abból egyet sem írt sem lcu, sem én. Tudományos konferenciákat is szerveztünk (olykor nemzetköziet is), azokon sem csak mi adtunk elő. Tehát, ha úgy tetszik, team-munka volt ez, ami viszont az előbb emlegetett motor nélkül nem működött volna. Mint ahogy, miután 1997/98-ban átadtuk a „stafétabotot”, azóta nem is működik. A Társaság hivatalosan nem szűnt meg, de nem is működik. Nemrégiben valahol, nagy derűtséget keltve, azt találtam mondani, hogy „nem halt meg, csak alszik”. Nem a poén kedvéért mondtam: valóban ez a helyzet.

Ma is kétszemélyes intézmény vagytok, a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központját te alkotod lcuval. Nemcsak kutattok és publikáltok és itthon meg külföldön konferenciákon szerepeltek, vagy éppen ti rendeztek nemzetközi konferenciát, hanem a Fórum Intézet könyveinek legalább felét is ti adjátok ki. Szerintem ehhez nemcsak nagy munkabírás szükségeltetik, hanem kellő szakmai fegyelem és tisztelet is. (Holott, olvastam valahol, az ember hatvan fölött már nyugodtan megengedhet magának némi nyegleséget.)

Ezek szerint van még pár napom, bár ha meggondolom, hogy hányan, de hányan megengednek maguknak ilyesmit jóval korábban is... De ha már lcut szóba hoztad, hadd kapcsolódjam ehhez, hiszen, sok más mellett, szakmai pályafutásomnak is szerves részét képezi. Valóban életem (a nevében nem beszélnék, általában, de most megkockáztatom: életünk) nagy találkozása volt ez! Minden túlzás nélkül állítom, hogy amit szakmailag elértem, ez nélküle elképzelhetetlen lett volna. Nemcsak feleség ő, hanem barát, tényleg olyan kolléga, akivel meg lehet beszélni szakmai kérdéseket. Újszerű problémalátása elsősorban persze az ő munkásságában tükröződik vissza, de ha nin-

csenek az ő felismerései, a vele folytatott diskurzusaink, egyértelmű, hogy ez én eredményeim is szegényesebbek, ha úgy tetszik, laposabbak lennének. És ahogy fényképez! Pontosabban, ahogy meglátja a fényképezni érdemes dolgokat! Nekem legalább háromszor kell visszamenni ugyanarra a helyszínre, hogy észrevegyem, amit ő első pillantásra felmér, felismer, s már rögzít is. Különösen a kontrasztokra van jó szeme, a méregdrága palota előtt sarat turo disznó, vagy egy sírkereszt egy atomerőművel a háttérben, meg ilyesmik...

Ja, amúgy meg mi is volt itt a kérdés?

Elnézést, valószínűleg a tények súlya magát a kérdést is agyonnyomta. Hogy hogyan lehet bírni, ezt az iramot, ez érdek. Ugye jól tudom, hogy a hobbid is a néprajz? Utazás közben is megállsz, fényképezel, adatokat rögzítesz. Álmodsz is kutatásokról, szimpóziumokról?

Nem kell ám azért ezt misztifikálni! Valóban az lehet a magyarázat, hogy a szakmám egyúttal a hobbim is. Hogy utazás közben én megállok fényképezni, az egy dolog. Icu ezt magasabb szinten űzi. De valóban úgy van, hogy bennem (s azt hiszem, mondhatom többes számban, bennünk) a dolgok összeérnek. Bármit csinálsz, az valahogy egy irányba mutat. Ha szépirodalmat olvasok (márpedig olvasok elég sokat, tehát látszólag valami egészen mást csinálok, mint ami a szakmám), mondjuk Thomas Bernhardot, Parti Nagy Lajost vagy Pavel Vilikovskýt, olykor egy gondolatmenet, egy szó elindít bennem valamit, ami aztán egy szaktanulmányba vagy esszébe torkollik. Ha most egészen konkrét példát kérnél tőlem, meg lennék fogva, mert hirtelen (ahogy az lenni szokott) semmi nem jut az eszembe, de hidd el, így van. Egy más típusú példa az eszembe jut viszont. Imádom a regensburgi katedrális, és jó sorsom lehetővé tette, hogy tényleg sok alkalommal csodáljam meg, üljek egyszerűen a tövében, hátamat a falának támasztva... Nos, jó pár évvel ezelőtt az egyik mellékportáléja figurális díszítményeit szemlélve feltűnt egy idős, szakállas, kezében egy leveles botot tartó figura reliefje. Az ábrázolást hirtelen nem tudtam elhelyezni abban a körben, amiről az egész portálé domborműve mesél, vagyis a Mária életét megjelenítő képsorban. Utánanéztem, még ott, Regensburgban, s kiderült, hogy arról az apokrif történetről van szó, ami szerint Máriának annak alapján választottak férjet, hogy a kérők közül kinek a botja hajt a következő napra levelet. Erről azonnal eszembe jutott a Mátyás királyválasztásának története a kivirágzó ostornyelével, illetve a lányok Katalin-napi cseresznyeág férjjezlása. Tehát ott, Regensburgba, egy nyaralás során kelt életre az a csíra, amiből aztán a mostanában, a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* oldalain megjelent tanulmányom keletkezett.

Aztán meg nincs nap, hogy ne írnék le legalább egy oldalnyit, ide vagy oda, majdnem mindegy hova, hosszú távon ezek is egybeérnek. Mivel egyszerre nem tudok sokat dolgozni, ezért szinte mindig dolgozom. Kicsit (kicsit?) paradox, de így van.

Nem, Isten ments! Kutatásokkal, szimpóziumokkal azért nem álmodom, meg (tényleg, ez azért érdekes!) soha a szakmámmal sem. Hacsak az nem tekinthető álomnak, amikor tán tíz éve az itáliai tengerparton feküdve (amit nagyon-nagyon nem szeretek, mármint a napon való fekvést – a levegő és a homok forró, a víz nedves stb. –, de állítólag az embernek szüksége van időnként kikapcsolódásra), szóval a tengerparton feküdve (az időt valahogy agyon kell csapni, ugye) Icuval kitaláltuk egy konferencia ter-

vét (miről fog szólni, kiket kell meghívni stb.), s talán fél éven belül aztán meg is valósítottuk. Mert az embernek szüksége van kikapcsolódásra. Állítólag.

Volt lehetőséged kétszer is Humboldt-ösztöndíjasként Németországban hosszabb időt eltölteni, ami nagy szakmai elismerés is. Nyilván az említett Aranka néni adta alapokon ott sikerült tökéletesítened a német nyelvtudásod. De mi volt az, amit a német etnológiának köszönhetél s amit aztán a szakmádban hasznosítottál?

Hát, igen, ha egy olyan című könyvet kellene írnom (amit, ugye már megírtak), hogy *Ajándék a végzettől*, akkor abban biztosan a németországi két év játszaná a főszerepet. Viszont először is tisztázzuk: olyan, hogy német etnológia, nincs. A németországi néprajznak, etnológiának (nem is oly nagy túlzással) annyi irányzata, iskolája van, ahány néprajzi tanszék az ország területén működik. S ezek bizony sok esetben nagyon-nagyon távol állnak egymástól. Ráadásul a 20. században két gyökeres átalakuláson is átesett ez a tudományszak. Először a második világháború után, (részben!) leszámolva a nemzetiszocialista örökséggel, majd a hatvannyolcas diákmegmozdulások egyik eredményeként (az 1970-es falkensteini összejövetel éles vitái nyomán), új látószögbe helyezve mind a kutatás tárgyát és objektumát, mind a kutatási módszereket. Nem véletlen, hogy a tudományszak megnevezésének a 20. század második felétől gyakori változtatásai dacára a német központi szervezet megőrizte a Német Néprajzi Társaság (*Deutsche Gesellschaft für Volkskunde*) a központi folyóirata pedig a *Zeitschrift für Volkskunde* megnevezést. Mindkettő tehát a hagyományos „néprajz” terminussal operál, mégpedig azért, hogy az időközben megszorodott különféle irányzatok (néprajz, összehasonlító néprajz, történeti néprajz, etnológia, európai etnológia, empirikus kultúratudomány, összehasonlító kultúratudomány, kulturális antropológia, történeti antropológia stb.) mind elférjenek ez alatt az ernyőként felfogható „néprajz” gyűjtőfogalom alatt. Úgy egészében és a maga részleteiben a német néprajzot tehát lényegében a mai napig nem sikerült megismernem. Már csak azért sem, mert folyamatosan változóban van. Az első ösztöndíjas évemet (családostól, ami már önmagában óriási hozadék volt, mind a nyelvelsajátítás, mind a kultúramegismerés szempontjából), szóval első ösztöndíjas évemet Münchenben töltöttem. Azért választottam Münchent, mert úgy tudtam, az ottani egyetemen van a német történeti néprajz fellelője. A tanszék neve akkor a Német és Összehasonlító Néprajz Tanszéke volt. Gyorsan kiderült, hogy Karl Sigismund-Kramer nyugalomba vonulásával az irányzat is a háttérbe szorult, és inkább a kultúrantropológia, európai etnológia követése volt akkor a tanszék munkatársaira jellemző. Lemaradtam tehát, mint a borralaló. Ami nem volt baj, legalább ebbe is belekóstoltam, sőt az európai etnológia a számomra követhető módszerek egyik legfontosabbjává vált (a történeti néprajz művelése egyrészt áttevődött ekkorra már Passaubá, ahol – szintén az Alexander von Humboldt Alapítványnak köszönhetően – sikerült fölvenni a kapcsolatot Walter Hartingerrel, akivel azóta, családdal is, szoros kapcsolatban vagyunk). De még visszatérve Münchenhez. A konkrét kutatási programom mellett olykor be-beültem egy-két kolléga előadására (főleg Helge Gerndt órái nyűgöztek le), de mindennél is fontosabb volt a Bajor Állami Könyvtár kimeríthetetlen állománya (lám, már megint egy könyvtár!), a város kulturális kínálata (koncertek a Gasteigon, a múzeumok, galériák), s hát egy nagy megismerkedés! Már több mint fél éve Münchenben laktunk, amikor Voigt Vilmos egy vendégelőadást tartott a Finnugrisztikai Tanszéken, s

ott bemutatott Vajda Lászlónak, a háború előtti és utáni magyar néprajz egyik, 1956-ban Németországba emigrált klasszikusának. Akinek az volt az első kérdése, hogy mióta is vagyok Münchenben? Aha, s eddig miért is nem jelentkezél freiwillig (= önkéntesen)? Különb, amíg élt, ebben a csendőrpertuban voltunk: ő tegezett, én magáztam, de nagyon jó volt ez így. Ha visszategezem, nyilván nem ütközik meg rajta (később tapasztaltam, hogy számos, tőlem fiatalabb, nálamnál vele később megismerkedett kolléga Lacizta), de nem is biztatott rá. Később is, ha Münchenben jártunk (nem egyszer, nem kétszer) náluk aludtunk, mindig biztatott, gyere kutatni (kiváló könyvtára volt), csak az útiköltségedbe kerül, itt van ez az asztal, a sok könyv, cédula... Néhányszor, fájdalmasan rövid időre el is fogadtam a meghívását, s valóban: neki mindene megvolt. Most megint ugyanarra a tanulmányra utalok, mint az előbb: a kivirágzó száraz bot motívumához csak úgy ömlesztette nekem az adatokat... Amíg utazott, évente felbukkant Magyarországon, s ez alatt a rövid idő alatt kétszer megszakította az útját nálunk, hogy aztán másnap együtt utazzunk Budapestre. Mindezt csak azért mondom, hogy értsük (vagy inkább érezzük) ennek a csendőrpertunak az ízét. Hozzá vendégségbe este tíz körül volt ildomos menni, s akkor éjfél utánig lehetett jókat beszélgetni. Igyekezett ő kérdezni, s az elején egyértelműen vizsgáztatott. Kezembe nyomott egy könyvet, megnézegettem, majd mondom, hogy valóban izgalmasnak tűnik, egyszer alaposabban is át fogom tanulmányozni. Erre, nagyot szívott a cigarettáján, hunyorgó szemekkel rám nézett és megjegyezte:

– Azt ugye tudod, hogy most jól vizsgáztál?

– ???

– Ha valakinek a kezébe adok egy könyvet, s azt egyszerűen átpörgeti, hát, azzal nem nagyon van miről beszélgetni. Te viszont, figyeltem (!), áttanulmányoztad a tartalomjegyzéket, az irodalomjegyzéket, belekóstolgattál a szövegbe... Így kell ezt csinálni!

Hála József mondta egyszer Voigt Vilmoossal kapcsolatban: Voigt tanár úr mellett az ember soha nem lehet biztonságban. Nos, ez érvényes volt Vajda Lászlóra is.

Amúgy minden lehetséges és lehetetlen dologokról szót lehetett vele váltani: szűken vett szakmai kérdésekről, szakmai pletykákról, politikáról, kultúráról... Egyszer együtt néztük meg a Bajor Nemzeti Múzeum öltöztetett Kiszéjus-szobrok kiállítását. A mai napig bánom, hogy valamilyen diktafont nem kapcsoltam be a zsebemben, hiszen azt a rengeteg, ironikus megjegyzésekben is bővelkedő kommentárt, amit a látottakhoz fűzött, csak így lehetett volna rögzíteni.

A müncheni egy évet (pontosabban 14 hónapot, mert 1995 utolsó két hónapjában már ott voltam a Goethe Intézet intenzív nyelvtanfolyamán, ami szintén felejthetetlen volt), szóval ezt követően még fél esztendő telt el Marburgban, ahol a münchenihez képest egészen más kollektíva fogadott. Családi hangulat, a tübingeni iskola hagyományait követő szemléletmód, a hatvannyolcas hagyományok, ahol Marx nézetével is megismertették a hallgatókat (számomra akkor ez szinte sokkoló volt, de most már értem). S ez éppen akkor volt (Mečiar hányadik országlása alatt is?), amikor már tudtuk, hogy mind Icu, mind én elveszítjük, ha hazajövünk a komáromi múzeumi állásunkat. S ekkor Martin Scharfe, az akkori tanszékvezető, felajánlotta, a következő szemeszterben tartsak órákat Kelet-Európa néprajzáról. Igaz, hogy amit ezért tudnak adni, éppen csak a létfenntartást fedezi, de idővel aztán kialakulhat egy stabilabb egzisztencia is. Őszintén meg kell, hogy mondjam, amikor Budapestről hazajöttem, valamiféle

küldetéstudat vezérelt. Az, hogy itthon van dolgom. Ekkorra (legalábbis akkor, abban a pillanatban úgy éreztem) viszont már kicsit belefáradtam ebbe a „küldetésbe”. Azt, hogy mégsem fogadtam el Scharfe ajánlatát, bizony nem a szülőföld hívó szava motíválta, hanem egyszerűen kishitűségem. Nem vágytam én ebbe a mečiari kurzusnak hála, tönkretett országba, viszont még mindig úgy éreztem, hogy több perspektívám lehet itthon, mint egy német néprajzi tanszék, kezdetben inkább kegyelemkenyéren élő munkatársának. Scharfe nem értett velem egyet, de (mi mást tehetett volna) tudomásul vette. Azt még azért megjegyzem, hogy itthon „eladhattam” volna a hatalmas külföldi karrieremet (tudjuk: messziről jött ember...), de ez nem az én stílusom. Nemrégiben olvastam Csányi Vilmos egy jellemzését a Magyarországon világhírű magyar kutatókról, a Közép-Európában világhírű magyar kutatókról és a tényleg világhírű magyar kutatókról. Nos, én nem szerettem volna Németországban Magyarországon világhírű kutató lenni...

És hát aztán még kétszer negyed évet töltöttem (töltöttünk) Passauban, ahol sikerült befejezni és megjelentetni *A szlovákiai magyarok néprajza* német nyelvű verzióját. Azért nem beszélek fordításról (a szlovák nyelvű, az az), mert ebben az esetben egy teljesen más szövegről van szó: viszonylag rövid általános néprajzi jellemzése a szlovákiai magyar nyelvterületnek, majd (azt hiszem) tíz esettanulmány...

Az előzőhöz kapcsolódóan: szellemiekben mit kaptál a németektől? (Most hagyd figyelmen kívül, hogy „a németek” vagy „a magyarok” típusú általánosítások szükségszerűen leegyszerűsítők is.)

Ó, jaj! Látod, szaporodó kérdéseid nyomán kezdem érezni, érteni legelső felvetéset, és *gondolni évek számaira*... De rendben, folytassuk!

Jó, ha nehezemre is esik, figyelmen kívül hagyom a szükségszerűen leegyszerűsítő általánosítást, noha én még azzal is tárgtanám a kört, hogy – ugye, ahogy arról már beszéltem – életemben nemigen válik ketté szakma, meg irodalom, meg szellemi élet vagy akár zene... Valahol minden egybeér. De azért most megpróbálok valamit germanofíliámról mondani.

Nyilván jól látod, és Aranka néni ültette el bennem nemcsak a német nyelv grammatikai alapjait, de a német irodalom iránti érdeklődésemet is irányította kezdetben, illetve ébren tartotta. Aztán persze mindez véletlen, mert ha serdülőkoromban egy másik Aranka néni történetesen franciára tanít, akkor most valószínűleg a frankofíliámról kellene beszélni. Egy idegen nyelv akkor szép az ember számára, ha azt érti. Amit nem értünk, az mind békabrekegés. Jó, ez túlzás persze, hiszen olaszul nem tudok, de az olasz nyelv dallamát, de akár a franciáét is, szépnek érzem, s mégis van benne valami... Rögtön a mélyvízzel kezdtem. Első német regényem, amit elolvastam, Lily Hohenstein Wolfram von Aschenbach félezer oldalas életregénye volt. Rádadásul schwabachhal írva! ...hittem ezt egészen a legutóbbi hetekig, amikor valaki kedvéért utánanéztem, s kiderült, hogy csak a borítón olvasható cím van schwabachhal szedve, a többi „normális” latin betűkkel. Ez csak egy adalék kíván lenni az emlékek megbízhatóságára... Aztán, első könyveim egyikeként Goethe beszélgetéseire emlékszem Eckermannal, majd néhány Thomas Mann-novella... A *Varázshegyet* először még magyarul olvastam, gimnazista koromban, de aligha érthettem... Jóval később, Erich Kästner *Notabene* című háborús naplójegyzeteinek magyar fordításán felháborodva

döntöttem el, hogy ezentúl már csak eredetiben olvasok német szövegeket. Az a fordítás annyira bugyuta volt, hogy nem akartam elhinni, Kästner valóban így és ilyeneket mondott volna. Beszereztem az eredetit, s igazam volt: nem úgy és sok esetben nem is azt mondta.

Tudok én tartani előadást, németül, papír nélkül, persze ezzel nem azt állítom, hogy mindenféle nyelvtani hibák nélkül. A németek viszont, legalábbis azok, akikkel életem során közvetlen kapcsolatba kerültem, rendkívül toleránsak a nyelvüket ért atrocitásokkal szemben. Egy sor tréfás esetet tudnék mondani, amikor valóban „mellényúltam”, s hirtelen felindultságomban úgy fejeztem ki magam, ami inkább nevetséges volt, mint meggyőző, de ezekben a szituációkban is rezenéstelen arccal bólogattak és azt értették, amit mondani akartam, nem amit mondanom sikeredett. Persze abban a pillanatban, ahogy elhagyja a számat a baki, általában már tudom is, hogy baj van, próbálom visszacsinálni, de még ők gyözködnek róla, hogy ez végül is azokkal a szavakkal is értelmezhető abban a formában, ahogy én gondoltam, amelyekkel kifejeztem sikeredtem. Ez túl elméleti. Mondjak inkább konkrét példát? Egy legutóbbi: időjárásról beszélgettünk, azt akarván kifejezni, hogy hát a mostani időjárás bizonytalan. Ami németül unbeständig lenne, de nekem egy nyelvbottalással unanständig-et sikerült mondanom, ami ugye tisztességtelen jelent. Két beszélgetőpartnerem, két fiatal lány, egyetértően bólogatott. Amikor viszont kimondtam, azonnal, mintha belém csíptek volna, tudtam, hogy no, ezt elbaltáztam. Javítottam is azonnal, de megnyugtattak: jó ez így, sőt, még vicces is, hiszen tényleg *tisztességtelen húzás* volt az időjárástól, hogy éppen esett az eső... Hogy is mondta Esterházy? *Milyen játékosan és jól bírom a német nyelvet* (valahogy így).

Bármennyire is nem tudom, pontosabban: gyakran nem érzem a német nyelvet, nagyon szeretek németül olvasni. Most soroljam a kedvenceimet? Ezek azért időről időre változnak, de mindenképpen köztük van Rilke és Fontane, Stefan Zweig és Thomas Mann, Max Frisch és Thomas Bernhard. Most Martin Walsertől igyekszem éppen mindent elolvasni... Az elmúlt évben volt egy nagy felfedezésem, a *Zeit* (a magyar *ÉS*-nek felel meg, nagyjából) egykori feuilleton-rovata szerkesztőjének, Fritz J. Raddatznak két vaskos kötetben megjelent naplója (mondtam már, hogy imádom a naplókat?). S ez a Raddatz azért is érdekes figura, mert szinte halálos ellensége volt Marcell Reich-Ranickinek (mindkettő varázslatos koponya!). Reich-Ranicki nevéhez fűződik különben a német közszolgálati televíziózás egyik legnagyobb közönségsikere, a *Literarisches Quartet*. Egy beszélgetős műsor, amelyben négy ember egy-egy könyvről beszélget másfél órán át, s közben milliók nézik! Nos, ez a Reich-Ranicki félig-meddig lengyel zsidó származásával lehet, hogy a legtöbbet tette a 20. században a német irodalomért. Könyve, a *Mein Leben* (Életem) tanulságos lenne magyarul is. Amikor (tényleg egy szuszra!) elolvastam, írtam neki egy afféle kislányos, lelkenedező köszönőlevelet. Ő meg postafordultával megküldte egyik könyvének dedikált példányát. Aztán később, nem tudom, milyen apropóból egy továbbit is...

Tudnék ám még locsogni, anekdotázni, de azt hiszem, ennyi is jelzi, hogy mit, miért és hogyan...

Ha jól számoltam, de majd ennek még utánanézzünk, akkor harminc év alatt – mert pont harminc évvel ezelőtt adták ki az Ágas-bogas fát – épp harminc önálló kötetet jelent meg. A többi, nevedhez köthető könyvet már nem is tudnám előszámlálni, a

tanulmányokról nem beszélve. Na, látod, ezt megint nehéz lesz kérdéssel befejezni. De: úgy tudom, készül az idén is egy, erről mint tervről és folyamatban levő aktualitásról mi tudható? (És most jut eszembe, Voigt Vilmos említi valahol, hogy a nagy tudósnak nincs biográfiája, csak bibliográfiája, ez rád is vonatkozik.)

Hatvan év, hatvan tanulmány, hatszáz oldalon. Ilyen nagyravágyó tervet eszeltem ki, amit (s ezt nem tudom elég hálával nyugtázni) a Fórum Kisebbségkutató Intézet felvállalt, s ha az én bicskám nem törik bele (Hexenschuss!), akkor az idén meg is jelenik.

Könyveid egy része sorozatnak is felfogható, illetve egy sorba helyezve őket látszik, ahogy egyre elmélyültebben viszonyulsz a témához. A „Szent képek tisztelete” (1995) alcíme szerint Dolgozatok a népi vallásosság köréből, és lényegében bevezető a szakrális kisemlékek tárgykörébe. Az Állított keresztényi buzgóságból (2000) már az alcímében is jelzi a tágabb összefüggésbe helyezést: Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisemlékeiről. Aztán itt van a csodálatos kivitelű, Szakrális kisemlékeink (2006) című album, mely az előzőnek egy népszerűsítő jellegű, háromnyelvű (magyar, szlovák és német) illusztris és reprezentatív változata. S végül álljon itt a legutóbbi könyved, a Szent Háromság egy Isten dicsőségére... (2015), mely a szakrális kisemlékek közül a szentháromság-ábrázolásokat veszi számba és osztályozza. A jelek szerint az Etnológiai Központ általatok egyre gyarapított Szakrális Kisemlék Archivuma kifogyhatatlan tárháza és gerjesztője a témának. A szakrális kisemlékek milyen típusáról körvonalazódik egy újabb kötet?

Jaj, hát ez megint igen hosszú történet! Már nagyon sok helyen elmondtam, leírtam is talán, így nem kezdem Ádámnál és Évánál. Lényeg, hogy szerencsés véletlenek egybeesésének köszönhetően (bár tudjuk, véletlenek nincsenek) 1994-ben kijutottunk Icuval a Kisemlékkutatók Nemzetközi Tanácskozására a németországi Tauberbischofsheimbe. Valamit már korábban is foglalkoztam a témával, hiszen egyébként nem tudtam volna előadást is vállalni Szent Vendel kisalföldi tiszteletéről, de szisztematikusan korántsem foglalkoztunk a témakörrel – és nem foglalkozott vele a Kárpát-medencében, lényegében senki. Ekkor csodálkoztunk rá először arra a lelkesedéssel párosuló precizításra, amely ezeket az embereket jellemezte, s azonnal el is határoztuk, hogy valami hasonló dokumentációt nekünk is létre kell hozni. Aztán egy évre rá, Günter Meier, a baden-württembergi kisemlékkutatók egyesületének az elnöke, fennállásuk tizedik évfordulójára meghívott Ubstadt-Weiherba, hogy ott is tartsak előadást Szent Vendel kisalföldi tiszteletéről. Ez a látogatás jó alkalomnak bizonyult arra, hogy egyszersmind az ottani kollégák dokumentációs rendszerét is sikerült megismerni, amit aztán később igyekeztünk hazai viszonyainkra alkalmazva hasznosítani. Először afféle családi archívumot alapítottunk Icuval (aminek keretében főleg ő fényképezett, én meg az egyéb dokumentációs lépéseket, például a rajzolást vállaltam föl), majd a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja 1997-es megalapítása után ezt a gyűjteményt is intézményesítettük, s létrehoztuk a Szakrális Kisemlékek Archivumát. Valóban, részben ez az egyre bővülő adatbázis az alapja az általad is említett könyveimnek (és a nem említett tanulmányaimnak), amelyekben Icu, a legtöbb fotó készítőjeként (a Jelek a térben első kötetének társszerzőjeként is), illetve a háttérből (oldalról, előlről) folyamatos inspiráló vita- és beszélgetőpartnerként mindenütt jelen van. Most úgy gondolom, hogy miután számos előtanulmány (különféle terminológiai kérdések tisztázása, Szent Vendel és Szent Orbán tisztelete, Nepomuki Szent

János és Szűz Mária kultusza és ikonográfiája, a kálváriák kérdésköre, valamint a legutóbb a Szentháromság ábrázolásainak a problematikája) megszületett, az egész jelenségcsoportról egy átfogó monográfia megírásának a lehetősége (és kényszere) adott. A következő években erre kívánok majd koncentrálni... Miközben ez persze afféle Móricka elképzelte ábrándozás, mert, ahogy magamat ismerem, engedek majd közben mindenféle váratlan felkéréseknek, sőt (horribile dictu!) majd még magamnak is kitalálok ezt-azt... Egy további terv már most motoszkál a fejemben, de ahhoz tényleg csak a szakrális kisemlék monográfia megírása után kívánok komolyabban hozzálátni. Ezt egyelőre afféle, eretnek gondolatok a „népi kultúráról” munkacím alatt dédelgetem magamban. Rengeteg tévhit, álismeret, romantikus, délibábos képzet él erről a kultúráról nemcsak a köztudatban, hanem szakmai berkekben is. Ebben a kaotikus világban szeretnék egyszer valami rendet vágni...

Tudománytörténeti mérföldkönek számít az Osiris Tankönyvek sorozatában 2002-ben megjelent A szlovákiai magyarok néprajza c. vaskos monográfiád. Említetted, hogy szlovák fordítása és német változata is megjelent, de van magyar változata is, Populáris kultúra címen, amely 2010-ben a Magyarok Szlovákiában c. fórumos sorozat hatodik kötetét adta, ennek meg tavaly jelent meg e-book-változata is. Ezt az alapművet, és ez természetesen nem túlzás, csak te írhattad meg. Milyen volt a szakmai fogadtatása? Vagy pontosabban, hiszen ma is olvassák-használják, milyen a könyv szakmai és gyakorlati utóélete?

Gábor, azért kerüljük már a nagy szavakat! Tudománytörténeti mérföldkönek az olyan felismerések számítanak, amelyek egy egész tudományszak korábbi eredményeit lezárják, új utakat, lehetőségeket mutatnak stb. Ilyen értelemben (emlékezz csak, az imént mondtam, hogy a néprajz nemzetközi tudomány!) az én könyveim messze nem azok, hanem legfeljebb apró porszemek, amelyek belekerülve (remélem!) nem leállítják vagy zavart okoznak az etnológia működésében, hanem miniatűrnyi építőkövekként valamit azért hozzáadnak. A földön maradva, az általad említett könyvek legfeljebb kutatástörténeti mérföldkönek minősíthetőek. A szlovákiai magyarok néprajzi kutatásának egy fejezetét, ha úgy tetszik, összegzik, lezárják, illetve nyitják. A szlovák kiadás, az fordítás. A német, mint említettem, lényegében egészen más könyv, más célközönségnek stb. A magyar „változat”, ha jól megnézzük, szintén egy másik könyv, mindenestre közelebb van azokhoz az elképzeléseimhez, amelyeket *A szlovákiai magyarok néprajza* megírása előtt kitűztem magam elé, de ahogy lenni szokott, megint túlbecsültem magamat és a rendelkezésre álló időt (Esterházy, már megint Esterházy, mondja valahol, nem fogom tudni szó szerint idézni, de valami ilyesmi: azt hittem, tudok vízen járni, de aztán rá kellett döbennem, hogy úsznom kell és a víz jeges), így eredeti elképzeléseimből, hogy a leadási határidőt tartani tudjam, egy csomót be kellett áldozni (különben lényegében minden könyvemmel így vagyok). A *Populáris kultúra* jó lehetőség volt (ami ritkán adódik egy ember életében!) valamit köszörülni a „csorbán”, s ebben már inkább meg tudtam valósítani azt (most csak egy példát említve), hogy az egyes tájegységeinket egymással valóban összehasonlítható módon prezentáljam. Ne haragudj, de a fogadtatásáról nem nekem illik (pontosabban: nekem nem illik) beszélnem. Legyen elég annyi, hogy ebben az egymásra végképp nem figyelő korunkban meglepően jó az idézettsége, több helyen kötelező olvasmány...

Amúgy meg mindenki (no jó, lehet, hogy nem mindenki) azt olvas bele egy könyvbe, amit benne látni szeretne. Én úgy gondoltam (és gondolom ma is), hogy egy csomó, a korábbi magyar (pláne szlovákiai magyar!) néprajzi kánonnak ellentmondó, eretnek gondolatot is megfogalmazok benne (mindkettő változatban), és elsősorban ennek az egyébként tényleg felettébb érdekes és összetett kultúrának a megértését igyekeztem szolgálni, s nem a gyűkereket keresni, s nem a régi szép szokásokat megőrizni. Ennek ellenére (miközben alattomban attól is tartottam, hogy majd jól megköveznek miatta) ne tudd meg, hányan veregették meg a vállamat: *jól van, jól csináltad, le a kalappal, megmentetted a gyűkereinket...* Ezek az emberek vagy nem olvasták a könyvet, vagy tényleg bármibe azt olvasnak bele, amit akarnak. Ez utóbbi adalék persze nem a szakmai fogadtatást érinti, hanem, ha úgy tetszik, a szlovákiai magyar értelmiségét...

Többször szóba hoztad, hogy naplóíró ember vagy, pedig ha csak egy kérdést szabadott volna föltennem, akkor az mindenképp a naplóidra vonatkozott volna, ezekből eddig folyóiratbeli közléseket és két kötetben válogatást olvashattunk. A Termékeny homályban után egy évvel később (2007-ben) jelent meg az Úton lenni. Mindkét naplónak azonos az alcíme: *Egy néprajzkutató töprengései. S az bennük az igazán izgalmas, hogy milyen tág szellemi területet fognak be ezek a töprengések. Meg hogy mennyire nyitottak-őszinték, hiszen a szakmai és közéleti, meg magánéleti jelenségeket kommentálsz és elemzel bennük nemritkán kritikusan és öniróniával is. Amúgy meg szerintem lételemed a napló vezetése, olyasmi, mint a cédulázás, hozzád, az életvitelhez tartozik, visszapillantó tükör és fogódzó egyrészt, másrészt véleményt nyilvánítasz benne olyan kérdésekről is, melyek nem föltétlen tartoznak a néprajzkutatás körébe. Mennyiben szellemi higiénia számodra a naplóírás, és mennyiben az ismeretek és meg tapasztalások sorvezetője?*

Hát, a jó Isten tudja, hogy mi vezetett a naplóíráshoz. 1969. május 1-től vezeték naplót, persze nem a szó szoros értelmében, noha olyan időszakok is voltak, tehát nem okvetlen mindennap jegyzek be valamit (mint Thomas Mann, hogy például ma reggel a főtt tojás túl keményre sikeredett), hanem ha valami „mondanivalóm” van. Igen, használtam már visszapillantó tükörnek is, de nem hinném, hogy ez inspirálna. Olykor stílusgyakorlat, olykor csak egy-egy gondolat rögzítése (sokszor ezekből a csirákból terjedelmes tanulmányok is születtek), aztán (*ha olyanom van*) egy-egy érzést, hangulatot kísérek meg szavakban rögzíteni. Különbözik ez úgy van, hogy ha valami foglalkoztat, s azt leuval megbeszéltük, utána az már csak ritkán kerül a naplómban. Az azzal le van tudva. De ha olyan szituációban jut az eszembe valami, amikor ez az egyetlen közlési lehetőség, akkor naplómmal „közlöm”... Éppen ezért végtelenül bugyuta volt az a felvétel, amikor az egyik kritikusom egyik naplókötetem után nehezményezte, hogy miért csak a német irodalomról írok, kellett volna az angolról meg a franciáról is, hiszen az is értékes... No, de a napló az teljesen szubjektív műfaj! Az van benne, ami íróját épp foglalkoztatja. Lehet, hogy 2001. szeptember 11-én éppen akkor halálosan szerelmes volt, s meg sem említi a World Trade Center elleni támadást. És akkor mi van? Ne mondja nekem senki, hogy az emberiség egy naplóból értesülne majd erről a terrortámadásról! Mint ahogy azt se, hogy az emberiség az én naplómból kellene, hogy megtudja, az angol és francia irodalom is mennyire értékes. Mert természetesen azt sem tudja meg belőle, hogy a német az. Arról értesülhet (ha kíváncsi rá), hogy én mit gon-

dolok az egésze, hogyan csapódott le bennem egy-egy regény, milyen érzelmeket váltott ki belőlem stb. A napló nem ismeretterjesztés, nem értekezés, hanem párbeszéd az írója és a papír között. Illetve a papír és az olvasó között. Lehet nem szeretni, de hogy számon kérni rajta (horribile dictu: feladatául adni!), hogy miről nem ír, meg hogy miről írjon? Én már a fölvetést sem értem. Tényleg nagyon sok naplót olvastam életem során, de egyetlenegyszer nem jutott az eszembe, hogy valamit „hiányoljak” belőlük. Olyan volt, hogy engem bizony nem érdekelt az, ami a naplóíró, ráadásul még igénytelenül is fogalmazott, hát letettem. Vagy Ortutay Gyula naplója olvastakor rácsodálkoztam, hogy a szakmájáról milyen keveset ír. Tényleg keveset. De én is!

Különben, miután megjelent az első válogatás, lépten-nyomon kaptam a feladatokat, no, ezt aztán írad be a naplódba! Naná, hogy nem írtam. Különben addig volt jó, amíg semmi nem jelent meg belőle. Akkor tényleg magamnak (magamnak sem, mert utólag nem olvasgattam, nem is tudom, kinek, minek) írtam. Amióta vannak a megjelenési lehetőségek, írás közben igyekszem ugyan tudomást sem venni róluk, de tökéletesen nem tudom kitörölni az agyamból, hogy amit éppen ma rögzítek, egyszer talán meg is fog jelenni. S mivel az alapelvem, hogy a leírt naplószövegeken később nem változtatok (akkor sem, ha utóbb már nem értek akkori magammal egyet), ez azért kicsit irányítja a tollamat... A fenéket a tollamat! Az ujjaimat a laptop billentyűzetén.

Csanda Gábor

Post scriptum (naplórészlet)

2016. 4. 3. (Keszegfalva)

Félálomban az járt az agyamban (mert megint jár az agyam, s most már jó irányban), hogy egy olyan, Gábor által föl nem tett kérdésre is meg kellett volna kísérelni választ adni, hogy szerintem mi az értelme a szakmámnak, miért érdemes vele foglalkozni, mit ad a (nagy szavakkal) emberiségnek, de szerényebben szólva, annak a közönségnek, amelyből művelője vétetett?

Nos, ezt a kérdést globálisan megválaszolni, tehát, hogy mi a néprajz értelme, nem nagyon lehet. Mivel a néprajz egy olyan jelenséghalmazt vizsgál, ami lényegében az ember, egy-egy (most mindegy, milyen alapon szerveződő) közösség mindennapjainak egészét átfogja, a néprajzi kutatás, az abból származó eredmények „haszna” is sokféle lehet. A mezőgazdasági termelésnek nyilván van napjainkban is kézzelfogható, az ember fizikai fennmaradását szolgáló haszna. Ha egy néprajzkutató a tradicionális földművelési eljárásokat, a határhasználatot, a természettel való bánásmód paraszti megoldásait vizsgálja, egyértelmű, hogy eredményei, azok tanulságai a modern világunkban közvetlenül is visszacsorgathatóak. Ilyen alapon a néprajzi kutatásoknak van társadalmi hasznosultsága. Én mégis kiütéseket kapok, ha egy-egy kutatásra benyújtható pályázati kérdőív egyik utolsó pontjaként ott szerepel az adott projektum eredményeinek várható társadalmi hasznosíthatósága. Vannak ugyanis olyan részhalmazai annak a kultúrának, amit a néprajz, etnológia, s pláne folklorisztika vizsgál, amelyek közvetlenül nem részei a fizikai fennmaradásunknak. Mert attól még, hogy nem tudjuk, milyen motívumvándorlásokra kerül sor például (és most már hadd maradjak, mániakusnak tűnve, noha inkább a jobb érthetőség kedvéért a beszélgetés során többször emleget-

tett példánál) a csodás módon kivirágzó, levelet hajtó száraz ág motívumánál, vagy hogy a Grimm testvérek milyen változtatásokat hajtottak végre az általuk közreadott meséken, s azok azt követően napjainkig is milyen átalakulásokon estek át, szóval attól még, hogy ezeket nem tudjuk, vígan élhetünk. Akár egy muskátli az ablakunkban (ha rendszeresen öntözzük), vagy kedvenc ebünk (ha rendszeresen etetjük). Ezek az eredmények, illetve eredménylehetőségek tehát (magyarán mondva) az emberi kultúrának (s most a kultúra kifejezést egészen tágan értelmezve, az ember által létrehozott minden anyagi, szellemi és társadalmi jelenséget beleértve használok), szóval az emberi kultúrának azon részhalmozait (népköltészetet, szokásokat, hiedelmeket, zenét, táncot stb.) segítenek megérteni, amelyek nem szükségesek a pusztá biológiai túléléshez. Egyszóval azokat, amelyek az embert tényleg emberré teszik. Most, hogy ezt kimondtam, látom, hogy végső soron a munka, a csúcstechnológiák feltalálása, az orvostudomány eredményei stb. is emberré tették az embert, de amiről én beszélek, az az ezek fölött (vagy mellett) létező, ha úgy tetszik luxus. Ami elviselhetővé teszi a monoton hétköznapi munkához. Ilyen alapon tehát ennek is van társadalmi hasznosíthatósága, de ezt rendkívül nehéz aprópénzre váltva konkretizálni. Nem tudom, ha írók, költők, képzőművészek, zenészek pályáznak valamilyen ösztöndíjra, vajon nekik is felteszik ezt a hasznosíthatóság kérdést? Én úgy gondolom, hogy amit csinálok, az (rajtam kívül persze) érdekel azért néhány embert, s ha nekik valamiféle felüdülést, szellemi agytornát, játékot tudtam biztosítani, már megérte. Ha kihoznak a sodromból, azt szoktam mondani, igen, engem a tudni nem érdemes dolgok érdekelnek, a tudni nem érdemes dolgok tudományát művelem. De ezek a tudni nem érdemes dolgok tesznek bennünket igazán emberré.

Ez persze így sem igaz teljesen. És itt még folytatni kellene... akár egy végtelen történetet...

Liszka József önálló kötetei:

1. *Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon.* Bratislava, Madách, 1986, 89 p.
2. *Bibliografia etnografie a folkloristiky maďarskej národnosti na Slovensku. Od začiatku 19. storočia do konca roku 1986. A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája. A 19. század elejétől 1986 végéig.* Bratislava, Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete – Csemadok KB, 1988, 232 p.
3. *Magyar néprajzi kutatások Szlovákiában. 1918–1938.* Bratislava, Madách, 1990, 143 p.
4. *Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából.* Budapest, OKTK Magyarságkutatás Program, 1992, 162 p.
5. *Népi építkezés az érsekújvári járás területén.* (Gudmon Ilonával közösen) Érsekújvár/Nové Zámky, Honismereti Múzeum, 1992, 88 p.
6. *Ľudová architektúra v okrese Nové Zámky.* (Gudmon Ilonával közösen) Nové Zámky, Vlastivedné múzeum, 1992, 89 p.
7. *Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon. 2. kiadás.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1992, 127 p.

8. *Őrei a múltnak. Vidéki múzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1994, 165 p.
9. *Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet. Dolgozatok Kürt község néprajzából.* Kürt, Községi Hivatal, 1994, 56 p.
10. *Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon.* 3. kiadás. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1995, 138 p.
11. *„Szent képek tisztelete”. Dolgozatok a vallási néprajz köréből.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1995, 169 p. / Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából, 2./
12. *Výberová bibliografia národopisu Podunajskej nížiny. A szlovákiai Kisalföld néprajzának válogatott bibliográfiája. Ausgewählte Bibliographie der Volkskunde des slowakischen Teiles der Kleinen Tiefebene.* Komárno–Komárom–Komorn, Duna Menti Múzeum, 1995, 46 p. /Vlastivedné bibliografie. Honismereti bibliográfiák. Bibliographien der Heimatkunde. „E” sorozat: Lokális és regionális bibliográfiák/
13. *„Tudománynak kezdetiről”. Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979–1998.* Lukács László előszavával. Budapest–Dunaszerdahely, Ister–Nap, 1998, 206 p.
14. *Állítottott keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisemlékeiről.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000, 222 p.
15. *A szlovákiai magyarok néprajza.* Budapest–Dunaszerdahely, Osiris–Lilium Aurum, 2002, 542 p. /Osiris Tankönyvek/
16. *Kossuth Lajos azt üzenté... Kossuth Lajos és az 1848/49-es szabadságharc emléke a szlovákiai magyar szájhagyományban.* Összeállította, a bevezető tanulmányt írta Liszka József. Illusztrálta Csanda Máté. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2002, 54 p.
17. *Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon.* 4. kiadás. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2002, 143 p.
18. *Národopis Maďarov na Slovensku.* Fórum inštitút pre výskum menšín–Vydavateľstvo Lilium Aurum, 2003, 495 p. /Interethnica, 5./
19. *Zwischen den Karpaten und der Ungarischen Tiefebene. Volkskunde der Ungarn in der Slowakei.* Passau, Lehrstuhl für Volkskunde, 2003, 505 p. /Passauer Studien zur Volkskunde, 22./
20. *Sötét éjben fényes csillagunk... II. Rákóczi Ferenc és a kuruc kor emlékezete a szlovákiai magyar tájak néphagyományában.* Összeállította, a bevezető tanulmányt írta Liszka József. Illusztrálta Csanda Máté. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2004, 59. p.
21. *Két Duna keríti. Tanulmányok a Csallóköz néprajzához.* Pozsony, Kalligram, 2005, 283 p. /Csallóközi Kiskönyvtár/
22. *Termékeny homályban. Egy néprajzkutató töprengései. Napló-jegyzetek: 1976–1995.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2006, 236 p.
23. *Szakrális kisemlékeink.* (L. Juhász Ilonával közösen) Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 95 p. /Jelek a térben, 1./
24. *Bevezetés a néprajzba. A magyar néprajz/európai etnológia alapjai.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2006, 233 p.
25. *Úton lenni. Egy néprajzkutató töprengései. Napló-jegyzetek: 1996–2000.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007, 252 p.

26. *Tündérrózsa. Csallóközi mondák és anekdoták.* Összeállította, az utószót írta Liszka József. Illusztrálta ifj. Liszka József. Dunaszerdahely: Lilium Aurum 2007, 112 p.
27. *És az ige testté lőn... Karácsonyi motívumok kis szentképeken.* Gyűjteményéből válogatta és összeállította, valamint a kísérő tanulmányt írta Liszka József. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007, 101 p.
28. *Nyitra vidéki népballadák Arany A. László hagyatékából.* Szerkesztette, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta Liszka József. A kotta- és képanyagot válogatta, gondozta Nagy Myrtil. H.n., Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009, 199 p.
29. *Populáris kultúra.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 516 p. /Magyarok Szlovákiában, 6./
30. *Bevezetés a folklorisztikába. Szöveges folklór.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2011, 267 p.
31. *Átmenetek. Folklór és nem-folklór határán.* Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2013, 288 p. /Monographiae Comaromienses, 12./
32. *Emberek, ünnepek, hétköznapiak. Kőbölkút a 20. század első felében a korabeli fotográfiák tükrében / Ľudia, sviatky, všedné dni. Gbelce v prvej polovici 20. storočia v zrkadle dobových fotografií.* A képeket válogatta, összeállította, a bevezető tanulmányt írta / Fotografie vybral, zostavil a úvodnú štúdiu napísal: Liszka József. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2014, 167 p.
33. *Szent Háromság egy Isten dicsőségére... A Szentháromság kultusza a szlovákiai Kisalföld népi vallásosságában a szakrális kisémlékek tükrében.* Somorja-Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet-Etnológiai Központ, 2015, 216 p. /Jelek a térben, 5./

Főbb díjai, kitüntetései:

Jankó János-díj (1988)
 A Szlovák Néprajzi Társaság nívódíja (1988)
 A Magyar Néprajzi Társaság külföldi tiszteletbeli tagja (1994)
 Komárom Polgármestere Díj (1994)
 Fábry-díj (1997)
 Bibliotheca Hungarica Díj (1995)
 A Márai Sándor Alapítvány Nyitott Európáért díja (1999)
 Jedlik Ányos-díj (2002)
 A Szlovákia Néprajzi Társasága díja a tudományszervezésért (2003)
 Posonium Irodalmi Különdíj (2003)
 A Magyar Tudományos Akadémia Arany János-díja (2005)

Liszka József (szerk.): Acta Ethnologica Danubiana 17. Az Etnológiai Központ Évkönyve 2015. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2015, 336 p.

Szerencsére röviden (?) is dicsérhetek.* Szívesen tenném hosszabban – megérdemelnék.

Vannak még csodák! Vagy talán nem is csodák, csak tisztesség, intelligencia, szorgalom és felbecsülhetetlen mértékű munka. A komáromi Etnológiai Központ évkönyve 1999 óta minden évben szabályszerűen megjelent, legutóbb a tavalyi, 17. kötet. (Más intézményekre ellenpéldaként vonatkozó epés összevető észrevételeimet itt nem adom elő.) Mindez, az eddig 4000 nyomtatott lapon, szép, kötött kötetekben, a Kárpát-medencei (tág értelemben vett) néprajz csodálnivaló teljesítménye. (Sosem lesz méltóképpen elismerve – mondja egy öreg drukker.) Sorolhatnám, mely magyar és szlovák, néha ugyanonnan pénzügyileg igazán jól staffírozott intézmények pironkodhatnak – miért nem ők dolgoznak ennyit és ilyen eredményesen (megszakítás nélkül és ilyen igazán európai tudományos színvonalon)!? Minthogy Juhász Ilona és Liszka József nemcsak tanítványaink, hanem barátaink – egyet-mást tudok kiadványaik pénzszerzési trükkjeiről és szörnyű kudarcairól egyaránt. Ami tízszer (?) annyi időt vett igénybe, mint az ezt megelőző a kutatás és tanulmányírás. Hála Verebélyi Kincsőnek, tapasztalatból tudom, két ember sokszorosan felér egy-egy kutatóintézménnyel – mind színvonalban, mind teljesítményben: egymás között ugyanis minimumra csökkenthetik a bürokratikus tennivalókat. De mi azért nem adunk ki 17 (13) évkönyvet és havonként új könyvet – mint az Etnológiai Központ teszi. Ehhez még külön munkadűh is kívántatik.

Ennek a tevékenységnek csak egyik zászlóshajója 1999-től kezdve az *Acta/Évkönyv*. Ismertük és vártuk, mivel eddig minden évben

megjelent, időnként két évre egy összevont szám. Felépítése kezdettől azonos: elmélyült „Tanulmányokat”, rövidebb „Közleményeket” egyaránt hoz. Viszonylag gazdag a „Könyvismertetés” rovat, pedig minden szerkesztő tudja, milyen nehéz ezt összehozni. A „Krónika” olyan eseményekről, konferenciákról tudósít, amelyeken a szerkesztők és a törzstag cikkírók maguk is ott voltak. (Szerencsére sokfelé jártak, érdekes eseményeken is.) A Köszöntők és az In Memoriam hasonló szerkesztési elvet követnek. Gyorsaságukat példázza, hogy a mostani szám már hozza a tavalyi év végén oly hamar elhunyt Ilyés Zoltán nekrológiát. A könyvismertetések is aktuálisak, e számban is már 2015-ös publikációkat méltatnak. Természetesen a hírek is frissek. Mindez egy évente egyszer megjelenő kiadvány esetében még ritkább kivétel.

Az évkönyv kezdettől fogva ugyanazt a célkitűzést követi: korszerű néprajzi tanulmányokat hoz. Egészen hagyományos és teljesen újszerű témákat egyaránt. „Tradíció és modernitás” együtt – ahogy Liszka maga megfogalmazta. A „Danubiana” megnevezés is találó. Mivel Komárom e világ közepe, egyaránt felfelé Freiburgig, lefelé pedig Belgrádig terjed a szerkesztés figyelme. Talán még tovább, a Duna-deltáig vagy a szófiai kollégánk, Dzseni Madzsarov műveiig is elérhetne. Magától értetődő, hogy bármilyen témájú szlovákiai magyar néprajzi dolgozatot publikálnak – ha megfelelő színvonalú. Nem csak egyszeri dekórumként, hanem ismétlődően közölnek szlovák és német (szlovák és német nyelvű) dolgozatokat is. A tíztagú szerkesztőbizottság is ilyen: öt országra terjed ki. A komáromi Etnológiai Központ maga is sorozatosan tart ilyen értelemben nemzetközi konferenciákat – és ezek anyagát is rendszeresen publikálják. Minden tanulmányhoz két másik nyelven (szlovák, német, magyar) gondosan szerkesztett és megfelelő méretű összefoglalás készül – ami nélkülözhetetlen az Évkönyv kultúráközvetítő szerepéhez. A tanulmányok teljes tudományos apparátussal, irodalomjegyzékkel és szükség esetén gazdag képanyaggal jelennek meg. Alapos, teljes adatközlésre törekednek – ám nem riadnak vissza általános, akár elvi kérdésektől sem. A legutóbbi (17.!) kötet is tanúsítja

* Elhangzott a budapesti Szlovák Intézetben, A komáromi Etnológiai Központ legújabb publikációi című rendezvényen 2016. március 10-én.

ezt. Témaköre igen változatos, a demográfiától egy 1794-beli végi „fertelmes életmódra hajló” nőszemély vizsgálatáig terjed. A szerkesztők érdeklődésének megfelelően a szakrális kisemlékek, vallási néprajz, általában az emlékkultúra és a ma terjedő szokások szinte mindegyik számban előkelő helyet foglalnak el.

Még sokáig dicsérhetném az egész év-könyvsorozatot, meg a mostani kötetet. Biztos kézzel irányított, a maga szerepét és hatáskörét pontosan felismerő vállalkozás: Budapest és Bratislava között a félúton. Minden lapján látszik a gondos szerkesztés: a szerzők kiválasztásától a nyelvi lektorálásig. Azon ritka közlemény, amelyet minél többet forgatunk, annál inkább észrevesszük még „rejtett” értékeit is. Mint például a borítón következetesen közölt „Danubiana vedutákat”, még Thebenről is. Nem lehetne ezeket képeslap-sorozatként árulni?

Már az első kötettől kezdve jó volt az évkönyv. Azóta csak következetesebb és jobb lett. Értékesebb is: 8,90 helyett már 14 € az ára. (Úgy 4500 forint.)

Egy etikai (nem etnikai!) természetű megjegyzéssel zárom, noha néprajzi kiadványaink recenzálásakor ez ritkaság. Az Évkönyv „hűség” kiadvány, hűségesen szerkesztik. A szerzők mintegy barátaivá válnak egymásnak, ott-hon érzik magukat. *This above all...* Maradjon is önmagához hűséges az Évkönyv!

Voigt Vilmos

L. Juhász Ilona: Örök mementő. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2015, 200 p.

Juhász Ilona legújabb, illetve egyik legújabb kötetének a címe – *Örök mementő. A holokauszt emlékjelei dél Szlovákiában* – pontosan megjelöli, hogy miről is szól könyv. A mementő, emlékeztető és emlékjel terminusok ismétlése mintegy kiemeli, hogy a könyv abba az emlékezetirodalomba tartozik, amelynek sokféle eredményével találkozhatunk napjainkban. Ahhoz hogy a szerző vállalkozásának valódi jelentőségét és távlatait láthassuk, néhány

rövid szóban szeretném az emlékezet-, emlékezőkutatás néhány irányzatát megemlíteni.

A társadalmi emlékezet fogalom kortárs értelmezését általában Maurice Halbwachs francia szociológus 1925-ben megjelent *Les cadres sociaux de la mémoire* (magyarul: *Az emlékezet társadalmi keretei*, 1971) című kötetétől szokták számítani. Halbwachs történész kollégája, a híres *Annales* csoport első generációjának tagja, Bloch ugyancsak 1925-ben majd 1939-ben adta közre a feudális társadalomról szóló munkáit (*Les sociétés féodales*, 2. vol. Paris) amelyekben a kollektív emlékezet fogalmát kutatási eszközként használta. Ebből a korszakból még feltétlenül említésre méltó Aby Warburg művészettörténész és művészetelmélet-író, aki a történelem, a képi megformálások és az emlékezet kölcsönhatásának finom elemzésével az említett területen is új utakat nyitott meg. (*Die Erneuerung der heidnischen Antike*. Berlin, 1932)

A közös emlékezet társadalmi gyakorlatoikat, a köztudatba beleivódott, a történelemtől, a társadalmi viszonyokról szóló képzeteket, kulturális intézményeket és ezek működési viszonyait és rendszereit foglalja magában. Ebbe a fogalomkörbe tartozik mindaz, amit a néprajz szokásvilágnak vagy hagyománynak nevez. Több tudományág is részt vesz a társadalmi emlékezet kutatásában: pl. történettudomány, pszichológia, művészettörténet, irodalomtudomány, szociológia, politikatudomány, antropológia, tudásszociológia. Nagyon érdekes, hogy a néprajz és annak minden ága, amelyek par excellence az emlékezettel foglalkoznak, később kapcsolódott e kutatásirányhoz. Az emlékezetkutatásnak lényegében nincs saját módszertana, ma is interdiszciplináris. Térben is és időben is kiterjed a történeti társadalmi rendszerek vagy az írásbeliséget nélkülöző népek emlékezettechnikáira. Itt csak Edward Evan Evans-Pritchard munkáira utalnék, aki törzsi társadalmakban az emlékezet megőrzésének éppen a társadalmi meghatározottságát, ebből a szempontból betöltött funkcionális szerepét elemezték. (Pl. *Nuer Religion*. Oxford, 1961.)

E. Schils a szokásokról szóló könyvében, amelynek egy részlete magyarul is megjelent, a szokás- hagyományemlékezet viszonyáról, e

viszony képlékenységről és a szimbolikus vonások társadalmi összetartó és csoportképző erejéről értekezik. (*Tradition*. Chicago, 1981)

A 20. század második felében, amikor egyfelől a modernitás kutatói hangoztatni kezdték, hogy az új kor „múlt nélküli”, a másik oldalról viszont megélenkült az érdeklődés, ami nemcsak azt a problémát sematizálta, hogy a jelen mennyire határozza meg a múltat, hanem azt is, hogy a jelen lassan a természetes és irányított felejtés következtében elveszíti minden kapcsolatát a múlttal. A korábbinál jóval hangsúlyosabban kezdtek vizsgálni a második világháborúnak nemcsak a tényeit, hanem a körülményeit is, annak előzményeit és következményeit, valamint a rájuk vonatkozó értelmezési és átértelmezési kereteket is, kiemelten koncentrálván a holokausztra. Tudatosult, hogy a túlélő nemzedék eltűnésével az emlékezet forrásai elapadnak: ami sürgősen hatott a kutatásra. Megemlítem azt a súlyos történelmi dilemmát, ami a hatalom, a történelem és az emlékezet viszonyának a kutatása számára adódott, különös tekintettel az említett tényezők közötti eltérésekre, a különböző emlékezetek töredzettségére és egymással való diszharmóniájára. Feltétlenül meg kell említeni Eric Hobsbawm munkásságát, akinek viszonylag sok írása olvasható magyarul. Kivéve azt a művet, amely a nemzetközi szakirodalomban éppen a hagyomány-emlékezet kérdést illetően sarokkönek számít: *The invention of Tradition*. Cambridge. 1983. Hobsbawm és Ranger élesen megkülönbözteti a szokást a hagyománytól. A szokás az a problémamentes folytonosságérzet, mely hagyományos társadalmak lassú változásait kíséri. Ezzel szemben a hagyomány változatlanságra törekszik, és kifejezetten ideológiák terméke. Míg a szokás Hobsbawm írásaiban az a mindennapi szokásvilág, amelybe beleszületünk, a hagyomány ennél tágabban, mereven és társadalmi szinten rögzült cselekvési, kommunikációs és szimbolikus rendszer. Az így értelmezett hagyományokat ő éppen a politikai hatalom merev konstrukciójának tartja.

A szokások lineáris átadás-átvétel folyamata így szembekerül a mából kiinduló, a múltra vonatkozó képek, emlékképek konstruáltsá-

gával. Ennek az irányultságnak a mesterműve a Pierre Nora szerkesztésében *Les lieux de mémoires* címen, hét kötetben Párizsban 1984–1992 között közreadott összefoglalás. Ennek a sorozatnak a keretében a kortárs kutatók a számba vették a francia kulturális emlékezet „helyeit”, az épített, illetve materiális megvalósulási formáktól az olyan szellemi, kulturális örökségig, mint a mesék, vagy a közgondolkodás toposzai.

Történészek, szociológusok, társadalomkutatók egy része a társadalmi gyakorlatok szerveződése felé fordult számos országban. Ez az ún. kritikai szemlélet azt eredményezte, hogy a kutatók a különféle időszakokat mint elemezhető értelmezési kereteket fogják fel, megvizsgálják a véleményalkotások kontextusait is, nemcsak a megállapításokat. Kérdéssé válhat az is, hogy az adott tudományszak – diskurzus – mennyiben járult hozzá a hatalom legitimációjának igazolásához, népszerűsített elgondolásai mennyire rögzültek a köztudatban és hogyan befolyásolják azok magát a társadalmi emlékezetet.

A néprajzos számára természetes kiindulópont, hogy az egyéni tudatok társadalmi együttműködésének az eredménye az a társadalmi emlékezet, melynek a működését a társadalmi megállapodások nem csupán befolyásolják, de strukturálják is: az emberek kisebb-nagyobb közösségekben, társadalmi keretek között tesznek szert az emlékeikre, és önkéntelenül is igazodnak bizonyos szabályokhoz és elvárásokhoz. Már Halbwachs megkülönböztette az emlékezet főbb típusait, és az *önéletrajzi* emlékezet mellett meghatározta a *történelmi* emlékezet, *történelem* és *kollektív* emlékezet fogalmakat is.

Az önéletrajzi emlékezet a saját átélt élmények emlékezte, míg a történelmi emlékezet az, mely történelmi leírásokon keresztül jut el hozzánk. A történelem az a múlt, melyhez nem fűz „szerves” kapcsolat – az a múlt, mely már nem képezi életünk fontos részét –, míg a kollektív emlékezet az az aktív múlt, mely alakítja identitásunkat. Az emlékezet, miután a jelenben élő már elveszíti kapcsolatát múlttal, át kell adja a helyét a történelemnek. A történelmi emlékezet lehet szerves és szervetlen: azt is megünnepelhetjük, amit nem tapasztaltunk

meg, így tartva életben a múlt egy adott szeletét önmagunk számára; a másik esetben az emlékezet csak a történelmi leírásokban, esetleg a tankönyvekben él.

Közbevetőleg jegyezhetjük meg az évtizedekkel ezelőtt pár évig nálunk is divatba jött, a paraszti önéletrírásokra vonatkozó vizsgálatokat. Sajnálatos módon a látóköron kívül maradt az akkor már virágzó emlékezetkutatás.

Természetesen másokat is foglalkoztatott az emlékezés, emlékezet típusainak a megállapítása, a nálunk már-már agyonidézett egyiptológus, Jan Assmann is négy emlékezettypust határoz meg: 1. tárgyi emlékezet, az anyag emlékezete, tárgyak; 2. mimetikus emlékezet, a gyakorlati tudás átadása; 3. kommunikatív emlékezet: a nyelv; 4. kulturális emlékezet. Sokkal kevésbé ismerik nálunk Alleida Assmann munkáit, aki nemcsak egyiptomi, hanem újabb történelmi és kulturális közegben foglalkozik a történelem és a róla alkotott emlékezet különböző kommunikációs csatornákon történő modellálásával. (*Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik.* München, 2006.)

Az emlékezet és emlékezés technológiai változásával alakult ki az, hogy az emlékezet helyei és tárgyi formái a kulturális emlékezet megtestesítőivé váltak, amelyek létrehozásában lehet a múlttól a mának szóló értelmezéseket, azaz a társadalmi beágyazottságot leolvasni. Az emlékezetkutatók nagy része társadalmi tapasztalatait nem abban a történelmi és társadalmi közegben szerezte meg, mint a közép-kelet-európai, nevezetesen a szlovákiai magyar kollégáik. Ezeken a tájakon a mindennapi tapasztalat immár évszázadok óta különféle emlékezetek – kivált a történelmi emlékezet és a személyes emlékezet – változó képletei egymás mellett, akár egymásnak ellentmondva léteznek.

L. Juhász Ilona különös érzékenységgel rendelkezik az emlékezet és emlékezés különféle megnyilvánulásai formái iránt. Tanulmányait és köteteit sorra nézve jól látjuk ennek az érdeklődésnek az állomásait, amelyek a személyes emlékezéstől a kulturális emlékképzésig terjednek.¹

L. Juhász Ilona kutatásainak a középpontjában – az ő szóhasználatával élve – a doku-

mentálás áll. Páratlan szenvedéllyel és kitartással törekedik a kiválasztott tárgy – esetünkben a holokausztra való emlékezés bizonyítékainak – a számbavételére, írásban és képen való megőrkítésére. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha e szenvedély kialakulása mögött a személyes emlékek és a kisebbségi lét változó tapasztalatai rejlenek. Mintha az idő pusztítása, a változó történelmi emlékezet és az egyéni emlékezés töredékessége ellenében a szerző a tárgyakat és tényeket éppen a különféle emlékezettechnikák rombolásával szemben, a dokumentum hitelessége révén akarná megmenteni. Éppen az emlékezés és az igazsága érdekében. Mindez olyan kutatói és emberi etika bizonyítéka, amely alapvetően megkülönbözteti a szerzőt azoktól a teoretikusoktól, akik a mondanivaló érdekében talán akaratlanul is csoportosítják a megfigyeléseiket. Szerzőnk a divatoknak sem engedelmeskedik, a holokauszt-téma patoszmanes megközelítése az emberi méltóság megőrzését is szolgálja. L. Juhász Ilona ebben a könyvében talán a nála már megszokott gondosságnál is akkurátusabb figyelemmel gyűjtötte össze a holokauszt emlékére állított emlékjeleket Szlovákia meghatározott területein, településről településre járva a legapróbb részletekig dokumentálja az emlékműveket, lényegében az emlékéllítés indokát, azaz a zsidó lakosság helyi történetét és azt az idő-

1 Pl. L. Juhász Ilona: „*Fába róva, földbe útve...*” A kopjafák/emlékoszlopok, mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál. (Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2005); Fényképek a dél-szlovákiai temetők síremlékein és az út menti halál helyein. *Acta Ethnologica Danubiana* 5–6. (Lilium Aurum, 2004); Szakrális kisemlékek mint a háború jelei. Neveitek e márványlapon. A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez. (Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010); Vaskatona, vaskorona, vasturul. A nemzeti áldozatkészség az első világháborúban. *Acta Ethnologica Danubiana* 12 (Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010); *A harmincnégyes kőnl... Haláljelek és halálhelyjelek az utak mentén* (Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010) stb.

ben történő változást, amely a személyes indokokból emelt sírjelektől a kortárs társadalmi emlékkonstrukcióig vezet. Az író ridegen bánik az olvasóval: fecsegéssel nem lazítja fel az adatok, a tények, az idézett feliratok, szövegek szikár és kegyetlen mondanivalóját. Az emlékezés jeleinek a formái, az elhelyezésük alkalmi, helyei és feltételei, az ünnepélyes avatásról készült fényképek és ünnepi beszédek szövegei úgy illeszkednek egymáshoz, hogy a figyelmes olvasó számára egyértelmű a mondanivaló. A személyes emlékezet körei egyre szűkülnek, ma már kevéssé érik el a holokauszt korszakát. A történeti emlékezet dokumentumokra alapozó konstrukció kell legyen. L. Juhász Ilona könyve ebben az értelemben véve is MEMENTÓ.

Verebélyi Kincső

Zoltán Kántor (ed.): Autonomies in Europe: Solutions and Challenges. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet (Research Institute for Hungarians Abroad), L'Harmattan Kiadó, 2014, 232 p.

Fontos publikációt jelentetett meg a Nemzetpolitikai Kutatóintézet. A Kántor Zoltán szerkesztésében megjelent kötet a nemzeti kisebbségek autonómiáinak különféle európai formáit mutatja be. Méghozzá nemcsak az autonómia elméletét, pontosabban elméleteit, hanem különféle gyakorlatát, tehát az egyes európai országokban működőket. Leszögezhetjük, hogy a konkrét példa egyben minta is. Nem minden részletében, hiszen mindegyiknek megvannak a sajátosságai. Azt azonban világosan megmutatja, hogy az ilyen államszervezési mód nem illúzió, hanem számos országban jól működő valóság. A posztkommunista országokban különösen fontos ennek demonstrálása, azok többségében ugyanis hallgatnak róla, ha tehetik, ha pedig nem, akkor démonizálják, amennyire csak bírják.

A nemzetállamok megjelenését követően az a felfogás válik uralkodóvá, hogy az állam nemzetileg homogén emberek szerveződéséként működhet jól. Az egy államon belüli nemzeti sokféleség veszélyezteti az állam egységét

és általa az uralkodó nemzeti érdekeket. Az egyes nemzetállamok közt ugyanis folyamatos a vetélkedés, ami akár háborúba is torkollhat. Az a felfogás, amelyik szerint a többnyelvű és kultúrájú ország (például Svájc) a helyes minta, sokáig kisebbségben marad. Európa nyugati felében csak később és fokozatosan változik a közvélekedés.

A kötetben több tanulmány elemzi az autonómia elméletét és modelljeit. A bevezető tanulmányban Andreas Gross az autonómiát a demokratizáció folyamatának fontos részeként jellemzi. David J. Smith bemutatja a különféle autonómiaformákat Európában, területeket és nem területeket egyaránt. Vizi Balázs azt a kérdést elemzi, hogy az európai integráció vajon támogatja-e, segíti-e a kisebbségek autonómiatörekvéseit, az önkormányzatiságot és a hatalom decentralizálását.

Markku Suksi a finnországi Åland-szigetek státusát mutatja be összehasonlítva más esetekkel. Günter Rautz írása külön taglalja Dél-Tirolt, Sabrina Ragone pedig Katalónia státusát. Kocsis Károly tanulmánya a Kárpát-medence lehetőségeit vizsgálja. Koherc Tamás Szerbiával, Ferenc Viktória és Tóth Norbert Kárpátaljával, Salat Levente Erdéllyel foglalkozik. Az autonómia kérdéskörének szlovákiai problémáival Tokár Géza írásában találkozunk.

A szerkesztő, Kántor Zoltán több fontos, a kérdéssel kapcsolatos nemzetközi dokumentumot is csatolt a kötethez. Minden bizonnyal olyan szándékkal, hogy az érintett államok közvéleménye előtt nehezebben lehessen kriminalizálni azokat, akik céljukul tűzik ki az autonómia elérését.

A kötet elsődleges célja tehát a felvilágosítás. A szerkesztő nemcsak a magyarországi érdeklődőkkel, hanem a nemzetközi közvéleménnyel, főként pedig a Magyarországgal szomszédos országok nyilvánosságával kívánja megismertetni a nemzeti kisebbségek autonómiáinak különféle európai formáit, megmutatva, hogy ezek fontos és működő részei az európai államfelfogás egyik változatának. Azaz, ha jól vannak kialakítva és működtetve, akkor erősítik az államot. Nem igaz tehát az az állítás, hogy törvényszerűen gyengítik. Következésképpen az erre az állításra épülő propa-

ganda hamis, valamint a különféle pártprogramokba és ideológiáikba való beépítése is tévedésen, sőt esetenként tudatos manipuláción alapul. A szerkesztő céljai közé tartozik az efféle manipuláció terének szűkítése. Azt pedig csak egy módon lehet elérni: felvilágosítással. A kötet éppen ezt célozza.

Ám két fontos, egymással szorosan összefüggő kérdést nem kezel: ez pedig Magyarország szomszédjainak nemzet- és államfelfogása. Persze ezt egyetlen kötet nem is teheti. Sokkal nagyobb szellemi és fizikai erőfeszítésre volna hozzá szükség. Ám nélküle több jól működő autonómia bemutatása csak korlátozott hatással bírhat az egyes országok közvéleményére. Azokat továbbra is az autonómia veszedelmes voltának koncepciója fogja uralni. Ahhoz pedig a nemzetiségi autonómiának nem a jól, hanem a rosszul működő, tehát államuk egységét valóban veszélyeztető példái szolgáltatják a muníciót.

A kötet szándékával összhangban ezekkel nem foglalkozik. A pozitív példákat akarja hangsúlyozni. Ám anélkül, hogy megvilágítaná, hogy mi mindennek okán váltak államokat destabilizáló faktorrá egyes európai autonómiák, a bizonytalanság tovább él és tovább éltethető. Különösen Szlovákiában, ahol a nemzeti történelem újkori vonala éppen ennek a példája. Szlovákiában az autonómia jelensége saját történelméből táplálkozva a minden történelmi helyzettel élő és bármilyen hatalmat kiszolgáló, majd támogatását kihasználó elszakadási stratégiát jelenti. A többi példa távoli, és az ország saját helyzetétkben irreálisnak tekintendő.

A Szlovákiát potenciálisan fenyegető rémképet minden egyes olyan esetben megerősítik, amikor a világ s különösképpen Európa bármelyik többnemzetiségű országában nemzeti konfliktusok támadnak. Ezekből pedig van elég. Az propagandaágyúk rendszeresen megszólaló dörgésének zajában pedig a pozitív példákról szó sem esik. De nem is eshet.

Erről a lehetőségről a politikai akarat és a kulturális korlátok által fenntartott csend honol. (Itt a valós értelme a kötet szlovák nyelven történt megjelentetésének.) Azzal a mögöttes riadalommal, hogy az efféle eszme elterjedése olyan kérdésben tenné engedé-

kennyé a szlovák közvéleményt, majd általa a politikát, amelyekben az eddig megfogalmazott nemzeti tapasztalatok alapján a nagyhatalmak döntenek. De a probléma még ennél is mélyebb. A huszadik század nemzeti manővereinek alapvető részét képezi az egyes nagyhatalmak elvárásaihoz való igazodás. Ez pedig mind a nemzet, mind a nemzetet alkotók önazonosságának fontos, esetenként a legfontosabb eleme. Aki változást kíván, annak tehát hozzá képest kellene mást mondania, még hozzá olyat, ami alternatívát kínál.

A Kántor Zoltán szerkesztésében megjelent könyv több akadályt próbál leküzdeni, és a lehetőségéhez képest meg is teszi. Az egyik a már említett csend szorgosan épített akadály. A másik a kérdésben művelt propagandisztikus szakszerűtlensége. A kötet önmagában csak egy kis rést vág rajtuk, ám ez nagyon fontos, hiszen aki látni akar, az rajta keresztül megláthatja a mostani állapot önellentmondásait. Aki érvelni is akar, az a kötet tanulmánya-ira és dokumentumaira támaszkodva megteheti.

Aki pedig nem szeretne, annak sem lesz könnyű megkerülnie. Hiszen a fordítások révén bárki hozzáférhet. Főként ha a könyv az interneten is elérhetővé válik. Az angol nyelvű könyv internetes adatait azonnal megtalálja az ember, és különösebb nehézség nélkül olvasható is. A szlovák nyelvű fordítása azonban a könyv adatai mellett nem tüntet fel internetes hozzáférést. Az angol nyelven megjelentetett tehát az, amelyik nemcsak egy szűk körhöz juthat el.

Szakmai kvalitásai kapcsán feltétlenül ajánlani kell mindenkinek, akinek ehhez a kérdéshez köze van. Térségünkben pedig az ilyenek köre tág, nagyon tág. Így vagy úgy szinte mindenki beletartozik.

Öllös László

* *Autonómie v Európe. Riešenia a výzvy.* Bratislava, Kalligram, 2015, 368 p.

Ábrahám Barna: Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében. Pozsony, Kalligram, 2015, 320 p.

Ábrahám Barna *Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében* címet viselő könyve adatokban gazdag szaktudományos munka, amely 1281 lábjegyzetet tartalmaz, 22 oldalon keresztül sorolja a felhasznált forrásokat és a szakirodalmat, amelyek együtt nagyjából félezer bibliográfiai tételt tesznek ki. A könyvnek csak a forrásokat áttekintő fejezete 10 oldalt tesz ki.

Ezeket a számokat csak azért soroltam fel, hogy látszódjon, egy ilyen könyvet az itt rendelkezésre álló keretek között* nehéz lenne részletesen tartalmilag bemutatni, ezért inkább megpróbálok arról beszélni, hogy miért fontos ez a könyv, és megpróbálok kedvet csinálni az elolvasásához, mert érdemes rá.

Ábrahám Barna könyve a dualizmuskori Magyarország szlovák társadalmáról szól, tehát nem elsősorban a modern szlovák nemzeti mozgalom történetét mutatja be, és nem is a magyar nemzetiségi politikát, hanem a felső-magyarországi, illetve az alföldi szlovák lakosság, a parasztság, a munkások, a városi iparosok, polgárok, értelmiségiek, vállalkozók, nemesek múltját nagyjából 1860 és 1914 között.

Úgy gondolom, hogy már a témaválasztása önmagában rendkívül fontossá teszi a könyvet. Hiszen az alighanem közhely, hogy a szlovák–magyar közös múltban rengeteg olyan pont van, amit általában neuralgikusnak szoktak nevezni, és amit homlokegyenest ellenkezőleg szokott értelmezni a szlovák és a magyar fél. Ami az egyiknek fekete, a másiknak fehér. A dualizmus korszaka is ilyen. Ami a magyarnak a boldog békeidők, az utolsó aranykor, a nyugodt fejlődés kora, az a szlováknak a legsötétebb nemzeti elnyomás ideje, amikor minden szlovákot üldöztek és megpróbálták elmagyarosítani. És itt nem csak az a gond, hogy ugyanarról a korszakról teljesen

mást gondolnak a magyarok és a szlovákok, hanem az is, sőt, főleg az, hogy a közemlékezet leegyszerűsíti, sarkítja a múltat. A történelem szerepe ebben az esetben éppen ellenkező: fel kell tárnia, be kell mutatnia és értelmeznie kell a múltat a maga összetettségében, sokszínűségében, a maga ezerféle kontextusában. A dualizmuskori Magyarország szlovák lakossága kapcsán Ábrahám Barna könyvében elvégzi ezt a nehéz feladatot. Ez ugyanis nem pusztán egy könyv a sok közül a dualizmuskori szlovák–magyar kapcsolatokról, hanem „a könyv”, az az összegző nagymonográfia, amivel már régóta adós volt a magyar szlovakisztika és a történetírás. Ilyenformán pedig méltó párja és folytatása Szarka László húsz évvel ezelőtti, *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika* című alapművének.

Még felsorolni is nehéz lenne, hogy mi mindenre terjed ki a szerző figyelme, hogy mennyi résztemát bont ki precíz alaposítással, azt viszont fontosnak tartom kiemelni, hogy nem csak a korabeli kiadott források között mozog otthonosan, de a legújabb szlovák és magyar szakirodalom eredményeit is sikeresen beépíti, erre utal legalábbis, hogy több tucatnyi 2010 után kiadott szakmunkát is felhasznált.

Fontos szót ejteni még a módszertani alapról is. Rendkívül fontosnak és előremutatónak tartom ugyanis azt a kiindulópontot, amelyet Ábrahám Barna, részben a kiváló szlovák esztétorténész, Tibor Pichler fontos meglátásaira hagyatkozva kijelölt könyve elején, miszerint a szlovák–magyar kapcsolatok politikatörténete egy rendkívül fontos téma, ami jó, ha fel van dolgozva – de önmagában kevés. Ha meg akarjuk érteni, hogy Magyarország szlovák anyanyelvű parasztságából, a szlovák iparos-, kereskedő- és vállalkozórétegből hogyan jött létre a modern, a magyaroktól függetlenedni vágyó szlovák nemzet, akkor a társadalom mélyrétegeinek fejlődését kell feltárunk.

És meg kell említeni még valamit. Az Ábrahám Barna kötetéhez hasonlóan adatgazdag könyvek az olvasmányosság szempontjából gyakran nehézkesek, túlterheltek. A *Megmaradni vagy beolvadni* azonban jól veszi ezt az akadályt is, nyelviileg letisztult, gördülé-

* Elhangzott 2016. április 14-én, a könyv budapesti bemutatóján.

keny, a számos, jól megválasztott szépirodalmi és kortárs forrásokból származó idézet pedig jól oldja a rengeteg információt.

Végezetül még annyit tennék hozzá: nagyon sokszor beszélünk úgy a szlovák–magyar nemzeti ellentétekről, hogy azok azért élnek tovább, mert nem ismerjük egymást, nem ismerjük pontosan a közös múltunkat. Ez igaz ugyan, de még nem minden. Nem elég ismerni a közös múltat, nem elég feltárni a konfliktusaink történetét, de meg is kell értenünk azokat. Ehhez nyújt nélkülözhetetlen segítséget a dualizmus kapcsán Ábrahám Barna új könyve.

Demmel József

Michal Stehlík: Slovensko. Země probuzená, 1918–1938. Praha, Academia /Edice První republika/, 2015, 196 p.

Rövid, ismeretterjesztő formában összefoglalt sorozat megjelentetését kezdte meg 2015-ben a cseh Academia kiadó az első Csehszlovák Köztársaság történetéről. Arról az első húszéves együttélésről, amit politikatörténeti prizmán keresztül szemlélve talán legjellemzőbben és tömören a „se veled, se nélkülöd” megállapítással lehetne összefoglalni. A sorozatot és annak immáron első részében megjelent kiadványát, indítói és szerzői elősorban nem a szakmai, hanem a jelen cseh olvasóköröségének címezik.

Nyitányul a bemutatott történelmi korszak elején közössé formált ország kisebbik területi részét felölelő szlovák országrésznek a sok szempontú történetét foglalta össze Michal Stehlík történész. Stehlík történelem és szlovakisztika szakon végzett a prágai Károly Egyetemen, amely intézménynek az oktatója is maradt. Szakterülete a 20. századi cseh történelem kutatása.

A könyv tömör bevezetése és összegzése között tizenkét rövidebb és egy hosszabb fejezetre tagolódik, amihez kronológiai summázat, három tucat munka felsorolásával a témához használt irodalom lajstroma, illetve a kiadványban bemutatott gazdag képanyag forrásjegyzéke kapcsolódik.

Könyvének már a bevezetőjében (egyben első fejezetében) felhívja az olvasó figyelmét arra a kettősségre, ami az egész korszakon át az ország nevében is megjelölt két nemzet egymáshoz és a létrehívott új, közös államhoz fűződő viszonyát jellemezte. Ugyanis amíg a csehek modern történelmük kulcsfontosságú momentumaként tekintettek és tekintenek az 1918. október végi eseményekre, addig szlovák oldalon e politikai és egyéb szempontú azonosulás értékelése nem feltétlenül ilyen felhőtlen és egyértelmű. Ugyancsak értékelési különbséget jellemzi a két államalkotó nemzetnek a csehszlovák nemzeti gondolattal való teljes körű összefonódását – hiszen, amit az egyik fél természetesnek tekintett, azt a másik már korántsem vélte annyira nyilvánvalónak. Számos egyéb, a közös csehszlovák állam első húszéves történetét befolyásoló vagy terhelő fontos kérdésre is próbál választ keresni a szerző, vagy egyszerűen csak rámutat azokra a fejlődési elmozdulásokra, amelyek a húsz esztendő során végbementek.

Második fejezetének címválasztása, egyebek mellett – „Horní Uhry? Slovensko?” – jelzi azt a terminológiai többletet, ami a történeti Magyarország megjelölésével kapcsolatban megtalálható mind a cseh, mind a szlovák (és más szláv) nyelvben.¹ Emellett, kivonatossan, felsorolja azokat a sérelmeket, amelyek az e területen lakó szlovákságnak – politikai, nemzeti öntudati, kulturális stb. – elmaradottságát okozták 1918 előtt. Így, az általánosságban megállapított és hangsúlyozott túlzott magyarosítási tendencia mellett, felsorolódik az ismert sérelmi trilógia: a szlovák iskolák bezárása; az 1907-es Apponyi-féle iskolai törvény; a csernovai sortűz. Ugyanígyen rövidséggel ír a szlovákság korabeli belső – 1918 előtti – viszonyairól. Bár, véleményem szerint, ez túlzott leegyszerűsítése a korántsem egyszínű történelmi valóságnak, de a kötet terjedelmi korlátai bizonyára nem tették lehetővé a hosszabb fejtegetést.

1 Míg a szlovák vagy cseh terminológia különbséget tesz a történeti Magyarország és a trianoni Magyarország megjelölésben – Uhorsko és Maďarsko szavával, addig a magyar terminológiában ugyanilyen különbségtétel nincs.

A bemutatott korszak politikatörténetét tömörítő harmadik és negyedik fejezetében összefoglalót nyújt a húsz év válogatott eseményeiből, indulva a kezdeti nehézségektől és megérkezve az 1939-es márciusi befejezésig. Az első világháború kitörése után meginduló, a szlovák területek valahová (cári Oroszország, cseh–szlovák–lengyel együttműködés vagy akár meglévő keretek közötti újragondolása mellett) történő integrálódásának elméleti (a korábbi múltból sem hiányzó) felvetéseit is érinti. Mindeme koncepciók vagy gondolati kísérletezések mellett lehetséges alternatívaként kezdetektől fogva szervesen ott élt a közös állami lét koncepciója is. Ennek egyik lelkes és befolyásos szorgalmazója, egyben tevékeny képviselője a köztársaság első elnöke, T. G. Masaryk volt, valamint az Észak-Amerikában élő csehek és szlovákok körei.

Stehlík a legterjedelmesebbre nyúló (4.) fejezetben, hogy az ismertetési szétfolyást elkerülje, csupán a politikatörténet néhány momentumát és az államjogi kapcsolat szempontjából meghatározó korabeli szlovák reakciók csomópontjait veszi sorra. E reakciókból, szűkebben fogalmazva autonómia-tervezetekből három is volt a tárgyalt időszakban – 1922-ben, 1930-ban és 1938-ban.

A szlovák oldalon a háborút közvetlenül követő időszakban megerősödni látszó baloldali áramlatok mellett rövidesen fel- és megerősödtek a nemzeti kérdés gondolkörét mind hangosabban feszegetők és képviselők körei. Ebben a radikalizálódó folyamatban válik a 20-as évek elejétől egyre szilárdabbá és erősebbé az Andrej Hlinka vezette Szlovák Néppárt. A centralista törekvések ellen fellépő Néppárt a szlovák országgrész politikai pártpalettájának legerősebb szereplőjévé izmosodott a korszakban. A soraiba tartozó nevesebb személyek sajtóban megjelenő írásaikban már a fiatal republika első éveiben a szlovák autonómiáról szólva tudatták nem titkolt elképzeléseiket.

Ugyan a központi hatalom (Prága) részéről több ízben történt az együttélésnek valamiféle kozmetikázása (pl. közigazgatási), az sosem tett eleget a vezető szlovák politikai elit elvárásainak. Így a belső szlovák nemzeti szemszög összeférhetetlen maradt az összállami

csehszlovák szempontokkal, ami mindvégig feszítette a két nemzet közötti viszonyt. Stehlík e momentumok kapcsán (is) felhívja az olvasó figyelmét arra, a nem hanyagolandó jelenségre, hogy éles különbséget kell tenni a két többségi nemzetnek egymáshoz, illetve a közös állami léthez fűződő viszonyában, majd annak radikalizálódó képviselőjében az 1920-as és 1930-as évek között.

Az 1930-as évek haladtával mind erőteljesebben bontakozott ki az autonómiára irányuló igény. A centralista prágai politika mégsem mutatott különösebb hajlandóságot ezen igények felülvizsgálatára, hanem ennél veszélyesebbnek ítélték az ország – magyar és német – kisebbségeinek oldaláról érkező megnyilvánulásokat.

A politikatörténeti ismertetést nagyon röviden az 1938 és 1939-ig kitolódó események összefoglalója zárja, ahol a nemzetközi porondon bekövetkezett változások sodrában a szlovák országgrész először autonómiát (1938. október 6.), majd 1939 márciusában a Harmadik Birodalom bábáskodásával önálló állami létet nyert.

E leghosszabb fejezetét hosszabb-rövidebb, a főszövegtől betűtípusával is elkülönülő magyarázó szöveggombokák egészítik ki, melyekben a korszak neves személyeiről, politikai pártjairól ír röpke összefoglalókat.

Stehlík eme részek után, könyvének további fejezeteiben, az önálló állami léthez tartozó megannyi fontosabb részterület rövid bemutatását, általános összefoglalóját adja. Általános ismertetőt ad a gazdaság, iskolaügy, egészségügy, kultúra és művészetek, a hadsereg helyzetéről, de foglalkozik a szabadidővel és sportélettel ugyanúgy, ahogy a nemek között ebben a korban meginduló változásokkal is.

Az szlovák országgrész vallási (7. fejezet) felekezeteinek összefoglalója mellett említést tesz a korszakban meginduló lassú szekularizációról is.

Tarka színfoltot ad Stehlík könyvének a vidék és város, falu és város összehasonlítását bemutató rövid (10.) fejezete, illetve annak érzékeltetése, hogy a korszakban lassú morzsolódás indul az addig markánsan jelenlévő különbségekben, és hagyományos mellett megjelenik az új.

Az érintett korszak iránt érdeklődő közönség egy rövid, de mégis sok mozzanatot felvontató munkát vehet Michal Stehlík könyvével a kezébe. (Pusztán gondolatébresztő lehet csak azon eltöprengeni, hogy a két – cseh és szlovák – nemzetet összekötő vagy inkább a különülésüket erősítő momentum volt-e jelen közös államuk kialakításának kezdetén, illetve további, közös történelmük folytatás során?)

Csehek és szlovákok, mellettük számottevő nemzeti kisebbségek: egy politikailag közös országgá gyúrt új állam lakói voltak, bizonyos helyzetekben mégis merőben másként éltek és ítélték meg egymás vélt vagy valós sérelmeit, esetleg azokat figyelmen kívül hagyva képviselték saját álláspontjukat – mindezek a történések is az első Csehszlovák Köztársaság történelmének a részei.

Baki Attila

Bauko János: Bevezetés a szocioonomasztikába (Oktatási segédlet). Nyitra–Nitra, Konstantin Filozófus Egyetem – Közép-európai Tanulmányok Kara, 2015, 172 p.

A névtan oktatásának nagy hagyományai vannak a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében, hiszen az ottani oktatók nagy szerepet vállalnak a határon túli magyar névhasználat sajátosságainak feltárásában. Bauko János névtani munkássága s jelen kiadványa ennek a jeles névtani mozgalomnak a sorába tagozódik be. A névtudományban egyre inkább teret nyer a szociolingvisztikai látásmód, amely a társadalom és névhasználat viszonyrendszerében nyilvánul meg. Már a kiadvány előszavában hangsúlyozza a szerző, hogy a névtan oktatásának kiemelt jelentőségűnek kell lennie a közoktatás valamennyi szintjén, hiszen a tulajdonnevek ismerete nélkül nincs nyelvtanítás. Jelen dolgozata ebből a szempontból oktatási segédletként fogható fel. A határon túli magyar névkutatásbeli törekvések sajátos témáikkal is gazdagítják a magyar névtudományt. Az itteni kutatások egyik feladata a kétnyelvűség és névhasználat összefüggésrendszerének a vizsgálata és a névkon-tológiai jelenségek feltárása.

A magyar nyelvterület teljes helynévállományának összegyűjtése kiemelten fontos a határon túli térségek vonatkozásában, ahol különösen szembetűnőek a hiányosságok, s ráadásul a helyzetet e területeken súlyosbítja az a körülmény is, hogy itt sok helyen nagy a magyar nyelv térbeli visszaszorulása. Ezekben a térségekben tehát rendkívül sürgető az értékes leletmentés elvégzése s a nevek felgyűjtése. Bauko János kiadványa a tudományterület eredményeinek összegző szándékával méltán fogja össze, tematizálja a szlovákiai magyar névtani kutatásokat, s ad támpontokat az itteni névtanosok számára jövődöbeli kutatásaihoz. Megjegyezhetjük, hogy a szerző elsőként használja a szlovákiai magyar névtani szakirodalomban a *szocioonomasztika* fogalmát. Az anyaországi névtani elméletben Kiss Jenő fogalmazza meg a legmarkánsabban a nevek társadalmi szerepét, hiszen – mint mondja – a tulajdonnevekhez fűződő viszonyunk az első nyelvi élményünk. A nevek fontos szerepet töltenek be életünkben. Egyetemi hallgatók, a névtan iránt érdeklődő kutatók is haszonnal forgathatják oktatási segédanyagként a jelen kiadványt. A szerző szándéka rögtön a bevezetésekor tetten érhető, nevezetesen, hogy a könyv célja a társadalom és a névhasználat kapcsolatrendszerének a bemutatása volt.

A kötet szerkezetileg négy részre tagolódik. Az Általános tudnivalók című részben definiálja az *onomasztika* terminust, ismerteti a névtudomány helyét a tudományok rendszerében. A névtan ma már nem csupán nyelvészeti diszciplína, mivel olyan holdudvara alakult ki, hogy a legintegrálóbb ága lett a nyelvtudománynak, ennél fogva értelmezése, tárgyköre is a legtágabban értelmezendő. A jelenkori onomasztika nyelvtudományunknak az egyik legdinamikusabban fejlődő, értékes eredményeket felmutató területe. Számos részterületen azonban lemaradás mutatkozik. Hiányzik a névtan történetét áttekintő tudománytörténeti összefoglalás, s időszerűnek tűnik egy névtani terminológiai szótár elkészítésének igénye is. A szerző dolgozata végén sikeresen megkísérelt felállítani egy szlovákiai magyar névtani bibliográfiát.

Az első fejezetben ismerteti továbbá a tulajdonnév fogalmát és funkcióit, a tulajdon-

név és köznév kapcsolatrendszerét, a névtani kutatások módszereit és forrásait (aktív kérdező és kérdőíves módszert különít el), a tulajdonnevek rendszerét és a főbb névfajtákat. Az aktív módszert elsősorban az élőnyelvben használatos tulajdonnevek összegyűjtésekor alkalmazzuk. Kérdőíves módszert alkalmazunk, ha egy adott közösség névviselési, névhasználati jellemzőire kérdezzük rá. A tulajdonnevek szerteágazó rendszerében külön foglalkozik a személynevekkel, az állatnevekkel, a helynevekkel, az intézménynevekkel, az emberi alkotások neveivel, de kitér az írói névadás általánosságaira is. A magyar névtudományban gyakran foglalkoztak a szerzők a tulajdonnevek felosztásával, de egységes kategóriarendszer még nem született meg. A tulajdonnévfajták ismertetésekor Hajdú Mihály rendszerezéséből indul ki. A második fejezetben (A szocioonomasztika kutatási területei, 79–135. p.) a szlovákiai magyar kisebbség nyelvhasználatából vett példák segítségével áttekinti a szocioonomasztika kutatási területeit. A kisebbségi névhasználat körében említi a névszemiotikai tájkép fogalmát is, amelyet a névtáblákon, a köztereken levő feliratokon szereplő tulajdonnevek alkotnak. Értekezik a névpolitikáról, a névtervezésről, a kisebbségi névhasználatról, a névváltoztatásról, a névkontaktológiáról, a névdívról és a névattitúdról. Jól láthatjuk, hogy a szerző olyan témákkal is foglalkozik, amelyek a nevek iránt érdeklődő laikusok számára is érdekesnek tűnhetnek. A szociolingvisztika és a névtan találkozására jó példaként szolgál az életkor és a névhasználat, valamint a nem és névhasználat, a felekezet és névhasználat viszonyrendszerét mutatja be. Társadalmi csoportok, kisebb-nagyobb közösségek névhasználatával is foglalkozik.

A harmadik részben (135–144. p.) a szlovákiai magyar névtani kutatások múltjával, eddigi eredményeivel és jelenével ismerkedhetünk meg. Külön foglalkozik a helynevek kutatásával, majd a személynevek kutatása terén elért eredményekről ad számot. Bauko a magyar névtani kutatások jövőbeli feladataira is felhívja a figyelmet. Hangsúlyozza, hogy szükség lenne minél gyorsabban tartani név-

tani konferenciákat, tanácskozásokat a határon túl is, hiszen fontos a szakmai kapcsolattartás az anyaországgal. Valóban, a szlovákiai magyar névtan szolgáltathat olyan érdekes témákat az anyaországi névtudománynak, amelyek színesíthetik a tudományágat. A határon túli magyar névkutatóknak az adott ország szlovák névtanosaival való érintkezése sem elhanyagolható, hiszen közösen is beleszólhatnak fontos névpolitikai kérdésekbe, s részt vehetnek közös névtani projektekben is. Bauko János nyomatéko-sítja a névtan mint tantárgy oktatását az egyetemi műhelyekben, hiszen ezáltal népszerűvé válhat a névtan, és a kutatók betekintést nyerhetnek a tudományterület legújabb eredményeibe is. A negyedik fejezetben (144–162. p.) találjuk az itteni névtani kutatások bőséges bibliográfiáját, amely támpontul szolgálhat a nevek iránt érdeklődő kutatóknak, de a szélesebb olvasóközönség számára is.

A kötet felépítése, a fejezetek egymásra épülése logikus, címrendszere jól áttekinthető, kifejtése világos. Hivatkozásai, szakirodalmi utalásai, irodalomjegyzéke gyakorlott névkutatóra vallanak. A szerző nemcsak gazdagította a Szlovákiában zajló névtani kutatások sorát, de a névtanról ismertetett általános tudnivalókkal szintézist teremtett a szakirodalomban egyre inkább használatos szocioonomasztika elméleti alapjaiból.

Az ismertetett kötet a szlovákiai magyar névkutatás értékes darabja. Jól mutatja a névtani kutatások sokszínűségét és más tudományokkal való szoros összefonódottságát a szlovákiai magyar nyelvterületeken. Figyelemre méltó sokszínűsége és számos különféle megközelítésmódja ígéretes felhasználását vetíti elő.

Jelen ismertetésünket azzal zárhatjuk, hogy leszögezzük, Bauko János munkája méltó folytatása a szerző eddigi névtani munkásságának. Sok hasznos és alkalmazandó névtani tudnivalót foglal össze a mintegy 172 oldalas kötetben. Érdeme, hogy újabb névtudományi összefüggésekre világít rá. Az egyetemi jegyzetként készült kiadványt az onomasztika tanegységet látogató hallgatók számára ajánlja, de haszonnal forgathatják a tulajdonnevek iránt érdeklődők is.

Angyal László

H. Nagy Péter: Öt modern költő. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2015, 162 p.

„Az *Öt modern költő* című kiadvány egyesíti a korszakspecifikus és az egyetemi tankönyv sajátosságait annak érdekében, hogy használható szakirodalomként, segédanyagként funkcionálhasson a modern magyar költészetéről szóló kurzusokhoz” (7. p.) – írja a citátumban is megnevezett kötet *Előszavában* a szerző, H. Nagy Péter, aki a populáris kultúra és a tudomány-népszerűsítő irodalom kapcsán jegyzett megannyi fontos tanulmánykötet után úgy tűnik, ismét visszakacsint korábbi kutatási területének témái felé; az *Ady-kollázs*¹ című, 2003-ban megjelent meghatározó monográfiája óta az itt bemutatásra kerülő munkája az első olyan, ami tisztán a magyar modernség lírájával foglalkozik. A kötet Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, József Attila és Pilinszky János poétikájának értelmezéséhez nyújt megkerülhetetlen megközelítési pontokat, melyek tekintélyes része tiszta innovációként íródhat bele a kor lírájának recepciótörténetébe. H. Nagy éppen annyira nem vész el a részletekben, mint ahogy felületes sem marad: legújabb kötete a kor megközelítésében éppúgy zavarba ejtően pontos és feszes meghatározásokat bocsát rendelkezésünkre, mint ahogy az egyes költők fontos művei kapcsán az apró részletekre is odafigyelve, a legrelevánsabb kontextusban fejt fel az opusok sorai közt összefont szálakat. Az alábbiakban bár mind az öt tanulmánnyal foglalkozunk majd, e bemutatászöveg korántsem törekszik a teljességre, hanem épp ellenkezőleg: az egyes súlypontok érzékeltetésével mindössze a szóban forgó munka jelentőségét kívánja jelölni, önmaga pedig nem több, mint étvágygerjesztőnek szánt falat a modernség irodalomtudományi értelmezésére és az újdonság-ra éhes olvasók számára.

Az *Ady Endre költészete* című tanulmány legelején a modernség szellemi környezetének bemutatásával szembesülünk. A modern

mint olyan, a 'most' jelentésmozzanatának szembeállításával a réggel; olyan irodalom, ami még sem túl távolinak, sem pedig idegennek nem tűnik a mában olvasva. Mivel a kor kezdetét lírában (Baudelaire: *A Romlás virágai*) és prózában (Flaubert: *Bovaryné*) is az 1857-es dátumban vélük felfedezni, így modernség alatt az elmúlt cirka százötven év irodalmát értjük. A kritikai világszemlélet, az ésszerű megismerhetőségbe és logikus leírhatóságba vetett pozitivisták hit s a társadalmi létet mind áttételesebbé, bonyolultabbá és többszintűvé tevő technikai fejlődés határozzák meg a kor világát, melynek irodalmában felbomlik a romantikus alkotásmod, az egységes helyett egymás mellett futó stílusirányzatok lesznek jellemzőek, s amíg korábban a művész a népet előrevivő látnok volt, itt a társadalommal szembenálló anarchista lesz. A modern lírára nagy hatással voltak a kor festészeti irányzatai: az impresszionizmustól a pillanatnyi benyomások érzékeltetését, a szecessziótól pedig a modern környezetbe helyezett díszítettséget vették át. H. Nagy a korszak legfontosabb irodalmi folyóiratainak skáláját is áttekinti, hangsúlyozva, hogy a modern irodalom áttörésében a *Nyugat* folyóirat meghatározó szerepet játszott; annak elsőszámú, kánonteremtő fóruma lett. A szóban forgó éra a *l'art pour l'art* művészetet állította előtérbe: a lírai én háttérbe szorult, monológok mögé bújtt, tárgyias és személytelen lett, háttérbe szorult továbbá a leíró funkció, megnőtt a verseskötetek kompozíciójának szerepe, a hagyományos lírai formákat pedig vagy mesteri magaslatoikká emelték, vagy szétfeszítették (szabadvers). Az érárt szokás a szimbolizmus korának is nevezni, ami alatt elsősorban azt értjük, hogy a jelképek központi alkotóelemekké lesznek, hangulatuk, másodlagos és mellékjelentéseik is meghatározóvá válnak. A modernség szerint „a versben magában kell létrejönnie annak a metaforikus képnek vagy színtérnek, amely inkább sejtet, sugall, és nem tartalmaz egyértelműen megfejthető üzenetet [...], a műnek olyan rejtett megfélemléseket kell feltárnia, amelyeket nem lehet közvetlenül megnevezni, csak sejtetni, utalni lehet rájuk”. (16., 18. p.) Mindebből az is következik, hogy ezek a művek tulajdonképpen nem „készek”, hanem

1 H. Nagy Péter: *Ady-kollázs*. Pozsony, Kalligram, 2003.

rá vannak utalva a befogadó képzetére: csak az által válnak egésszé. Ennek szemléltetésére H. Nagy Baudelaire *Kapcsolatok* című alkotását elemzi, majd rátér Ady munkásságára. Költőnk a *Nyugat* első kanonizált szerzője, a kialakuló nyugati líra hagyományának első hazai képviselője; 1906-os *Új versek* című kötetétől kezdve az innováció kerül a költészet fókuszába. H. Nagy Ady pályaképével nyit, majd a lírai én szerepeire tér rá, lévén „az életművet a lírai én megalkotásának módja osztja meg”. (26. p.) A költő kötetkompozícióiban, ciklusainak jellege, az előszó és a körkörös szerkesztés révén Baudelaire *A Romlás virágai* című alkotásának szerkesztésmódjával mutat párhuzamokat. A tanulmányba emelt verseket rendre didaktikai jellegű kérdések kísérik, hangsúlyozva a kötet tankönyv jellegét. Ady nyelvi újításai az areferencialitással mosódnak össze, hisz szimbólumainak azonosíthatatlansága válik poétikájának egyik fontos ismertetőjegyévé; a téma kapcsán *A vár fehér asszonya* és *A fekete zongora* elemzését olvashatjuk. Az 1912–14 közti versek szemléltetési módosulását – „a jelzők hiánya, a változatos szintaxis, a hirdető hangnem visszaszorulása” (40. p.) –, melyet az avantgárd és a modernség második hullámának ismertetőjegyei is ékítenek, H. Nagy az Ady-versek szövegek közti kapcsolatainak boncolgatásával párhuzamosan értelmezi, a *Sípja régi babonának* című költeménnyel dolgozva. Költőnk munkásságának záró szakaszában a romantika apokaliptikus beszédmódja keveredik a szimbólumok modernségével, az archaizálással és a lírai én átokmondó, panaszoló szerepével. Az itt elemzett művek az *Emlékezés egy nyár éjszakára* és *Az eltévedt lovas*.

A Babits Mihály költészete című fejezetet újfent pályaképpel indítja a szerző, már előre jelölve a kulcsopusokat. A rétegzett életműben a gondolati költészet jelenlétén túl felfejthető a külföldi és hazai szerzők – a tradíció – hatása, Babits klasszikus formákhoz való visszatérése pedig a hazai újklasszicizmus generálója is lesz, egyszersmind az avantgárd ellenhatásaként. H. Nagy elemzése a korai Babits lírájára koncentrál, amit sokkal összetettebbnek magyaráz. A *Levelek Irisz koszorújából* sok verse elemzés tárgya lesz, pl. *In Horatium*,

Himnusz Iriszhez, Messze... messze..., *A lírikus epilógja*. Mindezen költemények kapcsán megállja a helyét H. Nagy kötetcímről való elmélkedése: „A szivárvány istennőjének (Irisz) megidézésével – szintén utal a sokszínűség elvére, míg a »koszorú« az önmagába folyamatosan visszatérő körköröség alakzatait jelöli. Mivel azonban a koszorúból csak levelek tűnnek elő, a cím az egész megragadásának lehetetlenségére is utalhat.” (56. p.) H. Nagy a *Csak posta voltál* című alkotást helyezi a babitsi életmű centrumába, mely végig a lírai én s a költészet helyzetére reflektál. A líra eszerint az idegenségen keresztül történő önkeresés, annak tudatosításával, hogy az én folyamatosan változik; semelyik állapotával nem azonosítható. A *Jónás* könyvében végül betetőződik Babits eltávolodása a korai sokszínűségtől, a kizárólagos felső instanciához, Istenhez jutva el.

A *Kosztolányi Dezső költészete* című fejezet megállapításai végig az annak előhangjában olvasható állítást visszahangozzák, miszerint költőnk „életműve válik a 20. századi irodalmi folyamatok további alakulásának legfontosabb ösztönzőjévé. A művészet státuszáról vallott nézetei, szubjektumfelfogása és nyelv-szemlélete egyaránt kiemelik esztétikai látásmódját a kortárs horizontból”. (83. p.) Kosztolányi pályaképét boncolgatva H. Nagy jelentős szakaszokat szentel a lírikus fordításfelfogásának, aki szerint csak újraköltés és alkotás van, nem pedig fordítás és másolás. A klasszikus modernségbe épülő líráját a szimbolizmus, a parnaszizmus, a párhuzamok kialakítása – *A szegény kisgyermek panaszaival* ciklus kapcsolata *A bús férfi panaszaival* – s a hagyomány feldolgozása jellemzi. H. Nagy elemzései a *Boldog, szomorú dal* címében rejlő látzatellentétre vagy eldönthetetlenségre, s a befogadóval együtt végrehajtott kínskeresésre éppúgy kitérnek, mint a *Számadás* ciklus csúskölteményeire, s a 20. század legszebb versének választott *Hajnali részegség* hármas beszéddimenziójára, egybecsúszó prózai szintaxisaira és versnyelvi hangzására, s a lírai én által tudatosított időbeni önelkülönülésre, amit már Babits esetében is értelmezett.

H. Nagy József Attila költészetét a huszadik század legkimagaslóbb és legnagyobb

hatású, az avantgárd és a klasszikus hagyomány románcából fogant teljesítményként értékeli. „Létbölcseleti verseinek tapasztalata olyan válaszokkal járul hozzá a korszakban felmerülő – esztétikai, individuumszemléleti, filozófiai, stb. – kérdések árnyalhatóságához, melyek egyben a líranyelv mediális átrendeződését is jelzik.” (107. p.) Szerzőnk külön alfejezetet szentel az avantgárd József Attilára tett hatásának, aki ideológiai nézeteiben és költészetében egyaránt végigpróbálta a lázadás megannyi formáját. A költő által „felvillantott képek megszakításokkal teli asszociációs hálókat bontakoztatnak ki, melyek logikája olykor a meseszerűség, a mítoszok világára emlékeztet”. (110. p.) Elsőként az egyértelmű értelmezésnek ellenálló, láthatatlan képekkel, paradoxonokkal és a hétköznapi s költői nyelv egymásba montírozásával operáló *A bőr alatt halovány árnyék* című alkotás elemzését olvashatjuk, majd a lírai és a grammatikai te alakzatának felcserélhetőségét kijátszó önmegszólító verstípus kerül bemutatásra, mely kulcsfontosságúnak bizonyul József Attila költeményeiben. A *Nem én kiáltok* a szabad verselés és a perspektívák váltakozása, a *Tiszta szívvel* a veszendőbe ment centrumok és az élet instanciáinak újrendezése, az *A Dunánál* a középiskolai tanulmányaink során kidomborított politikai mondandóján túl a költészet és az emlékezet mediális összezsúrtatása, a *Téli éjszaka* pedig a perszifikáció, a vizuális elemek funkciójának kiemelése s a szubjektum osztottsága felől kerül értelmezésre. H. Nagy az *Esméletr*e a 20. századi magyar líra legnagyobb teljesítményeként hivatkozik, mely a látványokról alkotott bizonyosság képzetét kérdőjelezi meg, s szakaszainak egymásmellettségében „egyszerre jelzi az egységesség és az evvel ellentétes szétartó hatások együttes jelenlétét”. (129. p.); a bizonyosság keresése többszöri és többféle kísérletként kerül bemutatásra a szövegben. A *Tudod, hogy nincs bocsánat és a Karóval jöttél...* az önmegszólító versek mintapéldái, ahol az én és a te egymásba csúsznak, helyet cserélnek a befogadás folyamatában – a vád így önvádá minősül.

Utolsóként *Pilinszky János költészetéről* esik szó, melyben a létköltészeti tematika, a

lágerek szörnyűségeinek meghatározó élménye s a keresztény szimbolika lesznek meghatározók. „Pilinszky versei úgy távolodnak el a személyes hangzás eszményétől, hogy az individuumszümbeli jelenléte – a személyes közvetlenség jelzéseinek fokozatos elhalványulásával – egyfajta elvont beszédhelyzetté alakul át[t]. Lírája ily módon a személytelenítés eljárásain keresztül őrizi meg a személyiségértékek európai hagyományának orientáló folytonosságát.” (143. p.) A fejezet centrumában az *Apokrif* című költemény áll, a deretorizáltság és az archaizálás felől közelítve meg. A verscím által bevont jelentésárnyalatok, a rejtettség, a bibliai kánonból való kirekesztettség s egyben a bibliai párhuzamok, valamint az apokalipszis-jelleg mind felfejtésre kerülnek, ahogy a költemény számos szimbóluma is, a költő *Utószó* című alkotásában az *Apokrif* megidézése pedig nem pusztán az életművön belüli kanonizálódás jelölője lesz.

H. Nagy Péter *Öt modern költő* című könyvébe nem csak az irodalmat hallgatók kapaszkodhatnak mentőövként – noha ezt a funkciót hiánytalanul látja el a munka –, de a tágabban vett modernség iránt érdeklődők is sok összegző és markánsan innovatív értelmezéssel gazdagodva helyezhetik majd el azt a 20. század lírájának szentelt könyvespolcukon.

Baka L. Patrik

Csanda Gábor–H. Nagy Péter (szerk.), Költészet és... Pozsony, Szlovákiai Magyar Írók Társasága, 2014, 200 p.

„A kéthavonta jelentkező Opus és az évente megjelenő Opus-könyvek más-más módon, de ugyanazt kívánják nyújtani: egy koncepció mentén a lehető legátgondoltabban, de legnyitottabban számon tartani az irodalom sokféle ügyeit” (7. p.) – írja az itt bemutatásra kerülő kötet, a *Költészet és... Előszavában* a monográfia egyik szerkesztője, Csanda Gábor. A sorozat korábbi három darabjának vizsgálódási horizontjához képest az új kötetben kétségkívül módosulás, mondhatni határnyitás tapasztalható. Az Opus-könyvek eddig – s egy kis

jövőbetekintéssel úgy tűnik, néhány évig ezután is – a szlovákiai magyar irodalom bizonyos kérdéseit járták körül, s ez még akkor is igaz, ha sok leközölt tanulmány egyenesen tagadta annak szuverén, az összmagyar irodalomról bármilyen értelemben vett leválaszthatóságát. A *Költészet és...* esetében azonban legfeljebb a szerzők legjavának illetőségére nézvést beszélhetünk szlovákiai magyar munkáról, megjegyezve, hogy a csatlakozó magyarországi szakemberek száma is minduntalan emelkedik. Az Opus-könyvek negyedik darabja voltaképpen az irodalom, konkrétabban pedig a líra határtalanságának meghatározó bizonyítéka, hiszen a belekerült dolgozatok mindegyike a költészet és valamely más diszciplína kapcsolatát tárgyalja, legyen szó akár operáról, transzcendenciáról vagy épp gasztronómiáról. A szövegek „ennek köszönhetően ugyanarról szólnak, de mégsem teljesen, így részben visszaadják a líra sokszínűségét egy kaleidoszkópszerű plurális mintázatban”. (fűl-szöveg). Az alábbiakban a teljesség bármilyen igénye nélkül – ahogy a líra kapcsolódásainak sora is összegyűjthetetlennek tetszik – felvillantunk néhány vonatkozást, melyet a kötet valamely tanulmánya önnön fókuszában tart.

Horváth Kornélia költészet és retorika közös ügyeinek ered a nyomába. Munkája az alapoktól kezdve járja körül tárgyát, Arisztotelész poétikát és retorikát elválasztó vélekedésétől kezdve, Platón és Georgiász egymásnak ellentmondó nézetein át a modern kor fel fogásaiig jutva el. Szó esik a 20. századi retorikacentrikus m-csoportról és Paul de Manról, a művészet metaforaalkotásában újjászülető világot dicsőítő Nietzsche-ről, és a teremtmény képzelőerő nagyságát hangsúlyozó Ricœur-ról is. Miller a műben egy kiegészítő metavilág, egy hiperralitás megjelenését látja, míg Gadamer szerint az irodalmi alkotás a szó önreprezentálódása, ahol a hangzás és a jelentés párbajoznak, s az előbbi győzedelmeskedik. A mélyreható elméleti áttekintés után a szerző Nagy László *Ki viszi át a szerelmet* című alkotását elemzi, kitérve annak mitikus, biblikus és folklorisztikus utalásrendszerére, és a versben kulcspozícióba jutó „ha” szintaktikai és kompozicionális értelmezhetőségére, melyek után

a mű ritmikájára és hangzásszerkezetére világít rá. Az elemzés végére egyértelmű lesz: Nagy opusa bőven nem retorikus-meggyőző költemény csupán.

L. Varga Péter a költészet és a médiumok kapcsolódási pontjaival foglalkozik. Szövege az úgynevezett magas irodalmi alkotások és professzionális értelmezőik közt esetlegesen fennálló, egymást kölcsönösen generáló „összeesküvés” lehetőségét (is) kutatja, eredményeivel egyszersmind reagálva Horváth Viktor fentieket igenlő felvetésére. Az internetes kultúra és a 21. századi médiumok, a technológiai környezet, az idő és térbeliség (pillanatnyiság), a kortárs líra értelmezhetősége, a nyomtatott és online irodalmi fórumok, illetve a politikum és esztétika viszonya mind boncasztalra kerülnek. L. Varga a kortárs líra értelmezési kísérletei közül – távlati szempontból mindenképp – a hatáskutatást látja a leggyümölcsözőbbnek, melynek révén „líránk [a mában is] megnyílik az értelmezés számára”. (47. p.)

Sz. Molnár Szilvia költészet és vizualitás címszavak alatt hang és írás viszonyáról ír, a líra tükrében. Szövegének centrumában Géczy János művészete áll, mely kísérlet a látvány továbbbírására, hiszen nyelv és kép egyesülnek benne. Sz. Molnár tárgyalja a Géczy-művek ismétléssalakzatait, illetve írást és anyagot egyaránt megmunkáló eljárásait, az emlékezet dimenzióiban. A képversek (szép)irodalmi jellegéről, Géczy kalligráfiáiról és roncsolt plakátjairól egyaránt értekezik, zárásként pedig a láncszemekként egymásba és egymásra épülő *Róma*-ciklust elemzi. Ennek szubjektumot háttérbe taszító szövegszervező elvei az alkotó számára a retrospektív építkezést is elérhetővé teszik, aki így az egymásra építő terek és alkotások kaleidoszkópjává teszi *Rómát*, a várost és versciklust egyaránt.

Polgár Anikó tanulmánya a líra mellett a műfordítást állítja színpadra, melyek egymásba mosódva teljes világokat képesek takarásba taszítani. A munka olyan verseket elemez, „melyek költői eszközökkel fejezik ki a műfordítói munkának, a műfordítói élménynek, illetve a műfordítások befogadásának az adott költő szempontjából fontosnak tartható mozzanatait”. (67. p.) Mint kiderül, Vas István a

Rákosi-rendszer idején a versfordításban az önkifejezés titkos eszközét látta. Devecseri Gábor és Horatius *társalgásából* az tűnik ki, hogy a fordítás tanítási és tanulási folyamat egyszerre. Tandori számára a műfordítás több társszerző – író, lektor, szerkesztő – együttes jellegű, mégis magányos sportja. Géher István költői, fordítói és értelmezői habitusa által fordítónak lesz a hős Odüsszeusz minden, hazatérésében közreműködő segítője, Orbán Ottó szerint pedig a költő átalakulása ott rejtőzik annak műfordítás-felfogásában, s ugyancsak ő véli úgy, hogy a tolmácsolás során fordító és fordított kölcsönösen cserélnek lakást.

Hegedűs Orsolya a költészet apropóján egy olyan képaláírásról értekezik, mely három fordításból háromban tűnt el! E tünékeny sor Bob Perelman *China* című, az amerikai posztmodern költészet mintadarabjának számító költeményében lelhető fel – mármint az eredetiben. A szóban forgó verset értelmezője, Frederic Jameson úgy tette híressé, hogy általa aztán az értelmezés maga is *elhagyhatatlannul* híres lett; a költeménnyel együtt jellemzően rá is hivatkoznak. A mű maga egy hiányzó képnyag képaláírásainak fordítása úgy, hogy a szerző csak a képeket *értette*, a kínai írásjelekkel szedett kommentárokat nem. A mű egy kapcsolatos mondatkollázs és verbális *kína(i)-porcelán* graffiti egyben, a hozzá tartozó Hegedűs-tanulmány pedig a hiányzó sor keretelenségének és a híjas fordítás termékenységének egyaránt bizonyítéka.

Németh Zoltán dolgozatának témája az erotika, az obszcenitás, a testiség, illetve a nemiség szövegbe írása; strukturálódásuk mikéntje a posztmodern irodalom körébe tartozó opusokban. A dolgozatban mátrixszerűen, vizuális tekintetben hálózatszerűen épül fel a kapcsolatrendszer, a következő kategóriák mentén: metafizika, vallomás, formai kérdések és rímelés, maszk és álnev, intertextualitás és antikizálás, autoreferencialitás, nyelvjáték, irónia és paródia, naplószerűség, világszerűség, az alárendeltnek adott hang és trauma. Németh érintőlegesen szól a posztmodern elméleti előzményeiről, majd egy részleteiig kimunkált, zavarba ejtően inspiráló vizsgálatot tár elénk. Mint írja: „Ezek a kapcsolódási egyenesek, gráfok egyrészt a szöve-

gek/kötetek/alkotók – és a fogalmak között húzódnak, másrészt az egyes fogalmak – és a paradigmák között. Így rajzolják ki a kortárs irodalomban egymás mellett létező eltérő paradigmák, nyelvhasználati módok hálózatos terét, amely egy időszak irodalomtörténeti kontextusaként is értelmezhető.” (100. p.)

Keserű József munkája költészet és térbeliség kapcsán Gaston Bachelard *A tér poétikája* című könyvéről értekezik; ahhoz fűz kiegészítő és árnyaló kommentárokat. A tanulmány reflexió a költői képek és képzelet Bachelard általi vizsgálatára, aki fenomenológusként nem kész tárgyakat, hanem a létrejövés folyamatát vizsgálja. Nem foglalkozik kompozíció- és műtvizsgálattal, s nem követi a pszichológus és a pszichoanalitikus útját sem. Ehelyett a költői képek transzszubjektív jellegét, illetve a nyelv szerepvállalását kutatja ezek újszerűségében. Az értelmezés helyett a befogadás összetevői kerülnek a fókuszba, hiszen „ha mindent megmagyarázunk benne, ahelyett, hogy ráhangolódnánk és hagynánk magunkat megérinteni általa, a költemény egyik lényegi vonásáról maradunk le.” (121. p.)

N. Juhász Tamás a világirodalom egyik legnevesebb alkotásának, Dante *Isteni színjátékának* adaptációival foglalkozik, három fronton: filmen, számítógépes játékokban és animációkban, s e három esetünkben kibogozhatatlanul összefonódik. Az 1911-es *L'Inferno* című olasz filmmel kezdve a sort egész máig jut el, konstatálva, hogy a filmeket éppúgy, mint a játékokat, jellemzi egyfajta eltérési vágy, újragondolási tendencia a kiindulási műhöz képest. A *Dante's Inferno* poklában az ex-templomossá lett Dante kaszával felszerelve pusztítja a mélység démonait, s igyekszik kiszabadítani elrabolt kedvesét, akire a poklok hercege, Lucifer is szemet vetett. Hogy mindez miként zajlik, arra N. Juhász szövege élvezetes olvasmányként adja meg a választ.

Hegedűs Norbert a költészet és a dark fantasy románcáról ír, mely utóbbi olyan műfaj, ahol olvasóként hajlamosak vagyunk a szörnyeknek szurkolni. Ennek jellegzetességét a nagy újramesélő, Neil Gaiman próbálta meg versbe ültetni. Hegedűs Gaiman két alkotását elemzi, a középkorisan kötött formában íródott *Vámpír sextinát*, illetve a *Bay Wolf* című

szabadverset, mely *Beowulf* legendáját, a vérfarkas-históriákat és a *Baywatch* közegét gyúrja egybe – Hegedűs által is –, bizonyítva, hogy a dark fantasy képtelen képei a lírában is megállják a helyüket.

Bárczi Zsófia költészet és matematika apropóján konstatálja, hogy a két terület összekapcsolását eddig tárgyaló szövegek jórészt kombinatorikus és metrikai szinten vizsgálódtak, Szaládi Zoltán *Mikroavantgarde kozmosz* című műve azonban más lehetőségeket is rejt: „A költő-performer verse a halmazok, függvények kérdésén keresztül a rekurzió elvének az experimentális költészetben való produktív alkalmazhatóságát mutatja meg.” (185. p.)

H. Nagy Péter Kulcsár Szabó Ernő egyetemi képzés kihívásaival és a különféle diszciplínák kérdésorientációjával foglalkozó szövegeire reflektál. S hogy konkrétan miről ír? „[N]agyon röviden összefoglalnám, hogy koz-

mológiai szempontból »mi az ember?«; majd kitérnék arra a kérdésre, hogy a neurobiológia szerint »mi a lélek?«; aztán pedig ebben a kontextusban vetnék egy pillantást Tóth Árpád egyik legismertebb versére (*Lélektől lélekig*, 1923).” (191. p.) H. Nagy mindezekén túl kifejti, hogyan válik Tóth Árpád emlegetett versének bibliai utaláshálója természettudományivá, ám ha Ön inkább arra kíváncsi, hogy mi, emberek, hogyan is állhatunk *csillagporból*, akkor is bátran lapozgassa a szerző *Költészet és asztrofizika* című írását.

Nagy vonalakban a fentiekről (is) szól az Opus-könyvek sorozat negyedik darabja, ám mint azt tudjuk – vagy megtanultuk eddig –, „a költészet nem ismer határokat. Ezért a kötet kimondatlanul arra is utal, hogy a három pont után mi is következhetne még...” (fülszöveg)

Baka L. Patrik

Számunk szerzői

Angyal László (1983)
kutató, nyelvész, tanár (Tompá Mihály
Alapiskola, Rimaszombat, Szlovákia)

Baka L. Patrik (1991)
író, kritikus, doktorandusz (Selye János
Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Baki Attila (1978)
történész (Terbegec, Szlovákia)

Bartha Ákos (1982)
történész (Magyar Tudományos
Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi
Intézet, Budapest, Magyarország)

Bukovszky László (1966)
levéltáros, történész, kisebbségi
kormánybiztos (Pozsony, Szlovákia)

Csernicskó István (1973)
nyelvész (Hodinka Antal Intézet,
Beregszász, Ukrajna; Pannon Egyetem,
Veszprém, Magyarország)

Demmel József (1982)
történész, szlovákista, az Országos
Szlovák Önkormányzat
Kutatóintézetének tudományos
munkatársa, a Kor/ridor Szlovák–Magyar
Történeti folyóirat felelős szerkesztője
(Békéscsaba, Magyarország)

Fedinec Csilla (1968)
történész (MTA Társadalomtudományi
Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete,
Budapest, Magyarország)

Kerényi Éva (1981)
történész-muzeológus; doktorandusz
(Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat,
Szlovákia; Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Budapest,
Magyarország)

Lanstyák István (1959)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom;
Selye János Egyetem, Komárom,
Szlovákia)

Cs. Nagy Lajos (1945)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia; magyarországi vendégtanár)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus
Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Sánta Gábor (1967)
irodalomtörténész (Szegedi Tanítóképző
Intézet, Szeged, Magyarország)

Verebélyi Kincső (1945)
folklorista (Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Budapest,
Magyarország)

Voigt Vilmos (1940)
folklorista (Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Budapest,
Magyarország)